DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

KAYBOLAN MESLEKLER VE SON USTALAR

M. Ali Diyarbakırlıoğlu

İSTANBUL TİCARET ODASI

İSTANBUL
TİCARET
ODASI

KAYBOLAN MESLEKLER VE SON USTALAR

M. Ali Diyarbakırlıoğlu

YAYIN NO: 2010, 34
İstanbul, 2010

Copyright © İTO

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, yazarın ve İTO'nun önceden yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya başka herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Eserin bazı bölümleri veya paragrafları, sadece araştırma veya özel çalışmalar amacıyla, yazarın adı ve İTO belirtilmek suretiyle kullanılabilir.

ISBN 978-9944-60-645-5 (Basılı)
ISBN 978-9944-60-646-2 (Elektronik)

İTO ÇAĞRI MERKEZİ
Tel: (212) 444 0 486

İTO yayınları için ayrıntılı bilgi
Bilgi ve Doküman Yönetim Şubesi
Dokümantasyon Servisi'nden alınabilir.

Tel : (212) 455 63 29
Faks : (212) 512 06 41
E-posta : ito.yayin@ito.org.tr

Odamız yayınlarına tam metin ve ücretsiz olarak internetten ulaşabilirsiniz.

YAYINA HAZIRLIK
Resimler ve Çizimler: Mehmet Ali Diyarbakırlıoğlu
Tasarım: TazeAjans
Tel: *0212* 603 08 33 Fax: *0212* 603 08 32
www.tazeajans.com - info@tazeajans.com

BASKI ve CİLT
Altınoluk Yayın Sanayi A.Ş.
Tel: *0212* 671 07 07 Fax: *0212* 671 07 17
www.erkammatbaasi.com - info@erkammatbaasi.com

İSTANBUL
TİCARET
ODASI

KAYBOLAN MESLEKLER VE SON USTALAR

M. Ali Diyarbakırlıoğlu

YAYIN NO: 2010, 34
İstanbul, 2010

takdim

İnsanoğlunun tarihi kadar eskidir, mesleklerin tarihi. Hayatını sürdürebilmek için gerekli tüm ihtiyaçlarını el emeğine dayalı mesleklerle sağlamıştır insanoğlu. Önce kişisel ihtiyaçları karşılamak için başlayan üretim, mesleklerin çeşitli örgütler vasıtasıyla yaygınlaşmasıyla birlikte toplumun tamamının hizmetine girmiştir. Meslekler sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olmuşlardır.

Ne var ki özellikle geleneksel mesleklerdeki değişim, Sanayi Devrimiyle birlikte yerini seri üretime bırakmıştır. Artık, üretimin kişiye özel biricikliği, yerini, aynı standart ve nitelikte toplu üretime terk etmiştir.

Teknolojik gelişmeyle iyice yapısal değişimler gösteren üretim biçimleri, geleneksel mesleklerin kaybolmasına yol açmıştır. Teknolojinin ve seri üretimin henüz ulaşamadığı bölgelerde, 20. yüzyılın sonlarına doğru yaşamaya çalışan geleneksel meslekler, son ustalarıyla birlikte artık tarihteki nostaljik yerini almaya başlamıştır.

Anadolu'da farklı ve geleneksel mesleklere ev sahipliği yapan münbit bir coğrafyadır. Birçok medeniyete başkentlik yapan,

bu medeniyetlerin kültürel ve tarihi miraslarını bağrına basan Anadolu, farklı kültürlerden gelen meslekleriyle de göz doldurmuştur. Çünkü temsil ettiği büyük kültür mozaiği, el sanatlarının zenginleşmesi ve çeşitlenmesi için de uygun ortamı oluşturmuştur.

Bu kitabın sayfaları içinde göreceğiniz geleneksel mesleklerin zamanın ve coğrafyanın değerlerini yansıtan ürünleri, büyük bir kültürü de taşımıştır yüzyıllardır. O ürünler, şekil bulduğu ellerin ustalığını yansıtmamıştır sadece. Aynı zamanda o elin yaşadığı bazen aşkı, bazen kini, bazen de hasreti dile getirmiştir.

Buradaki her meslek, geleneksel ticari yapımız ve ticaret örgütlenmelerimizi de anlatmaktadır. Anadolu'ya hakim olan Ahilik ve lonca sistemlerinin izlerini de buluruz biz kaybolan mesleklerimizde.

Kaybolan bu mesleklerin, "dayanışmayı temsil eden, tevekkülü öğütleyen, kullan-at karşıtı üretimi yücelten, öznuru ve emekle değerlenen ürünlerle" hayatımızı daha da anlamlı kıldığını söyleyebiliriz.

İstanbul Ticaret Odası olarak, bu meslekleri, bir zamanlar ticari ve bireysel hayatımızdaki yerinin öneminin farkında olarak, tekrar hatırlatmak istedik. Üretim biçiminin değişmesiyle zamana ve değişime karşı koyamadıkları için artık kaybolan bu meslekleri, yok olmasına gönlümüz razı olmadı. Hiç olmazsa bir kitabın sayfalarında, yeni nesiller tarafından, keşfedilmesini istedik.

Değerli yazar ve ressam Mehmet Ali Diyarbakırlıoğlu, bu rüyamızı gerçekleştirdi. Her bir mesleği en ince ayrıntısına kadar çizdi. Sadece çizmekle kalmadı, "son usta"larıyla tek tek görüşerek gerçekçi bir şekilde yazdı da. Böylece "Kaybolan Mesleklerin Son Ustaları"nın kaybolup unutulmasına izin vermedi.

Kendisini bu kapsamlı çalışması sebebiyle kutluyorum. Bu kitabı da ticaretimizin temelini oluşturan bu mesleklerin büyük ustalarına ithaf ediyorum.

Saygılarımla

Dr. Murat YALÇINTAŞ
İTO Yönetim Kurulu Başkanı

yazar hakkında

M. Ali Diyarbakırlıoğlu

1946 - ...,
ressam.

Sekiz çocuklu bir ailenin üçüncü ferdi olarak dünyaya geldiği Gaziantep'te çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdi. İlk, orta ve lise öğrenimini sürdürürken ders saatleri dışında da çalışmak zorundaydı. Bakır işlemeciliği, dokumacılık, masuracılık, dökümcülük ve aynı zamanda baba mesleği olan semercilik gibi mesleklerde edindiği tecrübe, ilerleyen yaşamında sanatının da önemli bir belirleyicisi oldu. Ortaokuldaki resim öğretmeni Nevzat Arı hanımefendinin de desteğiyle ilk yağlıboya sergisini 1963 yılında Gaziantep Türk-Amerikan Kültür Derneği'nde açan sanatçı, Gaziantep'te bulunduğu yıllarda pek çok tiyatro sahnesi tasarımı da yaptı.

Karşılaştığı türlü ekonomik zorluklara ve sosyal dayatmalara karşın resim sevgisinin peşinden koşmayı her zaman sürdürdü. 1971 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi sınavlarına gazeteci arkadaşı Cevat Sönmez'in desteğiyle katılabildi ve Yüksek Resim Bölümü'nü kazandı. Akademideki eğitimini Prof. Neşet Günal atölyesinde bitirdi ve ardından kısa bir süre İstanbul Mecidiyeköy Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Askerlik görevini Ankara'da 12 Eylül askeri darbesi sırasında tamamladıktan sonra emekli olana kadar çalışacağı gazetecilik hayatına başladı. Bu süre içerisinde zaman zaman çektiği spor fotoğraflarıyla 9 farklı ödül kazandı. Türkiye Spor Yazarları Derneği'nin geleneksel yarışmasında basketbolda çektiği fotoğrafla kazandığı birincilikle bu ödülün ilk defa futbol dışında bir spor dalına verilmesini sağladı.

1990'lı yılların başında tasarladığı "Kaybolan Meslekler" projesi, sanatçının yıllar içinde açtığı çoğu serginin ana temasını oluşturdu ve bu sayede çocukluğundan itibaren edindiği tecrübelerini sanatıyla da birleştirmeyi bildi. Kaybolan Meslekler teması etra-

fında yarattığı eserleriyle Diyarbakırlıoğlu, yalnızca Anadolu kültürünü bozmadan yansıtan usta bir ressam olmakla kalmadı, aynı zamanda bu kültürün toplumsal hayattan silinen pek çok olgusunu da tarihe tanıklık eder bir şekilde arşivleyen bir öncü görevini de üstlendi. Öyle ki sabırla işlediği bu tema zaman içinde yazılı ve görsel basında kaybolan meslekleri ve bu mesleklerin son ustalarını konu eden bir dizi çalışmaya da ilham kaynağı olmuştur.

Diyarbakırlıoğlu, modernizmin bütün sanat kollarında yoğun bir şekilde hissedildiği 20. yüzyılın sonlarında Türk Resim Sanatı'nın içinde kendine özgü bir sanatçıdır. Eserlerinde naif izler bulunmakla birlikte tamamen bu grupta değerlendirilemez. Resimlerindeki bütünü tamamlayan dekoratif öğeleri sabırla ve incelikle işlemesi dikkate değerdir.

İstanbul'a yerleştikten sonra da bağlarını koparmadığı Güneydoğu Anadolu bozkırının sarı, kırmızı ve kahverengi tonlarını Diyarbakırlıoğlu'nun tablolarında görmekteyiz. Sanatçı, eserlerinde bunlardan birisini ana renk, diğerlerini de yardımcı renkler olarak kullanırken, başka renkleri de biçime katkı amacıyla değerlendirir ve bu bağlamda "biçimci" bir ressam olarak ele alınabilir. Akademiden mezun olduğunda bu yana ışığı her fırsatta farklı bir yöntemle, kimi zaman lokal, kimi zaman dağınık olarak tablolarına dahil eder. Işığın tek kaynaktan yayıldığı tablolarındaysa Rembrandt ve Velasquez izleri görülür.

Kompozisyonlarında gündelik hayattan sahneler içinde emekçi insanların yaşantısı sıkça karşımıza çıkar. Bununla birlikte karakterler tüm sıkıntılarına karşın her zaman temiz giyimli ve çoğunlukla da güleryüzlüdür. Bu durum aslında sanatçının resmettiği insanlara duyduğu saygının bir ifadesidir. Söz konusu sahnelere örnek olarak "Kaybolan Meslekler" temalı eserlerin yanında sanatçının büyük bir ustalıkla resmettiği "Bağ Belleyen Kızlar" ve "Tandır Başı Sohbeti" tabloları verilebilir. Bu kompozisyonlar kolaylıkla rastlayabileceğimiz, ancak ressamın kendi geçmişinden miras bir bakış açısıyla harmanladığı sahnelerdir. Çocukluğunda yürüdüğü sokakları, konuştuğu insanları, yaptığı işleri ve kullandığı aletleri tablolarında yaşatmak Diyarbakırlıoğlu'na, bir halk ozanının kendisini türkülerinde yaşatmasına benzeyen bir boyut katmaktadır.

içindekiler

10 Sunuş

16 HARATLIK - AĞAÇ TORNACILIĞI

24 LOSTRACILIK - AYAKKABI BOYACILIĞI

32 BAKKALLIK

38 ÇERÇİLİK

44 DEMİRCİLİK

52 HAMAMCILIK

60 HASIRCILIK - ZEMBİLCİLİK

68 KEÇECİLİK

74 KİLİMCİLİK

82 KÖŞKERLİK

88 KUTNU ve ALACA DOKUMACILIĞI

96 SANDALYECİLİK - KÜRSÜCÜLÜK

104 SEDEFKÂRLIK

112 SEPETÇİLİK ve KÜFECİLİK

120 ŞERBETÇİLİK

126 NALINCILIK - TAKUNYACILIK

134 TENEKECİLİK

142 YORGANCILIK - HALLAÇLIK

150 ANTEP İŞİ EL İŞLEMESİ
156 BAKIRCILIK
166 BİLEYİCİLİK
174 ÇÖMLEKÇİLİK
180 GRAMOFON TAMİRCİLİĞİ
186 HAMUTÇULUK - KEDENECİLİK
194 KALAYCILIK
204 KENDİRCİLİK - URGANCILIK
210 KÖRÜKÇÜLÜK
216 KÜLEKÇİLİK
224 NALBANTLIK
230 SAAT TAMİRCİLİĞİ
238 SAPÇILIK
246 SEMERCİLİK
256 SEPİCİLİK - DEBBAĞLIK - TABAKLIK
266 ŞİMŞİR TARAKÇILIK
272 SÜTÇÜLÜK
280 TAŞ USTALARI - TAŞ YONTUCULARI
288 TERZİLİK
296 YEMENİCİLİK

sunuş

Çocuklara hep sorarız, "Büyüyünce ne olacaksın?" diye. Bana sormadılar. Ne başkaları ne de rahmetli babam. Anne, baba ve sekiz çocuk. Aynı odayı paylaşırdık. Ellili yıllar. Ülkenin yokluk yılları. Sanırım bu şartlar altında hiç kimse sormayı akıl edemezdi. Yoksulduk ama özgür, özgüvenli, biraz da haylaz yetiştirildik. Babam, Çanakkale Savaşı'nda babasını kaybetmiş, dört yaşında yetim kalmış. Sanırım yetim büyüdüğü için, bizi hiç azarlamazdı. Fotoğraf karelerinde de, babamın boynu hep bükük çıkardı.

Eğitimimizle annem ilgilenirdi.

Okula başlamadan önce, ben de her çocuk gibi çizilecek her şeye resim çizerdim.

Annem beni amcamın dökümcü dükkânına çırak verdi. Dükkânındaki körüğü oyuncak zannedip çevirir dururdum. Sabahları da dükkânını süpürürdüm. Amcam da bana bunun karşılığında haftada gümüş elli kuruş verirdi. Saçaklı Mahallesi imara yeni açılan bir semtti. Evlerde yıkanan çamaşır suları sokaklara akardı. Çocuklarla bu sularda oynarken haftalığımı çamurda kaybetmiştim. Elli kuruş için annemden dayak yemiştim. Çocukluğumu yaşamıştım, bütün suçum buydu galiba. Yaşıtlarıma göre de erken büyüdüm. Arkadaşlarım yaşça hep benden büyüklerdi.

Bizler tatillerde de çalışırdık. Anadolu'da gelenektir. Erkek çocuklarını boş bırakmazlar. Okuyamazsa meslek sahibi olsun diye. Annem de bu düşünceyle beni dokumacı yanında işe koydu. O zaman İlkokul üçüncü sınıftayım. Dokuma atölyelerindeki tezgâhlara masura sarardım. Anahtarlardan 12-13, İngiliz anahtarı, pense, tornavida, kerpeten ya da kurbağacık anahtarını ve diğerlerini o yıllarda ustamdan yediğim bir tokat öğretmişti. Annem işe koyarken "eti senin kemiği benim" demişti ustama.

Küçük oluşumdan mı yoksa acemiliğimden mi olsa gerek, kutnucu yanında çalışırken de bobinlerin ucunu bulamaz, koca ipek bobinleri dokumacı deyimiyle hortlatırdım

Telden dokuma tezgâhı, tahtadan sinema makinesi ve römorklu çocuk arabası yapardım, evin bahçesine beyaz çarşaf gerer, yaptığım sinema makinesi ile komşulara Laurel ve Hardy filmleri oynatırdım.

Ortaokul yıllarımda başarılı bir öğrenci değildim ama resim derslerine özel ilgi duyuyordum. Benim yeteneğimi fark eden ve bana evinde parasız resim dersi veren Nevzat Arı Hocamın sayesinde hedefine ulaşan şanslı biri olarak görüyorum kendimi. Ortaokul yıllarımda iki resim sergisi dahi açmıştım.

Bakırcı ustamı sergilerimden birinde onun bıraktığı kartvizitle tanıdım. Bana, resim yapan birinin bakır üzerine hem çizip hem de iyi nakış işleyebileceğini söylemişti. Yeni işime çekinerek başlamıştım ama kısa bir zaman sonra da atölyede baş kalfa olmuştum. Motifleri kendim bulup çiziyordum. Bu hızlı çıkıştan sonra ustam bana "Âli Mehmet Ali" demeye başladı. Ustam, sıradan Mehmet Ali'yi, kendince sıra dışı Mehmet Ali yapmıştı.

Kendi işimden para kazanmama rağmen Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne girme isteğim paranın önündeydi. Kendi kendime, "Okuman lazım, ne pahasına olursa olsun, okuman lazım!" diyordum.

İnsanın hayatında önemli bazı kişiler vardır. Bugünümü üç insana borçlu olduğumu söyleyebilirim. Birinci sırada şüphesiz bana resim boyasını ve resim fırçasını tanıştıran, sergilerime ön ayak olan ve Akademi fikrini kafama sokan resim öğretmenim Nevzat Arı Hanımefendi vardır. İkincisi ise İstanbul'da bana rehber olan, Yıldız Parkı'nın içinde, Yıldız Porselen'de çalışan Yıldız Hanımdır. Üçüncü sırada ise Akademiye girmemde büyük desteği olan Cevat Sönmez yer alır.

Akademideki öğrencilik yıllarımda da çalışmak zorundaydım. Cağaloğlu'nda Hürriyet Gazetesi'nin yanındaki Atasaray Handa İDE Ajansta yarım günlük iş buldum. İnkilap-Aka yayınevine kitap kapakları çiziyorduk. Handa dükkân komşumuz Ataol Behramoğlu idi. Tamburi Necdet Yaşar, o yıllarda matbaacıydı. O da müşterilerimiz arasındaydı. Patronumuz, şair Küçük İskender'in babası rahmetli Derman Över de eski Akademililerdendi. Okuldaki hocalarımızdan ziyarete gelenler olurdu.

Bizim dönemimizdeki adıyla Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü, Prof. Neşet Günal atölyesinden 1976'da mezun oldum.

Mecidiyeköy Lisesi'nde sanat tarihi, resim öğretmenliği ve müdür yardımcılığı yaptım. Asaletim onaylanmadan da askere alındım. Askerin yönetime el koyduğu 1980 yılında Ankara Merkez Komutanlığı'ndaydım.

Askerlik dönüşü tayinim Cağaloğlu Kız Lisesi'ne çıkmıştı. Yeni başladığım gazeteciliği öğretmenliğe tercih ettim.

Çalıştığımız Tercüman Gazetesi spor servisinden 1991 yılında birkaç arkadaşımla Meydan Gazetesi'ne transfer olduk. 5.5 ay sonra da çıkarıldım. Sanki dünya başıma yıkılmıştı.

Eşim devreye girip "Sen sanatçısın, sanatçının işsizi olmaz. Üzülmene gerek yok, otur resim yap! " demişti. Gazetecilik yıllarımda ara verdiğim resme yeniden başlamam böyle oldu. Bunalımlı günlerim bitmiş, geleceğe resim gözüyle yeniden bakmaya başlamıştım.

Babam semerciydi. Komşusunun biri hem hancı hem de nalbanttı. Diğer dükkân komşusu da tenekeciydi. Yolun karşı tarafında ise hamutçu Hökkeş Usta vardı.

Bakırcılık, dokumacılık, demircilik, kutnuculuk, desinatörlük ve diğerleri... Bütün bu meslekleri icra eden insanları, onların kullandıkları aletleri, onları çevreleyen şartları iyi biliyordum.

Bu meslekler, benim kuşağımın yabancısı olmadığı mesleklerdi. Bazıları bitmek üzere idi. Gelecek kuşakların hiçbir şekilde bilemeyeceği düşüncesi ile kaybolmakta olan bu meslekleri araştırmaya başladım. Onları fotoğraf makinemle haberli ya da habersiz görüntüledim.

Bedri Rahmi Eyüboğlu hocamız bir sergisinde "Arkadaşlar eğer bir hamalın resmini yapacaksanız onun taşıdığı yükün altına gireceksiniz, yoksa resimlerinizin ayakları yere basmaz, havada kalır." demişti. Onun bu düşüncesi rehberim oldu.

Kararımı verdim, meslek resimleri yapacaktım. Çünkü onları iyi tanıyordum. Yaptıkları işler bir yana, birbirleri ile yaptıkları şakalarını dahi biliyordum. O ana kadar da bu konuda ne kapsamlı bir yazı ne de görsel bir malzeme mevcuttu. Yıl 1991 ve ilk resimlerimi yapıyorum. Bakır Döven Adam, Kalaycılar, Kedeneci Necip Usta, İhtiyar Demirci, Yemenici Mehmet Usta, Semerci ve bunları izleyen diğer resimler. Ustaları ve yaptıkları işi tuvalime aktarırken yaptıkları iş ve kullandıkları aletler hakkında da izleyiciyi bilgilendirmeyi kendime amaç edindim.

Yıl 2007 ve aylardan Haziran. İstanbul Ticaret Odası ile beraberliğim, İtovizyon Genel Yayın Yönetmeni Zeliha Aslan'dan gelen bir telefon-

la başladı. Yaklaşık iki buçuk yıldan beri yazılarıma devam ediyorum. Yazının konusu olan meslek resimlerimi fotoğraflarımla da destekleyerek bu günlere geldim. Kitaplaştırma düşüncesi de yine İstanbul Ticaret Odası'nın Yayınlar Koordinatörü Müşavir İsmail ŞEN'den geldi. Bana bu konudaki yardımları ve gösterdikleri hassasiyet için İTO'daki arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Kitabın oluşturulması sırasında anılarını ve yaşadıklarını benimle paylaşan arkadaşım, dostum Fevzi Günenç'e, sıcak ilgi ve desteklerini her zaman gördüğüm ve göreceğim sevgili eşim Fatma'ya, oğlum Erkin'e, kızım İrem'e, yine yardımlarını esirgemeyen yakın dostlarım İrfan Ertel'e, A.Ülkü Gün'e teşekkürlerimi sunarım.

Son ustalara, son olarak birkaç cümle daha yazmak istiyorum.

Bu ustaların geçmişte bıraktıkları izler, yaşadığımız dünyada da asla silinmeyecektir ve asla başka kültürlerin ve yozlaşmanın içinde kaybolmayacaktır. Yaptıkları işlerdeki ve yaşantılarındaki sadeliğin getirdiği güzellikler bizlere ilham kaynağı olduğu gibi sanırım çocuklarımıza da ilham kaynağı olmaya devam edecektir. Alın terleri, becerileri ve özverileri ile yapmaya çalıştıkları meslekleri, başta benim resimlerime, yazılarıma ve bu kitaba ilham kaynağı oldu. Bin bir emek ile kazanılmış becerileriyle, araç ve gereçleriyle ürettikleri, yüzyıllardır insanlığın hizmetine sundukları ile hayatımız güzelleşip kolaylaşmıştır. Onların birikimleri, bilgi ve becerileri günümüz uygarlığının basamaklarını oluşturmuştur. Geçmişteki ilkel toplum yaşantımızdan günümüzün uygar dünyasına bizleri onlar taşımışlardır. Aslında onların geçmişteki varlığı bizim bugünlerimizin de başlangıcı olmuştur. Yapacaklarımız, onların bize bıraktıkları miras üzerine olacaktır.

O ustaları rahmetle, yaşayan son ustaları da saygı ve sevgiyle anıyorum.

Mehmet Ali Diyarbakırlıoğlu

İstanbul, 26-09-2009

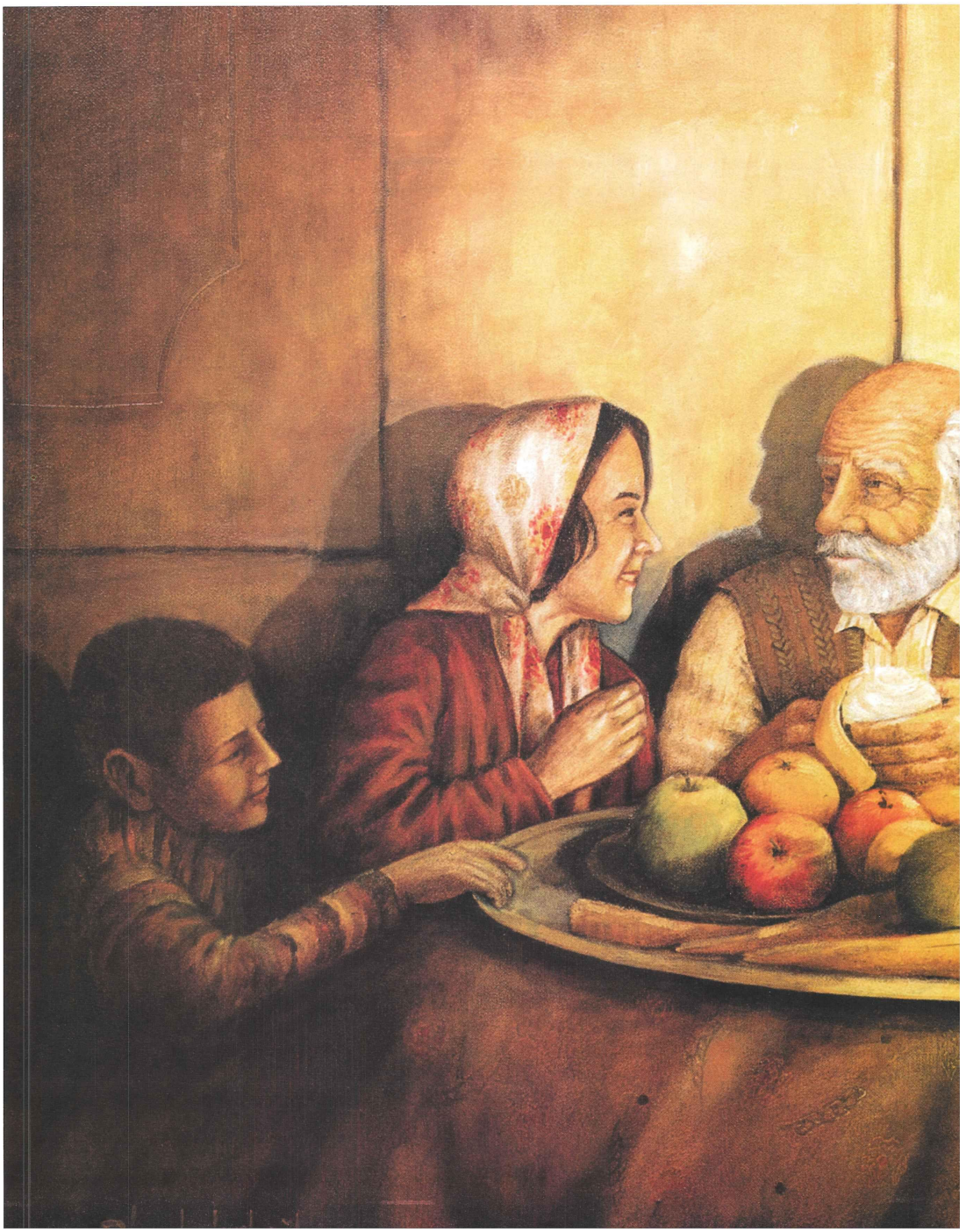

HARATLIK
AĞAÇ TORNACILIĞI

Harikulade Şeyler Üreten Bir İşti

Harat sözcüğünün dilimizdeki karşılığını görmek için bazı kaynaklara göz atarak başlamak istiyorum yazıma. Merhum dilbilimci Ömer Asım Aksoy'un, "Antep Ağzı" adlı üç ciltlik dev eserinde, kaybolan mesleklerin hemen hemen hepsinin karşılığı var. Bu eserde, dilimize Arapça'dan geçen "harat" sözcüğü "ağaç tornacısı" olarak tanımlanıyor.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşamış bilginlerinden Antepli Mütercim Asım'ın dilimize çevirdiği Arapça'dan Türkçe'ye ünlü "Kamus Tercümesi"nde de "El-hart" kelimesinin, el ile ağacın dallarından yaprak sıyırmak anlamına geldiği belirtiliyor.

El-harrat kelimesini de zikrolunan kışır ve tesviye-i (düz duruma getirme düzleme) ud manasından çıkrıkçı veya çarh makulesi (takım, çeşit, ulam-aralarında herhangi bakımdan benzerlik bulunan şeylerin tümü) yapan kimse olarak tarif ediyor.

Haratlık Bilinen En Eski Mesleklerden

İnsanoğlunun ihtiyaçlarını sağlayan araç ve gereçlerini yaparken düzeltme, güzelleştirme ve işe yarar hale getirme merakı birçok mesleğin oluşumunda olduğu gibi, ağaç tornacılığının da doğmasını sağlamıştır. Halk arasındaki adıyla haratlık olarak bilinen ağaç tornacılığı, bilinen en eski mesleklerden biridir.

Basit kesici aletlerle yapılan tesviye işleri zaman içerisinde tezgâhlarda yapılmaya başlandı. Kesici, delici, kazıcı, kırıcı aletlerin saplarının yanında okun ahşap kısmı, masa, sandalye, kürsülerin ayakları ve kirişleri, müzik aletlerinin bazı ahşap parçaları, çeşitli çocuk oyuncakları bu el tezgahlarında üretim yapan ustaların ellerinden çıkmaya başladılar.

Tezgah Çok Pratiktir, İstediğin Yerde Kur, Çalış

Haratların mesleklerini icra etmek için kullandıkları düzenek son derece pratiktir. Bu düzenek istenilen herhangi bir yerde rahatlıkla kurulabilen parçalardan oluşur. Birbirlerine vida ya da cıvata ile bağlanılmaz. Harat tezgahı olarak adlandırılan bu düzeneğin ortalama 1 metre boyunda 20 cm. eninde ve 3 cm. kalınlığında iki adet zemin tahtası vardır.

Bu iki tahtanın üzerinde 25 cm. yüksekliğinde 6-7 cm. kalınlığında ve yaklaşık 50 cm. boyunda iki ahşap parça bulunur.Bu tahtalar zemin tahtasının iki yanında dik vaziyette dururlar. Bunlardan bir tanesi sabit olup diğeri ileri geri hareket eder konumdadır. Bu ağaç parçalarının üzerinde torna olacak ahşapları her iki tarafından tutmaya yarayan uçları sivrice "punto" demirleri bulunmaktadır.

Tezgahı oluşturan en önemli parçalardan bir tanesi de ağırlık demiridir. 120 cm x 6cm x 6 cm boyutlarında ve oldukça ağır olan bu demir profil, torna işlemi sırasında yan ağaçlarının bulundukları konumda durmalarını sağlar. Eğer bu demir ağırlık olmazsa tesviye yapılan ağaç parçası düşer. Bu ağırlık yan tahtalarının birbirinden uzaklaşmasını önleyerek torna yapılan parçanın aynı konumda kalmasını sağlar.

Tezgahın bir diğer parçası ise kemanesidir. Boyu 1 metrelik bastona benzer. Kıvrık olan tarafı ustanın elinin tuttuğu tarafıdır. Burada basit bir tetiğe benzer tahta parçası bulunur.

Bu tetik tahtası, bastonun düz tarafından gelen kayışın gergin veya gevşek kalmasını sağlar. Tornacı bastona benzeyen bu aletin üzerindeki bu sicimi torna yapacağı ağaç parçasının üzerine bir sıra dolar, daha sonra bu ağacı uçları sivri olan yan ağaç parçasının demirlerinin arasına sıkıştırır. Ağırlık demirini de uygun pozisyonda tezgahın üzerine yerleştirir. Kemanenin baston tarafı avucunun içindedir. Tetiği gerektiğinde çekerek sicimin gergin olmasını sağlar. Kemaneyi ileri iterken parmak arasında tuttuğu tetiği gevşetip sıkarak sicimin bir sıra sarılı olduğu ahşabın, hep kendi tarafına doğru dönmesini sağlar.

Harat, Önce Ağacın Çapaklarını Alır

Ahşap işlenmeden önce ilk aşamada ahşabın "çapak" dedikleri fazlalıklarının temizlenmesi gerekir. Bunun için uç tarafı yarım ay şeklindeki "gürez" denilen bıçağı kullanırlar.

Kabası alınan ağaca daha sonra "arde" denilen bıçaklarla istenilen form verilir. Son olarak sıfır zımpara ile perdahlanıp bitirilir. Burada önemli bir ayrıntıyı unutmayalım. Torna ustası tesviye sırasında bıçaklarını kullanırken ayaklarının başparmaklarını da kullanırlar. İki eli ve iki ayağını büyük bir maharetle çalıştırarak eşsiz güzellikte araç ve gereçler yaparak hizmetimize sunarlar.

Bu el tezgahlarında torna olacak ağaca devir kol hareketi ile verilmektedir. Devri düşük olduğundan zurna yapımında el tezgahlarının iyi netice verdiği söylenir. Ağaç tornacılarının, oyuklu yarım ay şeklindeki gürez bıçağı, küçük arde, büyük arde bıçakları olmak üzere üç çeşit bıçakları vardır.

Bıçaklar şekil olarak aynıdır ancak enleri değişebilir. Bıçakların ağızları kullanımdan dolayı körelir. Bazı bıçakların da ağızları işleme sırasında ağacın sertliğinden ve ustanın en küçük bir hatasından dolayı ağızları kırılabilir.

Torna ustaları ağzı kırılan bıçakları önce zımpara taşında düzeltirler. Daha sonra da bu bıçakları yağ taşında dakikalarca uğraşarak keskin hale getirirler.

Aradığını Yerinde Bulmalı Usta

Tezgahın arka tarafına gelen duvarda bu bıçakların özel yerleri vardır. Buralara takılan onlarca bıçak kullanmaya hazır bekleşirler. Ustanın elinin altında o iş bitene kadar kullanımdan dolayı bayağı bıçak birikir.

İş bitiminde temizlenip kontrolden geçirilen bu bıçaklar tekrar yerlerine çıraklar tarafından dizilir. Hangi bıçak nerede olmalı, çırak bunu iyi bilmelidir. Öyle ki usta torna işlemi sırasında elini bıçağa götürdüğünde, istediği bıçağı yerinde bulmalıdır.

Ağaç torna tezgahlarının motorlu olanları 1940'lı yıllardan beri kullanılmaktadır. Bizde bu tezgahların geçmişi pek eskiye gitmez. Daha ziyade ağaç torna işlerinde el tezgahları kullanılmıştır.

Bu tezgahların işlenen ağaca delik açılan yerine "matkap kafası" denir. Uzunca bir ahşaba delik açarken ahşap sürekli el içinde döndürülerek delinmelidir, aksi takdirde delik eğri açılır.

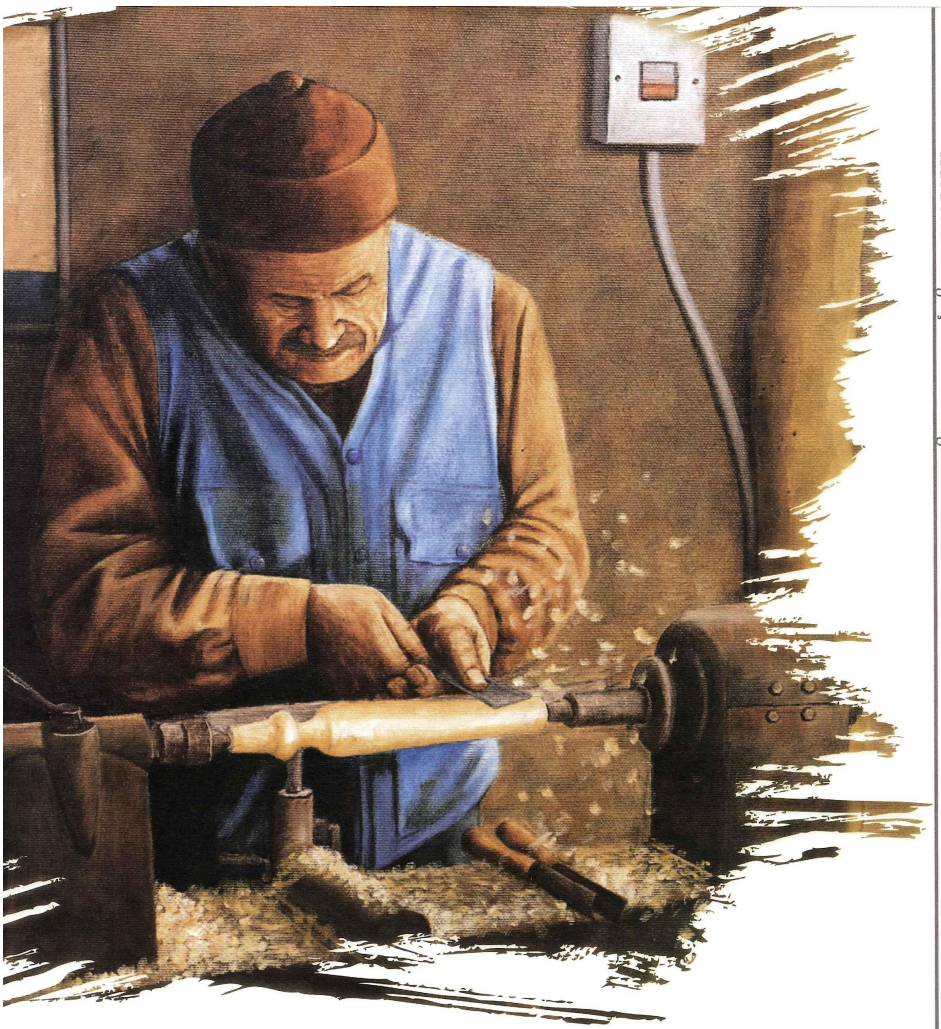

Basit kesici aletlerle yapılan tesviye işleri
zaman içerisinde tezgâhlarda yapılmaya başlandı.
Kesici, delici, kazıcı, kırıcı aletlerin saplarının yanında masa,
sandalye, kürsülerin ayakları ve kirişleri, müzik aletlerinin
bazı ahşap parçaları, çeşitli çocuk oyuncakları bu el tezgahlarında
ustaların ellerinden çıkmaya başladılar.

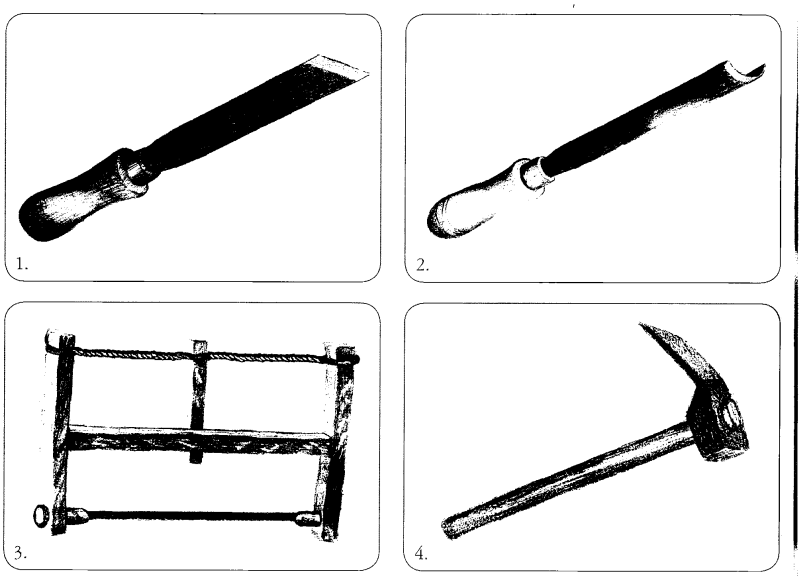

1. Arde Bıçağı, 2. Gürez Bıçağı, 3. Ağaç Testeresi, 4. Keser

Dokuma tezgahlarının mekik makaralarının delikleri bu şekilde delinir. Matkap kafasına takılan ve delme işlemini yapan alete "tığ" denir. Çeşitli çap ve boylarda tığ çeşitleri vardır.

Zurna, Zerdali Ağacından Yapılır

Şimdi isterseniz tornada imal edilen ürün çeşitlerine bir göz atalım. Örneğin zerdali ağacından zurna ve makara yapılır. Çünkü zerdali, damarsız olup işlemesi de çok kolay bir ağaçtır. Meşe ağacından ise topaç, korkuluk ayakları, havan, havan tokmağı, sandalye parçaları gibi daha ziyade dayanıklı ve sağlam olması istenilen eşyalar üretilir. Çekmeli tezgahdaysa ağızlık, sarımsak döveceği, makara, çekiç sapı ve bilumum eşya sapı yapılır.

Bununla birlikte ağaç tornacılarının en sevdiği ağaç çınar ağacıdır. Öyle ki ustaların dediklerine göre Allah bu ağacı sanki ağaç tornacıları için yaratmıştır. Onları en çok uğraştıran ise meşe ağacıymış. Dayanıklı ve çok sert olurmuş meşe ağacı, doğal olarak işleyeni de bir o kadar uğraştırırmış. Sap yapımında çok kullanılan meşenin, Gaziantep ağzındaki adı zindiyan ağacıdır.

Bu mesleğin geleceği, diğer pek çok unsurla birlikte ormanlarımızın da varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Pek az sayıda kalan ağaç tornacılığı, her ne kadar ağaca bağlı ise de, teknolojinin tehdidi altında olan mesleklerdendir.

İyi bir ağaç tornacısından sandalyeci veya kürsücü olur ama bir sandalyeciden ağaç tornacısı olamaz. 1950'lerde Gaziantep'te 50-60 tane ağaç tornacısı varken, bu gün ancak 4-5 tane usta bu işle uğraşmaktadır.

Şimdi de arkadaşımız Fevzi Günenç'in harat Mehmet Ali Usta yazısına bir göz atalım.

Bir sihirbazdı Harat Mehmet Ali Amca

Çocuktum. Bakkaldan aldığım topaçları çevirirdim sokakta yaşıt arkadaşlarımla. Topaca biz "değirme" diyorduk. Bakkalda satılan değirmeler kavak ağacından yapılıyordu.

Kavak ağacından yapılmış olan topaçlar kolayca hort alıyor ya da ortasından ikiye yarılıyordu. Sivri uçlu bir demirle vurulduğunda topacın üzerinde açılan oyuğa hort diyorduk.

Ancak bakkaldan kavak ağacından yapılmış olanlarından alabildiğimden her gün bir topacımı elden çıkartmak, yenisini almak zorunda kalıyordum. Bu da fena halde canımı sıkıyordu.

Yine bir gün arkadaşlarla buluşmuştuk. Ortaya bir daire çizmiştik. Hepimiz topaçlarımızı çıkardık. İplerini özenle sardık. Dairenin ortasına atmaya başladık. Topaçlarımız kendi çevresinde hızla döndükçe ağızlarımız kulaklarımıza varıyordu.

Topacına güvenen önce atıyordu. Sonradan atanlar, yerde dönen topacın üstünü hedef alırdı. Sonradan atan, alttaki değirmeyi yaralarsa onu kazanırdı. Bu oyunda o kadar çok topaç yitirmiştim ki...

Yine böyle bir yenilgi sonrasıydı. Evimizin dış kapı eşiğine oturmuştum. Yüzümü ellerimin arasına almıştım. Kederli kederli arkadaşların oyununu izliyordum. Omzuma bir el dokundu. Başımı kaldırınca onu gördüm. Harat Mehmet Ali amca, gülümsüyordu.

"Ne oturuyorsun burada Fevzi?"

Arkadaşların oyununa baktığımı söyledim.

"Sen neden oynamıyorsun?"

"Topacımı üttüler."

Güldü.

"Öyle kavaktan topacı kim olsa üter," dedi. "Topaç dediğin zindiyandan yapılmış olmalı. Ne hortlanır, ne de yarılır."

O zamanlar nereden bilebilirdim ki "zindiyan"ın meşe kerestesi olduğunu?..

"Bizim bakkal zindiyan topaç satmıyor ki."

"Satmaz tabii. O tür topaçlar pahalıdır. Sürümü az olur."

"Nerde bulabilirim ki öylesini?" diye sordum.

"Bizim işimiz ne?" dedi. "İstersen sana en sağlam topacı yaparım. Bütün arkadaşlarınınkini sen hortlatırsın, sen toplarsın. Bir yığın işe yaramaz topacın olur."

İşe yarasalar da yaramasalar da arkadaşları yenme başarısını göstermek kanatlandırdı beni.

Anlaşmıştık. Mehmet Ali amca annemden izin aldı. Elimden tuttu. Beni dükkânına götürdü.

Önce Maarifi, sonra Gaziler Caddesi'ni geçtik. Elmacı Pazarı'nın yakınına vardık. Oralardaydı ustanın dükkânı. Çırağı kendinden önce gelmiş, dükkânı açmış, sulayıp süpürmüş, ortalığı derleyip toparlamıştı.

Mehmet Ali Usta'nın çırağı, benim yaşlarımdaki oğlu Cahit'ti. Cahit, sadece pazar günleri katılırdı sokaktaki oyunlarımıza. Bizim sokaktan hiç kimse oynamaya yanaşamazdı onunla. Hepsini kivritirdi çünkü.

"Kivritmek" karşısındakini soyup soğana çevirmek anlamına geliyor. Bizimkiler kendisiyle oynamayınca, o da gider başka sokağın çocuklarıyla oynardı. Bir dolu topaçla dönerdi bir iki saat sonra.

"Hoş geldin," dedi Cahit bana. Yüzünden gülücük eksilmeyen bir çocuktu.

"Hoş bulduk," dedim.

Bana küçük bir hasır kürsü verdi usta. Tam yamacına oturttu.

"Şimdi izle beni," dedi. Ağaçlar arasından ufak bir parça seçti. Bunu yontup top haline getirdi. Zor yontulmasından sağlam bir ağaç parçası oluğu anlaşılıyordu. Zindiyan dediği bu olmalıydı. Yüzüme bir gülümseyiştir yayıldı.

Usta, o topu tezgahına yerleştirdi. Tezgâh iki ayağının arasına sığacak büyüklükteydi. Keman yayı gibi bir şey kullanarak tezgahı döndürmeye başladı. Tezgâhla birlikte bizim top da dönüyordu.

Mehmet Ali Usta keskin harat bıçağını ustaca kullanarak o kaba saba topu iki dakikada topaca dönüştürdü. Yüreğim kabarmıştı heyecandan... Sihirbazdı bu Mehmet Ali Usta! Ne çabuk, nasıl da yapıvermişti hemen?

Topacımın ucuna yine aynı tezgahta bir delik deldi. O deliğe, adına "topuza" dediğimiz demir bir çivi çaktı.

"İşte oldu bittiii..." dedi bana gülümseyerek.

"Boyamayacak mısın onu?"

"Bayanlar gibi boyanmaz zindiyan değirme. Değirmelerin kralıdır bu. Krala da boya yakışmaz, vernikle cilalamak yakışır.

Fırçayla cilaladı, bir iki üfürdü. Vernik kuruyunca bana uzattı. Sevincimden kabıma sığamıyordum. Bir an önce mahalleye dönüp arkadaşlara hava atmak istiyordum. Ne var ki Cahit'in, yandaki çayhaneye söylediği çayım gelmemişti daha.

"Acele etme canım..." dedi yerimde kıpırdanmaya başladığımı görünce Mehmet Ali amca. Çay ısmarladık ya sana."

O ara komşu çay ocağının çırağı çayımı getirmişti. Çırağın elinden alırken çayı az kalsın üstüme dökecektim. Çırak yaşıtım bir kızdı.

Çok şaşırdığımı gören Mehmet Ali amca açıklama yaptı.

"Bizim çaycı Mehmet Usta'nın kızıdır Lütfiye. Babasına yardım ediyor. Aslan gibi kızdır maşallah. Sabahtan akşama kadar en az yüz çay ulaştırır esnafa.

İmrenmiştim ona. "Keşke benim babam da çayhaneci olsaydı. Keşke ben de çay dağıtsaydım dükkan dükkan..." diye geçirdim içimden.

"Sen çayını içinceye kadar başka şeyler yapalım," dedi usta.

"Yapalım," dedim.

Bu kez kavak ağacından bir parça kullanıldı. Sihirbaz ustanın tezgahından bir "çışkağa" çıktı az sonra. Siz "yoyo" dersiniz onun adına. Cahit çışkağaya bir ip bağladı. Atıp tutmaya başladı. Çışkağa iki metre kadar uzağa gidip geliyordu. Teneke yoyolar kadar işlek değildi ama güzeldi yine de. Onu pembeli, yeşilli çizgilerle süsledi Cahit.

"Bu senin..." diyerek bana uzattı sonra da.

Keyfime diyecek yoktu doğrusu.

Çayımı içerken sihirbaz amcam yeni şeyler üretmeye koyuldu. Önce bir havan eli yaptı. Sonra da tahta bir havan...

Onları da bana verdi.

"Asya teyzeme ver bunları," diyerek bana uzattı. "Asya teyzem" dediği ninemdi.

"Paraları?.." diye sordum."

"Sen orasını düşünme" dedi gülerek. "Ninen pazar günü bir tabak mercimekli köfte yollar, ödeşiriz. Yanında da bir tabak turşu olur herhalde..."

Şimdi de ben gülüyordum. Her köfte yoğuruşumuzda bunları yollardık zaten onlara.

Bu konuşmamızın ardından seri halde kürsü ayakları üretmeye başladı harat Mehmet Ali Usta.

"Ben gideyim artık..." dedim.

"Cahit de gelsin seninle," dedi.

"Yok, kendim giderim," dedim. İzin vermedi. Cahit'le döndük mahalleye.

O günden sonra hiç kimse yenemedi beni topaç hortlatmada. Aksine bir sürü kınalı değirmeler kazandım.

Yıllar sonra uzak düştük mahallemizden. Önce Cahit'in gözlerini yitirdiğini öğrendim. Sonra sihirbaz harat ustası Mahmet Ali amcanın... Çok acı verdi bana ikisinin birden gözlerinden olmaları.

Bir aile hastalığıymış. Meslekle ilgili değilmiş göz yitimleri. Aldığım son haberden Cahit'in annesi Meryem ablanın tedavi ettirmek için ikisini de hastane hastane dolaştırdığını öğrendim.

Çok uzun yıllar geçmeden haratlık mesleği yok olmaya başladı. Ne yazık ki bizim baba-oğul, bu dünyadan göçme konusunda ellerini mesleklerinden daha hızlı tutmuşlardı.

LOSTRACILIK
AYAKKABI BOYACILIĞI

Nerede Şimdi O Anlı Şanlı Lostracılar?

Ayakkabı boyacılığı, adından da anlaşılacağı üzere ayakkabıları, ayakkabı boyasıyla boyayan, parlatan kişilerin yaptığı iştir. Bu iş son zamana kadar sadece yetişkin erkekler tarafından yapılmaktaydı. Adına da "lostracılık" deniyordu.

Lostracı dükkânları insanların berber dükkânları kadar sevdikleri mekânlardı. İnsanlar oralarda hem ayakkabılarını boyatırlar, hem de boya süresince lostracıyla sohbet eder ya da gazete, dergi okurlardı.

Yarım yüz yıl kadar önce bu dükkânlar ansızın yok oldu. Onun yerini şık boya sandıklarını özel kemeriyle omzunda taşıyan, belirli noktaları kendilerine mekân tutan ayakkabı boyacıları aldı.

Kaybolmaya Başladılar Birer Birer

Bir süredir onlar da ortadan kayboluyorlar. Zira ayakkabı boyacılığı, bu işi yapan insanların ev geçindirme sorununa yanıt veremez hale geldi.

Ayakkabı boyacılığı son zamanlarda çocukların işiydi. Onlar için boyama hizmeti karşılığında 1 lira verilmiş, 50 kuruş verilmiş önemli değildi. Çocuğun emeği ucuz olurdu. Onlar ev geçindirmek zorunda da değillerdi. Okul harçlıkları ya da dondurma parası çıksın yeterdi. Çocuklar bu işi yarım yamalak sürdürmeye çalışırken işin peşini bırakmayanlar da vardı. Bunlar ayakkabı tamircileriydi. Ayakkabı tamircileri de sadece tamir parasıyla geçim sağlayamıyorlardı. O nedenle onlar da tamir işinin yanında boyama işini de yapmaya başladılar.

Ayakkabı boyacılığı zamanında birçok ünlüyle de kader birliği etmiştir. Pek çok tanınmış şarkıcı veya politikacı hayatının bir kısmında ayakkabı boyacılığı yapmıştır. Etiyopyalı şarkıcı Mahmoud Ahmet, Peru Devlet Başkanı Alejandro Toledo gibi kimselerin bir zamanlar ayakkabı boyacılığı yaparak hayatlarını kazandıklarını belki duymuş belki de duymamışsınızdır.

Lula da Silva da bunlardan biridir. Da Silva, 1945 yılında Brezilya'nın Caetés kentinde sekiz çocuklu bir ailenin yedinci çocuğu olarak dünyaya gelmiş. Yoksulluktan dolayı okula çok az gidebilmiş ve 12 yaşından itibaren ayakkabı boyacılığı yaparak kalabalık ailenin ayakta kal-

masını sağlamak için katkıda bulunmuş. Ancak Lula da Silva yoksulluğun kaderi olmadığına inanıyordu ve büyük hayalleri vardı. O'nun durumundaki biri için o hayallere ulaşmanın tek yolu da çok çalışmaktı. O da bunu yaptı. Başardı; hayallerine hatta belki de daha fazlasına ulaştı. 2002 yılında 52 yaşındayken Brezilya devlet başkanı oldu.

Mesleğin Şanlı Yılları

Boyacılık mesleği 19. yüzyılda İngiltere'de oldukça yaygındı. Özellikle elit tabaka ayakkabılarına son derece özen gösterirdi. Düklerin, lordların malikânelerinde özel ayakkabı boyacılarının dahi bulunduğu kaydediliyor. Ayakkabı boyacılığının şanlı günlerini yaşadığı 1900'lü yılların başında, İngiltere'de ayakkabılarına özen gösterenler sadece asilzadeler değildi. Orta tabaka insanları dahi boyasız ayakkabı giymezdi. Bu dönemde boyasız ayakkabı giymek yoksulluğa hatta dilenciliğe delalet ederdi. Ardından gelen I. Dünya Savaşı yıllarının başında askerler de ayakkabılarının boyanmış, parlatılmış olmasına dikkat ederdi. Ancak savaş kızıştıkça askerler de insanlar da ayakkabılarını umursamaz hale geldi. Boyalı ayakkabı giyme modası ilk dünya savaşından sonra yeniden gündeme geldiyse de, II. Dünya Savaşı'nın çıkması mesleğin yeniden düşüş yaşamasına neden oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ayakkabı boyacılarının sayısı her ülkede artış gösterdi. Bu meslek işsiz kalan, iş bulamayan insanların cankurtaranıydı sanki. Meslek özellikle Avrupa'da giderek ilgi gördü, itibar kazandı. Artık sadece erkekler değil, kadınlar da ayakkabılarına özen gösterir olmuştu.

Ayakkabı boyacıları müşteri çekmek için artık lüks ayakkabı sandıkları kullanmaya başladılar. Örneğin, masif ceviz ağacı üzerine sedef kakma yöntemi ile orijinal sedef işleme yapılan ayakkabı sandıkları vardır. Bazı sandıklar pirinç tel işleme ile de süslenirdi. Ayak basılan yer "bacak" pirinçten döküm yapılarak imal edilmiştir. Basamakları ve diğer hazne kısımları pirinç levha üzeri kabartma çalışılmıştır. Boya sandıklarında en çok özen gösterilen bölüm ise boyaların konulduğu şişe yerleştirme bölümleridir. Sandığın iki başında basamaklar halinde yükselen boya şişelerinin şık görünmesi için altın gibi parlayan metal kapaklar yapılmıştır.

20. yüzyılda ayakkabıcılık iyi para kazanan bir meslek haline gelerek oldukça gelişmişti. Artık Paris'in ünlüleri, sanatçıları tarafından doldurulan caddelerinde lüks lostracı dükkânlarına rastlamak olasıydı. Ayakkabı boyacılığı batıya paralel olarak ülkemizde de ilgi gören bir meslek haline gelmiştir.

Şarkılar Yapılmıştı Boyacılara

Hatta konuyla ilgili olarak boyacılar için şarkılar türküler bile yapılmıştır. Sadi Yaver Ataman'ın söylediği bir şarkı, günümüzde orta yaşın üstünde olan pek çok kimsenin hala kulaklarında olsa gerek:

"Çarşıdan aldım pirinci
Edirne`nin boyacıları birinci
Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı..."

Boyacının elleri boyalı
Benim yarim boyacı olmalı

Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı

Boyacının boyası boyası
Parıldıyor aynası aynası
Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı..."

Ayakkabı Boyacılığı Son Nefesini Alıp Veriyor

Ayakkabı boyacılığı günümüzde sanayileşmemiş dünya ülkelerinde genellikle çocukların veya gençlerin yarı-zamanlı veya tam gün olarak yaptığı bir iş olarak durmaktadır. Ülkemizde de küçük çocuklar parklarda, kaldırımlarda insanların önünü kesip, neredeyse rica-minnet bir müşterinin ayakkabısını boyayarak,

Yan yana dizili, altın sarısı çok katlı boyacı sandıklarını ve onların arkasında tek tip elbiseleri ile müşteri bekleyen mesleğin son temsilcilerini Eminönü Yeni Camii civarında görebilirsiniz. İstanbul Ticaret Odası onlara bir de tente yaptırmış. Tarihi doku içerisinde hoş bir görüntü oluşturmuşlar. Gönül isterdi ki yağmur ve güneşten koruyan tenteleri, onları hayatın acımasızlığından da korusun.

bir taraftan harçlıklarını çıkartmaya, diğer taraftan ayakkabı boyacılığı mesleğinin, tarihin sayfaları arasında kaybolmaması için çaba harcamaya devam etmekteler. Öte yandan teknolojinin gelişmesiyle çıkan hazır ve ucuz boyalar, ekonomik krizler nedeniyle özellikle orta kesimin kendi ayakkabısını kendisinin boyamaya başlamasına neden olmuştur. Bu da uzun yılların mesleği olan ayakkabı boyacılığının şanlı günlerinin artık gerilerde kalmasına neden olmaktadır.

Ayakkabı Boyacılığını Besleyen Sanayi

Ayakkabı boyacılığının son günlerini yaşadığına değinirken, bu mesleği besleyen sanayileri görmezden gelemeyiz. Ayakkabı boyacılığını besleyen başlıca sanayi boya ve cila üreten fabrikalardır. Bu sanayi dallarında çok eski yıllardan beri boyacıların tercih ettiği "Lef Lef" ve "Fenerli" gibi markaları hatırlarsınız belki de. Ayakkabı boyacılığı kara günler yaşar da onu besleyen yan sanayisi daralmaz mı?

Bu gerçeği aşağıdaki türden ilanların giderek artmasından anlayabiliriz:

AYAKKABI BOYASI ÜRETİM TESİSİ SATILIKTIR.

HALEN FAAL OLAN, 40 YILLIK AYAKKABI VE DERİ BOYALARI ÜRETİM TESİSİ DEVREN SATILIKTIR.

İLGİLENENLERE HER TÜRLÜ TEKNİK DESTEK VERİLECEKTİR.

Ülkemizde de küçük çocuklar, rica-minnet insanların ayakkabısını boyayarak, bir taraftan harçlıklarını çıkartmaya, diğer taraftan ayakkabı boyacılığı mesleğinin, tarihin sayfaları arasında kaybolmaması için çaba harcamaya devam etmekteler.

21. yüzyıla girerken ayakkabı boyalarının ve cilalarının kalitesinde değişiklikler fark edilmeye başlanıyor. Buna rağmen insanlar yine de boyalı ayakkabı giymekten vazgeçmeyecek; ya onları evlerinde kendileri boyayacak ya da ayakkabılarını sokaklarda, parklarda peşlerini bırakmayan sözüm ona ayakkabı boyacısı çocuklara teslim edeceklerdir. Yolunuz İstanbul'a düşerse mutlaka Eminönü Yeni Camii civarına uğramalısınız. Yan yana dizili, altın sarısı çok katlı boyacı sandıklarını ve onların arkasında tek tip elbiseleri ile müşteri bekleyen mesleğin son temsilcilerini görebilirsiniz. Görüntü kirliliği olmasın diye İstanbul Ticaret Odası onlara giyimlerinin yanında bir de tente yaptırmış. Onların bu halleri tarihi doku içerisinde hoş bir görüntü oluşturmuş. Gönül isterdi ki yağmur ve güneşten koruyan tenteleri, onları hayatın acımasızlığından da korusun.

Yazımıza resmini yaptığım boyacı Mehmet Ustanın sözleri ile devam edelim;

Ayakkabı boyacılığı da öldü. Doktorlar bu mesleğe tam olarak öldü raporu vermiyorsa da, onun can çekiştiği, bitkisel yaşamda olduğu bir gerçek.

Kalealtı'ndan Paşa Hamamı'na doğru yürürken gördüm onu. Ekmek teknesi boya sandığının başına oturmuş, kara kara düşünerek çorba parasını kazanacağı müşteriyi bekliyordu. Tablosunu yaptığım ayakkabı boyacısı Mehmet Ustaydı bu.

Onu görünce eski bir dostumu bulmuş gibi oldum. Ama asıl sevinen oydu. Beni gördüğünde gözbebeklerinin içiyle gülüyordu.

Mesleklerinin bu halini içlerine sindiremeyen boyacılar var hala. En yaşlılarından biri de bu Mehmet Usta işte. Onunla, ayakkabı boyacılığının geçmişini ve geleceğini konuşuyoruz. Mehmet Usta bir yandan özenerek ayakkabımı boyuyor, bir yandan da sorularıma yanıt veriyor:

- Ayakkabıyı boyarken nelere dikkat edersiniz Mehmet Usta?

- Her şeyden önce müşterinin çorabını, pantolonunu boya ile lekelememiz gerekir. Bunun için de eskiden sigara kutularının kartonunu kullanırdık. Bu tür kutular üretimden kaldırılınca meşinden kesilmiş parçalar kullanmaya başladık. Bazı meslektaşlarsa karton parçalarını keserek kullanır. Bu kartonlardan, müşterinin çorabı ile ayakkabısı arasına yeteri kadar yerleştirilir.

- Eskiden mi çok kazanıyordunuz şimdi mi?

- İnanır mısın ressam abi, eskiden kadınlar kızlarını bir ayakkabı boyacısı ile baş göz etmek için can atarlardı. Bugünse kimsenin dönüp yüzümüze baktığı yok. Birinin kızını isteseniz, ayakkabı boyacısı olduğunuzu anlayınca gülerek sizi aşağılarlar. Kazanç ise yok denecek kadar azalmıştır. Bazı günler siftah bile edemeden sandığı omuzlar, evin yolunu tutarım. Bazen kendi kendime, 'Bırak oğlum artık şu işi...' derim. Bırakamam. Bırakıp da ne yapacaksın? Sevgili gibi olmuşuz bu işle birbirimize.

- Ayakkabı boyacılarının sayısında azalma oldu mu?

- Eskiden her köşe başında bir iki ayakkabı boyacısına rastlayabilirdiniz. Bugün ise ayakkabınızı boyattırmak için bir usta arasanız zor bulursunuz. Evet, ayakkabı boyayanlar yok değil. Sokaklar, parklar boyacı çocuklarla dolu. Onlar doğru dürüst ayakkabı boyayamaz. Ayakkabınızı rezil ederler.

- Bu mesleği bundan sonra kim sürdürür?

- Hiç kimse... Zira meslek çoluk çocuğun elinde kaldı. Zannederim bundan sonra artık sokaklarda ayakkabı sandığının arkasında fırça sallayan boyacılar göremeyeceksiniz.

- Kaç çeşit ayakkabı boyası vardır? Bir ayakkabı boyasından kaç lira alırsınız?

- Bunu müşterinin keyfine bırakırız. Ne uzatırsa "bereket versin" deriz. Eskiden en çok üç çeşit boyamız olurdu. Siyah, kahverengi ve beyaz. Şimdi renk renk ayakkabılar çıktı. İnan bana, bazılarının boyalarını bulmakta zorlanıyorum.

- Deri çatlamasın diye badem yağı ile boyatırdık. Nedir bademyağının ayakkabı üzerindeki marifeti?

- Badem yağı deriyi besler yumuşatır. Özellikle karda giyilen deri ayakkabılar kar suyunu çekerler. Ku-

Eskiden anneler kızlarını ayakkabı boyacısı ile baş göz etmek için can atarlardı. Bugünse kimsenin dönüp yüzümüze baktığı yok.

ruduktan sonra da üzerinde beyaz tuzlanmalar olur. Ayakkabı ıslanmışsa kesinlikle soba arkasında ya da radyatör üzerinde kurutulmamalıdır. Kendi halinde kurumalıdır.

-Badem yağında kalmıştık?

- Özellikle bu durumdaki ayakkabılar eğer badem yağı karışımı boya ile boyanırsa ayakkabı katlanan yerlerinden çatlamaz. Cilayı da ölçüsünde kullanmak lazım. Kaliteli cila deriyi besler parlatır. Fırçayı da unutmamalı. Her rengin bir fırçası olmalı. Kahverengine siyah fırça kullanırsanız ayakkabının rengi haliyle koyu kahve olur.

- İşinizin en çok sizi yoran tarafı nedir?

- Cila yapmak tabii. İşaret ve orta parmağınıza sıkıca doladığınız bezi cila kutusuna sürtüp sonra beze bulaşan cilayı ayakkabının her tarafına yedirmek işin zor tarafı bana göre.

- Fırçalamadan sonra bir kadife kullanıyorsunuz. Sanki yıllarınızı verip de yarattığınız bir eserinizin üzerine konan densiz bir toz parçasını alır gibi yapıyorsunuz yanılıyor muyum usta?

- Kadifenin yumuşaklığını bilmeyen yoktur. Çamurdan, pislikten kısaca her türlü şeye basarak gelen ayakkabılarınızı sandığımızdan indirdiğinizde sizin hissetiklerinizin fazlasını bizler o kadifeyi sürterken hissediyoruz.

- Kaça boyuyorsun bir ayakkabıyı?

- Bot, çizme, süet daha çok emek ve boya isteyen ayakkabılardır. Bir de ayakkabısına gösterdiğimiz özene göre, beş lira, üç lira isteriz.

- Fiyatı fazla bulup itiraz eden de oluyor mu?

- Olmaz mı? "Parktaki çocuklar 50 kuruşa boyuyor!" diye diklenenler oluyor. İşte o zaman tepemin tası atıyor. "Git bir daha onlara boyattır!" diyorum.

-Yazın bir duvar dibi ya da ağaç gölgesi bulup oturuyorsunuz. Peki karda kışta ne yaparsınız? Hareket etmeyen, oturan insan daha çok üşümez mi?

- Ayaklarıma iki kat çorap giyerim. Ayakkabının tabanına da keçe koyuyorum. Bazen soğuk havalarda pantolonumun içine askerlerinki gibi yünden uzun don giyiyorum. Zaten yağmurlu havalarda işe çıkamam. Hazırda ne varsa onu yeriz. Hasta falan olmak gibi lüksümüz de olamaz. Havaların iyi gitmesi bizim işimize gitmemiz demektir.

- Son olarak bir şey daha sorayım. Hani senin şu piyango hikayen vardı ya, ne olmuştu ?

- İki tane piyango bileti almıştım. Yılbaşıydı galiba ama hangi yıl olduğunu şimdi hatırlamıyorum. Aynı gün iş yapamadım. Bir tanesini sattım. Bende kalan bilete bir şey çıkmadı. Bir kaç gün sonra bileti sattığım adam yanıma gelerek "Biliyor musun senden aldığım çeyrek bilete iyi bir para çıktı" demişti. Bana da ayakkabısını boyatmış üç beş fazla para vermişti.

- Bir de toto olayın vardı?

- Toto oynadım, param oynadığım kolon sayısına yetmedi. Son kolonu karaladım. Toto kuponumda karaladığım kolon tutmuştu. İyi de para vermişti. O hafta yalnız bir kişi bilmişti totoyu. Benimle bilen iki kişi olacaktı.

- Sağlık olsun yaralarını eşeledim galiba. Hatırlıyorum da o günlerde aklını oynatacaktın az daha.

- "Vermemiş Mabut, ne yapsın Sultan Mahmut," demiş padişah. Kısmette böyle yaşamak varmış. Fazlası olmuyor işte.

Sanki bir an ayakkabı boyatıyorum da ötekini istiyor gibi tabanıma tık diye vuruyor zannettim. Konuşmalarındaki ses tonuyla, söyleşimizin sonuna gelmiştik. Bütün müşterileri ona ayakkabılarını boyatırken hep yukarıdan bakmışlardı ama o, emeğiyle, alın teriyle ve tevazusuyla çok daha yukarılardaydı.

BAKKALLIK

Kepenkleri Birer Birer İndirilen Meslek

Gündelik tüketim maddelerini perakende olarak satan esnafa "bakkal" diyoruz. Bakkallık bizim bildiğimiz zanaat gerektiren meslekler gibi olmasa da, çok özveri ve çalışma gerektiren bir meslektir. Yaklaşık 40 yıl önce mahallelerde beşer, onar tane bulunmasına rağmen şimdilerde şarküteriler, süper, hiper ve hatta mega marketlerin ortaya çıkması ile günümüzde sayıları bir hayli azalmıştır.

Bakkallığın da Bir Tarihi Olmalı

Geriye dönüp bakacak olursak, bakkallığın dünyanın en eski mesleklerinden biri olduğunu görebiliriz. İnsanlar ilk çağlardan beri kendilerinde olmayan gereksinimlerini başkalarından temin ederlerdi. Bunu da takas yoluyla yaparlardı. Örneğin bir devekuşu yumurtası edinmek isteyen insan, karşılığında belki de iki tilki derisi verirdi.

Zamanla değiş-tokuş işi mesleğe dönüştü. Atalarımız "Pazar" gibi sergiler açarak elindeki malları başka şeylerle takas ediyordu. Zamanla bu hizmeti köylere, mezralara taşıyan çerçilik mesleği doğdu. Belli sayıda yük hayvanı ile taşıdığı mallarını değişik yörelere götürerek daha kazançlı çıkma yollarını arayan kervanlar oluştu.

Sonunda doğal olarak yerleşim yerlerinde ilk dükkân ve belki de ilk bakkal kuruldu. İlk bakkalın hangi tarihte nerede kurulduğu konusunda hiçbir kaynağa rastlayamadık. Ancak Amerikan filmlerinde gördüğümüz bakkalların ilk bakkallar olmadıkları da kesin.

Gönül ister ki, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihi içerisinde bu konudaki izleri ortaya çıkartan araştırmalar yayınlanmış olsun.

Buna karşılık bazı tarihi verilerden yola çıktığımızda Osmanlı döneminde de bakkala benzer işyerleri olduğunu anlıyoruz. Bu işyerleri Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında oluşturulmamış olsa bile nereden baksanız tarihi yine 14. yüzyıla dayanabilir.

Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı

Süpermarketlerin ülkemizde açılmaya ve bakkalların birer birer kapanmaya başladığı günlerde Tiyatro Sanatçımız Ferhan Şensoy'un sahneye koyduğu "Kahraman Bakkal süpermarkete

karşı" oyununu izlemiştim. 1829 yılı Amerika'sında bir bakkalın süpermarketle olan mücadelesini anlatıyordu. Bir dönemin değişen Türkiye'sine esprili bir yaklaşım getiren hem eğlenceli, hem de düşündüren unutulmaz bir oyundu.

"Bakkal Ne Yer?"

Günlük hayatımızın bir parçası olan bakkallığın hemen herkeste bir anısı ya da herkesin yaşamında bir bakkal hikâyesi mutlaka vardır. Örneğin, ödevlerini düzensiz yazan arkadaşlarımıza öğretmenlerimiz "bakkal defteri gibi olmuş" diyerek beğenmediğini belli ederdi.

Kozanlı, Gaziantep'in en eski semtlerinden biridir. Benim çocukluğum da burada geçti. Bildiğim en eski bakkal Kozanlı'daydı. Bu bakkal annemin evine giderken pideci ile somuncu arasındaydı. Manav tezgâhının üzerinde maydanoz, domates, biber, yeşil soğan velhasıl mevsimine göre Allah ne verdiyse çeşit bulundururdu.

Bakkal amca her sabah bu tezgâhın başına geçer, meyvelerin ve sebzelerin bozulmaya yüz tutmuş olanlarını ayıklar geriye kalanını tekrar büyük bir titizlikle sandıklarına dizerdi. Müşteriye satamayacaklarını da çırağına verir evine gönderirdi. Sonra da o meşhur sözünü söylerdi:

"Bakkal-manav meyvenin sebzenin çürüğünü yer evlat!" derdi. Daha sonraları manav tezgâhını "kazanmıyor" diye kaldırmıştı.

Resmini Yaptığım O Bakkal Nerede?

Ben, kitapta gördüğünüz bakkal resmini semtimizdeki bir bakkaldan yola çıkarak yapmıştım. Doğup büyüdüğüm kente son gelişimde resmini yaptığım o bakkalı aradı gözlerim. Benim tanıdığım bakkal yoktu. Dükkânını kapatmıştı.

Onun yerine biraz ileride gencecik bir bakkalla karşılaştım. Daha önce hiç görmemiştim, ya da hep oradaydı da farkında değildim. Selam verip üzeri hasır örgülü boş kürsüye oturdum. Genç bir adamdı Tevfik bakkal, ama prensip sahibi olduğu konuşmalarından belli oluyordu. Dükkânında fazla çeşit malın olmamasını, alışverişlerini peşin parayla yapmasına bağlıyordu.

- Veresiye alırsam toptancının söylediği fiyata uymam gerekiyor, peşin alırsam pazarlık yapma şansım oluyor, diyordu.

- Bakkallık nasıl meslek?, diye soruyorum.

- Eziyetine katlanırsan her meslek güzeldir. Müşterilerin beklentileri bazen çok acımasız oluyor. Dünyanın her yerinde bu böyledir. Müşteri sabah işe gitmeden önce bakkalın açık olması gerekir. Gece yarısı aklına bir şey gelse sokağa çıktığında bakkal yine açık olmalı.

- İki kişi çalışsanız?

- Bir bakkal dükkânı iki evi beslemez. Tek başına olunca da bu eziyete yalnız katlanılmaz. İşte bunları müşteriye anlatamazsın. Anlayan elbette çıkar ama anlamayan daha çok çıkar. Anladığı halde işi anlamamış gibi görünen de çıkar.

- Bakkallık işine atılırken işin neresinden başladınız?

- Beni en çok kira meselesi korkutur. Aybaşı dediğin çabuk geliyor. Kazansan da kazanmasan da kirayı vereceksin. Eskiden dükkân sahipleri daha insaflı olurlarmış. Kiracısının zor durumda olduğunu anladıklarında onlara anlayış gösterip yardımcı olurlarmış. Şimdiki dükkân sahipleri "ya kirayı öde ya da dükkândan çık" diyor hemencecik, sanki çıkmak kolaymış gibi. Yeniden dükkân bulacaksın, bulduğun dükkâna yeni raflar, yeni dolap ve tezgâh yaptıracaksın bütün bunlar kolay mı? Davulun sesi uzaktan hoş gelirmiş. Hadi dükkânı buldun ve yerleştin diyelim. Yeniden müşteri edinmen için en az altı ay cepten yemen gerekecek. Bütün bunları bildiğim için ilk işim dükkânın mülkiyetini almak oldu.

- Akıllıca bir iş! Peki, bakkallık zor mu?

- Zor da söz mü? Bakkalın yüreği mangal gibi, sinirleri çelikten olmalı hatta biraz abartayım isterseniz sinirleri altınmış olursa daha da iyi olur sanırım. Hani derler ya "müşteri daima haklıdır, müşteri veli nimettir" diye. Bana göre veli olan müşteri nimettir. Müşteri

senin etten kemikten olduğunu düşünmez. Bu adam ne zaman yemek yer, ne zaman banyo yapar, ne zaman dinlenir, ilgileneceği bir ailesi var mı, yok mu hiç düşünmez. Varsa yoksa kendisidir. Neyse ki kendimi burada sevdirdim. Onlar beni, ben de onları anlıyorum. Şimdilik geçinip gidiyoruz.

- Size göre yaptığınız bu iş bir meslek mi?

- Meslek, nedir önce onun bir tarifini yapmak gerek. Meslek insanın yaşamını sürdürebilmek için icra ettiği ve genellikle yoğun bir eğitim, çalışma, bilgi birikimi, seçilen mesleğe bağlı olarak yetenek geliştirmeyi gerektiren ve tüm bu sürecin sonunda kişilerin kazandığı unvanın adıdır diyorlar. Şimdi ben kendime soruyorum. Ben bu işten ailemin geçimini, işimi geliştirecek geliri sağlıyor muyum? Evet, iyi olmasa da sağlıyorum. Bakkallıkla ilgili bir okula gittim mi? Hayır gitmedim. Sanırım hiçbir bakkal da mesleği ile ilgili eğitim görmemiştir. Ama sanırım, azimli ve ilkeli çalışmalarım ve deneyimlerim yaptığım işin bir meslek olduğunu, benim de bu mesleğin erbabı olduğumu gösteriyor.

- Dükkânınızda kaç çeşit ürün olmalı?

- Bakkalların adının neden bakkal olduğunu düşündünüz mü hiç? Bakkallar için "çeşitlerine bak da dona kal" demişler. İşte bu cümlenin "Bak" ve "Kal" hecelerinin birleşimidir bakkal. Bin bir çeşit mağazası derseniz yeridir bakkallara. Yalnız dünyada o kadar çok ve çeşitli ihtiyaç maddesi var ki, bütün çeşitleri bulundurmaya tabii ki biz bakkalların güçleri yetmez. Zaten o kadar çeşitliliği süpermarketlerin bile sağlaması çok zor. Bu kadar malı alsanız bile koyacak yer bulamazsınız.

- Doğru... Sizden en çok kimler alışveriş yapar? Çocuklar mı, büyükler mi?

- Açık konuşmak gerekirse bize alışveriş için en çok çocuklar gelir. Aileler alışverişlerini çocuklarına yaptırırlar. Bakkala gitmek için nazlanırlarsa paranın üstüne bir şeker ya da çikolata alması söylenince gitmeye razı olurlar. Biz de bir ekmeğin yanında bir de çikolata ya da bisküvi satmış oluruz.

- Hep dikkatimi çekmiştir. Bakkallar dükkânlarında veresiye veren ve peşin satan tüccar resmi koyarlar. Sizce bu resmin bir amacı var mıdır?

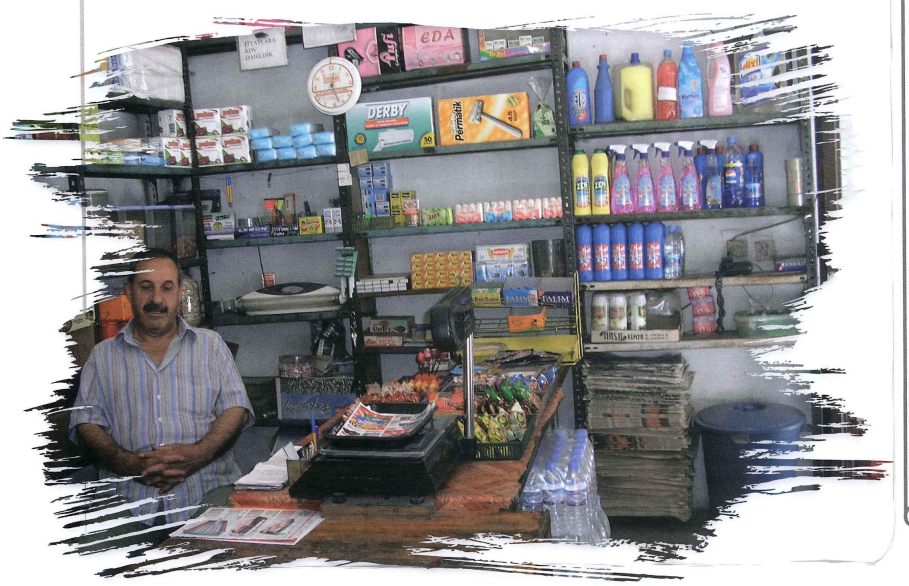

Bakkalların adının neden bakkal olduğunu düşündünüz mü hiç? Bakkallar için "çeşitlerine bak da dona kal" demişler. İşte bu cümlenin "Bak" ve "Kal" hecelerinin birleşimidir bakkal.

- Müşterinin veresiye teklif etmemesini sağlamak... Sanırım buradaki amaç 'müşteri gerçeği görsün bizi veresiye satan tüccarın haline düşürmesin' diyedir. Tabii anlayana sineğin kanadı saz demişler. Bu resimdeki ders şu bence; veresiye mal satmayacaksın. Bir söz daha, "malım seni verip mi kötü olayım, vermeyip mi?" Cevap olarak atalarımız "verme kötü ol demiş". Sanırım esnaflar da ilkeli bir şekilde alışveriş etse, herkes herkese saygı duyacak.

- Kırk yıl önce mi bakkal olmak isterdin, şimdi mi?

- Kırk yıl önceki bakkalları bilmem ama herhalde onlar bize göre kraldılar. Biz bugünkü şartlarda kendi yağında kavrulmaya çalışan ve ayakta durma savaşı veren küçük esnaflarız.

- Dükkânınıza malları siz mi alıyorsunuz, getiriyorlar mı?

- Telefon ederim, listeye göre toptancımız servis arabasıyla gönderir. Toptancıda olmayanları ben gider alırım. Dükkânı kapatıp gidemem. Bu durumlarda eşim evdeki işini bırakıp dükkânın açık olması için ben gelene kadar durur. Eskiden rekabet yoktu. Şimdi aynı malı satanlar çoğaldıkça onlar sizin ayağınıza geliyor. Sanırım bu konuda eski bakkallardan şanslıyız. Eskilerin bu konuda işleri bayağı zor olsa gerek. Her şeyi kendileri gidip alırlarmış.

- Eskiden bakkallarda iğneden ipliğe her şey olurmuş.

- İşsizlik arttıkça insanlar değişik işlere el atmaya başladılar. Bunun sonucu da hemen hemen her mahallede bir tuhafiyeci, bir züccaciyeci hatta bir kırtasiyeci var. Bizim bulundurmamız gereken mal çeşidini müşteri gidip oralardan alıyor. Biz de haliyle ıvır zıvır bulundurmaktan böylece kurtulmuş oluyoruz.

- Marketlerden konuşalım istersen. Süperi var, hiperi var, megası var, ne diyorsun bütün bunlara?

- Bu sorun bir tek benim değil, bu mesleği yapanların sorunu bence. Bakkallar birer birer kapatıp gidiyorlar. En son benim yanımdaki bakkal kapattı. Bu mahallenin en eski bakkalıymış. Bu yarış kaplumbağa ile tavşanın yarışına benziyor. Bakkallık bir gün bitecek, apartmanlardan sarkıtılan sepetleri göremeyeceksiniz, bunu görebiliyorum. Müşteri artık bizden alışveriş yapmıyor. Arabasıyla gittiği marketten bagajını doldurup geliyor. Müşterilerimin çoğu habersiz gelen misafiri için veya almayı unuttukları şeyler için bize geliyor. Onlar da ufak tefek şeyler zaten. Hepsi kâr olsa ne olur.

- Dünyaya yeniden gelseniz yine bakkallık yapar mıydınız?

- Ben bu mesleği şimdilik severek yapıyorum. Bir daha yapar mıyım bilemem. Bu zorluklara genç olduğum için katlanıyorum herhalde.

- Çocuklarınızın bakkal olmasını ister miydiniz?

- Çocuklarımın bakkal olmasını istemem. Okuyup mevki sahibi insanlar olmalarını isterim. Artık nerdeyse bakkallık bile belirli bir kültür sahibi olmayı gerektiriyor. Ne iş yaparsan yap, onun öğrenimi yapılmalı.

- Sizden çok güzel cevaplar aldım. Teşekkür eder, sabırlar dilerim.

Bakkala Gönderilen Çocuklar

Çocukluğumun bakkalı da mesleği bırakmıştı. Bunu da Tevfik bakkaldan öğrenmiştim. Bir duygu seli içinde eskilere dalıp gitmiştim. Annem bana bakkaldan her gün mutlaka bir şey aldırırdı, ya domates ya biber ya da herhangi bir ihtiyaç maddesi...

O zamanlar ekmek fırıncıdan değil sabahları bakkaldan alınırdı. Yatağımdan beni kaldırır, daha yüzümü dahi yıkamadan elime tutuşturduğu bozukluklarla beni bakkala gönderirdi. Çabuk olmam için de

sıkıştırırdı. Çabuk gideyim diye ayağıma büyüklerimin takunyalarını giyer sokağa kendimi dar atardım.

Zaten herkes eve girerken ayaklarına giydiklerini düzgün çıkarmazlardı. Pabuçların ya da takunyaların bir tekini bulduysanız öbürünü mutlaka aradınız. Bu da zaman kaybı demekti. Allah bilir ayaklarından çıkarırken nereye fırlatmışlardı.

Rastgele giydiğim takunyalar bazen ayağıma hayli büyük gelirdi. Yürürken yolların da bozuk oluşundan olsa gerek takunya ters döner tasması kopardı. Bir teki elimde diğer teki ayağımda bakkala seke seke öylece gider gelirdim. Kendi pabuçlarımı giymediğim için de her defasında evdekilerden azar işitirdim.

Bakkalın önünde her sabah gördüğüm üç-beş çocuk mutlaka olurdu. Uykulu gözlerini ovarak ya da esneyerek benim gibi bir şeyler almaya gelmişlerdi. Aralarında oyuna dalıp ne alacağını dahi unutanlar olduğu gibi elindeki parayı düşürenler de olurdu. Sonrası mı anlatmaya gerek var mı?

Maçı, Başlamadan Kaybetti Bakkallar

Bakkallığın yok olma sebeplerinden birisi de sokak aralarında traktörler ve arabalarla sebze meyve satan seyyar satıcılardı. Bunlar 1985 yılında Nesli Çölgeçen'in yönettiği, baş rolünü Şener Şen'in oynadığı Züğürt Ağa filmine de ilham kaynağı olmuştu. Köyden şehre göç eden insanların iş bulamadığı zaman çaresizlikten yapacağı işlerden biri seyyar satıcılıktı.

Bu insanlar halden aldıkları sebze ve meyveleri doğrudan halkın ayağına getiren çerçiler gibiydiler. Böyle olunca da halkın bakkaldan satın aldığı çeşit sayısı azaldı. Müşteriler sadece veresiye alacağı şeyler için bakkala geliyorlardı.

Bir bakıma seyyarlardan peşin parayla, bakkaldan ise veresiye alışveriş yapma modası başladı. Elbette bu durum bakkalları çok zora soktu. Onlar tüccardan peşin alıyor, kendileri ise veresiye iş yapıyorlardı. Sattıkları ürün çeşidi de bir hayli azalmıştı. Getirdikleri yeşillikler tezgâhlarda kalıyor, satılmıyordu. Bakkallar seyyarlarla bu konuda yarışamadılar. Maçı başlamadan kaybettiklerini sonra anladılar. Sebze ve meyve tezgâhlarını teker teker kaldırdılar. Yalnızca kuruluk satışına ağırlık verir oldular.

Bir Bir Kapanıyor Kepenkleri

Şehir merkezlerinde açılan ve iğneden ipliğe her şeyin satıldığı marketler de eklenince kepenklerini bir bir kapatmaya başladılar. Zaten zar zor yaşam mücadelesi veren meslek, haliyle son günlerini yaşar hale geldi.

Eskişehir'de bu mesleği 45 yıldır yapan Şükrü Bey ile yaptığımız kısa sohbetten de anlaşılıyor ki aslında belediye yasalarına göre hipermarketler kent dışında olması gerekiyor. Şükrü Bey, büyük marketlerin kentin her bölgesinde mantar gibi çoğalmasının bakkal esnafı olarak onları çok zor durumda bıraktığını söylüyor.

Geçmişteki karma karışık dükkânlar yerine, şimdi şık raf sistemi, bakımlı, temiz ve alımlı halleri ile bakkallar, market zincirleri arasında yaşamaya çalıştıklarını ifade ediyor.

Eskiden veresiye olarak verilen, borç defterlerine müşterileri rencide etmemek için isimleri ile değil "yukarıdaki teyze" gibi isimlerle tanımlanırmış. Şükrü Bey "eski bakkalların daha güler yüzlü, sıcak muhabbetli ve zor günlerinde mahalle halkının yanında olduklarını" söylüyor.

O zamanın mahalle halkının borçlarına sadık olduğunu da söyleyen Şükrü Bey artık böyle bir veresiye sistemini uygulamanın zor olduğunu borcuna sadık kalmadığını belirtiyor. Bunun üzerine meslektaşlarının eskiden şimdikilere göre daha merhametli insanlar olduğunu da söylüyor. Öyle ki eskiden bir bakkalın müşterisine "ben bu sabah siftah ettim, karşıdaki komşum daha siftah etmedi ondan alın" diyebilirmiş.

Toplumsal ilişkilerin giderek yozlaşmakta olduğu günümüzdeyse, bu tarz bir yaklaşıma rastlamak neredeyse imkansız hale gelmiştir.

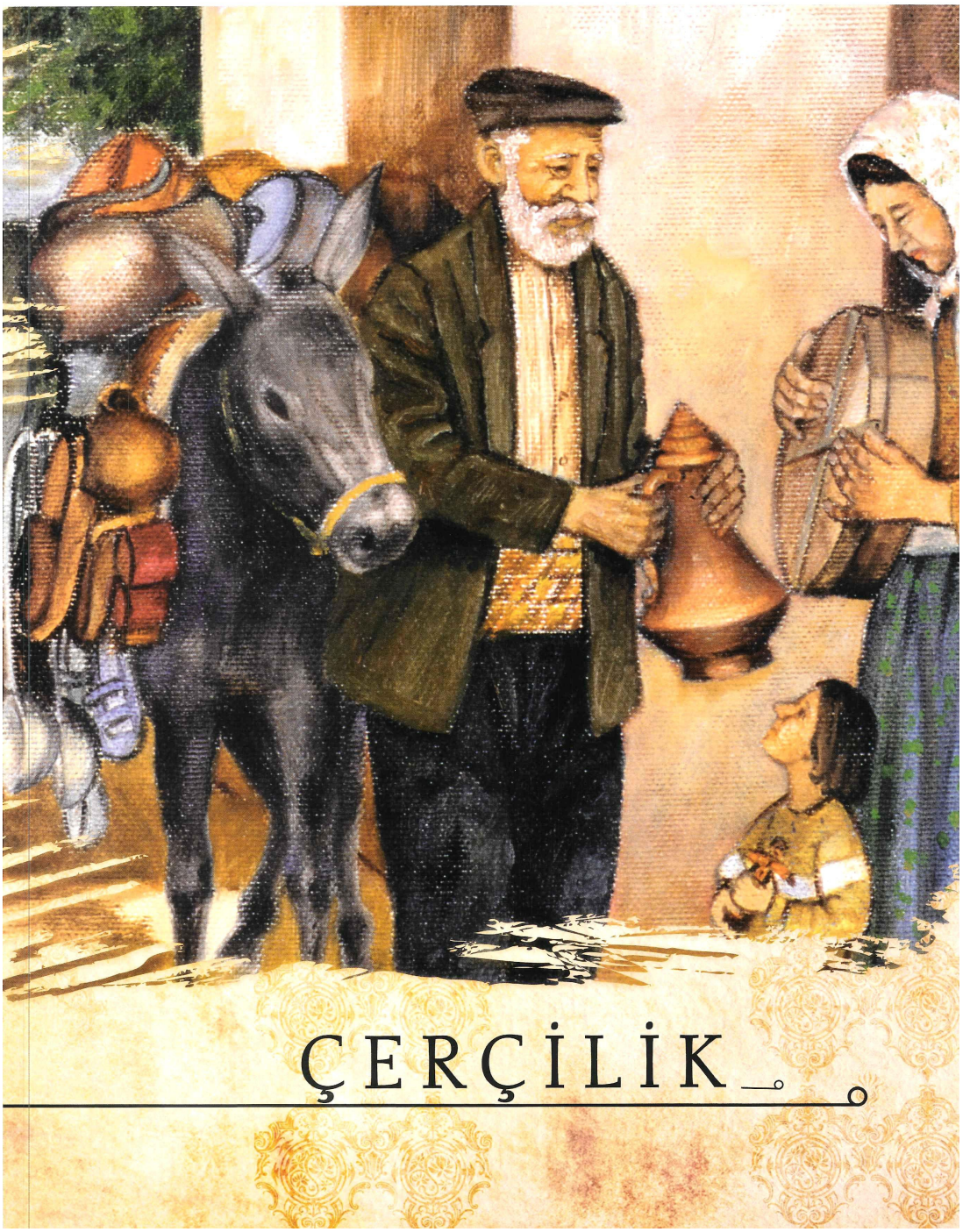

ÇERÇİLİK

Nerede O Eşek Sırtındaki Binbir Çeşit Mağazası Çerçiler?

Türk Dil Kurumu sözlüğünde çerçilik şöyle tanımlanıyor: Köy, pazar ve benzeri yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiye eşyası satan gezginci esnaf. Bir başka sözlükte ise "Köylerde mahalle aralarında pazarlarda makara, boncuk, iğne, oyuncak, lastik, makas vb. ufak tefek eşya satan esnaf…" diye tanımlanıyor çerçilik.

Çerçilere, mallarını yere yayarak sattıklarından yaymacı ya da dökmeci de denir. Evliya Çelebi çerçilerin piri olarak Abuzettin Gaffari'yi gösterir.

Yine Evliya Çelebi İstanbul'da çerçi sayısının 300 kadar olduğunu, her türlü ufak tefek eşya sattıklarını, müşterilerin satın aldıkları mallardaki hileyi anlamamaları için kendi aralarında özel bir dil geliştirdiklerini söylemektedir.

Ol Kimselere Denir ki Tuhafçı

Çağatay sözlüğü ise çerçiyi "pilever, yaymacı, sergici" diye tanımlıyor. Tarama Dergisi'ne göre çerçi, attar olarak tanımlanmaktadır. Farsça'dan Türkçe'ye çevirisi yapılan Bürhan- ı Katı'da ise pilever (Çerçiliğin Çağatay sözlüğündeki tanımı) "Ol kimseye denir ki, iğne, boncuk ve ipek envar akakıyr ve sair bu makule şeyler sata, çerçi ve hurdacı ve zikıymet satanlara tuhafçı tabir olunur" diye yazıyor.

Bu kadar tanımı yapılan çerçilik de artık çok nadir görülen mesleklerdendir. Çerçiliğin ortaya çıkış sebeplerinden en önemlisi ulaşımın zor olduğu, alışveriş yapmanın kolay olmadığı yerlerde yaşayan insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

Eski çağlardan beri yapılan bir iş koludur çerçilik. Ulaşım araçlarının gidemediği yerlere at, eşek ya da katırı ile tüketicinin ayağına giden bu satıcılar her türlü doğa ve kötü şartlara direnerek işlerini yaparlardı.

Eşkiyaların, vahşi hayvanların kol gezdiği dağları aşarak ulaşılması zor köylere giden çerçiler, kendilerini nelerin beklediğinden habersiz yollara düşerlerdi. İğneden ipliğe, çaydanlıktan leğene, ibrikten toprak kaplara kadar yüklü hayvanı ile "Çerçi geldi!" diye bağırarak sokak sokak, kapı kapı, köy köy, mezra mezra dolaşırlardı.

Asya'dan Amerika'ya Çerçilik

Bu meslek sahipleri maddi durumlarına göre üstü kapalı at arabaları ile de satış yaparlardı. Arabanın gidemediği yolun olmadığı yerlere dayanıklı yük ve çekim hayvanı olan katırlar kullanılırdı.

Bir makara dikiş ipliği için kasabaya inemeyen insanların ayağına kadar giden bu hizmet sektörü eskilerde bayağı yaygın meslek kollarından biriydi.

Dikiş ipliğine pazarlık yaparken ucuz ve hesaplı bulduğu birkaç metre patiska veya pamuklu basmadan da o anda ihtiyaçları olmadığı halde alabilirlerdi. Bu günkü süpermarket psikolojisi o zaman da geçerliydi.

Evlerinde kullanmadıkları ya da değerini bilemedikleri bakır kaplar veya başka eşyalarını göz alıcı parlaklığı ve renklerine kanarak, alüminyum veya örme sepet karşılığı değiş tokuş yaparlardı. Bu alışverişten çerçi her zaman kârlı çıkan taraf olurdu.

Amerikan western filmlerinde üstü kapalı arabalarla her türlü tuhafiye ve zücaciye araç ve gereçlerini satan çerçileri sıkça görmek mümkündür.

Çerçiyle Laflamak Bir Hoş Olur ki...

Çocukluğumda mahallemize gelen bir çerçi vardı. Kendisi Gaziantep Yahudilerindendi. Her hafta mahallemize gelerek satış yapardı.

Hasip Dürri geçidinin sakinleri onun başına toplanırdı. İhtiyaçları olsun olmasın alışveriş yapmasalar da çerçinin etrafında toplanıp laflamak hoşlarına giderdi.

Başka zaman bu ortamı bulamayan mahalle sakinleri çerçi vasıtasıyla bir araya gelmenin keyfini yaşarlardı. Çocukların meraklı bakışları altında yapılan alışveriş çok keyifli ve bir başka güzel olurdu.

Nakit paranın pek kullanılmadığı bu alışveriş saatlerce sürerdi. Kimi ocakta yemeğini yakmamak için, kimi çocuğunun ağlamasını duyarak ayrılırdı bu hengameden.

Çerçinin bir alış veriş defteri vardı. Bu defterde her evin bir sayfası bulunurdu. Kim ne almış, kimin ne kadar borcu var deftere yazılırdı.

Müşteri asla sıkboğaz edilmezdi. Ne verirse onu alır aldığı miktarı defterdeki borcundan düşerdi. Çerçinin bazen iki ya da üç hafta ortalarda görünmediği olurdu. Ama hiçbir zaman bu satışlarda tartışma yaşanmazdı. Borcunu vermeyene de kızılmazdı. Çerçi bilirdi ki o kişi gerçekten zor durumdadır. Onları anlayışla karşılar borcunu bir gün vereceğine inanır, buna göre davranırdı.

Atın Kuyruğundan Kıl Çekme

Biz çocuklar ise bu alışverişlerden habersiz, çerçinin atının kuyruğundan bir kıl çekmenin derdinde olurduk. Bu kılla çok güzel vız vız oyuncağı yapardık.

At huylanıp arka ayağını hareket ettirdikçe üzerindeki cezveler, çaydanlıklar, ibrikler, tavalar birbirine çarparak takur tukur sesler çıkarırlardı.

O zamanın bazı sokakları otomobillerin geçebileceği kadar geniş değildi. Bu sokaklardan çerçinin hayvanı rahatlıkla geçebilir müşterilerine ulaşabilirdi.

Aktar pazarından, kazancı pazarından, zücaciye çarşısından aldıkları malları halkın ayağına kadar getirip satmak o günün şartlarında bir nevi hizmet sektörü sayılırdı.

Bu Köyde Kimse Yok mu?

Geçen senenin ağustos ayında Kastamonu'nun Çatalzeytin ilçesine bağlı Saraçlar köyündeydim. Saraçlar köyü 9 hanelik bir köy. Büyük kentlere göç nedeniyle köy boşalmış durumda. Sadece yaz ayları bir iki ev geçici olarak doluyor o kadar.

Orman içerisinde ana yoldan pek fark edilemeyen, yağmurda dahi ulaşımın zor olduğu Saraçlar köyü saklı bir kent gibi. Eşimin ana-babası ve teyzesi hemen hemen her yaz köye giderler.

Biz de onlarla beraber on gün kadar gider, oksijen deposu olan bu küçük orman köyünde kalır, ruhumuzu ve bedenimizi dinlendiririz.

Yolları olan bazı köylere, mezralara minibüsleriyle az da olsa çerçilik mesleğini sürdüren insanlar vardı. Ama artık onları da görmek mümkün değil. Çerçilik de kaybolan mesleklerdendir. Gençlerimiz bu meslekleri sözlüklerden ve ansiklopedi sayfalarından tanıyacaklar artık. Orta yaş grubu ve daha yaşlılarımız ise bu meslektekilerin yaşantılarında bir sayfa oluşturduğunu bilirler ve bahsi geçtiğinde içleri burkularak bakarlar bu sayfalara.

Bu köyden 8 tane peyzaj çalışması yaptığım düşünülürse doğal güzelliğini anlatmaya gerek yok sanırım.

2007 yılının eylül ayındayız. Vakit akşamüzeri. Ahşap evin önündeki toprak yol üzerine örtümüzü serdik minderleri dizdik. Mustafa dayılarla birlikte gözleme yiyip çay içeceğiz.

Hoş Geldin Sadık!

Çaylarımızı yudumlarken köyün toprak yolundan at kişnemesi ile nal sesleri duyuldu. Bir adam ve yüklü bir at bize doğru geliyorlardı. Atın üzeri bayağı eşya ile doluydu.

At yürürken bu eşyalar birbirine çarparak sesler çıkarıyordu. Gözlerime inanamadım. Bu gelen adam bir çerçiydi. Onu gökte ararken yerde bulmuştum.

Atının üzerinde naylon leğenler, içi kap kacak dolu torbalar, küfeler vardı. Bizimkiler mal bulmuş mağribi gibi sevinmişlerdi. Köyün en yaşlısı Emine nine çerçiye "Hoş geldin Sadık!" diye seslendi.

Çerçinin adı Sadık'mış. Ona çay ve yiyeceği bir şeyler ikram ettiler. Adam çayını içip dinlendikten sonra hemen atının üzerinden renk renk leğen ve tencereleri yere indirip serdi.

Kadınlar bu tür alış verişe daha düşkün oluyorlar. Kullanacakları eşyaları seçerek almalarından daha doğal ne olabilir ki...

Bizimkiler ihtiyaçları olan büyükçe bir naylon leğen aldılar. Ekmek parası kazanmak için dağ taş demeden dolaşan çerçi bu alışverişten memnun oldu. Bu arada da gelmişten geçmişten konuşup ölenleri yad

Çerçi Sadık getirilen eski mutfak gereçlerini el terazisi ile tarttı. Hurda fiyatından hesapladı. Yenilerinin fiyatında bayağı sıkı pazarlık yaptılar. Eskilerin tutarını yeni alınanların fiyatından düşerek anlaştılar.

ettiler. Çerçi Sadık yere yaydığı eşyalarını toplayarak atın üzerindeki yerlerine bağladı.

Köyün sonunda oturan Esma Hanım ile kızlarının yanına gitti. Atını kiraz ağacına bağladı. Atın üzerindeki yükü teker teker yeniden yere indirdi.

Esma Hanım ile kızları evlerinden getirdikleri kırık dökük mutfak eşyalarını verip onların yerine yenilerini almak istiyorlardı.

Çerçi Sadık getirilen eski mutfak gereçlerini el terazisi ile tarttı. Hurda fiyatından hesapladı. Yenilerinin fiyatında bayağı sıkı pazarlık yaptılar. Eskilerin tutarını yeni alınanların fiyatından düşerek anlaştılar. Esma Hanım, kalan parayı taksitle ödeyeceğini söyledi. Buna itiraz etmedi Çerçi Sadık. Birazını peşin verdiler. Kalanını da her geldiğinde alacaktı. Pazarlık konusunda Esma Hanım da çerçi kadar çetin cevizdi hani. Epeyi çini çanak ve diğer ihtiyaçlarını aldılar.

Son Çerçiyle Söyleştik

Bu pazarlık çerçiyi bayağı yormuş olacak ki bir taşın üzerine oturup dinlendi.

Onunla mesleği hakkında konuşmak istiyordum.

Çerçilik baba mesleği değilmiş. O yörede insanların çiftçilikten para kazanamadığını, genellikle para kazanmak için başka işlerde çalışıldığını kendisinin de çerçilik yaparak geçimini sağladığını söyledi.

En büyük sıkıntısıysa, geçim sıkıntısının yanında şehirlere göç nedeniyle köylerin hemen hemen boş olmasından dolayı müşterinin olmamasıydı. Bu durumda nasıl para kazanılırdı? Kime satış yapılırdı?

Müşterilerinin, buralardan göç eden, köylerine tatil için ya da bakım onarım için gelen insanlar olduğunu söyledi.

Kış ve bahar aylarında bazı köylerde kimse bulunmuyormuş. Ancak yaz geldiğinde kışa nazaran daha bir şenleniyormuş buralar. Ne kadar çok istiyordu bu köylerin eskisi gibi olmasını...

Ah O 30 Yıl Önceki Çerçilik!

Bence köylere olan ulaşımın kötü olması da bu geri göçü engelleyen bir başka gerçektir. Bu nedenle köylerine geri gelmek isteyen insan sayısının da giderek azaldığını anlattı.

"Yollar iyi olsa köylere gelen nüfus artar yaşam canlanır." diyor çerçi Sadık ve ekliyor: "Şimdi siz bir iki hafta sonra gideceksiniz buralarda in-cin top oynayacak. Benim işim 30 sene evvel iyiydi. Şimdi bir şeyler satarak çoluk çocuk beslemek çok zorlaştı. Daha ne kadar dayanırım bu şartlara bilemem. Şu atın giderini bir düşünün. Nallanması, semeri, yemi kaça çıkar bir düşünün.

Çerçi, atın sırtından indirdiklerini yeniden teker teker yerli yerine itina ile yükleyip semere bağladı. Sonra da "Yolcu yolunda gerek..." diyerek atın yularından tutup uzaklaştı gitti.

Onu bir daha hiç göremeyeceğimi biliyordum. Bunu düşünerek ardından içim burkularak kaybolana kadar uzun uzun baktım.

Yolları olan bazı köylere, mezralara minibüsleriyle az da olsa çerçilik mesleğini sürdüren insanlar vardı. Ama artık onları da görmek mümkün değil. Çerçilik de kaybolan mesleklerdendir.

Gençlerimiz bu meslekleri sözlüklerden ve ansiklopedi sayfalarından tanıyacaklar artık. Orta yaş grubu ve daha yaşlılarımız ise bu meslektekilerin yaşantılarında bir sayfa oluşturduğunu bilirler ve bahsi geçtiğinde içleri burkularak bakarlar bu sayfalara.

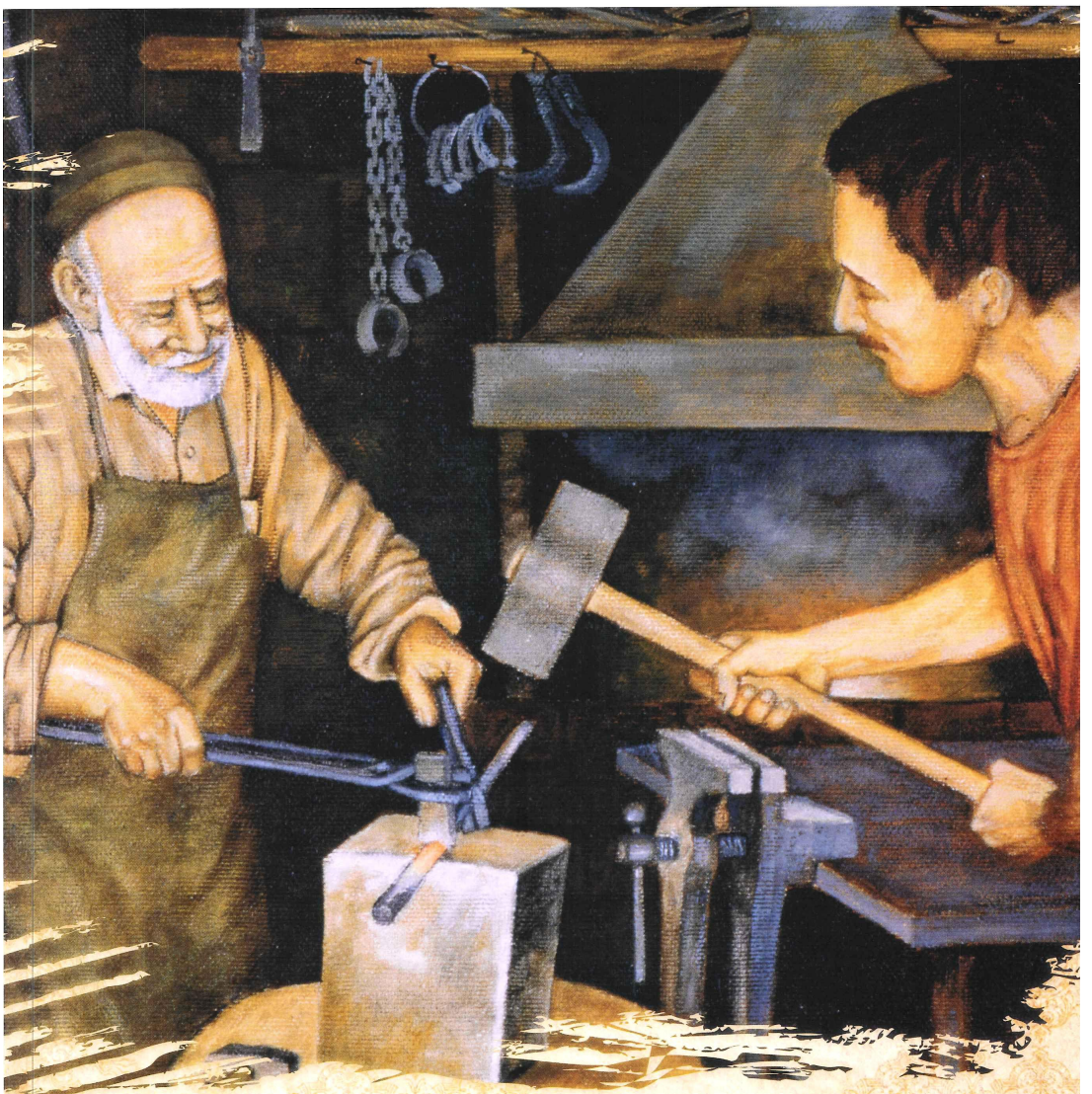

DEMİRCİLİK

Türk'ün En Eski El Sanatı

Demircilik, Türklerin en eski el sanatlarındandır ve Türk ulusu nezdinde saygın bir yere sahiptir. Tarihten örnek vermek gerekirse, Göktürklerin atalarının da demirci olduğu, Ergenekon destanında demir dağının eritilip oradan yol alındığı ve o günün de kutsal sayıldığı anlatılır.

Bir inanışa göre demirciliği insanlığa Hz. Davut öğretmiştir. Bundan dolayıdır ki Hz. Davut demircilerin koruyucusu olarak bilinir. Demircilik, Orta Asya halkları arasında nasıl önemli bir meslekse Anadolu'da da müstesna ve tarihi bir yere sahiptir.

Demirin bulunması ve kullanılması toplumların yaşam şartlarını belli ölçülerde kolaylaştırmıştır. İnsanoğlu demiri bularak savunma ve avlanma amaçlı silah, ev eşyası vb. araç gereçler üretmiş, yaşam alanlarını sağlamlaştırarak kendilerini diğer toplumlardan ve doğanın yıkıcı etkilerinden daha iyi bir şekilde korumaya başlamıştır.

Demir Kılıçların Zaferi

Demir kılıçların savaşlarda ne denli önemli olduğuna iyi bir örnek Hitit Kralı III. Hattuşili ile Mısır Firavunu II. Ramses arasında geçtiği bilinen Kadeş Savaşı'dır. O dönemde Mısır askerlerinin kılıçları ve mızrak uçları dövme bakırdandı. Bu sebepten ötürü Mısırlıların demirden kılıç ve mızraklarla donatılmış Hitit askerleri karşısında yenildikleri anlatılır.

Demir, savaş sırasında savunma gereçleri süngü, mızrak, kılıç olarak; barış zamanında da ekim aletleri, saban, orak, yaba, kazma, kürek, keser, makas gibi el aletlerinin yanında inşaat sektörünün ve sanayinin vazgeçilmez malzemesi olmuştur. Pencere, kapı ve duvarlarımızı süsleyen ve koruyan demir parmaklıklar, demirci ustalarının maharetli elleriyle bizlere sundukları sayısız işlerden sadece birkaçıdır.

Doğu Sanatı Demircilik

Demircilik bir doğu sanatıdır. Bu meslek doğuya yapılan akınlar ve seyahatler neticesinde batıya yayılmıştır.

Arkeolojik kazılarda demir bulguların nadiren görülmesinin en önemli nedeni oksitlenmedir. Oksitlenme demiri yakıp yok eder. Bu nedenle XI. yüzyıl öncesine giden kazılarda demirden yapılan işlere pek rastlamayız. XII yüzyıldan sonra demircilikte önemli gelişmeler

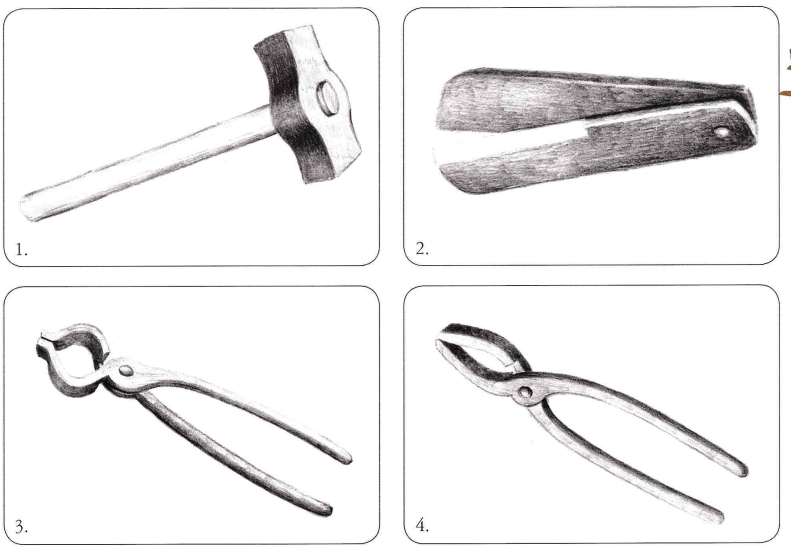

1. Balyoz, 2. Demirci Keskisi, 3. Demirci Kıskacı, 4. Kıskaç

sağlanmış ve günümüze kadar gelen eşsiz güzellikte eserler yaratılmıştır.

Demir doğada saf olarak bulunmaz ve kimyasal elementler cetvelinde "Fe" harfleri ile temsil edilir. İçine nikel katılırsa paslanmaz çelik elde edilir ve bu eklenen malzemeye göre farklı şekillerde adlandırılır. Haddeden geçirilerek elde edilen sac levhaların paslanmasını önlemek için üst kısımları madeni yağla yağlanırlar. Demir en iyi emaye ile uyum sağlar.

Su le Gelen Kırılmazlık

Demircilikte fabrikasyon imalata başlanmadan önce üretilen kesici ve delici malzemelerin (inşaatlarda kullanılan keski ve çiviler, ağaç keseri, çeşitli bıçaklar, kasapların kullandıkları et satırları, çengeller vb.) dayanıklılığı sağlanarak, kolayca kırılıp körlenmesini engellemek gerekir. Demire "su verme" ihtiyacı buradan gelir. Bu, işlenen demirin kullanım amacına bağlıdır. Örneğin, yapılan iş sert yerlerde kullanılacak bir alete gerek duyuyorsa demiri uzun süre ısıtıp, daha sonra su veya yağda su vererek sert ürün elde edilir ve maddenin içeriğinde değişiklikler yapılır. Örneğin tenekeci makası gibi demir kesecek aletlerin demirindeki karbon oranı 1,7'den fazla iken bu oran inşaat demirleri için tam olarak 1,7 dir.

Demir Nasıl Sertleşir?

Demirin 3 çeşit sertleştirme işlemi vardır:

1. Suda sertleştirme
2. Madeni yağda setleştirme
3. Hava ile sertleştirme

Demir ocakta ısıtıldığında ulaştığı sıcaklığı aldığı renge göre ustalar anlar. Örneğin sigara ateşi rengi demir tavının 600 °C'de, portakal rengi 900 °C'de olduğunu gösterir. Sarımtırak renk beyaza dönüşünce demirin tav derecesi de en yükseğe gelmiş demektir.

Demir Tavında Dövülür

Demir yüksek tavda dövülmelidir. Eğer düşük ısıda dövülürse çatlamalar meydana gelir. Yüksek tavda demir halk tabiriyle çürümüş olur çünkü yüksek sıcaklıkta demirin kimyasal yapısı ve özelliği bozulur. Eğer yapılacak demir malzeme çok sayıda tavlama işlemi gerektiriyorsa, 6-7 defadan sonra demiri mutlaka kuma gömerek 24 saat bekletmek gerekmektedir. Bu işleme demirci tabiri ile "normalleştirme tavı" denir. Üretim sürecine dinlendirme işleminden sonra devam edilir. Demir tavı renklere göre anlaşılabildiği gibi demirin (yani çeliğin) sertlik dereceleri de renklere göre belirlenebilmektedir.

Demiri İsle Boyamak

Demir malzemenin meneviş boyama işlemi genellikle silah sanayinde ve Karadeniz bölgemizde kullanılan bir tekniktir. Burada amaç, tabanca ve benzeri çelik aletleri paslanmaya karşı korumak ve görüntü bakımından güzel göstermektir.

Bu işlem için çelik 600 °C'ye kadar tavlanır. Bu tavlama işlemi fındık büyüklüğündeki linyit kömürleri ile yapılırsa çeliğin kimyasal yapısı daha az değişir. Tavlanan çelik madeni yağa batırılır. Az miktarda hava verilerek isli yanması sağlanan linyit ocağının üzerinde yağa batırıp çıkartılan çelik malzeme tutulur. Soğumuş çelik üzerindeki yağ ve linyit isi birleşerek kaplama boya oluşur. Daha sonra da suya batırılarak meneviş boyama işlemi tamamlanmış olur.

Kaynağın henüz bulunmadığı zamanlarda demir ocak kaynağı ile kaynatılırdı. Mümkün olduğu kadar açık portakal renginde ısıtılan demir malzemeler üst üste getirilip aralarına boraks tozu konularak ve örs üzerinde balyozlarla dövülerek birbirleri ile kaynaması sağlanırdı. Bu işlem sırasında demir malzemenin şeklinin bozulmaması için altta oluklu tabla, üstte de oluklu saplı baskı kullanılırdı. Balyozla, baskının üzerine vurularak malzemenin şeklinin bozulması engellenirdi. Günümüzde ise demirciler, yukarıda bahsedilen araç ve tekniklerin yerine, oksijen ve elektrik kaynağını, delgi makinelerini, kesici ve delici elektrikli aletleri ve perçinleri kullanmaya başladılar.

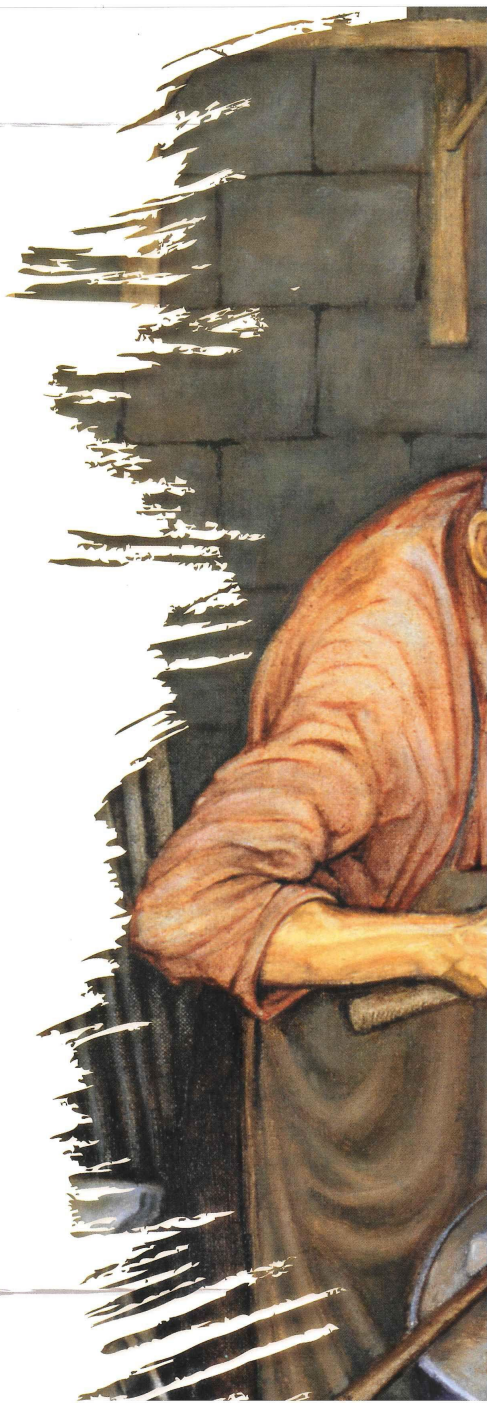

Elindeki kıskaçla kor halindeki ham demiri tutan demirci ustası diğer eliyle de çekicini kullanır Ustanın çekiç vuruşunun açısına ve vuruş şiddetine göre demirci kalfaları da balyozlarıyla demiri döverler. Balyozun aynı yere vurması gerekiyorsa usta çekicini örse yavaş yavaş vurur. Usta çekicini örse yan tuttuğu zaman balyozla vurma işlemi de durmalıdır.

Örs Üzerinde Demirin Dövülmesi

Ocağın yanında çeşitli ağız yapısında kıskaçlar hazır bulunur. Bu kıskaçların sıcak malzemeyi tutan kısmı (burunları) düz, oluklu veya karga burnu şeklindedir. Ocaktan alınan demir malzemeyi sıkı sıkıya tutabilme özelliği vardır.

Bu arada demirci çırağı körük yardımıyla kok kömürü ateşini harlı tutmaya çalışır ve hiç bir zaman ateşte kömürün bitmesine izin vermez. Gerçekten de demire şekil vermek ancak ve ancak demir kor halindeyken mümkündür.

Elindeki kıskaçla kor halindeki ham demiri tutan demirci ustası diğer eliyle de çekicini kullanır. Ustanın çekiç vuruşunun açısına ve vuruş şiddetine göre demirci kalfaları da balyozlarıyla demiri döverler. Balyozun aynı yere vurması gerekiyorsa usta çekicini örse yavaş yavaş vurur. Usta çekicini örse yan tuttuğu zaman balyozla vurma işlemi de durmalıdır. Kömür kokusu ve kömür isi içerisinde her işlerini kendilerinin yaptığı ustaların maharetli ellerinden çıkan, bazen çelik bazen de yumuşak demirden yapılan aletler gerçek birer alın teri, el emeği ürünüdürler.

Demirci ustaları kor haline getirilen demir parçalarını çekiç ve balyozlarla karşılıklı örs üzerinde döverek şekil vermektedirler. Bu bağlamda demirci ustalarını bir orkestrayı yöneten şeflere benzetmek çok da yanlış olmaz. Gerçekten de kalfalar, çekiçlerini ne zaman vuracaklarını ustanın çekiç ritmiyle belirlerler.

Dört kişinin kullandığı büyük balyozlar kor halindeki demirin üzerinde inip kalkarken herhangi birinin diğerine çarpmaması, bu işlemin nasıl bir uyum içinde yürüdüğüne en önemli delildir.

Çeliğe Verilen Su

Çeliğe verilen gerçek su, demirci ustalarının alınlarından akıttıkları terleridir. Türkler tarih boyunca demircilikte oldukça ileriydiler. En iyi kılıçları yapıp sertleştirme işleminde de at idrarı kullanmak suretiyle daha iyi sonuçlar elde etmeyi bilmişlerdir.

Teknoloji, acımasız çarkları arasına demirciliği de alarak bu mesleği icra eden ustaların sayısını hızla tüketmektedir. Günümüzde bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az kalan emektar ve yaşlı ustalar için yetiştirecek çırak bulmak da, benzer durumdaki diğer zanaatlarda olduğu gibi, neredeyse imkansız hale gelmiştir.

Kitlesel üretim ve hızlı tüketim alışkanlıklarının, emeğe dayalı meslek kollarından insan ilişkilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede her şeyi metalaştırıp öğüttüğü bir dönemde, toplumsal yaşamın daha geçen yüzyılın başına kadar dayanağını oluşturan çoğu meslek birer birer yok olmaktadır.

Zira, çağımız toplumunun estetik ve emek kaygılarından uzaklaşarak maliyet-kazanç ikilisine odaklanan dünya görüşü ve insan ilişkileri yaklaşımı, geçmişimizden miras kültürel ve sosyal zenginliklerimizi de erozyona uğratmaktadır.

Sonuç olarak, mesleklerinin kendileri ile birlikte toprağa gömüleceğini düşünmek, demirci ustaları için ayrı bir endişe ve üzüntü kaynağı olsa gerek.

Kaybolmaya yüz tutan bu mesleklerle birlikte bizler de geçmişimizle olan bağlarımızdan kopmaktayız.

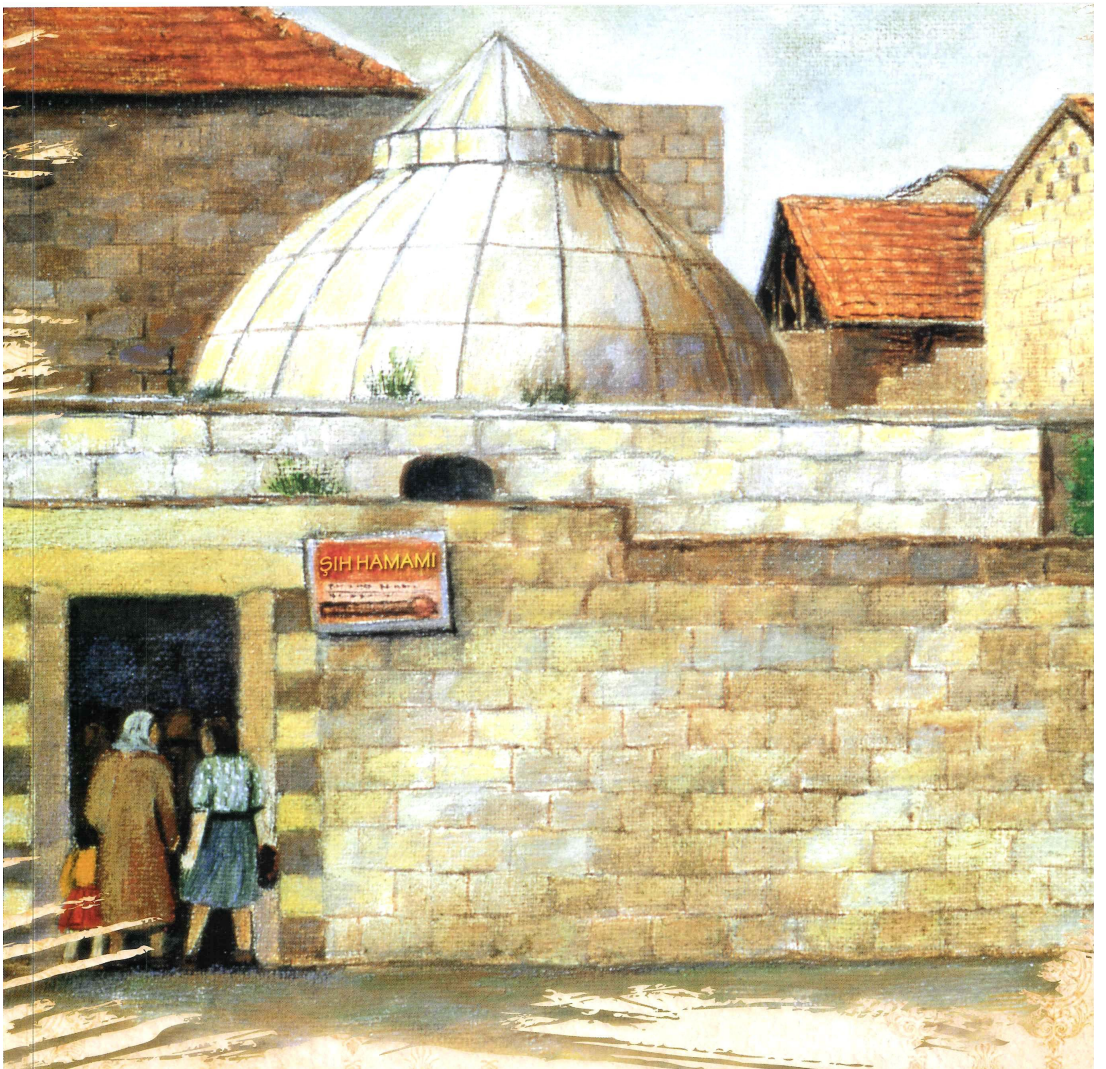

HAMAMCILIK

Kayboluşa Doğru Hızla Yol Alan Güzel Bir Meslek

"Hamamda deli var", "hamam deliye kaldı", "hamamı görmeden curuna aşık olmak", "hamama giren terler", "hamamcının parası zibile (çöpe) bağlı gerek", "hamam kaçkını", "hamam nalını suratlı", "hamamın suyuyla misafir ağırlamak" gibi pek çok deyime konu olan hamamların dünden bugüne gelişimini ve Türk kültüründeki yerini anlatmaya çalışacağım. Sözlükte hamam, özel bir düzenle ısıtılan, halkın yıkanma gereksinimini karşılayan yer olarak tanımlanıyor. Arapça'da ise hamama "hammâm" denilmektedir.

Arkeolojik kazılarda hamam kültürünün çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Yunanlılar "gymnasion"ların civarlarında halka açık hamamlar yapmışlardır. Kuzey İtalya'da ise yer altı sıcak sularının bulunduğu bölgelerde İmparatorluk dönemi uygarlığından kalma hamamlara rastlanmaktadır.

Eski Yunan ile İtalya hamamlarında günümüz saunalarındaki gibi özel terleme mekanları vardı. Buralarda beden eğitimi ve su sporları da yapılmaktaydı. Roma İmparatorluğu'ndan kalan hamamlarda mimari ve teknik bilginin en güzel örneklerini görürüz. Zeminleri mozaiklerle, duvarları ise mermer levhalarla kaplıdır. Granit sütunlu revakları, günlük yaşantıdan sahnelerle betimlenmiş frizler süslemektedir.

Bu dönem yapılan hamamların ısınmaları da incelenmeye değer özelliktedir. Türk hamamları, Roma ve Bizans hamamlarından etkilenerek inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde gerçek önemini bulan bu yapılar ya bağımsızdırlar ya da bir külliye içinde yer alırlar. Külliye içindeki hamamlar genelde hayır kurumlarına, camilere gelir sağlamak için yapılmışlardır.

Tarihte Türk Hamamları

Türk hamamlarının ilk örneklerini Güneydoğu Anadolu bölgemizde görmekteyiz. Mardin ilimizdeki "Maristan" hamamının en eski Türk hamamı olduğu sanılmaktadır. Mimari planı, haç biçimi dört eyvanlı olup, dört köşe hücreli sıcaklık bölümünden oluşmaktadır. Yine Mardin'deki Radviyye hamamında da (XII. yüzyıl sonu) aynı plan uygulanmıştır. Diyarbakır "Artuklu Sarayı" hamamı da altın yaldızlı mozaik süslemeleriyle dikkat çeken ilk örnek hamamlardandır.

Anadolu Selçukluları döneminden ise günümüze az sayıda hamam örneği kalmıştır. Bunlara örnek olarak da Kayseri'de Kölük Hamamı'nı (1210), Kümbet Hamamı'nı (XIII. yüzyıl), yine çifte plan hamam örneklerinden Sultan Hamamı'nı (1232-1236), Alanya'daki İçkale Hamamı'nı (XIII. yüzyıl), Konya Sahip Ata Külliyesi Hamamı'nı bu döneme örnek gösterebiliriz. Kayseri Palas köyündeki Sultan Hamamı, konaklama yerinde olmasından dolayı önemlidir. Ayrıca beş bölmeli dairesel planı ile de ilgi çeker. Kastamonu Vakıf Hamamı (XIII. yüzyıl) Selçuklu hamamlarının en iyi örneklerindendir.

Beylikler döneminde de Anadolu'nun pek çok yerinde küçük boyutlu hamamlar yapılmıştır. Bu hamamlara örnek olarak da Karamanoğulları döneminden Konya'daki Meram Hasbey Hamamı'nı (1424), Celaliye Vakfından Abid Çelebi Hamamı'nı sayabiliriz.

Osmanlı mimarisinin yapı örnekleri arasında hamamlar sayıca önemli bir yer tutar. Bursa Saray Hamamı (XIV. yüzyıl) çifte hamama ilk örnektir. Bu sınıfta yine Bursa'daki Eski Hamam (1337), Orhan Gazi Hamamı (1339), Göynük Süleyman Paşa Hamamı'nı (XIV. yy.) sayabiliriz. Bergama Debbağlar Hamamı, Merzifon çifte Hamamı, Ankara Karacabey Hamamı, Edirne Tahtakale Hamamı, Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa Hamamları da diğer önemli örneklerdir.

İstanbul'da İlk Türk Hamamları

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Irgatlar Hamamı İstanbul'da yapılan ilk Türk hamamıdır. Bunu Azaplar ve Mahmut Paşa hamamları izler. Tahta Kale ve Gedik Paşa hamamları da çifte planda yapılan büyük hamamlardandır. Klasik dönem hamamlarında daha ziyade çifte hamam planı hakimdir.

Bunlar kübik gövdeli olup süslemeleri ve örtü düzenleriyle ilgi çeken yapılardır. Bu dönemde yalnızca Mimar Sinan, Üsküdar'da 7, İstanbul merkezde de 16 adet olmak üzere toplam 23 adet hamam yapmıştır. Bu yapılarda kadın ve erkek bölümlerini ayrı eksene yerleştirmiş, kubbeli camekanı, üç kubbeli soğukluk ve yıldız biçiminde sıcaklık bölümleriyle de hamam mimarisine yeni bir üslup getirmiştir.

XVI. yüzyılda Anadolu'da da hamam mimarisinin güzel örneklerini görebiliriz. XVIII. yüzyıldan sonra hamam mimarisi önemini kaybetmiş, dolayısıyla yapımı da azalmıştır. Bu dönem hamamlarında merkezi plandan uzaklaşıldığını da görmekteyiz. Cağaloğlu Hamamı (1740) buna en güzel örnektir. Konaklarda ve yalılarda da çarşı hamamlarının küçük bir örneği tarzında hamamlar vardı.

Hamamın Bölümleri

Hamamlar soyunma, yıkanma ve ısıtma (külhan) olmak üzere üç bölümden oluşurlar. Hamamların önemli bölümlerinden biri şüphesiz külhanlarıdır. Külhan hamamın altında bulunur. Burada büyükçe bir ocak ve su kazanı vardır. Ocak suyu ısıtmak için yakılır. Çıkan sıcak duman bacaya varmadan önce özel kanallarla göbek taşının altından geçirilir. Sıcak dumandan, azami faydayı sağlamak için duvar aralarından da özel kanallar vasıtasıyla geçirilir ve sonra bacaya verilir. Sıcak su ise yıkanma bölümlerindeki musluklara göbek taşının altından geçirilerek ulaştırılır. Böylece göbek taşı, hem dumanın hem de sıcak su borularının ısıtmasıyla hamamın en sıcak yeri olur.

Hamamda Yıkanma

Bedensel temizlik yanında aynı zamanda manevi temizlik yeriydi hamamlar. Her evde banyonun olmadığı zamanlarda, hamamlar toplumun uğrak yerlerinden biriydi. Hamama gelenler soyunma bölümünde soyunduktan sonra, tellakların -kadınlar hamamında tellağa natıra denir- veya hamamcının verdiği peştamala sarınarak takunya ile yıkanma bölümüne geçerlerdi. Daha önce de kıymetli eşyasını hamamcının gösterdiği küçük kasalara koyarak kilitler ve anahtarını da yanına alır. Soğukluktan geçerek yıkanma bölümüne gelir. Ortada zeminden yüksekçe olan altıgen ya da sekizgen biçimde mermerden göbek taşı denilen terleme yeri vardır. Göbek taşının etrafında yıkanma

Bedensel temizlik yanında aynı zamanda manevi arınma yeri olan hamamlar toplumun uğrak yerlerinden biriydi. Hamama gelenler soyunma bölümünde soyunduktan sonra, hamamcının verdiği peştemala sarınarak takunya ile soğukluktan geçer,yıkanma bölümüne gelirdi. Ortadaki göbek taşında terler sonra curunlar da yıkanırlardı.

bölümleri ve bu bölümlerde de kurnalar bulunur. Kurnalarda herkes yıkanabilirken hamamın halvet bölümü kapalı olup buradakiler tek başına yıkanır.

Göbek taşında terlemek isteyenler başlarının altına hamam tasını koyarak yatarlar. Burada yatıp terleyen müşteriler isterlerse tellağa kese olabilirler. Tellak kese olacak kişinin iyice terlemesini bekler. Daha sonra da bir köşeye çekilip keseleme işini yapar. Keseden sonrada yıkama faslına geçer. Tellak sabun leğeninde torbasını sabunladıktan sonra bir hareketle torbayı hava ile doldurur, sonra da o torbanın ağzını kapatarak sıkınca içindeki hava dışarı çıkarken bol sabun köpüğü yapar. Tellak aynı zamanda bu köpüğü kullanarak masaj da yapabilir. Daha sonra kişinin başını ve sırtını sabunlayarak iyice yıkar. Son yıkamayı da müşterisine bırakıp kendisi soyunma yerinden temiz havlu getirir. Tellak görevini tamamlamıştır. Müşteri de bu havlulara kurulanıp sarınarak dışarı çıkar. Soyunma yerinde, havlular tekrar değiştirilir. Bu durumdaki bir insanın dinlenmeye ihtiyacı vardır. Limonlu bir ıhlamur da ona ilaç gibi gelir. Daha sonra dilerse uzanıp biraz yatar ya da giyinip gider.

Gece Hamamı, Gündüz Hamamı

Çarşı hamamları geceleri erkeklere gündüzleri kadınlara çalışır. Hamama gidecek olanlar bu saatleri bilirler. Hamam eğer çifte mimari planında yapılmışsa bu ayrıma gerek yoktur çünkü kadın ve erkek bölümleri birbirlerinden ayrıdır. Hamamlar eğlenceye ve dinlenceye pek uygun, eşin, dostun bir araya geldiği oldukça sosyal mekanlardır. Dolayısıyla Türk toplumunun hamam kültürü de oldukça geniştir. Gelin hamamı, adak hamamı, damat hamamı, kırk hamamı, loğusa hamamı vb. terimler halkımızın günlük yaşamlarında hamamların özel bir yeri olduğunu göstermektedir.

Tuzlayalım da Kokmasın

Güneydoğu Anadolu hamam geleneğinde bebeğin tuzlanması diye bir şey vardır. Toplu halde loğusa hamamına gidilir ve bebek hamamda baştan ayağa tuzlanırdı. Eğer o bebek tuzlanmazsa büyüdüğünde terinin çok kokacağına ve bacak araları, koltuk altları ve parmak aralarının pişikten mantar olacağına inanılırdı. Benim sağ ayak parmaklarımın arası yaz

Kil Leğeni, Taraklık

aylarında durmadan terler ve mantar oluşur. Annem bunu, hamamdaki tuzlanmamda ayak parmak aralarıma tuzun iyi sürülmediğinden kaynaklandığı şeklinde yorumlar.

Kil İle Saç Yıkama

Güneydoğu Anadolu hamamlarında kadınların saçlarını kil ile yıkama geleneği vardı. Hamam kapılarında özel kil satıcıları bulunurdu. Kil bilindiği gibi su geçirmeyen bir toprak türüdür. Eski çağlardan bu yana temizlik işlerinde kullanılır. Bir zamanlar kullanılışı son derece yaygın olan kil artık kullanılmamaktadır. Herhalde günümüzde biri bu iş için kil kullanmaya kalksa artık alay konusu olur. Allah rahmet eylesin müzik öğretmenimiz Ferit Günol, lisedeki öğrencilik yıllarımızda sesi iyi olmayan ya da iyi gam yapamayan arkadaşlarımıza "Git bu sesle hamam kapısında kil sat" diye takılırdı.

Eskilerin hamamlarında başını yıkamak isteyenler yanlarında getirdikleri altın sarısı kili hamama girmeden önce natırlara verirdi. Natırlar da bunu yine yıkanacak olanın yanında getirdiği özel kil leğeninde ıslatıp kullanıma hazır hale getirirlerdi. Hamama gelen kadınlar kurnalara çekilir, kil leğenindeki killeri saçlarına iyice yedirir sonra da durulanırlardı. Kilin saçları ipek gibi yaptığı, saç dökülmesini önlediği ve kepek yapmadığı söylenir. 1950'li yıllarda kil, hamamlarda yaygın olarak kullanılıyordu. Daha sonra, kanalizasyonları tıkadığı gerekçesiyle yerel yönetimlerce yasaklandı. Erkek hamamlarındaysa kil yerine yalnızca sabun kullanılırdı. Ah, keşke bugün de atık sulara karışarak akıtıldığı yerlerdeki temiz suları ve toprakları kullanılmayacak hale getiren deterjanları yasaklayabilse yetkililer!

Kadınların Hamam Kavgaları

Annemle hamama son gidişimde hamamda görevli kadınlar çok büyük olduğumu söylemişlerdi. Annem de itiraz ederek "Tırnak kadar çocuk bunun neresi büyük anam," diyerek beni savunmuştu. Natıralar da "Bu mu küçük anam, bari babasını da getirseydin," diye anneme çıkışmışlardı. Ben bu tartışmalardan çok utanmıştım. Annemle kadınlar hamamına son gidişimi böyle hatırlıyorum. Ama sanırım kadınlar hamamının patırtısı gürültüsü, yaşanması gereken tecrübelerdendi. Hamamın kubbesindeki cam fanuslardan göbek taşına süzülen ışık huzmesi unutulmazdı. Hele kadınların kavgaları anlatılır gibi değildi. Hamam taslarını bakırdandı. Tasın ortası içeri doğru göbekliydi. Bazılarında ise sarı bakırdan yapılmış balık bulunurdu. Biz çocuklar tası musluğun altına tutup balığın dönüşünü keyifle izlerdik.

Taslar yalnızca yıkanma işinde kullanılmazdı. Kavgalarda en çok işe yarayan silahtı. Tasların kafalara inip kalkışı unutulur sahne değildir. Tasın yetmediği yerde ıslak peştamallar devreye sokulurdu. Peştamalın da zayıf kaldığı anlarda takunyalar devreye girerdi. Kavga sırasında ayaklarındaki takunyalar ıslak olduğundan kayganlaşıp ters döner ya da tasması çivisinden çıkardı. Takunyanın çivisi ile beraber hamamın da çivisi çıkardı. "Kadınlar hamamına döndü" deyimi buradan kaynaklanıyor olsa gerek.

Kadınlar hamamında sık sık yapılmasına karşın erkekler hamamında kavga çıktığı görülmüş, duyulmuş değildir. Bu da kadınların haksızlıklar karşısında daha duyarlı, kavgacı olduklarını gösteriyor!

Önceden hamam gününü belirleyen komşular hamama toplu olarak giderlerdi. Tellaklara yıkanmak masrafını göze alamayanlar birbirlerinin sırtlarını keselerler, hatta çok zaman komşusunun çocuğunu yıkayarak birbirlerine yardımcı olurlardı. Öğle vakti yıkanmaya ara verilirdi. Hamamın soyunma bölümüne geçilir ve burada yemek faslı başlardı. Herkes evinden ne getirdiyse ortaya koyardı. Köfte mutlaka yapılmalıydı. Kurnalarda soğuk suya bırakılan portakallar, elmalar ve havuçlar da yenildi mi, kil leğeni ters çevrilip darbuka gibi çalınırdı. Mahareti olan ortaya çıkar oynardı.

Kırklanma, Gulleytin

Keselenme, sabunlanma, yiyip içme, eğlenme derken artık hamam sefasının sonuna yaklaşılmış demektir. Sıra kırklanmaya gelmiştir. Yıkanıp çıkmak isteyen kişi, musluğun altına tuttuğu hamam tasına diğer

Annemle hamama son gidişimde hamamda görevli kadınlar çok büyük olduğumu söylemişlerdi. Annem de itiraz ederek "Tırnak kadar çocuk bunun neresi büyük anam," diyerek beni savunmuştu.

eliyle kırk defa vurur ve sonra da tastaki suyu başından aşağı döker. Buna halk arasında "kırklanma" denmektedir. Kırk defa tasa vurmaya erinenler sayıları onar onar sayarak 40'lanmaya dört saymada ulaşırdı.

Azınlıklar için de hamamlarda özel küçük havuzlar vardı. Bu havuzlara "gulleytin" denirdi. Musevi vatandaşlarımız için temiz su ile doldurulurdu. Onlar da manevi temizlikleri için buralara girer çıkarlardı. Bugün artık elektrikli şofbenden güneş enerjisine kadar geniş bir yelpazeye yayılan yöntemlerle elde edilen sıcak su hemen bütün evlerin banyolarına girmiş durumdadır. Hal böyle olunca da hamamlara olan ihtiyaç doğal olarak azalmıştır. Büyük kentlerdeki ulaşım zorluğunu da buna eklersek hamama gidip gelmenin ne kadar güç olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Örneğin, Gaziantep'te birçok hamam bu tür nedenlerden ötürü kapanmıştır. Bu hamamlar mimari özelliklerinden dolayı yıkılmaktan kurtulup turistik çarşılara dönüştürüldüler.

Son zamanlarda Gaziantep'e her gidişimde eski günlerin beni çekmesiyle olsa gerek arkadaşlarımla Kalealtı'ndaki Paşa hamamına gideriz. Kışın soğuktan kemiklerimin sızladığını hissettiğimde, Paşa hamamının o sıcacık göbek taşına yatıp ısındığımı düşünürüm. İstanbul'a geldiğim 1960'lı yıllardaysa özellikle Örücüler, Çemberlitaş ve Beşiktaş hamamlarının devamlı müşterisiydim.

Yerleşik düzen toplumlarının bir kültürü olan hamamlar bizim kültürümüzde de önemli bir yer işgal eder. Ne yazık ki diğer meslekler gibi hamamlar ve hamamcılık da kayboluşa doğru hızla yol almaktadır.

HASIRCILIK ZEMBİLCİLİK

Nereye Gitti Bu Meslekler; Yoksa Düş Müydü Onlar?

Hasırcıların, hasırın yanı sıra ürettikleri ürünlerden biri de zembildir. Zembilin ana maddesi de hasırda olduğu gibi sazdır. Saz, bilindiği gibi bir bataklık bitkisidir. Bataklıklarda oluşan sazlıklardan elde edilir. Sürekli kendinden üreyebilen, doğal kaynaklardan beslenen, bakım ve gübreleme istemeyen doğal bir zenginliktir sazlıklar. Günümüzde sayıları küresel ısınmayla da iyice azalan bu doğal bitki topluluğu, yalnız biz insanlara doğal kaynak sağlamakla kalmaz birçok canlı türüne de ev sahipliği yapar.

Sazlıklardan ürün toplarken bu canlıların üreme mevsimlerine de çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Toplanan sazlar insanın alın teriyle birleşerek, hasır yaygı, sepet, zembil, sele, sandık, şemsiye ya da sandalye ve kürsü örtüsü gibi ürün çeşidi olarak da hizmetimize sunulurlar.

Nasıl Bir Şeydi O Zembil?

İşte bu ürün çeşidinden olan zembil de, eskiden sıkça kullanılan ve günümüzde yerini plastik ya da naylon ambalaj maddelerine, karton kutulara bırakan bir taşıma kabının adıdır. Zembil, hasırotundan , kamıştan, sazdan örgü tekniği ile yapılır.

Zembil geniş ağızlıdır. İki yanında kulpları vardır. Saklama ve toplama işlerinin de olmazsa olmazıdır. Hasırotu aynı zamanda semerci ustalarının yaptıkları ve semerin, kürtünün, boyunduruğun içine koydukları yöresel adı "berdi" olan ottur.

Zembil; zeytin, fıstık, üzüm, çay toplanmasında kullanıldığı gibi narenciye ve sebze bahçelerinde ürünün hasadında ve gübre taşınmasında çiftçinin en önemli taşıma aracıdır. İnşaatlarda kum, çakıl ve harç taşınmasında işçilerin çok önemli gereçleri arasındadır.

Hasır

Hasır, zembillerin yapıldığı malzemelerden yine örgü yöntemiyle yapılır. Hasırlar yapıldığı malzemenin cinsi ve kalınlığına göre de isimler alırlar, Mısır hasırı, Trablus hasırı, kaba

Hasır, zembillerin yapıldığı malzemelerden yine örgü yöntemiyle yapılır. Hasırlar yapıldığı malzemenin cinsi ve kalınlığına göre de isimler alırlar, Mısır hasırı, Trablus hasırı, kaba hasır gibi. Hasır, eski Türk evlerinde hava geçirgenliğinden, camilerde, çadırlarda kilimin ve halının altına rutubetten ve soğuktan korunmak için yaygı olarak açılırdı. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun toprak damlı evlerinin tavan örtüsü olarak da çok kullanılmıştır.

hasır gibi. Hasır, eski Türk evlerinde hava geçirmesi özelliğinden dolayı, camilerde, çadırlarda kilimin ve halının altına rutubetten ve soğuktan korunmak için yaygı olarak açılırdı.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun toprak damlı evlerinin tavan örtüsü olarak da çok kullanılmıştır. Hasırın örgüsünü oluşturan sazların bitkisel boyalarla boyanması yoluyla hasır daha albenili hale getirilirdi. Hasırcıların bir ürün çeşidi olan zembil ise o tarihlerde hasır imalatının yanında önemli ve aranılan bir üründü.

Zembil Süsü Neylesin

Zembil, ürün toplamada ve diğer taşıma işlerinde kullanıldığından hasırda olduğu gibi pek süslemeye değer görülmezdi.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle 17. yüzyılda hasırcılık gelişmiş ve önemli meslekler arasında yerini almıştır. Birçok ilimizde mesleğin adıyla anılan çarşıları bunun güzel bir kanıtıdır. Hasırcılık mesleğini daha ziyade görme engellilerin yaptığı söylenir. Bu ustalara yine halk arasında hafız denir.

Hasır boydan boya gerilmiş sazların arasından bir alttan bir üstten atkı sazlarının örgü şeklinde geçirilmesiyle yapılır. Çok zahmetli bir iş koludur. Dürülerek, rulo şeklinde kaldırıldığından kullanımı çok kolaydır.

Günümüzde Kayseri'nin Develi ilçesine bağlı Sindel Höyük kasabasının Sultan Sazlığı civarında, Afyon ilimizin Yakasinek kasabası ve Taşköprü'sünde, Hatay'da, İzmir'in Tire kasabasının Boynuyoğun köyünde ve Selçuk kasabasının Belevi bucağında, Konya ilimizin Akşehir ve Eber gölleri civarında hasırcılığın sürdürüldüğünü not edelim.

Bununla birlikte kullanım alanı son derece daralmış olan hasırcılık ürün çeşidini de doğal olarak günün şartlarına uydurmuştur. Çanta, sofra örtüsü, şişe koruyucuları, koltuk, sandalye-kürsü örgüsü, plaj ve bahçelerde şemsiye, çeyiz sandıkları, çiçek sepetleri hasırcı ustalarının yaptığı işlerden bazılarıdır.

O Hasırların Kamışları Yaraladı Çocukken Parmaklarımı

Eskiden, Kahramanmaraş ilimizin adıyla anılan ovasının büyük bir bölümü bataklık idi. Burada Maraş pirinci yetiştirilirdi. Bunun yanında da o geniş sazlıklarda doğal hayatın yanı sıra kamış ve hasırotu dediğimiz hasırcılığın ana malzemesi bolca bulunurdu. Kamıştan yapılan hasır ve zembiller diğer saz cinslerine göre daha sağlam olduğundan tercih edilirdi. Hasırcıların elleri ve parmakları kamış hasırı örerken maalesef kesik kesik olurdu. Zira kamışın dilimlenen parçalarının kenarları bıçak ağzı gibi keskin olur. Eldiven kullanmak o tarihlerde mümkün olmadığından söz konusu işin ne kadar zahmetli olduğunu varın siz tahmin edin. Öyle ki parmak ve ellerinde kesik olmayan usta hemen hemen yok gibiydi.

Çocukluğumda başımdan geçen bir anımı burada paylaşmak istiyorum. Annem ve küçük teyzem

Gaziantepte'ki evimizin hayatında (bahçesinde) ekmek yapacaklar. Gerçekten de bizim yörede o tarihlerde birçok ev hanımı ekmeklerini kendileri yaparlardı. Gaziantep ve yöresinde eski evler bu iş için uygundu. Bütün komşular bir araya gelip, ekmek yapana yardım ederlerdi. Çamaşır yıkamak, salça yapmak, ekmek yapmak için her evin hayatında hazır ocak bulunurdu. Ekmek tahtalarında açtıkları yufkaları da ocaktan çıkan duman arasında hem dertleşip hem söyleşerek pişirirlerdi. Rüzgar bazen onlara azizlik yaparak ters eserdi. Haliyle gözleri ve burunları ocağın dumanından yaşarırdı. Onların bu halini bilmeyenler topluca ağlaşıyor sanırdı. İşte böyle bir günde beni de yanı başlarında eski bir kamış hasırın üzerine koymuşlar. Ben kamış hasırın dışarı çıkan uçlarıyla oynuyormuşum. Kamışın çıkan bu parçalarını koparayım derken kamış sol elimin başparmağı ile işaret parmağımın arasını 1-2 cm. kadar kesmiş. Kesilen yerin içerisine de mikrobu kırılsın diye teyzem çorba kaşığı ile sıvı sumak ekşisi dökmüş. Tümden kaybolmak üzere olan o hasırların kamışları, çocukluğumun da parmaklarını yaralamıştı. Meslek yok olsa da bıraktığı iz, ben ölene kadar yok olmayacak.

Lastik Zembilin Doğumu

Kamış hasır ve zembil imalatı gerçekten zor iştir. Bizim burada yazımızın asıl konusu, hasırcıların bir ürünü olan zembilin hasırcı ustaları tarafından değil de yemenici ustalarının bir buluşu olan kamyon lastiklerinden ürettikleri zembil imalatıdır.

Kamyon lastiğinden zembil imalatının tarihi kamyon lastiklerinin piyasaya çıkmasıyla aynı tarihe dayanır. Eski kamyon lastiklerinden zembil yapma fikri ise Kilis'li zembil ustalarının bize verdikleri bilgilere göre Kahramanmaraşlı yemenici ustalarından çıkmış.

Saz, kamış ve otlardan yapılan yüksek, geniş tabanlı, örgü şeklinde yapılan zembiller çabuk yıpranıp parçalanıyordu. Hem zahmetli hem de dayanıksız oluyorlardı. Tamiri de çok zordu. İşçiliğinin pahalı olması nedeniyle kullanıcıya da uygun gelmiyordu. İşte bu sebeplerden zembil yapımında yeni malzeme arayışına gidildi. Kahramanmaraşlı yemenici ustaları kamyon lastiğinin kauçuk ve ketenden oluşan bölümlerini keskin bıçaklarla soyarak birbirinden ayırdılar. Lastiğin keten bölümünün eninin ve çapının zembil yapımı için uygun bir malzeme olduğunu gördüler. Belli ölçülerde kesilen bu parçaları içerden dışa doğru bükerek, birleşen kenarlarını mumlu pamuk ipliği ile dikip birleştirdiler. Saplarını da kamyon lastiğinin iç tarafındaki janta değen bölümünden yaptılar. Lastik zembilin doğumu da böylece gerçekleşmiş oldu.

Geri Dönüşüm, Çevre Kirliliğini de Azalttı

Daha sonraları yaygın hale gelen bu iş "zembilcilik" adıyla yaygınlaştı. Aranılan bir araç haline geldi. Kamyon sahipleri eskiyen lastiklerini yenileriyle değiştirirken eski lastikleri onlar için gerçekten büyük sorundu. Geri dönüşümü olmayan bu eskiler, lastikçiler

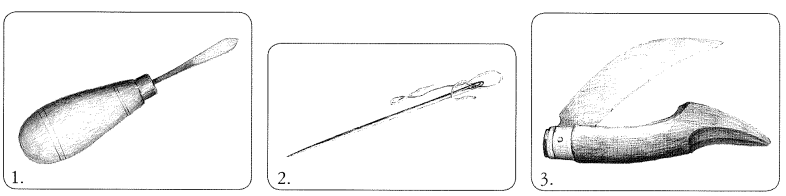

1. Biz, 2. Çuvaldız, 3. Hasır Otu Bıçağı

İyi bir zembil ustası bir lastikten 50- 60 metre kadar lastik şeritler çıkarabilir. Bu şeritler kuyu ipi olarak kuyulardan kovaya bağlanarak su çekmede kullanılır. Kuyulardan su çekmekte kullanılan kendir halatlar zaman içerisinde su ve kuyunun rutubetinden dolayı çürüyüp kopabiliyordu. Bu şekilde kendir halatların yerine ömürlük dedikleri lastik şeritler kullanılmaya başlandı. Kuyulardaki su kovaları çinko levhalardan yapılırdı. Bu kovalar su çekerken kuyunun içine atıldığında kuyunun kenarlarına çarparak eğilip deliniyor kullanılmaz hal alıyordu. Zembilci ustaları bu kovaların aynısını lastikten yaparak bu sorunu da çözmüş oldular.

tarafından alınmıyordu. Alsa bile nereye koyacaklardı? Bazı kamyoncular ve tır sahipleri zorunlu olarak yanlarına aldıkları eski lastiklerini uzun yollarda boş arazilere bırakıp büyük bir çevre kirliliği yaratıyorlardı.

İşte tam burada kamyon lastiğinden zembil yapma düşüncesi hem hasırcıların hem de çevrecilerin imdadına yetişti. Bu durum hasırcıları da kurtardı çünkü hasıra, kamış ve benzeri malzemeden yapılan zembillere yukarıda da belirttiğimiz gibi dayanıksızlığından ve yaşama koşullarının değişmesinden talep azalmış, işsiz kalmışlardı. Diğer taraftan bataklıkların kurutulması ile ham madde bulmakta zorlanan hasırcılar zor durumda kalmış, modern makinelerde dokunan kilim ve halılar hasır açkıların yerini aldığından bu mesleği yapanlar da yavaş yavaş toplum hayatından çıkmıştı. Lastikten zembil yapma fikri bir bakıma hasırcılığı günümüze kadar taşımış oldu.

Lastik Zembil Nasıl Yapılır?

Lastik zembil deyip geçmeyelim. Adına yaraşır deyimimizde olduğu gibi "gökten zembille inmedi" bunun malzemeleri. Binbir uğraşla yoktan var ettiler sanki lastik zembilciler ham maddelerini.

İlk olarak eski kamyon lastikleri lastikçilerden temin edilir. Bu mesleğin ilk yıllarında, eski lastikleri atacak yer arayan lastikçiler bu malzemenin zembil yapımında kullanıldığını öğrenince de para karşılığı zembilcilere satmaya başladılar.

Lastik zembil yapımcılarının kendi imalatları olan basit bir tezgahları vardır. Yüksekliği yaklaşık olarak bir metre, eni 60 santimetre boyu da 90 santimetre olan tezgahın ahşaptan bir merdanesi bulunur. Merdanenin iki tarafında soyulan lastiğin tutturulduğu çengelleri vardır. Diğer tarafındaysa merdanenin geri dönüşünü engelleyen bir dişli bulunur. Lastik soyuldukça merdaneye sarılır. Merdane döndükçe dişlinin üzerinde çıt çıt diye ses çıkaran bir de mandalı vardır.

Lastik enlemesine et kalınlığı hesap edilerek soyulur. Lastiğin soyma işlemi döner bıçağına benzeyen kesici ağzı tırtıklı olan bir bıçakla yapılır. Kesilen yerden lastik boylamasına bir karış kadar soyulur. Soyulan lastiğin keten kısmı merdanenin çengellerine geçirilir. Boşta kalan tekerleğin diğer gövdesi aşağıya doğru bastırılarak soyma işleminde bıçağa kolaylık sağlanır. Lastiğin çevresinin tamamı soyulana kadar bu işleme devam edilir. Keten bölümü merdaneye çengellerden bağlı olduğundan merdane üzerinde sarılı olarak kalır. Zembil yapımı için gerekli olan da burasıdır.

Dur Bakalım Neler Geçecek Başından?

Durun bakalım, hayata geçirilinceye kadar daha neler geçecek başından, o hafifsediğiniz lastik zembillerin.

Soyma işleminden sonra ikiye ayrılan lastiğin kauçuk bölümü lastik taban imalatı için bazı imalathanelere satılır. Bu kauçuk merdanelerde kırılır, öğütülür içerisine bazı katkı maddeleri de eklenerek sıcak preslerde kalıplanarak ayakkabı tabanı ve buna benzer imalatlarda kullanılır. Eski lastikleri yukarıda geri dönüşümü olmayan bir malzeme diye tanımlamıştık. Bir bakıma koyacak yer bulunamayan bu atık malzemeyi yeniden ekonomiye kazandıran zembilci ustaları olmuştur. Lastiğin iç tarafı ise keten bölümüdür. Zembil imalatı için gerekli olan da bu bölümdür. Merdaneden çıkarılır, boylamasına ikiye kesilir. Daha sonra zembillerin çaplarına göre parçalara ayrılır. Büyük boy zembillerden yapılacaksa bir lastikten dört tane çıkar.

Bu parçalar içten dışa doğru kıvrılarak kenarlarından çuvaldızla dikilir. Dikişlerde bal mumu ile sıvazlanmış iplik ve uç tarafı özel biz kullanılır. Zembilin tabanı için de yine lastiğin keten bölümünden dip tarafın çapına göre kesilerek dikilir.

Dikme işinde naylon iplik kullanılmaz. Naylon iplik iğnenin arkasında bulunan ipliğe düğümlenmez.

Köşker iğnelerinin arkasında her zaman iğnenin deliğinden geçirilmiş halde 10-15 cm. boyunda bir pamuk ipliği bulunur. Bu iplik ikiye ayrılır. Dikiş için kullanılacak olan bal mumlu ipliğin uçları elyaflarına ayrılır. İğnenin arkasındaki iplikle, elyafına ayrılan iplik birbirlerine sardırılarak bütünleşmeleri sağlanır. Dikiş ipliği bitince birleştirilen kısım tekrar açılarak azalan iplik parçası atılıp yenisi takılır ve dikiş bitene kadar bu işleme devam edilir.

Zembilin kulpları için de lastiğin janta gelen kalın bölümünden iki veya üç santimetrelik şeritler kesilerek, gereken boylarda zembilin kenarına çivi ile tutturulur. Kulplarda dikiş kullanılmaz. Daha sağlam olsun diye kulp takma işinde çivi kullanılır.

Lastikten Kuyu İpi ve Su Kovası

İyi bir zembil ustası bir lastikten 50- 60 metre kadar lastik şeritler çıkarabilir. Bu şeritler kuyulardan ko-

Yaşam mücadelesi veren zembil ustaları ürün çeşidi olarak evlerde hububat saklamak ve plajlarda çocukların kum ile oynamaları için küçük çaplarda kovalar yapmaktadırlar. Git gide yok olan zembilcilik mesleğinden çocuklarımıza belki de sadece bu oyuncak zembiller kalacaktır.

Lastik su kovası. Zembilci ustaları çinko kovaların aynısını lastikten yapmışlardır.

vaya bağlanarak su çekmede kullanılır. Su çekmekte kullanılan kendir halatlar zaman içerisinde kuyunun rutubetinden dolayı çürüyüp kopabiliyordu. Bundan dolayıdır ki kendir halatların yerine ömürlük dedikleri lastik şeritler kullanılmaya başlandı.

Kuyulardaki su kovaları çinko levhalardan tenekeciler tarafından yapılırdı. Bu kovalar su çekerken bilinçsizce kuyunun içine atıldığında kuyunun kenarlarına çarparak eğilip deliniyor kullanılamaz hal alıyordu. Zembilci ustaları bu kovaların aynısını lastikten yaparak bu sorunu da çözmüş oldular.

Zembil Türleri

Büyük, orta ve küçük olmak üzere üç boy zembil vardır. Kuyu kovaları bu sıralama içine dâhil değildir. Ülkemiz genelinde yalnızca Kilis ilimizde tek bir dükkanda iki usta tarafından yapılan zembilcilik büyük oranda yok olmuş bir meslektir. İşlediğimiz diğer el sanatları gibi zembilcilik de eskiden para kazandıran bir meslekti. Bahçe işlerinde makinelerin yoğun biçimde kullanılmaya başlamasıyla insan emeğine de ihtiyaç azaldı. İnsan emeğine ihtiyaç azalınca malzemelerin zembille taşınması yok olmaya yüz tuttu. İnşaatlarda çalışan işçi sayısındaki genel azalma ve inşaat işlerinde başka tür taşıma kaplarının kullanması ve ekili arazilerin imara açılması da mesleğe olan ilgiyi azaltan diğer sebeplerdendir. Öyle ki zembilcilik günümüzde artık tamamen yok olma aşamasına gelmiştir.

Kilis ilimizde yapılan zembiller başta Gaziantep olmak üzere, Adana, Mersin ve civarına satılmaktadır. Narenciye bahçelerinde, zeytin, fındık, fıstık, çay ve bağ hasatlarında dayanıklılığından dolayı hala aranılan bir malzemedir zembil.

Körler Çarşısı Nereye Gitti?

Çocukluğumda babamla gittiğimde bir çarşı çok ilgimi çekmişti Kilis'te, adı "Körler Çarşısı"ydı. Birçok görmeyen adam önlerindeki sazlardan sepetler, zembiller, hasırlar örüyordu. Makine gibi işliyordu elleri. Gözlerim ürettikleri sepetlere, zembillere takılı kalmıştı. Ne de güzel örüyorlardı, nakış gibi...

Bir adı da "Zembilciler Çarşısı" olan o sokağı aradım son gidişimde. O zembilcileri bulup kendileriyle konuşmak istiyordum. Sordum. Bilen çıkmadı. Sanki bir düştü Körler Çarşısı. Sanki hiç olmamıştı.

Yaşlı biri, "Gel benimle kardeş," dedi. "Seni onların son temsilcilerine götüreyim. Gittik. Orta yaşlı iki adam, köşkerler gibi ha bire lastik zembiller dikiyordu. Derdimi öğrenince acı acı güldüler. Daha yaşlıca olanı "Eski çamlar bardak oldu ağabey," dedi. "Ne körler kaldı, ne çarşıları. Ne o eski hasır zembiller kaldı, ne zembilciler. Zembil olarak işte şu elimizdeki şeyler var artık. Zembilciler de biz oloruk zaar..." dedi yerel ağızla. Elindeki dikiş işlemi bitmek üzere olan lastik zembili gösteriyordu.

Otomobil dış lastiğinden zembil yapan iki kardeşti bunlar. Bir zamanlar da bu zembiller modaydı. Gelişen teknoloji hasır zembilleri öldürmekle kalmamış, eskimiş otomobil dış lastiklerinden üretilen lastik zembillerin de üzerinden silindir gibi geçmişti.

Vay Be, Şu Atalarımıza Bakın!

Lastik zembilciliğin sonunu getiren nedenlerden birisi de lastiklerde daha sağlam olsun diye keten yerine çelik tel kullanılmaya başlanmasıdır. Keten tabanlı lastiklerin piyasadan çekilmesi bu mesleğin de sonunu getirecektir.

Yaşam mücadelesi veren zembil ustaları ürün çeşidi olarak evlerde hububat saklamak ve plajlarda çocukların kum ile oynamaları için küçük çaplarda kovalar yapmaktadırlar.

Git gide yok olan zembilcilik mesleğinden çocuklarımıza belki de sadece bu oyuncak zembiller kalacaktır. Çocuklarımız büyüdüklerinde eğer o taşıma gereciyle bir yerde tesadüfen karşılaşırlarsa hüzünle bakacaklar.

Belki de "Vay be... Atalarımız binbir emekle ile üretilmiş ne ilkel araçlar, gereçler kullanırlarmış!" diyeceklerdir.

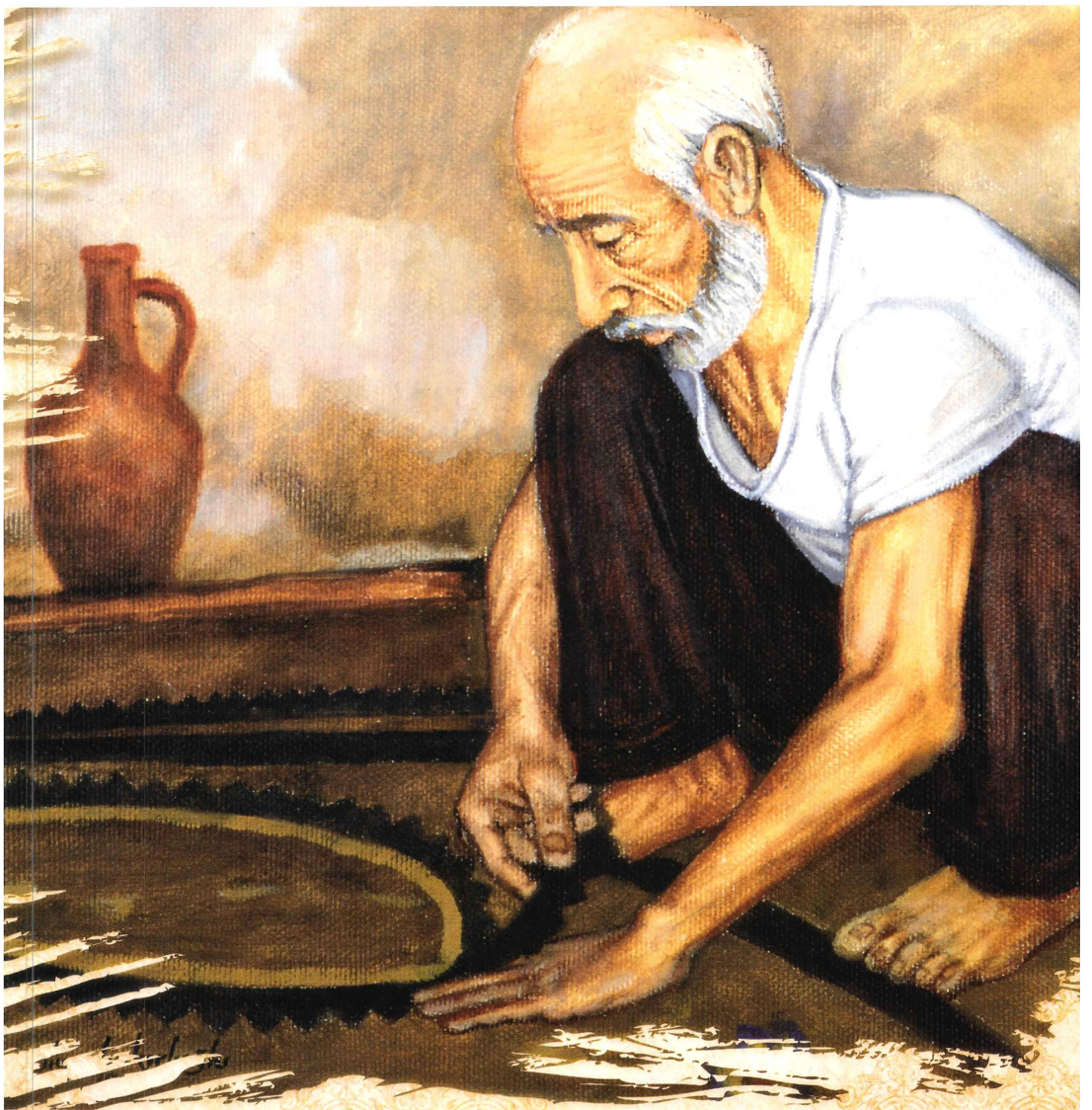

KEÇECİLİK

Odam Dört Köşe, Halısı Keçe...

Konumuz olan keçecilik ve keçeyle ilgili halk arasında sık kullandığımız deyimlerden birkaç örnekle başlayalım yazımıza. "Keçe kepeneğe gümüş düğme", "Keçe kepenek altında gümüş düğmeler var", "Keçeyi sudan çıkarmak", "Keçeyi suya atıp çıkan yerini taşlamak"

Keçe, koyun, tavşan, deve, lama gibi hayvanların yünleri ile tiftik keçisinin kıllarının su, sabun ve ısı yardımıyla oluşturulan alkali bir ortamda liflerinin birbiri arasına girmesi ile elde edilen atgısız-çözgüsüz sıkıştırılmış tekstil örneğidir.

TDK sözlüğünde keçeyle ilgili şu tanımlar yapılıyor:

1. Yapağı veya keçi kılının dokunmadan, yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş.
2. Bu kumaştan yapılmış olan: Keçe külah, keçe çadır.
3. Yere serilen halı, kilim gibi yünlü döşemelik.
4. Hayvansal tekstil elyafı olan yün elyafının bükme ve dokuma işlemleri yapılmadan birbirine bağlanarak sağlam, bükülgen bir kumaş meydana getirme işlemi.

Keçe, yapağı veya keçi kılının dürülüp kuvvetlice basılması veya dövülmesi ile elde edilen, kepenek, çarık, külah ve döşeme örtüsü gibi eşyaların yapımında kullanılan dokunmamış kaba kumaştır.

Yurt Derler Keçe Döşeli Çadırlarına

Günlük yaşantımızda da kullandığımız deyimlere konu olan keçecilik mesleği çok eskilere dayanan bir geçmişe sahiptir.

Keçecilik, özellikle soğuk iklimlerde yaşayan ve geçimini hayvancılıkla sağlayan toplumların buluşudur. Sıcak tutması ve ısıyı geçirmemesi, yaygı ve giysi olarak tercih edilmesine sebep olmuştur.

Şimdi keçenin tarihine kısaca bir göz atalım:

Halıcılık ve kilimcilik gibi keçecilik de Türklerin bulduğu ve dünyaya yaydığı bir meslektir. Keçe, Orta Asya Türkleri'nin günlük yaşamlarında çok önemli bir yere sahiptir. Başlarına giydikleri ve adına "börk" dedikleri giysi keçeden yapılmadır. Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lugat-it Türk isimli eserinde bu baş giysisine oldukça geniş yer vermiştir. Börk için kullanılan kalıpların kâğıt veya çamurdan yapıldığını, imece usulü yapılan börk dikişinin uzmanlık isteyen bir iş olduğunu yine Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügat-it Türk

adlı eserinde anlatmaktadır. Kara ikliminin hüküm sürdüğü Orta Asya'da Türkler hayvancılıkla uğraşırlardı. Hayvan yünlerinden keçe yaparak bu zor şartlardaki yaşamlarını kolaylaştırmışlardı. Kullandıkları eşyaları, onların süslemelerini, giysilerini, altlarındaki açkıları ve nihayet çadırlarının örtülerini, yetiştirdikleri hayvanların yünlerinden yapmışlardı.

M.Ö. 5. yüzyılda Hun Türkleri çadırlarının dışını ve içini, yaptıkları keçelerle kaplamışlardır. Yurt dedikleri çadırlarının içerisine yaydıkları ve misafirlerinin altlarına açtıkları keçeler renkleri ve motifleri ile dikkat çekerdi.

2500 Yıl Keçe Kullandı Türkler

Güney Sibirya da Altay Dağları'nın doğu bölümünde Biyak'ın güneydoğusunda bulunan Pazırık vadisindeki kurganlardaki buluntular, M.Ö. 5. yüzyılda da keçenin Hun Türkleri tarafından kullanıldığını göstermiştir. Çok iyi korunmuş olan bu kurganlardaki keçe, deri ve kürkten yapılmış giysiler aplike motiflerle süslüdür.

Motiflerde mitolojik hayvanlar, kurt, geyik, kuş, kuğu ve aslan kullanılmıştır. Keçe örtüler ve giysiler olağanüstü sanatsal ve kültürel düzeydedir. Yün, saklanması ve korunması çok zor bir malzemedir. Buna rağmen bu kurganlardaki yün malzemeler günümüze kadar gelebilmişse bunu Sibirya'nın soğuk iklimine borçluyuz. Bulunan bu eşsiz güzellikteki eserleri Saint-Petersburg Ermitaj müzesinde görmek mümkündür (Kurgan=Toplu mezar).

Selçuklu Türkleri de, çobanların giydiği, tepme keçeden yapılmış kepenekleri kullanmışlardır. Çobanları yağmurdan ve kardan korumak üzere yapılan ve külahı da olan, tamamı keçeden yapılan bir giysidir.

Keçe Külahlı Mevleviler

Çobanların simgesi haline gelen kepenek, Selçuklu dönemine ait tepme keçeden tek parça olarak yapılan bir giysidir. Konya ilimiz, Selçuklular döneminde keçe imalatında önemli yer tutar. O dönemde Mevlana'nın Mevlevi teşkilatı üyeleri de başlarına "sikke" adı verilen keçeden yapılmış külahlar giymişlerdir.

Keçecilik çok az da olsa günümüzde Güneydoğu illerimizden Şanlıurfa'da yapılmaktadır.

Eyvana serdim keçe
Neçe bir ömrüm geçe
Acep o gün olur mu
Yarim elime geçe.

Dizeleriyle de türkülerine de keçecilik mesleği konu olmuştur. İlk keçe yapımıyla ilgili çeşitli söylentiler de vardır. Keçe ustalarından Ebu Said ayakla tepme işleminden sonra yünün keçeleşmediğini görür. Yeniden tepme işlemine başlar. Ancak yine yünler birbiriyle kaynaşmamıştır. Ebu Said Usta günlerce sabır ve inatla yünleri tepme işlemine devam eder.

Bu kadar uğraşa rağmen keçeyi yapamamasından dolayı çok üzülür, ağlamaya başlar. Bu arada yünü hem teper hem ağlar. Gözyaşları yağmur damlaları gibi teptiği yünün üzerine akmaktadır. Bir müddet sonra tepme işini bırakır yüne tekrar bakar. Yün yumağında gözyaşlarının düşüp de ıslattığı yerlerdeki yünlerin keçeleştiğini görür. Bu suretle tepme işlemi yapılırken su serpilmesinin gerekliliğini anlar.

Urfa yöresinde yaygın kanı ise kurak bölgede yetişen kuzuların yünlerinin keçe yapımı için diğer yünlerden daha elverişli olduğudur. Sulak yerlerdeki kuzuların yünlerinin iyi keçeleşmediği, 6 aylık kuzuların yünlerinin keçe yapımı için ideal olduğu söylenir.

Keçecilik çok yaman emek isteyen bir iştir. O nedenle kahır türkülerine de konu olmuştur..

İşte Fethi Perilioğlu'un derlediği bir keçe türküsü:

Odam dört köşe, halısı keçe
Kime derdim yansam saymazlar heçe
Düşündüm başıma böyle ayık değilem
Fırat kenarında yüzen kayık değilem
Bu kara günlere gardaş lâyık değilem

Odam dört köşe, halısı keçe
Kime derdim yansam saymazlar heçe
Bu dağların arkasını nerden göreyim

Keçe, yapağı veya keçi kılının dürülüp kuvvetlice basılması veya dövülmesi ile elde edilen, kepenek, çarık, külah ve döşeme örtüsü gibi eşyaların yapımında kullanılan dokunmamış kaba kumaştır.

Dostumu düşmanı nasıl bileyim
Göz göz olmuş yaralarım kime gideyim

Odam dört köşe, halısı keçe
Kime derdim yansam saymazlar heçe
Hangi bir derdim söyleyim bu kadar yeter
Bugün dünden kötü gardaş yarını beter
İnsan olan hiç bu kadar kahır mı çeker

Keçe Nasıl Yapılır?

Keçeciler keçe yapımına en uygun yünleri alırlar. Bu yünler koyun ve kuzuların üzerinden olduğu gibi kırpıldığından çok kirlidir ve yapağısı vardır. Bu yünler yıkanır ve kurutulur. Daha sonra hallaç aleti ile elyaf haline getirilir. Yünün içerisinde topaklanmış halde yün parçası kalmamalıdır. Bu işlem sırasında yünden çıkan tozlar zaman içerisinde keçeci ustalarının ciğerlerini doldurmakta ve nefes darlığına sebep olmaktadır. Yünün elyaf haline getirilmesi kapalı alanlarda değil, açık havada yapılmalıdır.

Yere açtıkları büyükçe bir telisin üzerine (bu telisin büyüklüğü yapılacak olan keçenin büyüklüğü ile orantılıdır) elyaf halindeki yünler serpilmeden önce eğer renkli nakışlı bir keçe olacaksa, siyah yünlerden yapılmış ham keçeden (keçeci hamamında pişirme işleminden geçmemiş olan keçe), keçe makası ile kesilmiş nakış şekilleri telisin üzerine dizilir.

Aralarına başka renklerde desenler de konacaksa (Keçe yapımında kullanılan yünler daima kök boya ile boyanır) yine renkli yünlerden oluşan ham keçeden kesilen motifler kullanılır. Daha sonra bu yün nakış parçalarının üzerine elyaf haline getirilmiş yün serpilir.

Yünlerin aynı kalınlıkta olmasına ve nakışların bozulmamasına çok dikkat edilir. Bu iş için sepki denilen beş veya altı parmaklı el şeklinde ahşaptan yapılma bir alet kullanılır. Keçenin her tarafının kalınlığının bir olması çok önemli bir iştir. Bu nedenle yün serpme işlemi çok önemlidir.

Kirli Renkliler Ortaya

Genellikle keçe yapımındaki bu aşamada kirli renkli yünler orta tabakaya serilir.

Üst tabakadaki yünler temiz ve beyaz yünlerden olmalıdır. Yere yaygı olarak telis bulunamazsa amerikan bezi de aynı işi görür. Son olarak yünlerin üzerine ya el ile ya da süpürgeyle su serpilir. Açkının baş kısmına konulan bir sırıkla beraber serpilen yünler, telisle birlikte kıvrılarak sıkıca rulo haline getirilir.

Daha sonra da sağlam kendirle bu yün rulosu sıkıca bağlanır. Ayakla tepme işlemi sırasında rulonun açılmaması gerekir. Daha sonra düzgün bir zeminde bu yün rulosunu ayakları ile tepmeye başlarlar.

Yün rulosunun büyüklüğüne göre tepme işlemi birkaç kişi tarafından yapılır. Ayaklar ile yapılan tepeleme işinde zeminin bir ucundan diğerine gidilir ve aynı hareketi tekrar ederek geri dönülür. Bu arada da ayaklarına güç verdiklerine inandıkları "Hıh hıh!" diye ses çıkarırlar. Oduncuların odun kırarken, tenisçilerin de raketle topa vururken çıkardıkları sesler gibi. Tepme işlemi bayağı zaman alan bir iştir. Bundan dolayıdır ki bazı yerlerde makineler kullanılmaktadır.

Bir zaman sonra rulo açılır, keçeleşmeye başlayan ham keçenin eğri kenarları düzeltilir. Tekrar yüne su serpilerek rulo yeniden yapılır. Sicimlerle sıkıca rulo tekrar bağlanır. Tepeleme işlemine yeniden başlanır.

Bu işlemden sonra tepelenen yünler sıkışmıştır. Keçenin bu haline ham keçe denir. Keçe yapımında asıl zahmetli ve zor işlem bundan sonra başlar.

Hamamda Yapılan Keçecilik

Bazı hamamlarda keçecilere özel yerler vardır. Hamamın sıcaklığı ve rutubetli ortamı keçenin ikinci aşaması için elverişli bir ortamdır. Keçe, bir insanın kucaklayıp göğsüne alabileceği boyuta getirilecek şekilde katlanır. Hamamlardaki seki üzerinde çevrilerek göğüsle dövülür.

Hem keçeci ustasının teri hem hamamın sıcak buharlı ortamı keçe yünlerini birbirinden ayrılamaz bir duruma getirir. 4-5 saat süren bu uğraşı sonunda keçe yapımı tamamlanır. Hamam da yapılan tepme işleminden sonra keçe açılarak kenarlarının eğriliği düzeltilir. Güneşe kurumaya bırakılır.

Keçe yapımında kalıp, çubuk veya sepki, makas, halat, su kabı, süpürge, terazi, çırpi, yay, kiriş ve tokmak gibi basit el aletleri kullanılır.

Şanlıurfa il merkezinde, bulunan Keçeci Hamamı'nın (Merkez) kitabesi bulunmadığından yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Urfa'daki keçeci esnafının keçe pişirme amacı ile yaptırdığı bu hamamdan söz etmiştir. Bu durumda hamamın XVI.-XVII yüzyılda yapıldığı varsayılmaktadır.

Keçe Nerelerde Kullanılıyor?

Konya ilimizde de keçeci hamamı vardır. Sahip Ata Külliyesi içerisinde bulunan hamamın bir bölümü keçeci ustalarına ayrılmıştır. Bu hamam Selçuklu veziri Sahip Ata tarafından dönemin önemli mimarlarından Kölük Bin Abdullah'a yaptırılmıştır. Çifte hamam planında yapıldığından keçecilere özel keçehanesi bulunmaktadır.

Babamın mesleği semercilikti. Çocukluğumda babamın yanına gider hem ayak işlerine koşar hem de çalışırken babamı izlerdim. Babam, semerin ve boyunduruğun içine keçe dikerdi. Keçeyi de Kahramanmaraşlı keçecilerden alırdı.

Bugün hala Kahramanmaraş'ta semer diken bir iki usta var. Ben gittim bu semerci ustalarını gördüm. Mesleğe olan ihtiyacın az olmasından bu semercilerin üçü dördü birden bir dükkânda çalışıyorlardı.

Keçe en çok yaygı amaçlı kullanılmaktaydı. Seccade, kepenek, kundak, çizme ve patik, semazenlerin kullandıkları sikke, fes, pano, kapı perdesi, sedir keçesi, yelek, yolluk, heybe, deve ağızlığı, paspas ve çadır örtüsü de keçenin kullanıldığı alanlardır. Ayrıca kış keçesi, ev keçesi ve at keçesini de sayabiliriz.

Çobanların kışın giydikleri kepenek tek parça keçeden yapılır. Dikişli, dikişsiz ve nakışlı çeşitleri olan bu kepenekler üretildikleri yörenin zevklerini yansıtır.

Keçenin Makbulü Kış Keçesidir

Kış keçesi beyaz yünden olup kenarları çirtikli pek makbul bir keçedir. Yapıldıktan sonra yün boyası ile boyanır. Kış aylarında misafirlerin oturdukları minderler üzerine serildiğinden ebatları minderin ölçüsünde olur.

Alakeçe (Yaygı keçesi) evlerde, çadırlarda serilen desenli veya desensiz değişik boyutlarda keçelerdir.

At keçesi; çıplak at üzerine konularak eyer vazifesi görür, bazen eyerin altına yerleştirilen keçe türüdür.

Keçeden yapılan eşyalarda kullanılan motiflere gelince genelde Şahmaran gibi başı insan, gövdesi yılan olan efsanevi canavar motifinin yanı sıra, tavus kuşu, aslan, kartal, kuzu, balık, güvercin gibi hayvanlar stilize edilerek kullanılmıştır. Acem nakışlarında hayvan figürlerinin yerine geçen küme küme renkli kabartılmış yünler kullanılmıştır.

Burada önemli olan esas nakışa bağlı kalmak değil, ustanın oluşturduğu renk armonileridir. Keçe süslemelerinde ustanın maharet ve yeteneğini ortaya koyması çok önemlidir. Bu durum ustalar arasında rekabeti de kızıştırmaktadır. Ustalar kullandıkları nakışlara da kendileri isimler vermişlerdir.

Nakış çeşitlerine birkaç örnek verelim:

Somun nakışı; iki göbek arasına yerleştirilen motiftir.

Somun yıldız nakış; etrafı kırmalı baklava dilimi şeklinin içine yerleştirilen sekiz köşeli yıldız şeklinde bir nakıştır.

Kantarma nakışı; göbek motifleri arasına yerleştirilen üçgen şekillerden oluşan nakıştır.

Göbek nakışı; kırma kenarlı daire içerisinde birbirini çaprazlama kesen çizgilerden oluşumaktadır.

Dal nakışı; ustanın yeteneğine göre keçe içerisinde kullandığı dal motifleridir.

Pul nakışı; yan yana belli aralıklarla sıralanmış üç adet göbek motif üçgenlerle birbirine bağlanır. Üçgenlerin kenarlarına bir parmak boğumu büyüklüğünde pul adı verilen aralıklarla süslemeler yapılır.

52 yıllık keçeci Hulki Usta zor şartlarda da olsa mesleğini devam ettirenlerden biri. İzmir Tire'de yaptığı keçeler bir halı desenini aratmayacak kadar güzel. Hulki Usta yaptığı keçelerde, çiçek, dama, baklava dilimi, kafes, gül badem, keçiboynuzu, kuş, nargile, ibrik ve cami desenlerini büyük bir ustalıkla kullanmaktadır.

Teknoloji Keçeciliği Bitirdi

Günümüzde fabrikasyon olarak imal edilen yaygıların üretilmesi keçeye olan ilgiyi de azaltmıştır.

Keçeden seccadeler, duvar halıları, minderler, heybeler, külahlar turistik amaçla az da olsa yapılmaktadır.

Bazı mesleklerin yaşantımızdan çekilmesiyle de keçecilik önemli ölçüde yok olmuştur. Keçeciliği besleyen mesleklerden bazıları semercilik, hamutçuluk, kürtüncülüktür. Bunlar keçeciliğe göbekten bağlı olan mesleklerdi. Yaşantımızdan çekilmeleriyle keçeciliğe olan ilgi de kalmamıştır.

Keçecilerin Kullandığı Aletler

Keçecilerin kullandıkları aletler ve malzemeler şunlardır:

Ham Keçe: Keçeci hamamındaki pişirme işleminden geçmemiş, sadece ayakla tepilmiş, yünleri kaynaşmamış keçe.

Basta: Makasla kesilerek nakış yapımında kullanılan, 3 mm. kalınlığında boyalı ham keçedir.

Fitle: Nakış yapmada kullanılmak üzere bastadan kesilmiş düz veya zikzaklı şeritler.

Sepki: Beş veya altı parmaklı olarak el biçiminde ahşaptan yapılır. Elyaf halindeki yünleri eşit olarak serpmeye yarar.

Yay: Kirişin gerildiği ağaç

Aski: Dut dalının "U" biçimindeki hali

Tokmak: Sert ağaçtan yapılır. Kirişe vurarak yünü elyaf haline getirir.

Kiriş: Yaya gerilen hayvan bağırsağından kurutularak yapılan iptir.

Keçecilerin kullandıkları nakışlar ve aletlerin isimleri yöre yöre değişebilmektedir. Günümüz can çekişen mesleklerdendir.

KİLİMCİLİK

Sevdiğine Sözü Olan Bir Kilim Dokur... Kilim Sevdadır Özlemdir Derttir İstektir...

Kilim, havsız, atkı yüzlü ve çeşitli motiflerle dokunan bir tür döşeme yaygısıdır. Cicim, sumak ve zili kilimle genellikle karıştırılan diğer yaygı türleridir. Bu sayıdıklarımızın dokuma teknikleri kilimin dokuma tekniğinden farklıdır. Kilim ile aralarındaki en büyük fark ise cicim, sumak ve zilinin her iki yüzünün aynı olmamasıdır. Halı, cicim, zili; sumak türü dokumalar kirkitli dokumalardır. Bununla birlikte bazı yörelerimizdeki kilim dokumalarında da kirkit kullanıldığı görülmektedir.

En Eski Yaygı Kilim

Kilim göçebe kavimlerin kullandığı dokumaların başlıcasıdır. Kilimin halıdan ayrılan özelliği, deseninin ve yüzeyinin halıdaki gibi çözgülerin üstüne tek tek atılan ilmiklerden ibaret olmayışıdır. Kilim, çözgü aralarında sürekli gidip gelen renkli atkı yumaklarıyla ya da mekiklerle dokunur. Kilimin yüzeyi bu sayede ince ve düz görünümünü kazanır; arka ve ön yüzü arasında fark olmaz. Dokuma tekniğinden dolayı kilim desenleri geometriktir. Bu desenler doğada var olan şekillerin dokumacı tarafından yorumlanarak kilime uyarlanması ile meydana gelirler. Bu yorumlama ve kişiselleştirme sürecine "stilize etmek" de denir. Dokumacı açısından bir tür "kendini ifade etme aracı" olarak ele alabileceğimiz bu motifler zaman içinde anlatımcı niteliklerinden uzaklaşarak belli yörelerle özdeşleşmişlerdir.

Yün ve Pamuktan Doğanlar

Kilimin ana maddesi yün, pamuk, keçi kılı veya ipektir. Atkısı ve çözgüsü yünden olmakla birlikte atkısı yün veya çözgüsü pamuk ipliğinden yapılabilir. Kilimin desenleri arasında gidip gelen çeşitli renklerdeki atkılar diğer desenin sınırına ulaştıklarından kendi sınırındaki en son çözgü ipine dolanır. Bu aşamada atkı, dokumacının mekiği ile geri döndürülür ve bu nedenle diğer renk atkısı ile kendisi arasında dikey çizgilerden oluşan yarıklar meydana gelir. Dokuma tekniğinden kaynaklanan bu küçük yarıkların açık bırakılması veya değişik yöntemler kullanılarak kapatılmalarıyla farklı kilim çeşitleri ortaya çıkar. Bununla birlikte yarıkların boyutları 1 cm'yi aşmamalıdır; aksi halde kilim kullanışlı olmaz ve dö-

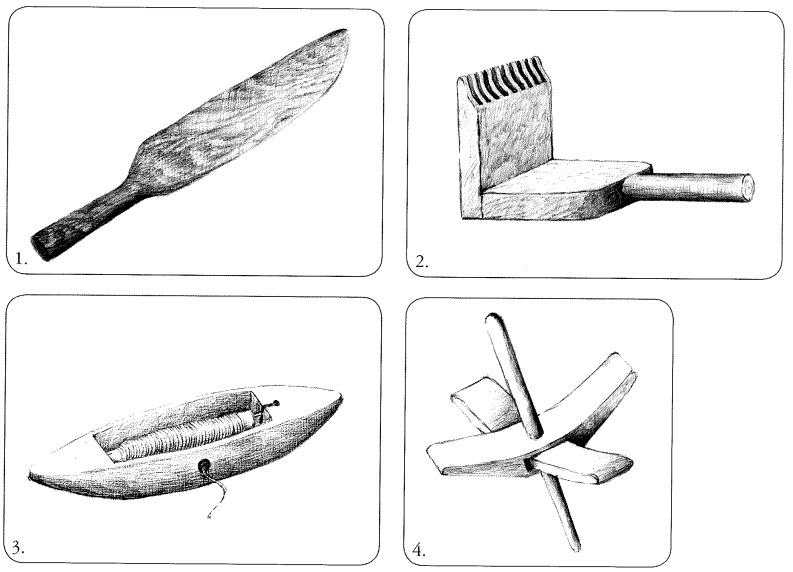

1. Kilim Dokuma Kılıcı, 2. Kirkit, 3. Mekik, 4. Kirman

nüş yerlerini doldurmak zorlaşır. Bir başka dokuma şeklinde ise her iki renk çözgüsünün birleştiği çizgide her renk atkı diğer rengin çözgüsüne geçer ve geri dönerse yarık oluşmaz. Bu dokuma tekniğinde iki renk arasındaki dikey çizgi bir tür fermuar geçişini andırır. Anadolu'da en çok uygulanan kilim dokuma tekniğidir. Bir diğer kilim dokuma tekniğinde ise her renkteki atkılar her sırada birbiriyle kenetlenir. Bu işlem bir sonraki gidiş-gelişte de yinelenir. Zahmetli olan bu teknik kilimcilikte fazla kullanılmaz. Kilim dokuma tekniklerine son örnek, kirkitle atkıların yer yer sıkı, yer yer de gevşek bırakılmasına dayanır. Bu yöntemle kilimde eğri ve yatay kıvrımlar elde edilir. Atkıların çözgü aralarında yer yer gevşek bırakılması kilime farklı bir görünüm kazandırır. Bütün bu teknikler aynı kilimde bir arada olabildiği gibi tek bir teknik tek bir kilimde de kullanılabilir.

Halı Tezgâhına Benziyor Kilim Tezgâhı

Kilim tezgahları genel anlamda halı tezgahlarına benzerler. Bununla birlikte Güneydoğu illerimizde üretilen kilimler daha farklı tezgahlarda dokunurlar; bu tezgahlar alaca tezgahlarına da benzerler. Eni 150 cm, boyu 75 cm ve derinliği de 100 cm olan çukurlara kurulurlar. Bu tezgahlarda bulunan parçalardan bazıları yöresel isimleriyle şöyledir: Kütük, selmin, maber, halaka, ense kazığı, direzin, kücü, tarak, mekik, mitit, defe, akıldak, mıhlı vb. Alaca tezgahının kilim tezgahından farkı, kilim tezgahında dokunan bezin sertliğini ayarlayan bir taş bulunmasıdır. Bu tür bir parçanın bulunduğu tezgahlara "çekmeli tezgah" adı verilir. Bez ve benzeri kumaşlar bu tür tezgahlarda dokunur. Bu konuya kutnu ve alaca dokumacılığı ile ilgili yazımızda daha detaylı biçimde değineceğiz.

Renklerde ve Motiflerde Yaşatılanlar

Kilimlerde kullanılan renkler, motifler ve teknikler, kilimin ait olduğu ve dokunduğu yörenin geleneklerini, tarihini, kültürünü yansıtır. Genel anlamda kilimde bulunan her öğe yörenin folklorundan doğrudan etkilenir. Dolayısıyla her yörenin motif ve rengi birbirinden az veya çok farklılık gösterir ve kilimler çoğunlukla dokundukları yerin ismini taşırlar; Siirt kilimi, Isparta kilimi, Yozgat kilimi, Uşak kilimi vb. Anadolu kilimlerinde yeşil, turuncu, mavi, lacivert ve kırmızı en çok gözlemlediğimiz renklerdir. Açık renk zemin üzerinde göz alıcı özellikteki bu renkler halkımız tarafından ziyadesiyle tercih edilmektedir.

Bilinen En Eski Kilim XVI. Yüzyıla Ait

Orta Asya'da sürdürülen araştırmalarda, göçebe halde yaşayan Türklerin çeşitli kilim teknikleriyle oluşturdukları dokuma parçaları bulunmuştur. Bu bulgular Türklerin yaşamında kilimin çok eskilere dayanan bir geçmişinin olduğuna işaret etmektedir. Kilim dokumacılığının Anadolu Selçuklu döneminde de gelişmiş olduğunu görüyoruz. Ne var ki yünlü açkıların saklanması ve korunması çok zor olduğundan bu konuda yeterince eski somut bulgulara nadiren rastlanmaktadır. Bilinen en eski Anadolu kilim bulguları 16. yüzyıla aittir. Anadolu'da yaşamış olan diğer toplulukların dokuma tekniklerine Türkler kendi renk ve motiflerini de katarak geniş bir yelpaze içinde çeşitli ve değerli kilim örnekleri bırakmışlardır. 16. yüzyıl kilim örneklerindeki desen ve renkler çini, dokuma ve halılardaki renk ve motiflerle benzerlik göstermektedirler. Kilim dokumacılığının Anadolu'nun hemen hemen her yöresine yayılmış olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Kilimde çokça kullanılan kök boyanın yanı sıra 18. yüzyıldan itibaren sentetik boyalar da kullanılagelmiştir.

Toplumumuzda Isparta ve Siirt kilimleri akıllarda öncelikli yer etmiş kilimler olmakla birlikte bu meslek özellikle Niğde, Manisa, Bergama, Konya, Gaziantep, Malatya ve Afyon yörelerimizde de gelişmiştir. Günümüzde ise Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kilim tezgahı kurulmasına yönelik kullandırdığı kredilerin yanı sıra kilim kurslarının, günümüz kilimciliğinin yaşamasına önemli katkısı olduğu söylenebilir. Bu teşvikler ile birlikte kilimin yapı ve kullanım alanı itibariyle güncelliğini koruması ve gerek turistik, gerekse yurt içi talebin tükenmemesi kilimciliği günümüzün teknoloji yoğun üretim biçimleri karşısında yaşatan unsurlardır.

Kilimciler Çarşısına Nur Yağar

"Atalarımız eskiye rağbet olsaydı, bitpazarına nur yağardı." demişler ama bu söz halı ve kilim için geçerli değildir. Çünkü halının da kilimin de eskisi çok makbuldür. Eğer bir kilimciler çarşısı olsaydı, her halde oraya gerçekten nur yağardı.

Kilim için türküler yakmıştır halkımız. Kilim dokurken söyler çoğu kilimci kalfaları bu türküleri. Genellikle şiirlerden şarkı, türkü yapılır ama bu kez türküden şiir yapmıştır şair Enver Gökçe:

Devril başımdaki kader
Dökül dilimdeki yalan
Tutuş beynimdeki kibrit
Kirtim kirt
Kirtim de kirt
Kirtim de kirtim
Kirtim kirt

Kilim dokunurken tezgâhtan çıkan sestir kirtim kirt.

Kilimcilik sanatı ölse bile kilimler şiirleriyle, türküleriyle birlikte yaşayacak, nesilden nesile kalacaktır.

Fatih Kısaparmak da türküsüyle bir kez daha ölümsüzleştirmiştir kilimi. İşte o türkü:

Sevdiğine sözü olan bir kilim dokur
Kilimin dilinden ancak anlayan okur
Sırlarımı verdim sana sevgimi verdim
Şu gönlümü kilim yaptım yoluna serdim.

Ayıptır günahtır diye kilit vurdular dilime
Aşkı dokudum kilime anlıyor musun?

Yetinmedim türkü yaptım gayri bu canımdan bıktım
Hani senin olacaktım dinliyor musun?

Kilim kalbin aynasıdır gönül sesidir
Her nakışı bir duygunun ifadesidir
Kilim sevgiliye çağrı aşka davettir
Kimi renkler şikayettir kimi hasrettir

Ben şu gönül tezgahında kilim dokudum
Erenlerin dergahında aşkı okudum
Töremizde kilim demek ilim demek
Kilim sevdadır özlemdir derttir istektir.

Bu açıklamalardan sonra Antalya ilimizin Gazipaşa ilçe belediyesinde arşiv memuru olarak çalışan ve kilim dokumasında usta bir isim olan Hatice Yılmaz ile yaptığımız söyleşiye geçebiliriz.

- Sayın Hatice Yılmaz, kilim nedir ve nasıl dokunur, anlatır mısınız?

- Gerçek yün kilimler yılda bir kırkım yapılan koyunyününden dokunur. Kırkım yapılan yünler yıkanır, kurutulur. Elle veya yay yardımıyla elyaf haline getirilir.

- Hemen soralım, yay nedir?

- Yay, hallaçların kullandığı bir alettir. İlat, çirgi ve kiriş denilen üç parçadan oluşur. Kiriş, sağlam ipe benzer ve deriden yapılır.

- Bu yünleri nasıl eğiriyorsunuz ve nasıl boyayıp dokumaya hazır hale getiriyorsunuz?

- Renkler hususunda, nar kabuğundan saman sarısı rengi, ceviz kabuğundan koyu kahverengi, şimdi adını hatırlayamadığım çaltıya benzeyen bir bitki kökünden de kırmızı boya elde ediyoruz. Yeşil rengi ise ceviz yaprağı ve koyun yünü kirinin karışımından elde ederiz. Yün boyarken tuz katmamızın nedeni boyanın uzun ömürlü olması içindir. Yün elyafını kirmanla ya da çıkrıkta bükerek ip haline getiririz. Kelepler haline getirilmiş bu ipler kök boya hazırlanmış kazanlarda boyanır. Fazla boyanın gitmesi için iyice yıkanır ve kurumaya bırakılır. Kuruyan keleplerden çift taraflı kilim dokuyacaksak küçük melikler tek taraflı dokuyacaksak da büyük melikler hazırlanır. Melik dediğimiz nesne uzunluğu 20 cm kadar olan yün yumaklarıdır. Bu melikler, kilim dokunurken çözgü arasından geçirilerek kilim dokumasında atkı görevini yaparlar. Kilimin çözgüsünün hazırlanışı da uzun bir uğraşıdır.

- Kilim tezgahını biraz tarif eder misiniz?

- Kilimlerimizi halı tezgahına benzeyen tezgahlarda dokuruz. Çulhacılık kilimlerinin atkıları ve çözgüleri tek kat ip bükümlerinden olur. Dokuma tezgahlarının çalışması buna imkan verir. Bu durumdan dolayı dokunan kilimler de ince düşer. Gaziantep yöresi kilimleri bu tür kilimlere örnektir. Bizim atkımız da çözgümüz de çift kat bükülmüş iplerden oluşur. Dokuduğumuz kilimler atkısız halılara benzer. Yukarıda da belirttiğim gibi bizim tezgahlar halı tezgahına benzer.

- Siz kilim dokumayı nerede ve kimden öğrendiniz?

- Bizim aile 200 yıla yakın bir süreden beri kilim dokurmuş. Ben de ilkokula giderken öğrenmiştim. Anneme yardım ederdim. Evlendikten sonra da kilim dokumayı bırakmayıp devam ettim.

- Kilimlerinizde kullandığınız motiflerin kaynakları nelerdir?

- Ziyadesiyle geleneksel desenlerimizden yararlanıyoruz ya da daha önce dokunan kilimlerden esinlenerek yeni desenler üretiyoruz. Aslında kilimde bulunan her bir motif, o yöre halkının geleneklerinden, yaşantısından, kısaca folklorundan bir parça yansıtır. Bizim kilimlerimizde kullandığımız motifler için de aynı şey elbette geçerlidir. Deve gözü, keklik ayağı, kaplumbağa, kelebek, yarasa veya tavşan, Gazipaşa'da kullanılan ve benim şu an aklıma gelen başlıca motif çeşitlerimizdendir. Her bir motifin taşıdığı ayrı bir anlam vardır.

- Bir kilimi ne kadar zamanda dokursunuz?

- 3 metreye 1,5 metre ölçülerinde olan bir kilim yaklaşık 6 ayda dokunur. Yukarıda kısaca değindiğimiz kilim dokuma serüveni ise neredeyse bir yıl alır. Ne kadar emek isteyen ve zahmetli bir iş olsa da iyi saklanıp korunduğu takdirde kilim yüzyıllarca saklanabilir. Benim anlattığım gibi dokunursa bunun maddi değeri parayla ölçülemez. Kök boya ile yapılan bir kilim daha uzun bir

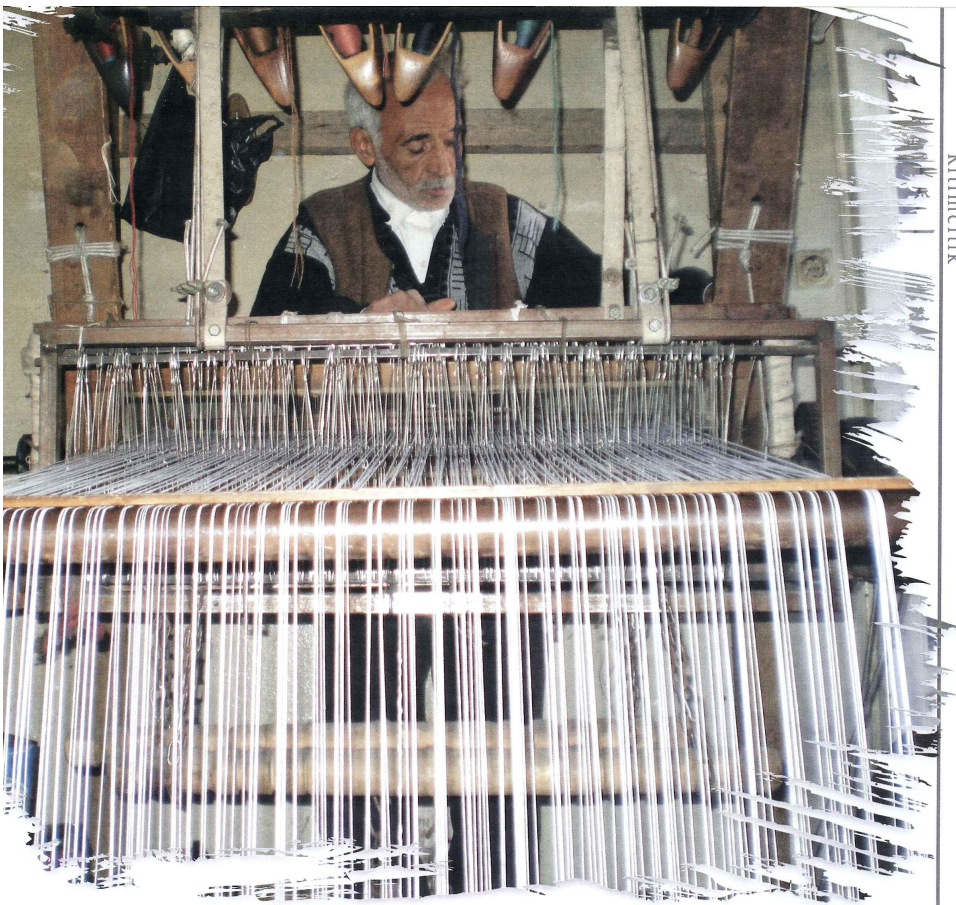

"Kilimlerimizi halı tezgahına benzeyen tezgahlarda dokuruz.
Çulhacılık kilimlerinin atkıları ve çözgüleri tek kat ip
bükümlerinden olur. Dokuma tezgahlarının çalışması buna
imkan verir. Bu durumdan dolayı dokunan kilimler de ince düşer.
Gaziantep yöresi kilimleri bu tür kilimlere örnektir.
Bizim atkımız da çözgümüz de çift kat bükülmüş iplerden oluşur.
Dokuduğumuz kilimler atkısız halılara benzer."

zamanda meydana gelir; bu şekilde dokunması ise daha zahmetli bir iştir. Mevsimine göre 6 ile 12 ay sürebilir.

- Kilimleri dokurken tekniğine, motiflerine siz mi karar verirsiniz?

- Sipariş üzerine dokunmadığı sürece, desenine ve dokuma tekniğine biz karar veririz. Kilimler çift ve tek taraflı olmak üzere ikiye ayrılır. Çift yüzlü kilimlerde aradan çift kat atkı geçmez. Tek taraflı kilimlerin arasına dokurken çift katlı ip geçirilir. Bu işlem kilimin çözgüsü bitene kadar sürer gider. Antalya Gazipaşa'da tek yüzlü kilimlerde, deve gözü, eyer kaşı, top eyer kaşı, cınnah ve pıtrak gibi motifler kullanılmıştır. Çift yüzlü kilim motifleri de farklıdır ve yöreye göre ya da dokuyan kişinin ait olduğu kültüre göre değişir. Bu kilimlerde genellikle kuş motiflerini işlediklerini söylersem yanlış olmaz. Keklik ayağı, kaz ayağı, yarasa, kaplumbağa, yılan, ceylan ve çeşitli sürüngenler kilim nakışına isimlerini vermiş diğer unsurlardır. Tabiatta bulunan nesnelerin yanı sıra, insan yapısı çeşitli eşyaların da stilize edilerek başka motiflerin yaratıldığı görülmektedir.

- Sayın Hatice Yılmaz şimdi can alıcı soruyu soruyorum. Dokuduğunuz kilimlere pazar buluyor musunuz?

- Yapılanları satmamız lazım elbette. Bu zahmetli ve yorucu işin bir karşılığı olmalı. Üç çocuk okutuyoruz, kocam öğretmen, bense belediyede arşiv memuruyum. Kilim pazarlama işini beceremedim ve kilim dokumayı bıraktım. Daha önce dokuduklarımı da kıyıp satamıyorum. Torunlarıma kalsın istiyorum. Pek çok iş kolunda olduğu gibi bunu yalnızca bir hobi olarak, ekonomik bir fayda getirmeden sürdürmek zaman içinde anlamını kaybediyor.

- Bu yörede hala kilim dokuyan var mı?

- 20 yıl önce bu dağlarda yani Toroslar'da, Yörüklerin neredeyse tamamı kilim dokumayı bilirdi. Şimdi ise kimse bu işle uğraşmıyor. Ben kilim dokumayı neden ve nasıl bıraktıysam onların nedenleri de benimkiyle aynı olsa gerek.

Bize gösterdiği kilimin renkleri ve motifleri kadar sıcak ilgisi için Hatice Hanıma teşekkür edip ayrılıyoruz.

Ben şu gönül tezgahında kilim dokudum
Erenlerin dergahında aşkı okudum
Töremizde kilim demek ilim demek
Kilim sevdadır özlemdir derttir istektir.

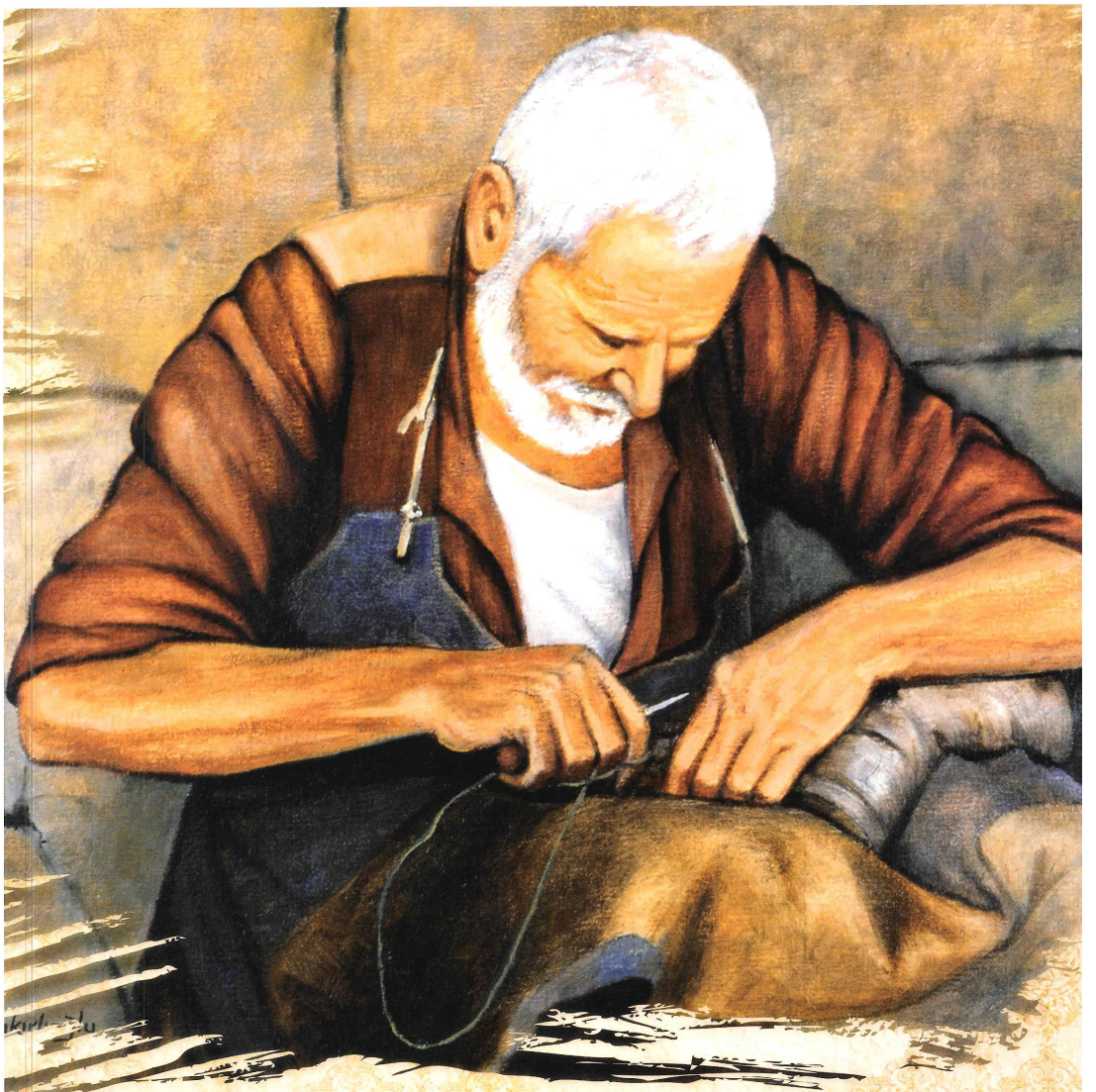

KÖŞKERLİK

Geçmişini Arayan Meslek

Köşker sözcüğü dilimize Farsça'dan girmiştir. Aslı "kevsger" olan bu sözcük değişime uğrayarak önce "koşkar"a daha sonra da "köşker"e dönüşmüştür. Anlamı, yemeni dikicisi, ayakkabı tamircisidir.

Köşkerlik önemli el zanaatlarındandır. İnsan giyim kuşam eşyalarından hayvan koşumlarına kadar çeşitli sahalarda yaygın bir kullanımı vardır. Bunlar; pabuçlar, çizmeler, postallar, çarıklar, terlikler, ayakkabı türündendir.

Bir dönemin en önemli meslekleri arasındaydı köşkerlik. Ne yazık ki, teknoloji karşısında yenilerek birçok güzel, soylu meslek gibi köşkerlik de artık tarihe karışıyor. Ömürlerinin önemli bir kısmını köşkerliğe adayan son köşkerler günümüzde adeta kan ağlıyor.

Çarık Nerede Yaşıyor?

Suni deriden ayakkabı yapan fabrikaların kurulması, özellikle de uzak doğu malı ayakkabıların ülkemize girerek piyasaları alt üst etmesi köşkerlik mesleğinin bitmesi konusuna son noktayı koyuyor. Bu ayakkabılar yıllara meydan okuyan köşkerlik mesleğine büyük zarar vermekle kalmıyor ayaklara da zarar veriyor.

Köşkerlerin ürettiği ayak giyeceklerinden biri de çarıktır. Osmanlı döneminde padişahından askerine, halkından uşağına her kesimin giydiği çarığın artık adı bile anılmıyor. Anadolu insanının yüzyıllarca ayağına giydiği çarık günümüzde sadece turistlerce süs eşyası olarak alınıyor.

Köşkerlerin çarık ürettiği yerlerin başında Kahramanmaraş ve Gaziantep ilimiz gelir. El emeği, alın teri bu çarıklar tamamen doğal malzemelerle yapılırlar. Adı geçen illerimizin köşkerleri, Büyük İskender, Harry Potter ve Truva gibi dünyada ve ülkemizde büyük hasılat yapan filmler için de yüzlerce çift çarık yapmışlardır.

Kahramanmaraşlı ve Gaziantepli köşkerler Almanya, İngiltere, İspanya'da açılan ayakkabı fuarlarından davetler alıyor ve üç beş firma birden bu fuarlara katılmaktadırlar.

Geçmiş yıllardan günümüze sadece çarıklar, sandallar kalmadı. Yemeni de köşkerlerin günümüze kadar taşıdıkları ayak giyeceklerindendir. Eskisine oranla gülünç denecek kadar azalan yemeni üretimini Türkiye genelinde yapan ustaların sayısı iki elin parmakları kadar azaldı.

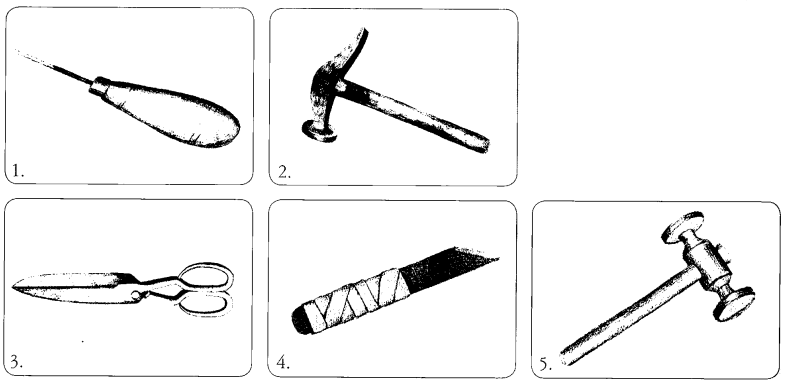

1. Biz, 2. Köşker Çekici, 3. Deri Makası, 4. Deri Bıçağı-Falçata, 5. Köşker Çekici

Son Köşkerle Söyleşi

Yemeni diken son köşkerlerden biri olan Şükrü Kılıç, yaptığımız konuşmada, sorularımıza şu yanıtları verdi.

- Bu işe kaç yaşında, nasıl başladın Şükrü Usta?

- Eskiden bostancıydım. O işi sevmiyordum. Komşumuzda bir köşker vardı. Gelip geçerken dükkanının önünde dururdum. Onun kırmızılı siyahlı yemeniler, ayakkabılar dikmesini hayranlıkla seyrederdim. O ise beni görmezdi. Bütün dikkatini işine verirdi. Ha bire saplayıp dururdu bizini diktiği şeye. Bir seferinde göz göze geldik. Bana gülümsedi. "Bostancı Hayri'nin oğlu değil misin sen?" diye sordu. Başımı sallayarak onayladım. Konuşmasından cesaret almıştım. "Bu yemenileri ben de dikebilir miyim usta?" diye sordum. "Köşkerlik bostancılığa benzemez, zor iştir, yürek ister" dedi. Hemen atıldım: "Yürek mi? Bende yürek var" dedim. Güldü. "Börek de var mı? Akciğer, karaciğer?.." Alay etmesine bozulmuştum ama mesleği öğrenmeyi o kadar çok istiyordum ki, alınmadım. O gün ustayla anlaştık. Beni çırak aldığında 16 yaşındaydım.

- O yaştan sonra çıraklık zor olmuyor mu?

- Olması lazım ama ben köşkerliğe öylesine sevdalanmıştım ki, bana zor gelmedi. Kısa zamanda kaptım işi. Ustam benden çok memnundu. Zamanla köşkerlik önemini yitirmeye başladı. Köşker ustaları, kalfaları birer ikişer yok oluyordu. Ben direndim, kaldım.

- Kaldığına memnun musun?

- Aslında değilim. Memnunum dersem yalan olur.

- Köşkerliği bırakan arkadaşların ne yapıyor?

- Ayakkabı tamirciliği yapıyorlar.

- Kazanıyorlar mı bari?

- Benim çalıştığımın yarısı kadar çalışıp kazandığımın en az iki katını kazanıyorlar.

- Peki, arkadaşların bırakırken sen neden kaldın? Sen de bir onlar gibi yapamaz mıydın?

- Çıraklığa 16 yaşında girmiştim. 40 yaşında başka bir iş tutmayı göze alamadım. İnsan belli yaştan sonra bazı şeyleri göze alamıyor.

- Memnun olmadığın tarafları nelerdir köşkerliğin?

- Memnun olmadığım tarafı aslında işin kendisi değil, imkânları. Mesela şimdi ben 55 yaşındayım, hala biz sallıyorum. Bu yaşıma gelinceye kadar bir günlük bile

sigortam olmadı. Hastalanınca özel doktora gidecek kadar çok kazanmıyoruz. Bir ara muhtarlıktan fukara kağıdı alıp yeşil kart edindim. Onu da elimden aldılar. Şimdi hastalansam ertesi gün açım.

- Daha kaç yaşına kadar çalışabilirsin?

- *Bir on yıl daha çalışırım. O zamana kadar köşkerlik de tamamen batmazsa tabii.*

- 65 yaşından sonra çalışamam diyorsun. Sosyal güvencen de yok. Nasıl geçineceksin?

- *Bilmem, Allah kerim…*

- Sigortalı olmak için patronunu sıkıştırsaydın keşke.

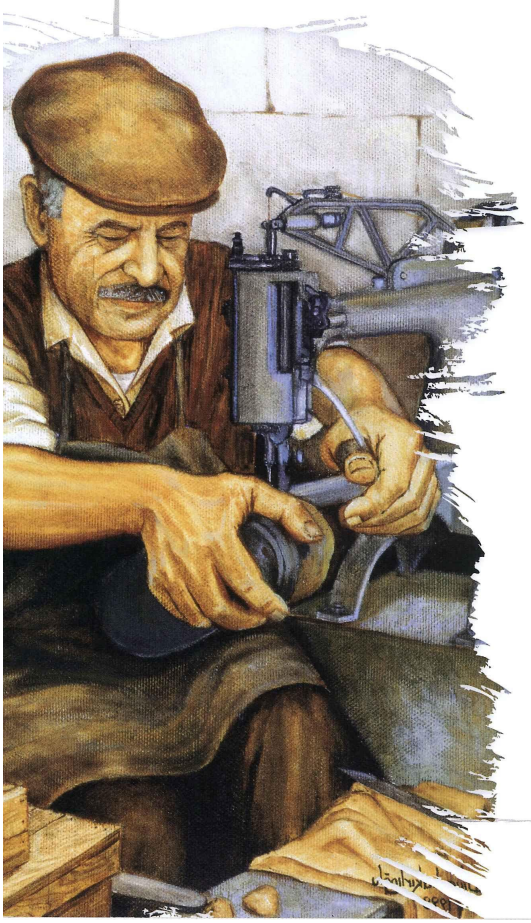

- *Sıkıştırmama gerek yok ki… O sık sık sorar bana. "Sigortalı yapayım mı seni?" diye. "Yarın yaşlanınca ele ayağa düşersin" der. Ben istemiyorum.*

- Niçin istemiyorsun?

- *Yatırılacak sigorta bedelinin yarısı benden kesilecek. Aldığım ücretle zaten geçinemiyorum. Bir de sigortaya nasıl para artırayım?*

- Ne kadar ücret alıyorsun ki?

- *Çarık başına iki buçuk lira.*

- Günde kaç çarık dikersin?

- *Sekiz-on tane dikerim.*

- Ne kadar zamanda yapıyorsun bunu?

- *10-12 saatte.*

- Yani o kadar çalışmayla ortalama 25-30 lira kazanıyorsun günde. Çok az değil mi?

- *Az tabii ki.*

- Hem de günde 12 saat gibi uzun çalışma yapıyorsun. Pazarları iş olmaz. Ayda 24 günde 600 lira filan geçiyor eline.

- *Bizim iş böyle. İşime gelirse.*

- İşine geliyor mu?

- *Gelmiyor ama başka çare var mı?*

Köşkerler alın teri döküp el emeği, göz nuruyla oluşturdukları çarıklardan işte bu kadar kazanıyorlar. Sigortaları bile yok. Üzülmemek elde mi? Tamamen el emeğine dayalı köşkerliğin getirisi, götürüsü böyle… Bir kentte kala kala üç beş köşker kalmış. Korkarım bu sayı Şükrü Usta 65'ine varıncaya kadar sıfıra düşecek. İşte kaybolan mesleklerden birinin ve onu zor şartlarda yapmaya çalışan bir ustanın daha görünen sonu.

İki Tabloma Model Olan Usta

Şimdi de iki eserime model olan bir köşker ustasından bahsedelim.

Gaziantep'te Kalealtı civarında Yüzükçü Han'ın yakınındayım. Burası, taş yapılarıyla ve içlerindeki malların çeşidiyle dikkat çeken, kentin en eski iş

yerlerinin bulunduğu bir yer. Haliyle trafiği de oldukça yoğun. Civar kasabalardan ve köylerden gelenler temel ihtiyaçlarını bu dükkanlardan alırlar. Getirdikleri malları da buralarda satarlar.

1992 yılı... Aylardan Temmuz. Öğlen sıcağı şehri kasıp kavuruyor. Arabayla bu trafiğin içindeyim. Kaldırımda gözüme bir köşker takıldı. Tipi, giysisi, renkleri, oturuşu ve duruşuyla tablo gibi bir şeydi. Yolun aşırı sıkışıklığından durup bakamadım. Film karesi gibi gözümün önünden geçip gitmişti. Giderken de bana "benim resmimi yap" diyordu. Bazı objelerin bana "benim resmimi yap" dediklerini duyar gibi olurum. O gece sabaha kadar o köşkerin resmiyle uğraştım durdum. Tan yeri ağarırken kalktım giyindim. Fotoğraf makinemi alıp kendimi sokağa attım.

Koşar adımlarla Kalealtı'na geldim. Köşkerin tezgahının kurduğu kaldırımın karşısına geçtim. Bulunduğum yerde ciğer kebapçısı vardı ve o da dükkanını yeni açıyordu. Selam verdim, dükkanının bir köşesine oturup köşker amcanın fotoğrafını çekeceğimi söyledim. "Buyur çekebilirsin. Yalnız o ihtiyar, fotoğrafının çekilmesinden hoşlanmaz, dikkat et seni görmesin" diye beni uyardı.

Fotoğraf makineme telemetreyi taktım. Onun tezgahına doğru netlik ayarını yapıp gelmesini bekledim. Çok geçmeden geldi, iş önlüğünü giydi, sandığını açıp örsünü, çekicini ve diğer aletlerini yerli yerine koyup kürsüsüne oturdu. Ben de makinemim deklanşörüne durmadan basıyorum. Mizansen yapsam bu kadar güzel görüntü yakalayamazdım. Bir ara bana baktığını farkettim. İşaret parmağını sallayarak beni uyarıyordu. Ben omzumu kaldırarak resmini çekmediğimi anlatmaya çalıştım. Bulunduğum yerden uzaklaştım. Neyse ki istediğim görüntüleri yakalayıp çekmiştim.

Fotoğrafını dahi çekilmesini istemeyen köşker amcadan üç yıl sonra "Köşker Memik-1995" ve "Köşker-1995" adlarıyla iki resim yaptım. 1996'da ise İstanbul'da bir sergi açtım. Daha sonra aynı sergiyi Gaziantep Büyükşehir Belediyesinin davetlisi olarak Gaziantep'e taşıdım.

Sergi günlerinden birinde gençten bir adam yanıma yaklaşarak "Üstat," dedi "Siz benim babamın resmini yapmışsınız, ama adını yanlış yazmışsınız..."

Bu kişi meğer köşker Ahmet Usta'nın oğluymuş. Sergiye de tesadüfen gelmiş. Ben ona babasıyla aramızda geçenleri anlattım. Tablolarımın isimlerini de gelişigüzel yazdığımı söyledim. Genç adama babasının resminin olduğu serginin kitapçığından verdim gitti. Ahmet amca resmini görünce çok şaşırmış. Bir gün oğlu sergiye yine geldi. Meğer babası ona sıkı sıkı tembih etmiş. "Ben o insana yanlış yaptım. Git gönlünü al " demiş. Oğlunun davetini kıramayıp kabul etmiştim. Daha sonra aramızda güzel bir dostluk oluştu. Gaziantep'e her gidişimde köşker amcanın yanına uğruyordum. Son gidişimde onu göremedim. Ne tezgahı ne de kendisi vardı. Onun kaldırımdaki yerine yandaki restorana kebap yemeye gelenlerin dört çeker lüks cipleri park etmişti.

Günümüzde köşkerler geçmişin ürünlerini modernize ederek varolmaya çalışıyorlar. Bu ürünler arasında ucu yukarıya doğru olan Osmanlı dönemi terliklerinin günümüze uyarlanmışları, ayak bileğine sırımlarla bağlanan çarıkların çeşitli renklerde ve modellerde olanları ve çizmeleri sayabiliriz.

Bütün bu ürünlerin yapımında doğal malzemeler kullanmaktadırlar. Burada şunu belirtmekte fayda var sanırım. Köşkerler, yemenici ustalarının aksine ürün çeşidi bakımından daha zengindirler. Bu çeşitliliğe her tür tamiratı da eklemeliyiz. Köşkerlik de, bakırcılık, sepetçilik, çömlekçilik, kutnu ve alaca dokumacılığı, yemenicilik, keçecilik, sedef kakmacılığı gibi benzer meslekler gibi hayatta kalması ülke turizmine kalmış mesleklerdendir.

Köşkerlerin kullandıkları araç gereçler özetle şunlardır. Kösele, deri, gınnap, çuvaldız, biz, çekiç, keski bıçağı, makas, örs, çekiç, balmumu, çiriş, ayakkabı çivisi.

Köşkerlerin dizlerinin altına kadar uzanan önlükleri vardır. Önlüğünü giymeden işe başlamazlar. Yanlarında ise her zaman reyhan çiçeği bulundururlar.

KUTNU ve ALACA DOKUMACILIĞI

Üreticilerini Bile Büyüleyen Meslek

Çözgüleri genellikle ipek, atkıları ise pamuk ipliğinden olan saten örgü ile dokunmuş ve çözgü yönünde renkli desenleri olan bir tür yarı ipekli kumaşa "kutnu" denir. Dokuyan ustalara da basitçe "kutnu dokumacısı" ya da "kutnu ustası" adı verilir. Kutnunun diğer bir adı da "saray kumaşı"dır.

Saray Kumaşı Kutnu

Kutnu Arapça'da pamuk anlamına gelir. Kutnular parlak ve mat çizgilerin yan yana gelmesiyle süslendiği gibi birçok renkli çizginin yan yana gelmesiyle de dokunur. Osmanlı döneminde bu kumaşların daha çok Şam, Bağdat gibi Ortadoğu şehirlerinde dokunduğu ve oralardan getirildiği söylenirse de, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında tüccarların kutnuyu Gaziantep'ten aldıkları bilinmektedir. Kutnu dokuması bir bakıma Gaziantep'in adıyla birlikte anılır diyebiliriz; öyle ki Gaziantep o yıllarda kutnu dokumacılığının merkezi durumundadır. 1900'lü yılların başında Gaziantep'te 5000'e yakın tezgah olduğu ve bu dokumacıların yanında tarakçılar, boyacılar, masuracılar, çözgücüler, apreciler (cendere), mengeneciler gibi yan işlerle beraber 20 bin kişinin çalıştığı söylenir. Gaziantep'in nüfusunun 80 bin civarında olduğu tahmin edilirse, yaklaşık her dört Gazianteplideن biri dokuma işiyle uğraşmış diyebiliriz. Bu durum bizlere o yıllar için oldukça yüksek bir nüfusun dokuma işinden para kazandığını da gösterir.

Renk ve Desene Göre Adı Vardır

Bu renkli desenli yolların, renklerine ve yolların genişliğine göre de kutnular çeşitli isimler alırlar. Bazı kutnularda bu renkli yollar üzerine ayrıca çözgüden takviye tekniğiyle küçük desenler yapılır. "Sedefli kutnu" adı verilen bu örneklerin yanı sıra, bir diğeri de çözgüleri bir başka teknikle renklendirilmiş olan "taraklı" kutnulardır.

Gaziantepli ustalar tarafından 60 çeşit kutnu dokuması olduğu söylenmektedir. Bazılarının isimleri ise şöyledir: Sultan Kutnu, Bağlamalılar, Çiçekliler, Düz Çizgililer, Düz Mecidiye, Hindiye Kutnu, Kemha Kutnu, Sedefli Kutnu, Sarı Tas Kutnu, Zincirli Kutnu, Vişneli Kutnu, Kerasi Kutnu, Çiçekli Furç Kutnu, Darıca Kutnu, Taraklı Kutnu vb.

Kutnuya Adını Veren Renkleridir

Kutnu kumaşı pek çok işlemlerden geçer. İpek, bobin haline getirilince sökücü ustaları devreye girer. Bunun için "devere" adı verilen dolaplar kullanılır. Çözgü iplikleri çileler haline gelince boyama işlemi başlar. Kutnuyu kutnu yapan renkleridir ve o can alıcı renkleri veren de kök boyalardır. Kutnu boyama işlemi gerçekten çok zahmetlidir. Hakim renk sarı olduğundan, bu renk kumaşa göz alıcı bir parlaklık, verir. Ardından kırmızı gelir, sarıya tahakküm kurarcasına. Daha sonra mor, yeşile inat mavi, siyah, bordo ve pembeler. Büyük kazanlarda bu renklerle ipek çileler boyahanelerde hayat bulurlar. Aynı iplik ve ipekli çileler boya kazanlarına defalarca bıkmadan batırılıp çıkarılarak değişik renkler elde edilir.

Mezekçiler ve Haşılcılar

Boyanan çileler "mezekçiler"e gider. Bu ustaların görevi ise çözgü ipliklerinin dokuma sırasında kopmamasını sağlamaktır. Bunun için de kayısı reçinesi ve gaz yağı ile "haşıllama" işlemini yapar. İpekler burada kavuk yapılarak tarakçılara gönderilir.

Kutnu dokunduktan sonra pişirilip yumuşatılması gerekmektedir. Bu işlem tahta tokaçlarla dövülerek yapılır. Daha sonra bu iş için tasarlanmış mengenelerde sıkıştırılarak bir müddet bekletilir. Merdanelerden geçirilerek perdahlama işlemi ile apre ve ütüleme işlemi yapılır. Tüm bunca işlemlerden sonra kutnu kullanıma hazır hale gelmiş olur. Bu kadar zahmetli işin neticesinde dokunan kutnu günümüzde karşılığını ne yazık ki görmemektedir. El emeğine dayalı birçok ürün gibi, kutnu da; dokuyan kişiye, yöreye, kullanılan malzemeye,üzerindeki çizgi,renk ve desene göre sınıflandırılır.

Önceleri saray kumaşı adıyla anılan kutnu dokumalar, koltuk yüzleri, kadın ve erkek giysilerinde kullanılırdı. Dokumacılık kültürümüzün önemli bir parçasını oluşturan kutnu kumaşlar, günümüzde turistik amaçlı eşyalarda ve ulusal folklorik giysilerde kullanılmaktadır. Kutnu dokumacılığı günümüzde geçmiş zamanlarına kıyasla çok daha sönük bir biçimde yaşamakta ve özellikle Gaziantep ilimizde bulunan az sayıdaki birkaç usta tarafından zor koşullarda icra edilmektedir. Bu üretilenler de genellikle kutnunun "taraklı" ve "sedefli" çeşitleridir.

İlkokul yıllarımda annem beni Direkçi Pazarı'nda ipek dokuma işi yapan bir ustanın yanına çırak vermişti.Genellikle ben ve kardeşlerimi işe koyma işini evde annem üstlenmişti. Rahmetli babamın, bizim küçük yaşta çalışmamıza gönlü razı olmazdı ama çalışmamıza da karışmazdı. Kendisi dedemin 1915 yılında Çanakkale harbinde şehit düşmesiyle dört yaşında yetim kalmış ve baba sevgisinden de uzak onu dayısı büyütmüştü.

Yeni başladığım atölyenin dokuma tezgahlarında ipekli kumaşlar dokunurdu. Bu dokuma tezgahlarının masuralarını da ben saracaktım. Renk renk ipek bobinlerden çıkan uçları, terdek dediğimiz masuralara tutturur, sonra iğleri yerine yerleştirip, iplerin masuralara sarılmasını beklerdim. Dolan makaraların yerine de tekrar boş terdek takıp işe devam ederdim. Yalnız burada en önemli şey bobinleri çok dikkatli tutmanız gerekmektedir. Çünkü ipek bobinlerin uçlarını kaybettiniz mi bulmanız çok zordur. Bobinin ucunu bulmak için kurcaladıkça sağılmasına neden olursunuz. Sarıldığı masuradan çabuk kurtulan kaygan bir yapıya sahiptir. Daha önce alaca tezgahlarında masuracı olarak çalıştığımdan ipeğin huyunu suyunu bilmiyordum. Bu nedenle de çok sık bobinin sağılıp boşalmasına neden oluyordum. Ustamın ve kalfalarımın görmemesi için de sağılmış ipek bobinleri saklıyordum. Daha sonra da onları yandaki Sumaklı Mağaraya atıyordum. Kutnu deyince aklıma hep o ipek bobinleri mağaradan aşağıya atıp suç delilini yok edişlerim gelir aklıma.

Anadolunun Dokuması: Alaca

Alacanın kelime anlamı "karışık renk"tir. Bu nedenle alaca dokumacılığını üzerinde birçok rengin olduğu çizgili yerel bir kumaş olarak tarif edebiliriz. Aynı

Çocukluğumda annemin kalabalık olan ailemizin geçimine katkı sağlamak maksadıyla evimizin bir köşesine alaca tezgahı kurdurtarak kamçılı tezgahta alaca dokuduğunu bilirim. Masura sarım işlerine de evimizin bahçesindeki çıkrıkla kız kardeşlerim okuldan zaman buldukça yardım ederlerdi.

şekilde kutnu da bu tarife girer. Yalnız alacanın çözgüleri ve atkıları ipek değildir.

Oldukça dayanıklı ve geniş bir kullanım alanına sahip olan alaca dokumalar, Anadolu insanının en eski dokuma işlerindendir. Arkeolojik bulgular günümüzden 5000 yıl öncesinde dahi dokuma parçalarının bulunduğuna işaret etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise alaca dokumacılığı en çok üretim yapılan iş kolları arasında bulunmaktaydı. Osmanlı tekstil dokumacılığında önemli bir yer işgal eden alacacılık, İstanbul başta olmak üzere Bursa, Manisa, Kastamonu, Erzincan, Tire ve Gaziantep'te de en önemli iş kolları arasındaydı. Alaca dokumaları erkek ve kadın dış giyiminde kullanılırdı. Alaca da kutnu gibi daha çok evlerde kurulan tezgahlarda dokunurdu.

Dokunan alacalar büyük hanlardaki iş yerlerine diğer işlemleri yapılmak üzere (kutnuda olduğu gibi) getirilirdi. Burada pişirilip yumuşatılır, bu iş için tasarlanmış merdanelerden geçirilip perdahlandıktan ve apre işlemi yapıldıktan sonra satılmak üzere bedestenlerdeki tüccarlara verilirdi.

Çocukluğumda annemin kalabalık olan ailemizin geçimine katkı sağlamak maksadıyla evimizin bir köşesine alaca tezgahı kurdurtarak kamçılı tezgahta alaca dokuduğunu bilirim. Masura sarım işlerine de evimizin bahçesindeki çıkrıkla kız kardeşlerim okuldan zaman buldukça yardım ederlerdi.

Annem bu işi o zamanki adıyla Emir Ali hanından alırdı. Mekiği tezgahın mekik yuvasına yerleştirir sonrada kamçı denilen saptan tutarak dokuma işine başlardı. Kamçı kolunu aşağı yukarı indirip kaldırırken de tezgahın tefesini kendine doğru çeker, ayakları ile de tezgahın çözgü arasını açan "ayakcalık" denilen tahtalarına hiç şaşırmadan basardı. Ve tüm bu hareketleri büyük bir maharetle yapardı.

Tezgahın mekiğinden çıkan o ritmik sesleri hiç unutamam. Günde kaç metre alaca dokurdu, onu bilmiyorum. Tezgahta işlediği dokumaları itina ile sarar, iş aldığı hana bazen beni de beraberinde götürürdü.

Bedesten Raflarında Kaldılar

Şimdiki gençler kutnuyu halk oyunları ekiplerindeki genç kızların bluzlarından, şalvarlarından tanırlar. Kutnunun o şanlı günlerinden, giderek azalan kumaş desteleri kaldı bedestenlerin raflarında.

Bir turist gelecek de, büyülenecek o rengarenk desenlere, alacak, götürecek uzak ülkesine... Belki bir bluz ya da şalvar diktirecek. Hiçbir zaman giymeyecek bile belki onu. Evinin en güzel yerine asacak. Gururlanarak gösterecek konuklarına.

"Bu da güzel bir şey ama ben giyilmek istiyorum!" diyor kutnularımız. "Genç kızlarımızın üstlerinde yaşamak istiyorum..." diye çığlık atıyor sanki. Kendi içinde kültürel değerler taşıyan, yer yer bölgesel yaşam biçimlerini desenleriyle vurgulayan kutnu dokumacılığı mesleğinin can çekiştiği bu günlerde elli yıldan fazla bir süreden beri bu işi yapan Mehmet Daşkın usta ile mesleği üzerine konuşuyoruz.

- Mehmet Usta, bize kendinizden bahseder misiniz?

- 1942 Gaziantep doğumluyum. On yaşımdayken bu mesleğe çıraklıktan başladım. İşi belleyip usta oldum. Elli yılı aştı, hâlâ çalışıyorum.

- Arada başka iş yapmadınız mı?

- Yapmadım.

- Bize kutnuculuğu anlatır mısınız?

- Anlatırım... Önce tezgâhtan bahsedeyim. Tezgah şu parçalardan oluşur: Tefe, tarak, selmin, çözgü... Eskiden tezgahlarımız sargılıydı, şimdi çözgüye geçtik. Ham madde olarak pamuk ve ipek kullanıyorum. Kutnu yapılacak iplikler boyanır, kaynatılır ve serilerek kurutulur. Daha sonra çıraklar bu iplikleri masura haline getirirler. Bizler de tezgahlarda işleyip dokunmuş kumaş haline getiririz.

- Kutnu böyle üretiliyor demek.

- Böyle...

- Ya "alaca" dokumacılığı", biraz da bundan söz eder misiniz?

- Alaca dokumacılığı, kutnuculuğun bir başka çeşididir. Onlar çekmeli tezgahlarda yapılır. Alacanın en büyük özelliği kamçılı tezgahlarda dokunmasıdır. Amerikan

bezi dediğimiz türden bezler, yatak çarşafı, kuşak vb. işler alaca dokumalarına birer örnektir.

- Bu dokumaların atkısı ve çözgüsü neler?

- Genelde ipekten ama alaca iplikten de imâl edilebilir. Ağır kumaşlar daha çok ipekten üretilir.

- Alaca dokumasında çözgü ile atkı pamuklu mu oluyor?

- Duruma göre değişir. Alaca dokumasında atkı ve çözgü pamuklu olur. Kutnu da ise atkı pamuklu, çözgü ipekli olur.

- Neden Gaziantep'te alaca dokumacılığı yok oldu? Trabzon, Şile, Aydın bezi gibi Gaziantep'in de alaca bezi yaşatılamaz mıydı? El tezgahlarında üretilen el emeği göz nuru her zaman her yerde ilgi görür.

- Kuş teneden kaçmaz. Biz de memleketimizde böyle bir ürünün öncüsü olmak isterdik elbette. Ama bize destek olunmadı. Destek olunacağına köstek olundu. Bir alacacının eti ne, budu ne? Varı yoğu bir tek tezgâhıdır. Tezgâhlarımızın bulunduğu dükkânlara önce imalathane denildi. Sonra fabrika saydılar bizim garip kârhaneyi. Ona göre vergi ödememiz istendi. Kazanç olsa amenna ama kazanç nerede? Nerdeyse bütün esnaf dükkanlarını kapatmak zorunda kaldı. Tezgâhların tahtına motorlu tezgâhlar oturdu. Bizim üç saatte yapabildiğimiz bir metrelik üretimi onlar üç dakikada çıkartıyor. Bu makineler bizim pazarımızı da yedi bitirdi.

- İşe başladığınız dönemlerde kaç kişiydiniz?

- Kesin bir sayı vermek zor. Elli sene öncesinden bahsediyoruz; o zamanlar Gaziantep'te 600'den fazla tezgah vardı. Her tezgahta en az 5-6 kişinin çalıştığını düşünürsek bu işten yaklaşık 3000-4000 kişinin ekmek yediğini söyleyebiliriz. Gide gide azaldık. Bugünkü hale geldik.

- Sizin gibi direnenler de olmuş ama.

- Oldu ama ne pahasına...

- El tezgahıyla kutnu ya da alaca dokuyan kaç kişi var bugün şehirde?

- Beş altı kişi ya var ya yok.

Bir turist gelecek de, büyülenecek o rengarenk desenlere, alacak, götürecek uzak ülkesine... Belki bir bluz ya da şalvar diktirecek. Hiçbir zaman giymeyecek bile belki onu. Evinin en güzel yerine asacak. Gururlanarak gösterecek konuklarına.

- Bu meslekten kazanımlarınız neler oldu?

- Neler olacak? Ne uzadı ne kısaldı. Yine de bu işten kazandığım parayla evlendim. İyisinden kötüsünden başımızı sokacak bir ev kazandırdı bu iş bize. Çoluk çocuk büyütmemize, oğul everip kız gelin etmemizi sağladı. Ekmeğimizi mesleğimizden yedik.

- Mesleğinizi sizden sonra sürdürecek çıraklarınız var mı?

- Çırağımız yok. Yeterli para veremediğimiz için doğal olarak gençler bu işe yanaşmıyor. Yani anlayacağınız bizden sonrası tufan. Alacacılık çoktan öldü zaten. Kutnuculuk da can çekişiyor. Korkarım mesleğin son temsilcileriyiz. Bizimle birlikte yok olacak mesleğimiz de.

- Duyarlı birileri çıksa... Kutnuculuk ölmemesi gereken önemli bir üretim.

- Elimizden tutan olursa biz de üstümüze düşeni yaparız. Mesleği yaşatmak en büyük hayalimiz. Bu iş bizim çocuğumuz gibi bir şey. İnsan kendisinden sonra evlatlarının da yaşamayacağını bilirse nasıl kahrolur, işte öyle duygular içindeyiz.

Son olarak, Gaziantep Üniversitesi El Sanatları Geliştirme Merkezi kutnu dokuma ustası Ahmet Özbek ile yaptığımız söyleşiye geçiyoruz:

- Ahmet usta, bize alaca ile kutnu dokumacılığı arasındaki farkı anlatır mısınız?

- Ben alacayı daha önce dokumadım. Burada sadece kutnu dokuyorum. Yalnız alacanın daha seyrek, çözgü ipliklerinin bir araya getirilerek üretilen pamuklu bir kumaş olduğunu biliyorum. Ama ipekli dokuma çok daha farklıdır. Dokuma özellikleri diğerlerinden çok ayrıdır. Bunlar ipek çözgüleri bir araya getirilerek içerisine haşıllanmış pamuk atkılarla yapılır.

- Kutnu nedir? Nasıl dokunur? Bize genel olarak tarif eder misiniz?

- Kutnu bir kumaş türüdür. İpekten elde edilir, dolayısıyla ham maddesi olan ipeğin üretimine doğrudan bağlıdır. Biz şu anda suni ipek, yani galoş dediğimiz ipeği kullanıyoruz. Kutnuda çözgü olarak tabir ettiğimiz, 3000-4000 telden oluşan, eni 50 cm. olan dokuma yapıyoruz. İçerisine, atkı ve löhme dediğimiz pamuktan kullanıyoruz. Yani çözgü olarak ipek, atkı olarak pamuk kullanıyoruz.

- Peki bu kumaşın kullanım alanlarından biraz bahsedebilir misiniz?

- Bu kumaşın geçmişi XIII. yüzyılın ortalarına dek uzanır. Yani Selçuklulara kadar uzanan bir temeli vardır. Osmanlı döneminde padişahlara giysi olarak kutnu dokumasından elbiseler yapılırmış. Ayrıca gelin ve damat elbiseleri olarak da kullanılırmış. Zaman alan bir uğraş olduğundan günümüzde doğal olarak yalnızca turistik amaçlı bir üretim dalı olmuştur. Antep'te bizden önce bu işi yapan rahmetli ustamız Mehmet Ali Erköse vardı. Bir ay önce vefat etti. Bildiğim kadarıyla bu işin ticaretini de yapan bir usta daha var. Bunun yanı sıra "çekimci" dediğimiz tarak ve kücü çekimleri üzerine çalışan bir ustamız daha var. Bu öyle bir iş ki yalnızca tezgaha koyarak üzerinden mekik atılacak bir iş değildir. Birçok aşaması vardır ve her bir aşamanın ayrı birer ustası vardır, çözgücü ve mezekçi gibi...

- Kutnuculuk yerel bir dokuma türü olduğundan sanırım, kültürel değerler de ifade ediyor. Örneğin kilimlerde olduğu gibi kutnu kumaşında da aşkı, sevgiyi, ayrılığı, dostluğu ya da sosyal bir olguyu ifade eden desenleriniz var mıdır?

- Genelde, çözgülerde, biz kalem deriz, belli kalemlerde elli santimetrede bir çözgüleri değişik renklere boyarız. Bunlar tek tek belli kalemlerde paylaştırılır. Biz bunu tel sayısı olarak ifade ederiz. Ama ben anlayacağınız şekilde 50 cm. diyeyim, bunların aralıklarının ve kullanım sıklığının durumuna göre şekil veririm, örneğin pijama deseni gibi. Ancak bildiğim kadarıyla armil ve jakarlı gibi tezgahlar vardır. Tabii bunlar motorlu tezgahlardır. Bunların desen çeşidi daha zengindir. Bizimkisi ise elle yapılır. Dolayısıyla desenlerimiz sınırlıdır.

- Bu iş Gaziantep'e nereden geldi?

- Bu iş bize Halep'ten geldi. Halep'in Hama ve Humus bölgelerinde kutnu dokumacılığı halen icra edilmekteymiş. Zaten Osmanlı döneminde Gaziantep Halep vilayetine bağlıymış. Bütün ticaret orası ile yapılıyormuş. Birçok işi onlardan almışız.

Gaziantep ilimizde bulunan az sayıdaki birkaç usta tarafından zor koşullarda icra edilmektedir. Bu üretilenler de genellikle kutnunun "taraklı" ve "sedefli" çeşitleridir.

SANDALYECİLİK KÜRSÜCÜLÜK

Gelecekte Belki de Gençlerin Hatırlayamayacağı Bir Meslek

Büyük Larousse sandalyeyi sandal ağacından yapılmış iskemle olarak tarif etmektedir. (Sandalye yapımında sandal ağacının kullanılmasının nedeni hoş kokulu ve kerestesinin renkli oluşundandır. Bu ağaç Hindistan ve Malakka'nın dağlık bölgelerinde yetişir.)

Büyük Larusse başka bir anlatımda ise sandalyeyi yan kolları olmayan arkalıklı oturma eşyası olarak anlatmaktadır.

Biz bu yazımızda meclislerdeki partilerin sandalye sayısını, onların bin bir emekle ve söylevleri ile sahip oldukları koltuklardan ya da makam kürsülerinden söz etmeyeceğiz. Son zamanlarını yaşamakta olan ahşap sandalyeciliği ve onun yan ürünü olan kürsücülüğü anlatacağız.

Bilinen İlk Sandalyeler

En eski sandalyenin Mısır'da yapıldığı bilinmektedir. Bu sandalyede ayaklar ve bunları birleştiren parçalar hayvan pençelerine benzetilmiştir. Ayaklar çeşitli renklerle boyanmış olup değişik değerli malzemeler ile de süslenmiştir.

Yunan ve Roma sandalyelerinde ise oturma tahtası çukur ve aralıklıdır. Sandalye ayaklarının yay gibi eğri yapıldığı eski eserlerin üzerlerindeki tasvirlerden anlaşılmaktadır.

Arkalıklı ve dirsekliği olmayan ilk sandalyeler ise XVII. yüzyılın başında İtalya'da ortaya çıkmıştır. Bu sandalyelerde sağlam ve dayanıklılığından dolayı ceviz ağacı çok kullanılmıştır.

Oturma tahtaları bazılarında aralıklı, bazılarında ise bitişik olarak yapılmıştır. Sandalyenin bu bölümünde, bazen kumaş bazen de hasır örgü kullanılmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yüksek arkalıklı sandalyeler ortaya çıktı. Çarpı işareti biçimindeki kirişler "H" biçimindeki kirişlerin yerini aldı. Kullanılan tahtalar yalnız tornada değil el emeği ile de oyularak süslenerek yapılıyordu. Sadece ceviz ağacı değil, gürgen ve meşe ağacı da kullanılmaya başlandı.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde sandalyelerde daha estetik bir anlayış hakim olmaya başladı. Zarif eğriler, alçak arkalıklar, oturma yerinin derinleştirilmesi, ayaklarını bağlayan kirişler kalkmış ve hasır örgü kullanımı da yaygınlaşmıştır. Bu dönemde oval ve yuvarlak sandalye-

ler de üretilmiştir. Maun ağacı ise Avrupa'da en çok kullanılan ağaç olmuştur.

Sandalyenin Bugünü

Günümüz sandalyeleri daha akılcı daha hafif kolayca taşınır tarzda yapılmaktadır.

Ülkemizde sandalye kullanımı XIX. yüzyıldaki batılılaşma hareketi ile başlar. Geleneksel Türk ev döşemesinde ahşap malzemeden yapılan sedir, çoğu yerde ise yer minderi kullanılırdı. Yer minderi kullanımı Anadolu'da halen sürdürülmektedir. Yer sofrasında yenen yemek sandalye kullanımını gerektirmiyordu. Saray ve konaklarda rağbet gören sandalye Cumhuriyet döneminden sonra yaygınlaşarak başlıca ev eşyası haline geldi. Masa ve sandalye ikilisi evlerin olmazsa olmazları oldular.

Sandalye ve Kürsü Nasıl Yapılır?

Sandalyeci ustaları önce, çınar, gürgen, meşe ağacının en iyisini bulurlar. Bu ağaçlardan hızar atölyelerinde sandalyenin uzun ayakları için 90 cm'lik, kısa ayaklar içinde 50 cm'lik keresteler çıkarırlar. Sandalyenin oturulan yeri için kalınlığı 1,5 cm'lik tahtalar kesilir. Sandalyecilik mesleğinde bu tahtalara oturma tahtası denir. Bir sandalye için 8 adet parmak ağacı dedikleri yuvarlak kiriş yapılır.

Sandalyelerin ayaklarını birbirine bağlayan bu kirişleri ağaç tornacıları yapar.

Çınar veya diğer ağaç türlerinden 6 adet dört köşeli ağaç tepsi testerede çıkarılır. Sandalyenin diğer parçalarının kalınlık ve silme işleri planyada yapılır. Planya tezgahının üzerinde kambur adı verilen bir bölüm bulunur. Sandalyelerin iki uzun arka ayağı balıksırtı şeklinde eğridir. Tezgahın kambur bölümü bu eğimi yapmak içindir. Sandalyelerde otururken dengeyi sağlamak için arka ayakları arkaya doğru hafifçe eğik olarak yapılır.

Tepsi testerede yapılan işlere boylama denir. Sandalyelerin ayakları arasına çaprazlama olarak yanmış tel geçirilir ve ortasından bükülerek gerdirilir. Böylece kirişler ayaklara daha sağlam bağlanmış ve çıkması

Çocuklar İçin Yürüteç, Hasır Otundan Örme Kürsü

önlenmiş olur. Gerdirme teli ocaklarda tavlandığından adına yanık tel denmektedir.

Sandalyelerin oturma tahtaları eskiden vida ile vidalanırmış. Sonraları vidaların kalitesinin düşmesi nedeniyle vazgeçilmiş. Oturma tahtaları kirişlere çivi ile tutturulmaktadır. Sandalyenin ayakları, kirişleri, oturma tahtasının montajı ve tel ile de gerdirilmesinden sonra zımparalama işine geçilir.

Zımparalama önceleri elle yapılan zahmetli bir işmiş. Teknolojinin nimetlerinden sandalyeciler de bir nebzecik olsun faydalanmışlar ve bu işi spiral makinesiyle yapmaya başlamışlar.

Kürsü

Kürsü, sandalyelerin arkalığı olmayanıdır. Ağaç tornacılarının bir buluşudur. Üzeri tahta kaplama olduğu gibi hasır veya bez şerit örgülü olanları da vardır. Ayakları köşeli ya da yuvarlak olabilir. Kirişleri de ya yuvarlak ya da köşeli kesilmiş ağaçtandır.

30 x 30 cm boyutlarında kısa bir oturma gerecidir. Tornada yapılan ayaklar yine tornada çekilen kirişler ile birleştirilir. Üzeri hasırotu veya sentetik şerit ile örülür ya da oturma tahtası ile kaplanır. Sandalyede olduğu gibi kürsüde de ayaklar arasında tel gerdirme vardır. Kürsü Anadolu'da genellikle çayhanelerde, köy kahvelerinde, hanlarda küçük esnafın gündelik yaşamında çokça kullandığı pratik bir oturaktır. 20 cm yüksekliğinde olanları ise banyolarda kullanılmak üzere yapılmıştır. 70 - 80 cm yüksekliğinde olanları bar Amerikan'larda kullanılmaktadır.

Oturmalığı hasır örgü olan kürsüler daha çok Antakya ilimizde yapılmaktadır. Hasır otunun yetiştiği yer olmasından olsa gerek.

Sandalyeler yazlık sinemaların, çeyiz ve kına törenlerinin, kır düğünlerinin aranılan malzemesiydi. Sandalye kiralama işi yapan iş yerleri vardı. Düğünü veya buna benzer toplantıları olanlar sandalye kiralama yerlerinden ihtiyacı kadar, belli bir ücret karşılığı istedikleri sayıda sandalye veya kürsü kiralarlardı.

Ahşap sandalyelerin istiflenmesi, saklanması ve depolanması çok yer kapladığından zordu. Plastik sandalye ve tabureler birçok nedenden dolayı tercih edilir oldular.

Şimdi de 75 yaşındaki sandalyeci ustası M. Nuri Direzinci ile yaptığımız söyleşiye bir bakalım.

Şimdiki Gençler Bilmezler O Eski Sanat Eseri Sandalyeleri

Nostaljiden hoşlanan insanlardı kullananlar onları artık. Çocuklar, gençler 50 cm. yüksekliğinde iki ön ayağı, 90 cm. yüksekliğinde sırt dayanılacak iki arka ayağı olan ahşaptan yapılmış bir sandalye görünce şaşıp kalıyordu.

Kimileri dudak büküp geçiyor. Biri daha yakından bakıyor sandalyeye. 30 cm. eninde, 30 cm. boyundaki düzgün kesilip ayakların üzerine oturtulmuş, spiral ile zımparalanıp güzelleştirilmiş kare biçimindeki tahta tablaya oturuyor.

- Kırılmaz değil mi bu? Düşmem değil mi dede? diye soruyor, otururken 75 yaşındaki son sandalye ustası Mehmet Nuri Direzinci'ye.

Sevecenlikle gülümsüyor Direzinci dede.

- *Korkma! Kırılmaz, düşmezsin.*

Yetmiş beş yaşında olduğunu kendisinden öğrendim.

- Bu yaşta hâlâ ne işin var çalışmada? diye soruyorum.

- *Ne yapayım ağam, diyor. Sigara dumanlarıyla boğulmaya kahvelere mi gideyim? Burada hem oyalanıyorum, hem yararlı oluyorum.*

Yararlı olmak. Kime yararlı olur 75 yaşındaki bir insan, son nefesini vermekte olan bir sandalyeci dükkanında çalışarak? Önce kendi bütçesine katkıda bulunur elbette, azına az demez. Sonra topluma, yaşama bir şeyler katar.

Yaşama bir şey katmadan yaşayana insan mı denir? Ne denir ya? Ot, denir. Ot gibi yaşamamak için çalışıyor bu yaşta son sandalyeci de. O çalışırken, ben ellerine bakıyorum onun. Sandalyeye ağaçtan parmak yontarken titremiyor o eller. İşleyen demir ışıldar da onun için. Yüzünde de öyle yetmiş beşlik kırışıklıklar

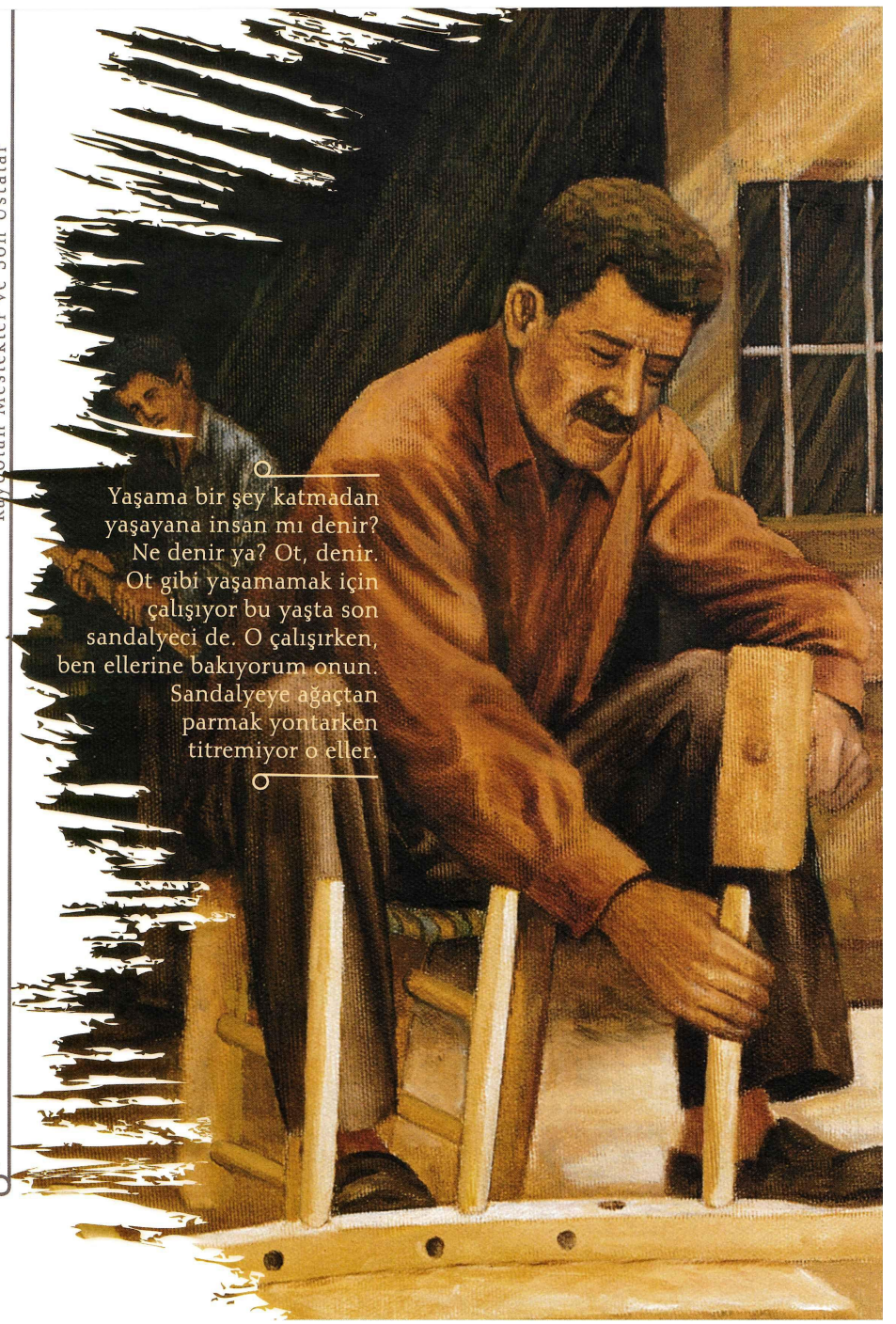

Yaşama bir şey katmadan
yaşayana insan mı denir?
Ne denir ya? Ot, denir.
Ot gibi yaşamamak için
çalışıyor bu yaşta son
sandalyeci de. O çalışırken,
ben ellerine bakıyorum onun.
Sandalyeye ağaçtan
parmak yontarken
titremiyor o eller.

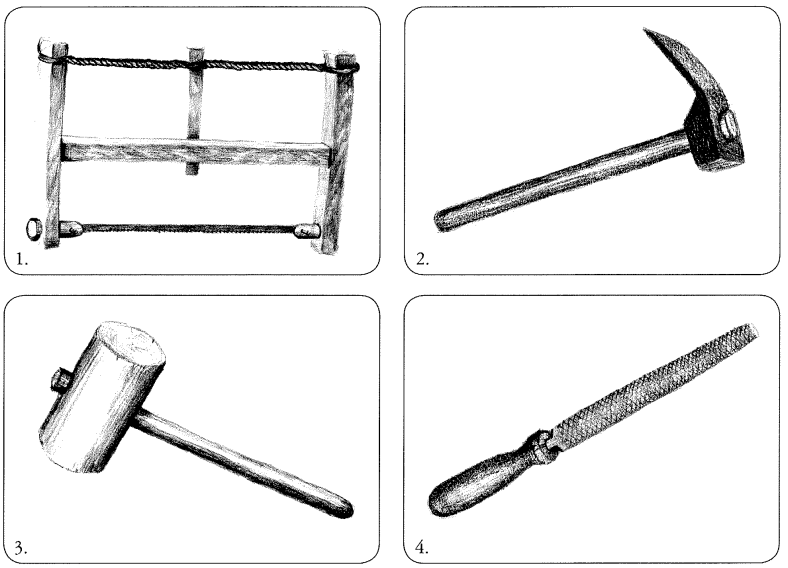

1. Ağaç Testeresi, 2. Keser, 3. Tokmak, 4. Törpü

yok Mehmet Nuri Direzinci dedenin. On sekizlik delikanlı gibi al al yanakları, ışıl ışıl gözleri.

Belli ki sigara içerek çürütmemiş kendini hiç. Çalışarak, hep çalışarak içi koflaşmamış bir çınar gibi dimdik. Sürdürüyor çalışmasını.

- Kazancın ne kadar usta? diye soruyorum. Utanıyor söylemeye.

- Eğlenceliğine geliyorum buraya, diyor. Zaman değerlendirmeye. Parasına baktığım yok. Haftada yüz lira kadar bir şey alırım. Gençken daha sıkı çalışırdım. Bunun iki üç katını alırdım. Şimdi işi zevkine yaptığım için azlığına aldırmıyorum.

Yanı başımızda oturan son kalfasına dönüyorum sandalyecilik mesleğinin.

Atölyede üç usta, bir kalfa, üç çırak çalışıyormuş. Ustalar Mehmet Nuri Direzinci, Sefer Direzinci, Mehmet Direzinci. Hepsinin soyadının aynı olmasına takılıyorum. Akrabaymışlar. Biri amcaoğlu, ikisi kardeş. Mesleğe hepsi de beş yaşında başlamış.

8 Yaşında Kalfa Oluyor

"Baba bana top al" demeye başladığı yaşta onlar ekmek parası kazanmak üzere sandalyeci dükkânına çırak girmişler. Daha da ilginci, 8 yaşında kalfalığa terfi etmişler. Ne güzel!

İşe yeni çırak bulmak kolay olmuyormuş. Zamanın gençleri istikbal görmedikleri sandalyecilikte çalışacaklarına işsiz gezmeyi tercih ediyormuş. Zaten ilgi azaldığından sandalyeci atölyelerinin sayısı da azalmış.

"Eskiden çarşıda en az yirmi atölye vardı, sayısı şimdi üçe düştü," diyor söze karışarak atölyenin sahibi Mehmet Direzinci.

Atölyenin tek kalfası 49 yaşındaki Şıh Mehmet Cengiz. Sanırım en yoğun çalışan da o. Çoluk çocuk beslemek, onları okutmak için çok çalışması gerekliymiş. Bu işte ne kadar çok çalışırsan, o kadar para alıyorsun.

Ne kadar çok çalışırsa çalışsın kalfaların eline geçebilen en yüksek para haftada 250 lira ya oluyor ya olmuyormuş yine de...

Hayat Atlı Biz Yayan

"Bu işte çalışarak ev alabilenler var mı?" sorusuna hep birlikte başlarını iki yana sallayarak olumsuz yanıt veriyor atölyedekiler.

Peki, ya evlenme çağına gelen gençler? Oğlan everip kız gelin etmez mi sandalyeciler, kürsücüler?

Edermiş etmesine de, kendi kundaklarını kendileri bağlar çözerlermiş sandalyecilerin çocukları. Ufak yaşta para kazanmaya başlayıp taksitle eşya alırmış delikanlılar. En az yirmi yıl sürermiş bu da. Zaten o yüzden evlenme yaşı otuzu bulmuş günümüzde.

"Hayat atlı, biz yayan," diyor Cengiz Kalfa. "Tırnağın varsa başını kaşı."

Bu ekip bir günde 15-20 kadar sandalye üretebiliyormuş ancak. Ürettiklerini stok ediyorlar, müşteri çıkmasını bekliyorlarmış. Kimi zaman stok oldukça artarmış. Yenilerini üretmeye istek kalmazmış ustalarda.

- Nasıl bir pazarı var bu işin? diye sordum atölye sahibi Mehmet Direzinci'ye.

- *Buraya gelip tek tek alanlar da var. Çay ocakları için beş, on tane birden kürsü isteyenler olur. İşin toptancılarıyla çalışırız genellikle biz.*

Gaziantep'te, İstanbul'da, Adana'da başka büyük kentlerde telefon açıp kaç tane sandalye ya da kürsü istediklerini söylerlermiş toptancılar. Bizimkiler de kargoyla yollarmış.

Turistler İlgileniyor Ama...

- Turistler de ilgileniyor mu bu sandalyelerle, kürsülerle? diye sordum.

İlgileniyorlarmış. Hem de çok hoşlarına gidiyormuş. Ama taşıyamayacakları kadar kaba eşya olduğundan alıp götüremiyorlarmış. Karavanla gelenlerden alanlar olmuş.

İhraç edilip dış ülkelerde toptancı bayilikler açılsa, iyi satış yapılacağından kuşkusu yok ustaların. Kim bilir belki de sandalyecilik, kürsücülük rüyasının bitmemesi için kurulan bir düştür bu.

Aslında mazisi de pek o kadar eski değilmiş sandalyeciliğin kürsücülüğün. 70 yıl önce filan başlamış bizim buralarda sandalye, kürsü yapılmaya Bir insan ömrü kadar fazla bile olamamış bir kentte ahşap sandalyeciliğin ömrü.

70 Yıldan Beri İyi Kötü Dönüyor Teker

Sabahları dükkanı açarken nasıl bir duygu içinde olursunuz? Gidişat durgunsa eliniz gider mi işe?

- İşin olup olmadığına bakmam ben. Hep aynı aşkla, aynı şevkle açar çalışırım, diyor Mehmet Nuri Usta. 49 yaşındaki Sefer Direzinci Usta ise aynı düşüncede değil.

"Kimin eli işe varır ki kesatlıkta?" diyor umutsuzca.

İki kardeşin hayata bakışları farklı. Umutlu da olsan, umutsuz da olsan, teker 70 yıldan beri iyi kötü hep dönmüş, ama "Böyle sürmeyecek gidiş," diyor yine de ustalar. Dün yirmi altı atölye vardı, bugün üç atölye kaldı. Yarın belki bir atölye kalacak. Belki de hiç kalmayacak. Kara kilit vurulacak sandalyecilerin, kürsücülerin kapısına. "Bir zaman sonra da, böyle bir meslek mi varmış zamanında?" diyecek insanlar.

O günün geç gelmesini diliyoruz.

Son sandalye-kürsücülerin ısmarladığı üçüncü çaylarımızdaki son yudumları da alarak kalkıyoruz.

Biz sokağın köşesini dönünceye kadar da işliğin kapısında, ayakta sevecenlikle gülümseyerek bakıyorlar ardımız sıra.

SEDEFKÂRLIK

Deniz Kabuklarını Mücevhere Dönüştüren Meslek

Birçok yumuşakçanın kavkısında bulunan ve sedef işçiliğinde kullanılan gökkuşağı renklerinde pırıltılı sert maddeye "sedef" denir. Yumuşakçalarda ve kolsu ayaklılarda dış derinin özel bir bölgesinin salgıladığı kireçten dış iskelete "kavkı" denir.

Yumuşakçaların kavkısının iç yüzeyleri genellikle sedeflidir. Sedef kavkıyı oluşturan kireç prizmalarının özel biçimde dizilişinin sonucudur. Ana maddesi konkiyolin denilen azotlu bir madde ile kalsiyum karbonat karışımıdır.

Çok sayıdaki bu saydam yaprakçıkların üst üste birikmesi, sedef özelliğini veren parlak gökkuşağı renklerini oluşturur. Sedef genellikle inci istiridyelerinden elde edilir.

Bu istiridyelerin sedef tabakası kalın olur. Beyaz, pembe, gri, mavi renklerde sedefler vardır. Karından bacaklı yumuşakçalardan çok parlak renkli sedef elde edilir.

Pahalı Giysilere Düğme Oldu

Sedef, Yeni Kaledonya, Avustralya'nın kuzeyi ve doğusu, Tahiti, Gambier Adaları, Meksika'nın Büyük Okyanus kıyıları, Madagaskar, Hint Okyanusu ve Kızıl Denizin Tropikal kıyıları sedefin bolca bulunan yerleridir.

Hindistan, Çin, Siyam gibi Uzak Doğu ülkelerinde bu meslek yaygın biçimde yapılmaktadır. Orta Asyada Çinlilerle komşu olan Türkler Anadolu'ya göç ettiklerinde sedefkârlığı da getirmişlerdir.

Nazik, çabuk kırılan ve ahşap üzerine uygulanan bir malzeme oluşundan, çok eskilere dayanan bulgulara rastlamamaktayız. Ancak Osmanlı'da ilk sedef süsleme işini II.Beyazıt Camii kapı kanatlarında görmekteyiz.

Ortaçağlarda sedef lüks eşya yapımında kullanılan bir malzemeydi. Sedef kutular, heykelcikler, tütün tabakaları, ayna kenarları ve buna benzer sedef işlemeli eşyaların kullanımı moda haline gelmişti.

Sedefin düğme olarak kullanımı yaygın olmamakla birlikte pahalı giysilerde kullanılmaktadır. Sedefkarlığın doğu sanatı olduğu tahmin edilmektedir. Sümer mezarlarından çıkarılan buluntulardan da anlaşılmaktadır.

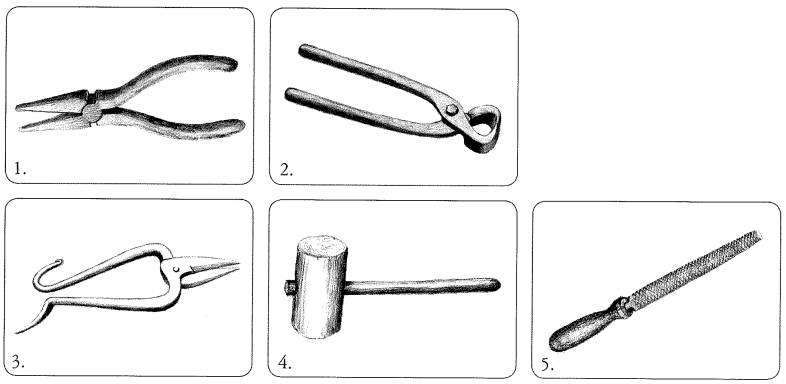

1. Karga Burnu, 2. Kerpeten, 3. Teneke Makası, 4. Tokmak, 5. Törpü

Mimar Sinan'ın İlk İşi

Anadolu Selçukluları daha çok ince işlemeli ahşap oymacılığını yeğlemişlerdir. Buna karşılık Osmanlılarda XV. yüzyıldan başlayarak abanoz, sedir, gül, meşe, ceviz, maun, şimşir, santal (sandal) ağacı üzerine sedefin, kakma ya da kaplama yoluyla kullanıldığı görülmektedir.

Anadolu Selçukluları ve Osmanlı sanatında mimar olarak yetişecek gençlerin üç boyutlu düşünmelerini sağlamak için önce marangozluk (neccarlık) mesleğini öğrenmeleri gerekirdi.

Marangozlukla birlikte sedefkârlıkta da becerilerini geliştirirlerdi. Bundan dolayıdır ki ahşabın tasarımından taşa kadar birçok dallarda yetişen yetenekli insanların eserlerini Anadolu'muzun birçok il ve ilçelerinde görebilmekteyiz.

Osmanlı döneminin önemli iki mimarı olan Mimar Sinan ve Sedefkar Ahmet Ağa'nın mimarlıktan önceki meslekleri neccarlık yani marangozluktu.

Ahşap ve sedefin bir arada kullanımından eşsiz güzellikte eserler meydana gelmiştir. Mimaride kapı pencere kanatları, dolap kapakları, kuran ve cüz mahfazaları, rahle, iskemle, beşik, sandık, masa, sehpa, bıçak sapları, tüfek kabzalarının eşsiz örnekleri İstanbul'da Türk İslam Eserleri Müzesi ve Anadolu da çeşitli etnoğrafya müzelerinde sergilenmektedir.

İstanbul Sedef Dolu

XV. yüzyılın ikinci yarısında yapıların ahşap bölümlerine sedefin yanında fildişi ve bağa gibi kemik malzemeler kakılarak zengin kompozisyonlar yapılmıştır. Bağa; büyük kaplumbağaların sırtından çıkarılan tırnaksı bir maddedir.

Isıyla yumuşatılarak istenilen form verilir. Amasya Beyazıt Külliyesi Camiinde ve Balıkesir Zağanos Paşa Camiinde sedefkar ustalar tarafından yapılan eşsiz güzellikte eserler bulunmaktadır.

Ayrıca Topkapı Sarayı kapı ve dolap kapakları, III. Murat Köşkü, Süleymaniye Camii kapı ve pencere kanatları, Sultan Selim Türbesi'nin kapısı, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin kapı ve pencere kanatları, Topkapı Sarayı'nda I.Ahmet'in tahtındaki kıvrık dallar ve çiçeklerden oluşan zengin süslemeleri sedef kakma ve kaplamacılığının eşsiz örnekleri arasındadır.

Kısaca Osmanlı dönemi sedefkarlığın rağbet görüp geliştiği bir devirdir. Fatih Sultan Mehmet'in tabutunun som sedeften yapıldığını, Hoca Saadettin efendinin anlatılarından öğrenmekteyiz (burada som sedef sözüyle sedef kakmalı tabuttan bahsedilmektedir). Çok iyi bir marangoz olan II. Abdülhamit Yıldız Saray'ında sedefhane kurdurmuştur. Kendisi de bu sedefhane de eşsiz güzellikte eserler vermiştir.

Sedef Nasıl İşlenir?

Sedef, maun, pelesenk, ceviz, abanoz ve şimşir gibi sert ve damarsız ahşap üzerine kakma tekniği ile yapılır. Yapılacak işe göre yani eşyanın kullanılacağı yere göre ahşap seçilir.

Uygulanacak sedef tekniğinin de sonuca etkisi büyüktür. Örnek verecek olursak kapı, pencere kanatları, mimber ve mihrapta çokça uygulanan "kündekari" tekniğidir. Ahşap bu teknikte baklava dilimi ya da yıldız şeklindeki geçmeler biçiminde tutkal ve çivi kullanmadan bir çerçeve ile çevrilerek yapılır.

Parçalar biri birine alıştırılarak kurgu yapılır. Bu teknik bilgi, beceri ve son derece dikkat isteyen bir iştir. Ağaç iyice kurutulup içindeki hayatiyeti öldürmek gerekir. Özel yöntemler kullanılarak hazırlanan ağaç parçaları sonradan değişime uğramaz ve kurtlanmaz. Konya Alaaddin Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii ve Bursa Ulu Camii'nin mimberlerinde bu tekniğin büyük bir ustalıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Taklit kündekari tekniğinde ise ahşap levhalar üzerine geometrik parçalar ve ahşap kafesi oluşturan kirişler doğrudan tutkal ile yapıştırılır.

Aynı zamanda Şam sedefkarlığı da denilen bu teknikte ise ahşap malzemenin üzerine istenilen desen çizilir. Sonra çelik keski kalemleri ile bu desenin sedef kaplanacak yerleri oyulur. Ahşapta derinliği 1-2 mm. arasında yuvalar açılır.

Aynı şekillerde sedef kesilir, etrafı zımpara ile düzeltilerek ahşap yuvalara göre alıştırılır. Sedef tozu ve yumurta akından yapılan macunla bu sedefler motiflere göre yuvalara gömülerek yapıştırılır.

Yapılan eşyanın değerine göre çakılan tel ya kalay kurşun karışımı ya da sarı bakır veya kırmızı bakır olabilir.Tel çakıldıktan sonra yüzey düzeltilir ve ahşap boyasıyla boyanır, cilalanır.

Sedefin, ahşap üzerine doğrudan motiflerin formuna göre kesilip, düzeltilip, yapıştırılmasına ise kaplama tekniği denir.

Kesme işleminde kıl testere kullanılır. Üçgen, yuvarlak veya yassı eğeler yardımıyla da motiflerin köşe ve kenarları düzeltilir. Oyma tekniğinde ıhlamur, ladin ve kavak gibi yumuşak ağaçlar tercih edilir.

Kakma tekniğinde sert ağaçlara açılan kanallara gümüş,yerine göre altın, pirinç, kurşun kalay çakılarak uygulanmıştır. Ahşap üzerine bazen sadece sedef işlenirdi. Bazen de fildişi ve bağa ile beraber kullanılırdı. Kağıda desenler çizilir sonra da gerekli değişimler yapılırdı. Çizilen bu desen ahşaba yapıştırılır. Motifler dikkatli bir şekilde çelik bıçaklar ve çekiçle oyulur, oyulan yerlere göre sedefler kesilirdi.

Sedef işçiliği gömme (kakma), kaplama tekniklerinin yanı sıra kullanım alanları ve tarzları bakımından gruplara ayrılır. İstanbul işi, Şam işi, Viyana ve Kudüs işi olmak üzere 4 grupta toplanırlar. İlk ikisi Osmanlı sedefkarlığının tipik karakterini taşır. Gömme ve kaplama tekniğinde yapılan eserler de fildişi, bağa ve kemik yardımcı malzemeler olarak sedefin yanında kullanılmışlardır.

Saltanatın Süsü Sedef

Osmanlı topraklarının bir ili olan Şam'da yapılan sedefkarlıkta ise yine kakma ve kaplama tekniği hakimdir. Yalnız Şam işinde kullanılan taş sedef kalın ve beyazdır. Uygulamada sedefin bir yüzeyi taşlanır düzeltilir. Diğer yüzü ağaca kaba olarak gömülür.

Kudüs işi sedefkarlıkta ise sedef kabuklar üzerine yapılan cami ve benzeri maketler bitki ve hayvan motifleri olarak kendini gösterir.

Sedef zaman zaman saltanat kayıklarının süslemelerinde de kullanılmıştır. Örneklerini İstanbul Deniz

Müzesi'nde görebiliriz. Kıvrık dallar yanında çeşitli geometrik desenlerde kullanılmış. XVIII. yüzyıldan sonra kıvrık dallar motifleriyle birlikte geometrik biçimlere de yer verilmiştir. Ayrıca çiçek, lale, karanfil gibi bitki formlarını stilize ederek ender güzellikte işler yapılmıştır.

Verilen Emeği Hak Eden Bir Malzeme

Sedef yüzyıllardan beri insanoğlunun ilgisini çeken bir malzeme olma özelliğini korumuştur. Bundan dolayıdır ki sedefkarlık diye mesleğin doğmasına sebep olmuştur. Sedef değerli taşlarla zümrüt, yakut, altın ve gümüşle de yan yana kullanılmıştır.

Sedef, göze bu kadar güzel görünen, kullanıldığı yeri ve verilen emeği hak eden bir malzemedir. Bir sedefkarın dediği gibi kuyumculukla marangoz arasında bir meslek olmuştur sedefkarlık.

Önemli sedefkarlara gelince Sultan Ahmet Camii mimarı Sedefkar Ahmet Ağa'yı, Dalgıç Ahmet Ağa'yı ve mimar Mehmet Ağa'yı sayabiliriz.

Günümüz sedefkarlarının sonuncusu 1940'da kaybettiğimiz Vasıf Sedef 'dir. 1876'da doğan Vasıf Sedef Bahriye Mektebi'nin marangoz ve oymacılık bölümü mezunu bir teğmendir. 1936 yılında Güzel Sanatlar Akademisi eski adıyla Mekteb-i Nefise de Şark Tezyinatı bölümünde sedefkarlık kürsüsü kurulmuş ve Vasıf Sedef bu kürsüye başkanlık etmiştir.

Yine son ustalardan 1982 yılında yitirdiğimiz Nerses Semercioğlu da sedefkarlığı vefatına kadar getiren kişidir. 1950'lerden beri bu mesleği yaparak geçimini sağlayan Nerses Semercioğlu kendi çabası ile bu sanatı üst seviyede yapan son ustaydı. Yine Semercioğlu'nun yanında bir başka sedefkar ise Sedefçi Mihran Ağa'dır.

Sedefkarlıkta Kullanılan Malzemeler

Bağa, fildişi, kemik, çeşitli filetolar sedefin yanında kullanılan malzemelerdir. Çekiç, keski, oyma aletleri, zımpara veya zımpara taşı, mengene, testere, eğe, kerpeten, pense, ahşap boyası, fırça, kalem, macun yapımı için kullanılan yapıştırıcılar ve sağlam damarsız ağaçlar. Tüm bunlar sedef ustasının kullandığı malzemelerdir.

Günümüzde sedefkarlık sadece turizme yönelik eşya üretiminde yapılmaktadır.

Gaziantepli Sedefkâr

Şimdi de Gaziantepli sedefkarlarla yaptığımız söyleşiye geçelim.

"Sedefkârlıkta ustaların ustası nerededir?" diye sorduk. Gaziantep'tedir dediler. Ver elini dedik bu kente. Gözlerimiz sedefçi arıyor. Nerdeyse kentin her yerinde onlar. Kalealtında, Uzun Çarşıda, Karşıyaka Yeşilova'da, Hürriyet Mahallesinde...

Türkiye'deki sedef kakma ürünü satan dükkanın yüzde sekseni Gaziantep'te. Dükkanların içi tavandan tabana kadar sedef kakmalı ürünlerle dolu.

Sedefçiler işlerini seviyorlar. Toz kondurmuyorlar mesleklerine. Türklerin eskiden sadece bağcılık, bostancılıkla uğraştığını söyleyenler, ayıp ediyormuş. Sanıldığı gibi Ermenilerden kalan bir zenaat değilmiş sedefkârlık. Halep'ten falan da gelmemiş. Osmanlı'dan beri sedefkârlık yaparmış Türkler. Babadan oğula, ustalardan çıraklara sürüp gelmiş.

Sorduk sedefçilere:

- Sedef ustalarının ustaları bu kentte diyorlar. Öyle mi?

- *Öyle...*

- Peki, kimlerdir bu ustalar? Neredelerdir?

Söylediler:

İki taneymişler. Birisi mektepliymiş. Öbürü çekirdekten yetme. Mektepli olan Ali Paşa'ymış Güzel Sanatlar Akademi'sini bitirmiş. Doksan yıllık ömrünün 70 yılını sedefkârlığa adamış. Halen yaşıyormuş. Elleri titremese, gözleri iyi seçebilse, sürdürmek istermiş bu yaşta bile işini.

Nizipli Barak Ömer'miş çekirdekten yetişen ustaların ustası ise. Her iki usta da kalfalarına el vere vere günümüze 13 usta gelmiş. Röportaj yapmamız için Osman Kabuk ustayı önerdiler bize. Hürriyet Mahallesi Korutürk Caddesi'ndeki atölyesinde bulduk onu.

Biz yaşlı biriyle karşılaşmayı beklerken karşımıza 30 yaşında gencecik bir usta çıktı. Osman Kabuk... Atölyesinde işçiler çalışıyor diye yan gelip yatmıyordu o. Kendisi de çalışıyordu. Görüşme isteğimizi sevinçle karşıladı.

Gaziantep'teki 13 sedefkâr ustadan Mehmet Küçükaçar ile ortakmış. Ortaklıkları da çok ilginç. Son ustalarıyla çalışırken usta rahatsızlanmış, iş yerini kapatmış. Osman Kalfa ile Mehmet Kalfa işsiz kalmış. İş aramışlar, bulamamışlar. Sonra sormuşlar birbirlerine:

"Biz neden iş arıyoruz ki? İşimizi kendimiz kuramaz mıyız?"

"Kurarız be!"

Bu kararı vereli 8 yıl olmuş. O zamandan bu yana omuz omuza vermiş, birlikte çalışmışlar. Bu güne dek hiç incitmemişler birbirlerini. Görünen o ki bu gidişle daha uzun yıllar birlikte çalışacaklar.

Bize kendinden söz etmesini istedik Osman Usta'dan. Şunları söyledi.

- 12 yaşındaydım. İlkokulu bitirmiştim. Ailemin beni daha fazla okutacak gücü yoktu. Bir zanaat öğrenmeme karar verildi. Umdum ki babam elimden tutacak, beni götürüp kendi bildiği, uygun gördüğü bir işe çırak koyacak. Yok öyle olmadı. Bir güzel adamdı babam. "Oğlum, dedi. "Yapacağı işi sevmeli insan. O yüzden kendi işini kendin seçeceksin. Git, dolaş... Kafana yatan işi bulduncaya kadar ara."

Osman bu söz üzerine düşmüş yola. Dükkânlara baka baka gidiyormuş. Hiçbir iş içine sinmiyormuş. Derken aklına arkadaşı Mehmet gelmiş. O, bir sedefçide çalışmakta. Arada bir onu ziyarete gider, arkadaşı çalışırken büyülenmiş gibi seyredermiş onu.

Sözün gerisi Osman'dan:

- Ben de burada çalışsam, ben de böyle güzel şeyler üretebilir miyim acaba?" diye düşünürdüm. Yapılan işler

Çekmece 19. yüzyıl Osmanlı dönemi

rüyalarıma girerdi. O işleri yaparken görürdüm kendimi düşümde. Hiç kimsenin yapmadığı harikulade motifler yapardım rüyamda. O motiflerle doldurmuştum okuldan kalan resim defterimin sayfalarını.

Arkadaşımın yanına gittim yine. İş aradığımı söyledim. "Sedefçi olmaya karar verdim," dedim. Bir arada çalışacağımız için sevindi. Ustaya söyledi. O da kabul etti. Böylece başladı bizim sedefçilik serüvenimiz. Çıraklığım beş yıl sürdü. Bir gün ustam "Sen artık kalfasın" diyerek elime daha ince işler vermeye başladı. Bir beş yıl da kalfalığım sürdü. Onuncu yılın sonunda ustamız rahatsızlanınca Mehmet arkadaşımla bu atölyeyi açtık. O gün bugündür işimizi seve seve yaparak mesleğimizi sürdürüyoruz.

Bu arada evlenmiş Osman Usta. Bir oğlu, bir de kızı olmuş, mutluymuş.

"Sedefkârlık çok güzel bir meslek" diyor Osman Usta. *"İşime aşığım. Güzel bir işi bitirince karşısına geçer hayran hayran seyrederim. Bazen ağladığım bile olur, nasıl yapabildim bu güzel şeyi ben diye şaşarım. Ellerimi öpesim gelir. Bir sedefkâr işini severek yapmazsa başarılı olamaz. Ben buna inandım."*

- Bu işi bırakmak geldi mi hiç aklına Osman Usta?

- İnan ki gelmedi. İşimi o kadar çok seviyorum ki, aç kalsam, şu işi ücretsiz yap deseler yine yaparım nerdeyse. Hatta şu kadarını söyleyeyim, 'Dünyaya bir daha gelsem, yine sedefkâr olurdum.'

İşini bu kadar çok seven bir sedefkârla tanıştığımız için seviniyoruz.

İki de kalfası var Osman ile Mehmet ustaların. İkisi de 20 yaşında. Birinin adı Gürkan Sakça, öbürü Mahir Kırgil. Kalfaları için şöyle konuşuyor Osman Usta:

- Bunlar sedefkârlığın son çırakları. Artık çocuklar, gençler ilgi duymuyorlar bizim mesleğe. Bunlar da usta olup devrini doldurursa, belki de yok olup gidecek sedefkârlık.

Durgunlaşıyor.

"Neyse ki bir de okulu açıldı bu işin," diye sürdürüyor sonra sözünü. Kendini teselli edercesine. Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde sedef kakma bölümü açılmış. Ne yazık ki bu bölüme devam edenlerin sayısı iki elin parmaklarından fazla değilmiş.

- Belki de bundan sonra sedefkârlığı kızlarımız sürdürecek...

Gözleri sevinçle ışıyor bunu söylerken. Çünkü sedef kakma bölümü öğrencilerinin çoğu kız. Kim bilir belki de o anda, "büyüyünce sedefkâr olsun" diye, kızını güzel sanatlar okuluna göndermeyi geçiriyor aklından Osman Usta.

Osman ve Mehmet Ustaların kalfalarıyla da konuşuyoruz.

Gökhan:

"Bu işi isteyerek seçtim," diyor. *"Seçtiğim için de çok memnunum. Belki çok para kazanan bir iş değil ama beni mutlu ediyor."*

Mahir ise *"Bir kere bulaştık bu işe, bırakamıyoruz,"* diye konuşuyor. *"İnsan verdiği emeğin karşılığını alamayınca mutlu olamıyor."*

Yaptıkları bir işten ne kadar para kazandıklarını anlamaya çalışıyoruz. Bitirmek üzere olduğu elindeki tavlayı işaret ediyoruz Osman Usta'ya.

- Kaça satılır bu?

- 225, 250 lira

- Ne kadarı malzemedir?

- 175-200'u bulur. Ortalama 50 lira kazanırız.

"Yaaa, işte böyle..." der gibi iç çekiyor Mahir Kalfa.

- Kaç günde biter bu iş?

- Bazen iki üç gün sürer. Kendini kaptırır da özenirsen ancak bir haftada biter.

Sedefkârlığın gerçekten verilen emeğin karşılığını almadığına kanaat getiriyoruz biz de.

- Kimler ilgileniyor sedef kakmalı ürünlerle?

- Türkiye'de ilgilenen insan çok az. En çok turistler rağbet gösteriyorlar.

Sedef kakma çıralık ve hançerler

- Ürünlerinizi nasıl satıyorsunuz usta?

- *Şehirdeki sedefçilere, başka illerdeki turistik eşya satanlara…*

- Nerelerdedir bunlar?

- *Alanya, Antalya, Kuşadası, Çeşme, aklına gelebilen her turistik yöreye satarız… En çok da İstanbul alır. İstanbul olmasa biz yandık. Neden dersen orası yılın her mevsiminde turist çeker. Öbür yerlerdeyse satış sadece yaz aylarında olur.*

- Kendileri mi gelip alılar yoksa siz mi götürürsünüz ürünleri?

- *Genelde kendileri gelip alırlar ama nakitte daralırsak bizim de götürdüğümüz olur.*

- Ham maddesi nedir sedefin?

- *Tatlısu midyesi en ideal malzemedir. En iyi tatlı su midyeleri Ankara, Malatya, Erzurum'da bulunur. Tabii ki sedefin üzerine işlenileceği kereste de çok önemlidir. Bunlar için de ceviz, maun, gürgen…*

- Sedefin sahteleri de oluyor mu?

- *Olmaz mı? Polyester düğmeleri, plastik düğmeleri kırarak sedefmiş gibi kullanır sahteciler. Ucuza mal etmek için tabii. Bunu da en çok Halep sedefçileri yapar.*

Bizi bilgilendirdiği için teşekkür ediyoruz Mehmet Usta'ya. Anlıyoruz ki gerçekten güzel bir meslek, yaratıya açık bir sedefçilik. Ah bir de verilen emeğin karşılığı alınabilse…

SEPETÇİLİK ve KÜFECİLİK

En Eski Mesleklerden Biri

Sepet, genellikle sepetçi söğüdü de denilen sorgun ağacı, saz, kamış, kestane ağacı, ince ve esnek Hint hurması vb. bitkilerin dallarının yarılarak elde edilen şeritlerle örülür. Sepetler, yiyecek ve eşya taşımak için üretilen, kulplu ya da kulpsuz taşıma veya saklama kaplarıdır. Bu sayılanların yanı sıra saman sapı, fındık ağacı ve böğürtlen dalları sepetçilikte kullanılan diğer bitki çeşitleridir.

Sepetçiliğin çok eskilere dayanan bir meslek olduğunu söylemek yanlış olmaz. Gerçekten de ambalaj ve paket sanayinin gelişmediği, sanayi devrimi öncesi dönemlerde sepetler balıkçılıkta, tarlada, bağda, bahçede, çiçekçilikte, zeytincilikte, meyve ve sebzelerin taşınmasında, inşaatlarda ve daha akla gelmeyen pek çok alanda önemli yer işgal ederlerdi. Ülkemizde ise sepetçilik daha çok Kastamonu, Konya, Trabzon, Rize ve Edirne illerimizde yaygın olarak icra edilen bir iş koludur ve mesleği icra edenler için önemli bir geçim kaynağıdır.

Kölemen Sepeti

Kullanım alanına göre çeşitli boy ve şekillerde üretilen sepetler genellikle ince, uzun ve koni biçiminde olurlar. Üretildiği yöreye göre farklı isimler almalarının yanı sıra taşınması amaçlanan ürüne göre tasarımlarında bazı farklılıklar bulunabilir. Örneğin, Doğu Karadeniz bölgesinde üretilen ve çay ya da fındık taşınmasında kullanılan sepetlere "toka" adı verilir. Bu sepetler, çoğumuzun bildiği gibi bele asılarak kullanılır. Yine aynı yörede yapılan ve "garral" adı verilen sepetin ortası yürürken kolaylık sağlaması amacıyla boğumlu olarak yapılır. Garralın alttan dolaşan ve yanlardan sağlamlaştırılan çember biçimli bir sapı vardır. Konya yöresinde üretilen, yörenin tarımsal ürün yelpazesi içinde daha çok kuru erzak ve üzüm taşınmasında kullanılan sepete ise "kölemen sepeti" denmektedir.

Karamürsel ve Karadeniz Bölgesi Sepetçiliği

Sepetiyle ünlü başka bir yerleşim birimimiz de Karamürsel'dir. Ancak ilginç olan nokta, bu yöremizde üretilen sepetlerin o meşhur deyimdekinin aksine küçük olmalarıdır. Batı

Karadeniz bölgesinde bulunan Kastamonu ilimiz ve bağlı ilçeleri ise sepetçi ustalarının diğer bölgelere oranla daha yoğun olduğu yörelerimizdendir. İstanbul Küçükpazar'da arayıp bulduğum birkaç Kastamonu'lu usta, geçmişten günümüze kalan son temsilcilerden olarak benim tablolarıma model olmuşlardır. Burada Karadeniz bölgemizin ekseriye dağlık ve ormanlık bir alana sahip olduğu göz önüne alınırsa, sepetçiliğin ve küfeciliğin neden buralarda daha yaygın olarak geliştiği daha iyi anlaşılabilir.

Küfelik Olmak

Sepetin, daha ağır yükler taşımaya yarayan, kaba örgülü, sağlam ve hacimli olanına ise küfe denir. Küfe sepetten daha büyük olmasının yanında şeklen yuvarlak veya dört köşe olarak üretilebilir. Bazı küfeler iki yanındaki meşin askılıklarla sırta alınır, böylelikle yükün kolay taşınması sağlanmış olur. Yükten iyice ağırlaşmış bir küfenin sırta daha az zahmetle alınmasını sağlayan üç ayaklı küfe sehpaları vardır. Küfe de sepet gibi, kullanıldığı işe göre "oduncu küfesi", "pazarcı küfesi", "kömür küfesi" vb. şeklinde adlandırılır. Bahçıvan küfesine ise ayrı bir isim verilerek "çatma" denir. Motorlu taşıtların ve daha sonra da taksilerin şehirlerde, kasabalarda yayılmalarından önce küfeciler geceleri meyhane önlerinde beklerler, evlerine gidemeyecek kadar sarhoş olanları küfelerine koyup sırtlarında evlerine götürürlerdi. Gerçekten de "küfelik olmak" deyimi kaynağını bu eski olgudan almaktadır.

Sepet ve Küfe Nasıl Yapılır?

Sepetin yapılacağı malzeme, örneğin kestane veya söğüt dalları sepetçi ustası tarafından "yarma demiri" adı verilen bir alet ile uzunlamasına yarılır.Daha sonra tezgahta bu dalların yuvarlak sırtlarını yontma bıçağı ile yontarak düz şeritler elde eder.

Elde edilen yassı şeritler aralarına yontulmamış çubuklar konularak, bir alttan bir üstten geçirilerek örgü yapılır. Bu örgüyü hasır örgüsüne benzetebiliriz. Sepet saplı olacaksa ağız çemberi eklenirken sap dalları da örgüye dahil edilir.

Sepet veya küfenin dip tarafı sonradan ilave edilir. Bir bataklık bitkisi olan kamış sepet imalatında kullanıldığı zaman dilimlenerek ayrılır. Kamıştan yapılan sepetlerin örülmesi oldukça zordur, bu nedenle çok zahmetli bir üründür. Bunun yanı sıra kamışlar dilimlendiklerinde kenarları jilet gibi keskin olur. Öyle ki örgü yapan usta dikkatsiz olursa kendini ciddi biçimde yaralama riski ile karşı karşıyadır. Bu zorluklara rağmen kamış sepetlerin tercih edilme nedeni diğer sepet türlerine göre daha sağlam olmalarıdır.

Yarma demiri, yontma demiri, yontma tahtası, testere, bıçak ve tokmak sepetçilerin ve küfecilerin kullandıkları diğer aletlerdir.

Sepetçi Yörük Osman

Halk edebiyatımızda, dolaylı da olsa bu meslekle ilgili olan "Sepetçioğlu Zeybeği"ni kısaca hatırlayalım. Hikâye, konusunu Kastamonu'nun Araç İlçesi'nde

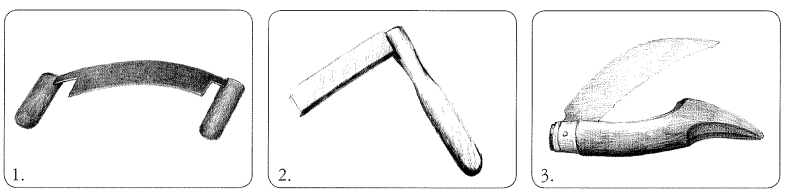

1. Içkı Bıçağı, 2. Küfeci Tokmağı, 3. Testere Ağızlı Bıçak

Sepetin, daha ağır yükler taşımaya yarayan, kaba örgülü, sağlam ve hacimli olanına küfe denir. Küfe şeklen yuvarlak veya dört köşe olarak üretilebilir. Bazı küfeler iki yanındaki meşin askılıklarla sırta alınır, böylelikle yükün kolay taşınması sağlanmış olur. Yükten iyice ağırlaşmış bir küfenin sırta daha az zahmetle alınmasını sağlayan üç ayaklı küfe sehpaları vardır.

yaşayan sepetçi Yörük Osman'ın yaşadıklarından almıştır. Yörük Osman, Araç Beyi'nin zulmünden yılmıştır. Beyi öldürür ve dağlara çıkar. Beyin oğlu ise gaddarlıkta babasını aratmaz; öyle ki, gelen gideni aratır olmuştur. İntikam almak için Yörük Osman'ın geride bıraktığı anne ve karısını rehin alır. Kendisine dağdan inmesini, aksi halde annesini ve karısını öldüreceğini haber eder. Sepetçi Yörük Osman rehin tutulan annesini ve karısını zalim beyin oğlundan kurtarır. Ancak, ardından çıktığı dağda kıstırılarak öldürülür. Sepetçioğlu ezgisi ise Yörük Osman'ın ardından yakılan bir ağıttır.

Çiçek ve Çeyiz Sepetleri

Sepetçilik ve küfecilik günümüzde yok olmaya yüz tutan mesleklerdendir. Bu mesleği halen icra eden az sayıdaki usta ile birlikte mesleğin de yakın bir gelecekte hayatımızdan çekileceğini söyleyebiliriz.

Şehir hayatındaki tüketim talebinin son kaynağı olan çiçek ve çeyiz sepeti gibi daralmış pazar alanları ise ucuz ithalat ile gelen ürünler tarafından yutulmaktadır. Plastik mutfak araç ve gereçleri, paket ve ambalaj sanayinin gelişerek oldukça hızlı ve ucuz mal üretmesi sepetçiliği ciddi biçimde erozyona uğratmıştır.

Bu konuda İskilip Halk Eğitim Merkezi tarafından 2005 yılında başlatılan bir proje ileriye dönük yerel ve iyi niyetli bir girişim teşkil ediyor.

Proje çerçevesinde hasır ve sepet örme kurslarında üretilen sepetler ve hasır sandalyeler, başta turistik olmak üzere çeşitli amaçlarla Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine gönderilmekte, elde edilen gelir mesleğin devam etmesi için küçük de olsa bir destek oluşturmaktadır.

Bu tarz girişimler diğer il ve ilçe halk eğitim merkezlerine örnek olabilir.

Bir Fıkra

Yazımızı bir küfeci fıkrası ile bitirelim:

Vefat eden zengin bir adamın mezarında onunla beraber kim bir gece geçirirse kalan servetinin yarısı onun olacaktır. Kimse talip olmaz. Küfesinden ve işinden başka bir şeyi olmayan yoksul bir küfeci ölen zengin adamın mezarında bir gece kalmaya razı olmuş. Zavallı küfeci mezara gelen sorgu melekleri ile sabaha kadar uğraşmış durmuş. " Küfeyi hangi para ile aldın?", "İpi ne ile aldın?" gibi sorular sormuş melekler. Küfeci sahip olduğu küfenin ve ipin hesabını meleklere bir türlü anlatamamış. Sabah olunca mezarın başında halk zengin olacak küfeciyi davul zurna ile karşılamak için toplanmış. Kasabanın ileri gelen kişisi küfeciye hadi zengin oldun artık demiş. Küfeci büyük bir şaşkınlık ve korku içinde "İstemem malı mülkü kardeşim " demiş, "Ben bir küfenin bir ipin hesabını sabaha kadar veremedim, bu kadar malın hesabını nasıl veririm."diyerek önerilen parayı reddetmiş.

Rüyanızda kendinizi, evinize küfeyle yiyecek taşıtırken görmüşseniz eğer, size yardım eden bir dostunuzu kırdığınıza ama onun bunu size belli etmediğine yormak gerekirmiş.

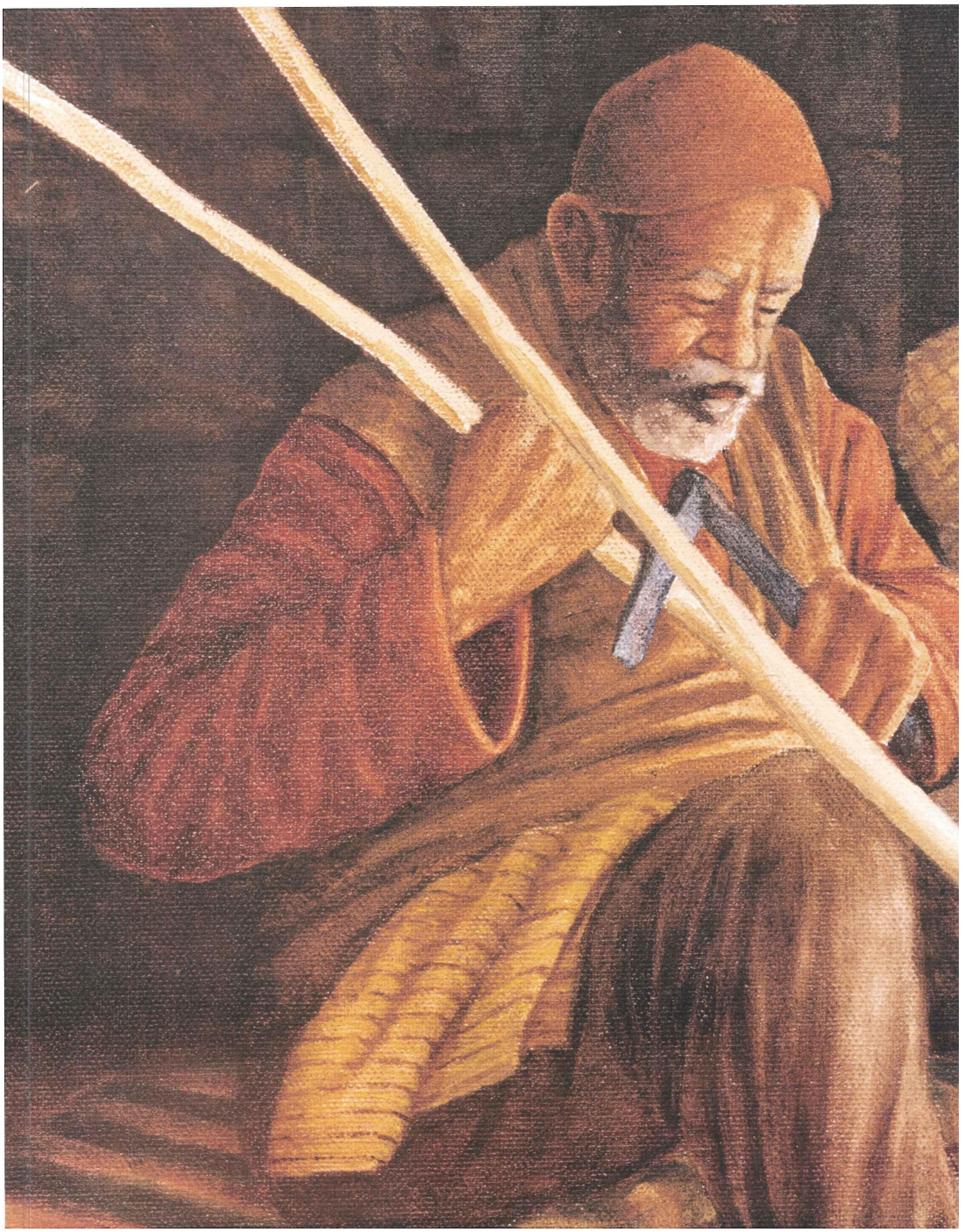

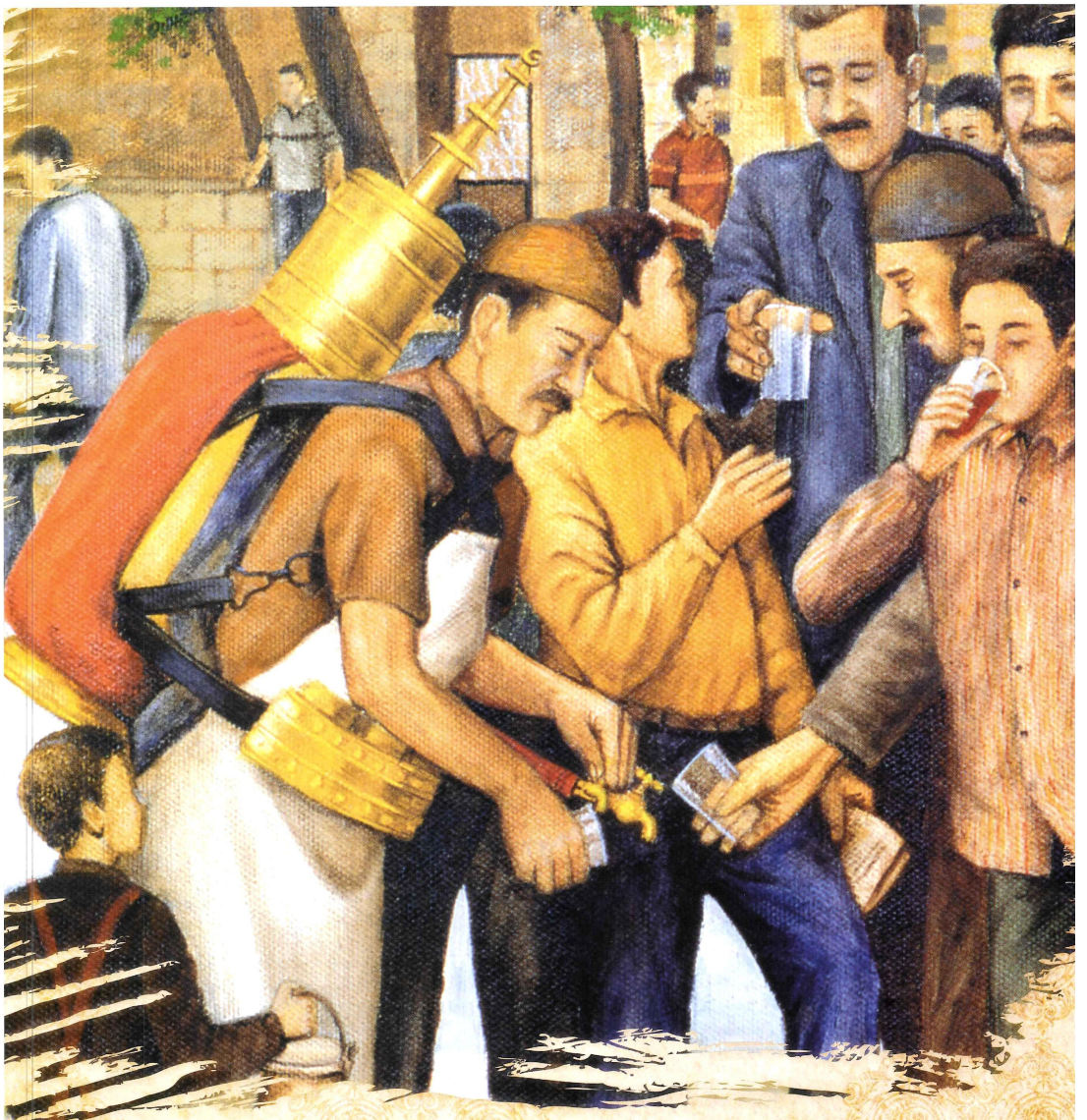

ŞERBETÇİLİK

Otuz İki Dişe Tırampet Çaldırıyor!..

Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz Bölgelerimizde yaz aylarının ne kadar sıcak geçtiğini bilmeyen yoktur. İşte bu yaz günlerinde sıcaktan bunalan insanların imdadına "Otuz iki dişe trampet çaldırıyor" ya da "Buz gibi şerbeeet!" naralarıyla yetişir şerbetçiler.

Ellerindeki çın çın taslarını birbirine vurarak çıkardıkları ahenkli sesler eşlik eder bu serinlik çağrısına. Güneşin tepeye yükseldiği dakikalardan itibaren ya cadde cadde yürüyerek ya da köşe başlarında, cami önlerinde sırtlarındaki ağırlığın altında müşteri beklerler.

Onlar, sırtlarındaki sarı bakırdan yapılmış şerbet tuluklarıyla bir zamanların meşrubatçılarıydılar. Sıcaklardan dilimiz damağımıza yapışmışken bir bardak buz gibi meyan şerbetinin yerini ne tutabilir ki? İşte bu yazımızda kaybolmaya yüz tutan şerbetçileri konuk edeceğiz.

Kısaca, meyve suyu veya meyan kökünden elde edilen içeceğe genel adıyla "şerbet", bunu üretip özel tuluklarda satan kimselere de "şerbetçi" diyoruz.

Her Derde Deva

Meyan şerbeti eski Mısır ve Çin'de her derde deva olduğu öne sürülerek hastalıkları iyileştirmede ilaç olarak kullanılırmış. Özellikle Mısırlılar, zindelik sağladığı ve mide hastalıklarına iyi geldiği için meyan şerbetinden faydalanmışlardır.

Meyan bitkisi Marmara Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi hariç yurdumuzun hemen hemen yer yerine yayılmış geniş bir üretim alanına sahiptir. Eski çağlardan beri bilinen meyan bitkisi Farsça'da "biyan" veya "piyan" olarak adlandırılır.

Meyan bitkisi Leguminosac familyasındandır ve bizler tarafından kullanılan kısımları kökleri ve rizomlarıdır. Rizom köksapın eş anlamlısıdır. Köksap ise toprağın içinde genelde yatay bulunan ve her yıl yeni kök ve sap süren çok yıllık yer altı gövdesidir.

Dikonomiyi kullanan meyan bitkisi 90-120 cm. boyunda olup gövdesi yatay ya da yukarı doğrudur. (dikonomi: art arda hep eşit parçaya bölüne bölüne büyümeyi kullanmak)

Yaz günlerinde sıcaktan bunalan insanların imdadına "Otuz iki dişe trampet çaldırıyor" ya da "Buz gibi şerbeeet!" naralarıyla yetişir şerbetçiler. Onlar, sırtlarındaki sarı bakırdan yapılmış şerbet tuluklarıyla bir zamanların meşrubatçılarıydılar. Sıcaktan dilimiz damağımıza yapışmışken bir bardak buz gibi meyan şerbetinin yerini ne tutabilir ki?

Haziran ve Temmuz aylarında açmaya başlayan meyan bitkisinin çiçekleri salkım biçiminde olup renkleri bölgenin özelliğine ve bitkinin türüne göre beyaz, leylak ve mavi renkte olurlar.

Kökleri yumuşak lifli kabuğu ise kestane rengindedir. Kök ve rizomlardan elde edilen meyan özü sanayide ve tıpta kullanıldığı gibi halk arasında da geniş kullanım alanına sahiptir. Kişnişle karıştırıldığında kola üretiminde katkı maddesi olarak kullanılan bir bileşim elde edilir.

Uzun Lafın Kısası

Kişniş otu parçalı yapraklı beyaz ya da pembe çiçekli tüysüz parlak saplı olup yıllık otsu bir bitkidir. Kişniş bitkisi ayrıca parfüm sanayinde de kullanılır.

Uzun lafın kısası, şerbetçiliğin ana maddesi olan meyan bitkisinin kullanım alanı oldukça geniştir. Halk arasında göğüs tıkanıklıklarına, öksürüğe, nefes ve idrar yollarına iyi geldiği bilinmektedir. Köpük yapıcı özelliğinden dolayı bira yapımında da kullanıldığı bilinmektedir. İlaç sanayinde de tabletlerin yapımında meyan bitkisi kullanılmaktadır. Sigara yapımında tütüne karıştırılarak nikotinin etkisinin azaltılması amaçlanır. Tahin yapımında da meyan balı kullanılır. Bu kadar geniş kullanım alanına sahip olan meyan bitkisinin bizi burada ilgilendiren en önemli özelliği ise şüphesiz başta da belirttiğimiz gibi şerbet olarak içilmesidir. Yaz aylarının, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgemizde vazgeçilmez serinletici içeceği olan bu bitkiye şerbetçiliğin ana maddesi olarak kullanımı açısından bir göz atalım.

Meyan Şerbetinin Hazırlanışı

Meyan şerbetinin hazırlanışı oldukça emek isteyen bir uğraştır. Bu işte en önemli aşama kaliteli meyan kökleri bulmaktır.

Şerbetçiler meyan köklerini satın alırken bir parça çiğneyerek şerbette nasıl tat vereceğini anlarlar. Meyan kökünün bölgesel tatlar verdiğini bildiklerinden hangi bölgeden geldiğini sorarlar.

Buna örnek verecek olursak, Gaziantep'te bir arkadaşımın üzüm bağları vardı. Bu bağlar bir yüzeyi Güneye diğer yüzü Kuzeye bakan bir dağın üzerindeydi ve dağın Güneye bakan tarafında yetişen üzümler Kuzeye bakan ve orada yetişen üzümlerden daha lezzetli olurdu.

Meyan bitkisinin de yetiştiği iklimle ve toprağın yapısına bağlı olarak aromasının değişik olması çok doğaldır. En kaliteli meyan kökünün Fırat nehri kıyılarında yetişen meyanlar olduğu bilinmektedir.

Meyan kökleri parmak kalınlığında olurlar. Bu kökler 20 cm. boylarında kesilirler. Bol su kullanılarak üzerindeki toprak yıkanır ve kurutulmaya bırakılır. Sonraki aşamada kuruyan meyan kökleri ağaç tokmaklarla büyük kütüklerin üzerinde dövülüp ezilerek elyaf haline getirilir.

Elyaf haline gelen meyan kökleri ahşaptan yapılma büyük teknelere (sallara) doldurulur. Üzerini kaplayacak miktarda temiz su ilave edilerek elle yoğrulur. Ahşap teknenin dip tarafında küçük sayılacak bir delik vardır.

Islanan meyan özü bu delikten bir müddet sonra akmaya başlar. Bu işlem saatlerce devam eder gider. Kapta toplanan meyan özü yeterince biriktikten sonra temiz bir tülbentten süzülerek tortusu alınır.

Gül Suyu, Tarçın Katarsan...

Süzülüp arındırılan meyan özünün içerisine değişik tatlar versin diye gül suyu ve tarçın ilave edilir. Şerbeti yapan usta tecrübesine dayanarak bunların miktarını ayarlar. Daha sonra meyan özüne yine temiz su katılır.

Katılacak su oranı da şerbetin olması istenen kıvamına göre değişir. Tüm bu işlerin ardından asıl zahmetli bölüm olan tatlandırma aşamasına geçilir. Kenarları yüksekçe geniş leğenlere konulan şerbet büyük kepçelerle karıştırılarak havalandırılır. Kepçe ile leğenden alınan şerbet biraz yüksekten tekrar leğene boşaltılır ki bu işlem bayağı zaman alır. Şerbet bu havalandırma sırasında hem köpürür, hem de tatlanır. Köpükler bir kepçe ile alınarak ıslanması gereken diğer meyan elyaflarının üzerine dökülür.

Bu köpük elyafın özünün daha çabuk çözülmesini sağlar. Gerçekten de bu karıştırma işlemi yapılmazsa şerbet acımsı olur ve bu halde içilmesi pek olası değildir.

Hazırlanan şerbet satışa sunulmak için tuluk adı verilen sırtta askılıklarla taşınan silindir biçiminde kaplara boşaltılır. Tuluk; bakırcılar veya tenekeciler tarafından yapılır. Dip ve üst tarafı dar, uzunca bir silindir biçimindedir.

Buzla Soğuttukça Tatlanır

Tuluğun üst tarafında genişçe bir ağzı ve kapağı bulunur. Bunun sebebi, bu kapaktan içeri büyük buz parçalarının rahatlıkla tuluğun içerisine girmesini sağlamaktır. Şerbetçiler şerbetin soğuk kalmasını sağlamak için buzhanelerden temin ettikleri buzları parçalayarak bol miktarda tuluğun içerisine atarlar.

Şerbet soğuk içilmesi gereken bir içecektir ve soğuk şerbetin tadı daha da güzeldir. Tuluğun dip tarafına bir boru lehimlenmiştir. Ucunda da şerbetin bardaklara akıtıldığı musluk bulunur. Sırtta taşınan bu tuluğun hemen yanında küçük bir benzeri vardır. Bu bölüm temiz su deposudur.

Kullanılan bardaklar bu mataradan akıtılan su ile yıkanır. Bol buz ile doldurulan tuluğu şerbetçi sırtında taşıdığından, bu durum taşıyan kişi için bel ağrılarına sebep olabilir. Bunu önlemek için şerbetçiler tuluk ile bel arasına sırt minderi denilen bir yalıtkan minderi bellerine bağlarlar.

Şerbetçilerin kullandığı buzlar buzhanelerden alınırdı. Buzhanelerin olmadığı dönemlerde karlıklar vardı. Şerbet ve dondurma işlerinde bu karlıklardan temin edilen karlar kullanılırdı. "Karlık" adı verilen kar depoları şehrin dışında yüksek tepelere kazılan çukurlardı. Kışın yağan karlar şerbetçiler ve bu işle ilgili kişiler tarafından ters huni şeklinde kazılmış bu çukurlara yağan karları toplarlardı. Üstlerini de karın erimesini önlemek için samanla örterlerdi. Yaz mevsimine kadar erimeden kalan bu karlar, buza ihtiyaç duyulan dondurmacı, şerbetçi vb. meslek sahipleri tarafından ihtiyaca göre kullanılırdı.

Tuluk Var, Tulukçuk Var

Şerbetçilerin varlık durumlarını tuluklarının görünümden anlamak mümkündür. Sarı bakırdan yapılan tuluğun maliyeti de yüksektir. Bunları bakırcı ustaları yapar ve bu tuluklar güneş altında parıldarlar. Uzaktan göz alan parıltısı ile şerbetçi hemen fark edilir.

Sarı tulukların kapağının üzerinde şerbetçi yürüdükçe sallanan ve şıkır şıkır ses çıkaran zincir ve pullar tuluğa ayrı bir güzellik katar. Mali durumu daha zayıf olan şerbetçiler ise tuluğunu galvaniz sacdan tenekecilere yaptırırlar.

İlk görünümü biraz parıltılı olsa da galvaniz oksijen ile birleştiğinde çabuk matlaşır. Sarı bakır tuluk gibi

sonradan silmekle de parlatılamaz. Tuluğun üzerine kırmızı bir örtü geçirilir. Bu örtü tuluğu sıcaktan korumak içindir.

Servis yapılan bardakların koyulduğu ve yine tulukla aynı malzemeden yapılan bele takılan göğüslükler ise şerbetçinin malzemesini tamamlar. Bu kısma bardak ve çın çın tasları konur.

Şerbetçi sesini duyurabilmek için sarı bakırdan yapılma küçük tasları birbirine vurarak çın çın ses çıkarırken de kendisi "şerbetçi" diye bağırır. Bu taslar bakır hamam taslarının minyatürü gibidir.

"Sebilullah, Hasbetenullah..."

Bazı müşteriler bardak yerine bu taslarla şerbet içmeyi tercih ederler. Tek eline aldığı bu tasları şerbetçi parmaklarını kullanarak birbirine öyle ustaca vurur ki nasıl yaptığına şaşırır kalırsınız ve şerbetçinin geldiğini bu çın çın sesinden anlarsınız.

Şerbet sokaklarda zamanın koşullarına göre uygun bir fiyatla satılır; yaklaşık olarak bir ekmek fiyatına denktir bir bardağı. Ama o güzel içeceği her zaman para verip içemezsiniz. Bazı hayır sahipleri zaman zaman şerbetçiyle anlaşır ve tuluğun içindeki yaklaşık 30-40 litreye yakın şerbetin bedelini öder. Sebil yaptıran kişi açısından bu geleneğin anlamı şerbet içen kişilerden genellikle vefat etmiş bir yakını için bir rahmet duası almak ve okutmaktır. Şerbetçi o zaman türkü söyler gibi ahenkli bir sesle bağırmaya başlar:

"Sebilullah, hasbetenullah
Hasan-Hüseyin efendimizin ruhu şadola
Sebil ettirenin yeddi ceddine rahmet ola..."

Sebil yaptıranın sevap kazanacağı gibi sebilden içenin de sevaplanacağına inanılır. Bu nedenle "sebil" çağrısını duyar duymaz çocukların eline kaplar tutuşturulur sebil şerbeti almak üzere şerbetçiye koşturulur.

Özellikle yaz aylarına rastlayan kurban bayramlarında mezarlık ziyaretlerini yapan merhum yakınları şerbetçilere sebil yaptırırlardı. Bu geleneği bilen şerbetçiler bayramda ve bayram arifesinde dolu şerbet tulukları ile mezarlık yakınlarında sıkça görülürlerdi.

Giderek Azalıyor Meyan Şerbetçileri

Günümüzde sayıları bayağı azalan bu zahmetli mesleğin ustalarını görmek oldukça zorlaştı. Geleceği olmayan şerbetçilik de bu yazı dizisinde ele aldığımız diğer pek çok iş kolu gibi rağbet gören mesleklerden değildir.

Hazır yiyecekler gibi hazır meşrubatların da her köşe başındaki büfe ve bakkallarda satıldığı günümüzde şerbete rağbet elbette azalmaya yüz tutacaktır. Yine de Güneydoğu Anadolu'nun sıcak yaz günlerinde sokaklarda eskisi kadar olmasa da şerbetçilere rastlıyoruz. Her ne kadar talebin hazır meşrubatların rekabeti altında ezildiğini söylesek de yöre halkının, en azından bir kısmının gözünde meyan şerbeti hala vazgeçilmez bir içecek olarak görülür ve hala her derde deva diye buzdolaplarında meyan şerbetleri saklanır.

Meyan Kökü Tehlikede

Meyan şerbeti halk arasında haklı bir üne sahiptir. Pek çok sağlık sorununda tedavi amaçlı kullanılan meyan kökü ihraç mallarımız arasında önemli bir yere sahiptir ve bu yolla da ülke ekonomisi için iyi bir gelir kaynağıdır.

Bununla birlikte, iklim değişikliği, erozyon ve yapılaşma gibi pek çok tehdide karşı savunmasız bıraktığımız topraklarımızı ve yurdumuzun doğal bitki örtüsünü ne kadar hoyratça kullandığımızı göze alırsak, yalnızca şerbetçiliğin değil, önemli bir bitkinin de tehlikede olduğunu söyleyebiliriz.

Örneğin, salep bitkisinin, kırsal kesimde yaşayan vatandaşlarımızın bilinçsizse toplaması sonucu yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını ve bu üretim kıtlığı nedeniyle fiyatının nasıl yükseldiğini biliyoruz.

Aslında sebep bitkinin üzerindeki yaprağı ve çiçeğinin değil de olduğu gibi kökünden sökülerek toplanmasıdır. Tabiat koşullarında kendi kendine bitiveren meyan bitkisinin de aynı kaderi paylaşmaması için toplayıcıların bir şekilde bilinçlenmesi şarttır.

NALINCILIK TAKUNYACILIK

"Yemeniyle Yürüdüm de Takunya ile Kaçmam mı Kaldı?"

Büyük Larousse'da takunya (nalın) tabanı tek parça tahtadan yapılan ve üstünde ayağa geçirilen deri bir tasması bulunan ayakkabı olarak tarif ediliyor. Aynı kaynakta bu takunyaları yapana da "takunyacı ustası" dendiği belirtiliyor.

Her zaman rahmetle andığımız ünlü dil bilimcimiz Ömer Asım Aksoy'a göre takunya, altı tahta olan ayakkabıdır. Aksoy'un Gaziantep Deyimleri kitabında "Yemeniyle yürüdüm de haphapla kaçmam mı kaldı?" deyimi vardır.

Haphap, takunyanın Gaziantep ağzındaki adıdır. Söz Derleme dergisi ise haphabı altı tahta ayakkabı olarak tanımlıyor.

Takunya çok eski çağlardan beri kullanılan bir ayakkabı çeşididir. Daha çok ıslak zeminlerde kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Köselenin su geçirgenlik özelliğinden dolayı tabakhanelerde ve hamamlarda kösele tabanlı ayakkabılar kullanılamazdı. Ahşap ayakkabılar buna benzer ihtiyaçlardan doğmuştur.

Takunyanın asıl malzemesi ceviz, gürgen, çınar, şimşir ve dut ağacıdır. Gürgen hem ucuz hem de bol bulunan bir ağaç olduğundan takunya yapımında tercih edilir. Bunların içerisinde en makbul olanı ise şüphesiz şimşir veya abanoz ağacından yapılanıdır.

Şimşir ağacından yapılan takunyaların işçiliği de zordur. Suya ve aşınmalara çok dayanıklıdır. Çınar ise suya dayanıklı değildir. Islak zeminde kısa zamanda dağılır. Çınar ağacından yapılan nalınlar ucuz olduğundan fakir halk tarafından tercih edilirdi.

Nalın Nasıl Yapılır?

Nalın yapılacak ağaçlar hızarlarda biçilir. Hızara götürülen kerestelerin kuru olması gerekmektedir. Kerestelerin bir çift nalın (ayak numarasına göre) çıkacak şekilde boylamaları yapılır. Bir çift nalının et kalınlığı ne kadar olacaksa o yükseklikte ve kalınlıkta keresteler boylanır. Sonra dikdörtgen prizma şeklinde kesilen keresteler ortalarından kesilerek ikiye ayrılırlar. Bu işlemle her tek "nalın"ın aynı dokulu (ağacın kendine has damarı vardır)

çıkışı sağlanır. Hızarlarda belli kalıplarda kesilen ağaçlar yine nalıncı keseri ile rötuşlanarak takunya haline getirilir. Hızarın olmadığı dönemlerde bütün bu işlemler tümüyle "nalıncı keseri" ile yapılırdı. Ağaç tamamen bu keserle şekillendirilip yontulurdu.

"Nalıncı keseri gibi hep kendine yontar" deyimi de bu keserin yapısından ve yaptığı işlevden, ustanın ağacı kendine doğru yontarak şekil vermesinden kaynaklanmaktadır. Nalıncı keserinin sapı ile ağzı arasındaki açı dardır. Bu nedenle normal keserlere göre sapları da daha uzun olur. Kütük üzerinde takunyalara şekil verilirken keserin kopardığı yongaların hepsi dağılmadan takunyacının kucağına dolar. Bu nedenledir ki "hep kendine yontar" sözü doğmuştur ve doğrudur da. Uzun bir uğraştan sonra şekillenen nalının zımpara işine geçilir. Sonra boyama işlemi yapılır. Kırmızı en çok kullanılan boya rengidir.

Verniklenerek parlatılan nalınlar satılmak üzere raflardaki yerlerini alırlar. Nalın almaya gelen kadınlar ve kızlar ayaklarının ölçülerine göre nalınlarını seçerler.

Nalıncı, nalınların üst tasmalarını müşterisinin ayak ölçüsüne göre hemen oracıkta özel takunya çivisi ile (siyah ve geniş başlı bir çividir) çakarak verir.

Nalınların tasmalarının inci süslemeli olanı olduğu gibi kamyon lastiğinin keten bölümünün ince dilimler halinde kesilerek yapılanı da, kösele olanı da vardır.

Takunya ayağa giyildiğinde tasmanın çivi başından çıkmaması için lastikten kesilen küçük parçalar kullanılır, böylece tasmanın çivi başını zorlayarak çıkması engellenirdi.

Gaziantep'in eski kesme taştan yapılmış evlerinin dar dehlizlerinde kadınların, genç kızların ve çocukların takunyaları ayak tabanına değdikçe "şıp şıp" diye ses çıkartarak sokak aralarında yankılanırdı. Bu sesleri şimdi bile duyar gibiyim. Çocuklar büyüklerinin nalınlarını giymeyi pek severlerdi. Bakkala giderlerken ayaklarına bol gelen tasma yüzünden zor yürürlerdi. Öyle ki, bazen tasmaları kopar nalının bir teki ellerinde gelirlerdi. Evde nalıncı çivisi olmadığından herhangi bir çivi ile tasma tekrar çakılır, büyük gelen çivinin başını eğerek tasmanın tekrar çıkması engellenirdi. Tabii bu arada çocuğun bir güzel azarlanması da kaçınılmazdı.

Ah, O Cânım Süslü Takunyalar

Nalınları süsleme işinde de çeşitli teknikler kullanılır. Yakarak desenler yapıldığı gibi, oyma tekniği ile de süslemeler yapılır, sedef kakma, kıymetli taşlar ve incilerle de takunyalar süslenirdi.

Müzelerimizde bu takunyaların eşsiz güzellikte olanlarını görebiliriz. Saray hamamlarında hanımlar hep bu takunyaları kullanmışlardır. Gelin olacak kızların nalınlarının topuk ve ayak uçları yüksek olurdu. Evlerin merdiven ve bahçe taşları takunya giyilerek yıkanırdı. Tuvalet ve banyolarda ise buralara özel nalınlar konur sadece buna benzer yerler için kullanılırdı.

Islak zeminde çalışanlar ayaklarına hep takunya giyerlerdi. Hamamcılar ve tabaklar işleri gereği takunya giyerek çalışırlardı.

Tire'nin Nalınları

"Tire'm Portalı"nda ise nalıncılığın Güzel İzmir'imizin bu küçük ama şirin yöresine özgü bir ayaklık olduğundan yola çıkılarak şu bilgilere yer veriliyor:

"Yöresel özellikleriyle öne çıkıp üne kavuşmuş, kadife üzerine sırma ile işlenmiş nalınların ilk defa Tireli ustalar tarafından yapıldığı söylenir. Çeyiz sandıklarının olmazsa olmazları, turistlerin çokça hediyelik eşya olarak tercih ettikleri, günümüzde birçok mekanın şark köşelerini süsleyen nalınlar artık Tire'nin simgelerinden biri olmuştur.

Evlerin ve hamamların banyolarında kullanılan, cami ve mescitlerde abdest alırken giyilen nalınlar, daha önceleri genç kızlara düğün hediyesi olarak götürülürmüş.

Nakışları hafif olan nalınlar evlenme çağındaki kızlara hediye edilirken, ağır işlemeli olanlar nişanlı kızlara, işlemeleri çok ağır olanlar ise yeni gelinlere layık görülürmüş.

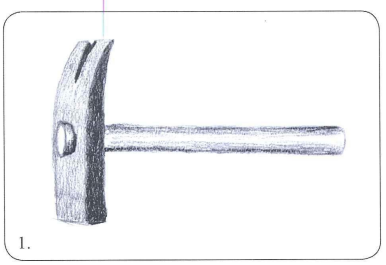

1.

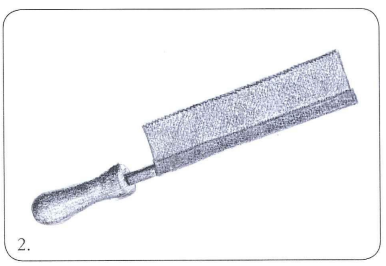

2.

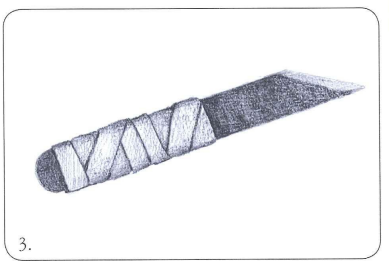

3.

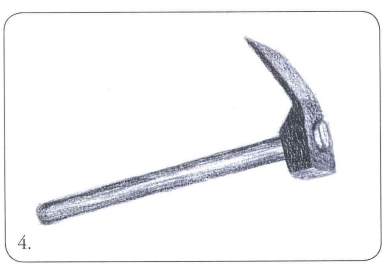

4.

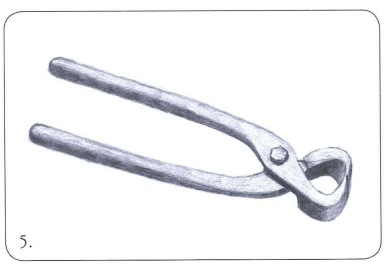

5.

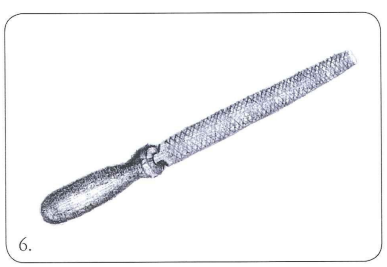

6.

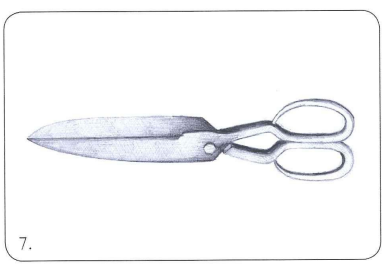

7.

1. Çekiç, 2. İnce Testere, 3. Falçata, 4. Keser, 5. Kerpeten, 6. Törpü, 7. Makas

"Nalın", Arapça'da ayakkabı anlamına gelen "nal" ve bir çift ayakkabı anlamına gelen "naleyn" kelimelerinden türemedir. Evlerin ve hamamların banyolarında kullanılan, cami ve mescitlerde abdest alırken giyilen nalınlar, daha önceleri genç kızlara düğün hediyesi olarak götürülürmüş. Nakışları hafif olan nalınlar evlenme çağındaki kızlara hediye edilirken, ağır işlemeli olanlar nişanlı kızlara, işlemeleri çok ağır olanlar ise yeni gelinlere layık görülürmüş.

Tire nalıncılığının farklı yanlarından biri de; yontulması kolay olan ve ıslandığı zaman zarar görmeyen kavak ağacının tercih edilmesidir. Kırmızı, mor, yeşil kadifelerle kaplı; simli iplerle, tel kırmalarla, pullarla süslü Tire nalınları son usta Cemil Amca'nın ellerinde hala yaşatılmaktadır."

Nalının ve Nalıncılığın Tarihteki Yeri

Rehber Ansiklopedisinde nalıncılığın tarihteki yeriyle ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiş:

"Nalın, Arapça'da ayakkabı anlamına gelen 'nal' ve bir çift ayakabı anlamına gelen "naleyn" kelimelerinden türemedir. Türkçede 'nalin' şeklinde söylendiği gibi 'nalın' olarak da kullanılmaktadır."

Nalın, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde, günlük hayatta geniş ölçüde kullanılırdı. XIX. yüzyılın sonlarına kadar nalın yapımı, özellikle İstanbul'da bir meslek ve sanat dalı haline gelmişti. Hususi nalıncı ustaları ve pazarları mevcuttu. Gene bu asırlarda berber çıraklarının, ayakları çıplak olarak, kendilerine has nalınlarını dükkanlarında giyme mecburiyetleri vardı.

Osmanlı hamamlarında, müşteri nalınlarıyla, hamam tellaklarının nalınları ayrı yapıda idi. Hatta nalınların kullanıldıkları hamamları ve buna benzer yerleri belirtmek için nalınlara beyitler bile yazılırdı. Türk insanı nalınlara beyit yazar da mani yazmaz mı? İşte onlardan bir kaçı:

Ayağında nalını
Gelir salını salını
Yürümene değişmem
Alsam dünya malını.

Ayağının nalını,
Eğdim kiraz dalını,
Zengin olsan ne yazar
Köpek yesin varını.

Nalını tıkır tıkır
Gülüşü fıkır fıkır
Gelişi güzel ama
Gidişi ölümden beter.

Eskiden fırın, abdestlik, ocaklık (mutfak) vb. gibi yerlerin temiz tutulması ve temizlenmesi için de özel nalınlar giyilirdi.

Nalın Satarak Geçinilir mi?

Gaziantep ilimizin eski Saray Caddesi'nde Kara Tarla Camii bitişiğinde Dük Nalınları diye eski ve küçük bir dükkan vardır. Ahmet Usta bu dükkan da nalıncılık yapmaktaydı.

Şimdilerde nalıncılığın son temsilcisi olan oğlu M. Ali Dük mesleği devam ettirmeye çalışmaktadır. Sonuçta daha ucuz, daha pratik ama asla takunya kadar sağlıklı olmayan plastik terlikler piyasaya hakim olmuşlardır. Bugün Avrupa'da, özellikle de Hollanda'da ahşap ayakkabılar hala üretilmekte ve devlet desteği ile bu mesleği yapanlar yaşatılmaktadır.

Eskiden camilerimizde, şadırvanlarda, hamamlarda yüzlercesini bir arada gördüğümüz takunyalar yok artık.

Lastik ayakkabı ve terliklerin günlük yaşamımıza girmeleri ile takunyalar ve bu meslek ustaları yaşamımızdan çıkmışlardır. Meslek yok olmaktadır ve zor günlerini yaşamaktadır.

Ne yazıktır ki takunyacı dükkanlarında plastik terlikler satılmaktadır. Nalın satarak geçinmek mümkün değildir. Bu ustaların ailelerinde de mesleğe heves edenler çıkmamaktadır. Turistik amaçlı üretilen takunyaların maliyeti yüksek olduğundan bu mesleğin

piyasa şartları karşısında hayatta kalması için mutlaka desteklenmesi gerekmektedir.

30-40 yıl öncesine kadar şehirlerimizde ve kasabalarımızda nalıncılar çarşısı diye çarşılara isimlerini veren nalıncılık ne yazık ki son nefesini vermek üzere olan mesleklerdendir.

İstanbul'da Tahtakale'de, Cumhuriyet ve Fevzi Çakmak caddelerinin birleştiği köşede yakın zamana kadar takunyacılar vardı. Özel taşlar, sedefler, gümüşlerle süslü Osmanlı dönemi takunyalarını, günümüzde ancak Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Türk İslam Eserleri Müzesi ve Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde görmek mümkündür.

Ne İyi Etmişim de Tuvale Aktarmışım

Tuvale aktararak ölümsüzleştirdiğim son haphapçıyı küçücük dükkânının önünde, bir haphabı yontarken değil de ayakkabı boyarken bulmak, beynimden vurulmuşa döndürdü beni.

Böyle mi olacaktı o anlı şanlı haphapçılığın sonu? Rızkını çıkarabilmek için azala azala tek kişi mi kalacaktı haphapçılar? O da haphap satarak yevmiyeyi doğrultamadığı için ayakkabı boyamak zorunda mı kalacaktı?..

Niçin geldiğimi öğrenince çok mahcup oldu Mehmet Ali Usta. Böyle yakalanmak istemiyordu belli ki... Keşke küçücük bir şey olsaydı o anda elindeki şey. Avucunun içinde saklayabilseydi keşke... Göstermeseydi bana boyadığı ayakkabıyı.

"Utanma son haphapçı, utanma!" diye bağırmak isterdim. Doluktu gözlerim. Sen utanma, zaman utansın. Haphapçılarına sahip çıkamayan bizler utanalım.

Haphapların üzeri rengarenk resimlerle donatılmış... Onlara bakarak şaşkınlık içinde soruyorum:

"Sen mi yapıyorsun haphaplardaki bu resimleri, desenleri de usta?"

Biraz öğünme, biraz küşümlenme içinde "evet..." diyor Mehmet Ali usta.

Son haphapçının sekiz yaşındaki oğlu da vurgunmuş baba mesleğine. O da adını dedesinden almış. Ahmet'miş adı. Anadolu geleneğine uyularak dedenin adı verilmiş son haphapçının oğluna da.

"Baba..." diyormuş Ahmet. "Okuyup adam olsam, bir mühendis, avukat, doktor olsam bile bırakmayacağım haphapçılığı... Ben yaşatacağım bu mesleği. Evimin bir odası daima haphapçı işliği olacak... Haphapların üzerini rengarenk güzel resimlerle, desenlerle donatacağım..."

Daha şimdiden babasına yardım ederek güzel desenler çizebiliyormuş haphapların üzerine 8 yaşındaki bu delikanlı

Dük usta bir yenilik katmış o eski hamam haphaplarına: Tabanına lastik çakıyormuş. Takunya da kaymıyormuş hamamların mermer zemininde böylece.

Başlıca müşterileri turistlermiş artık son haphapçının. Fransız bir bayan bir düzine satın almış bunlardan.

Mehmet Ali Usta, "Ayağınıza göre bir olanlardan verelim" diyecek olmuş.

Turist hanım isyan etmiş. "Ayak altına alınır mı bu el emeği, göz nuru sanat eserleri!" diye konuşmuş. "Onları evimin baş köşesine asacağım..."

Vücudun Elektriğini Alıyor Haphap

En çok Güneydoğu illerinde kullanılıyormuş günümüzde haphaplar. Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt... Sağlık açısından yararlı olduğunun bilincindeymiş bunları alanlar.

Haphap, onu giyenlerin vücudunda oluşan olumsuz elektriği alıyormuş. Bir tıp doktoru gibi konuştu bu konuda Dük usta. "Vücudun statik elektriğini alıyor haphap," diyor. "Bunu giyenlerin ayaklarında ağrı sızı olmaz..."

Yıllar önce bana verdiği antika sayılacak takunyayı hatırlattım kendisine. Tebessüm ederek 'Siz ona iyi bakarsınız bundan eminim' der gibi bakıştık. Daha sonra gitmem gerektiğini söyleyerek teşekkür edip ayrıldım.

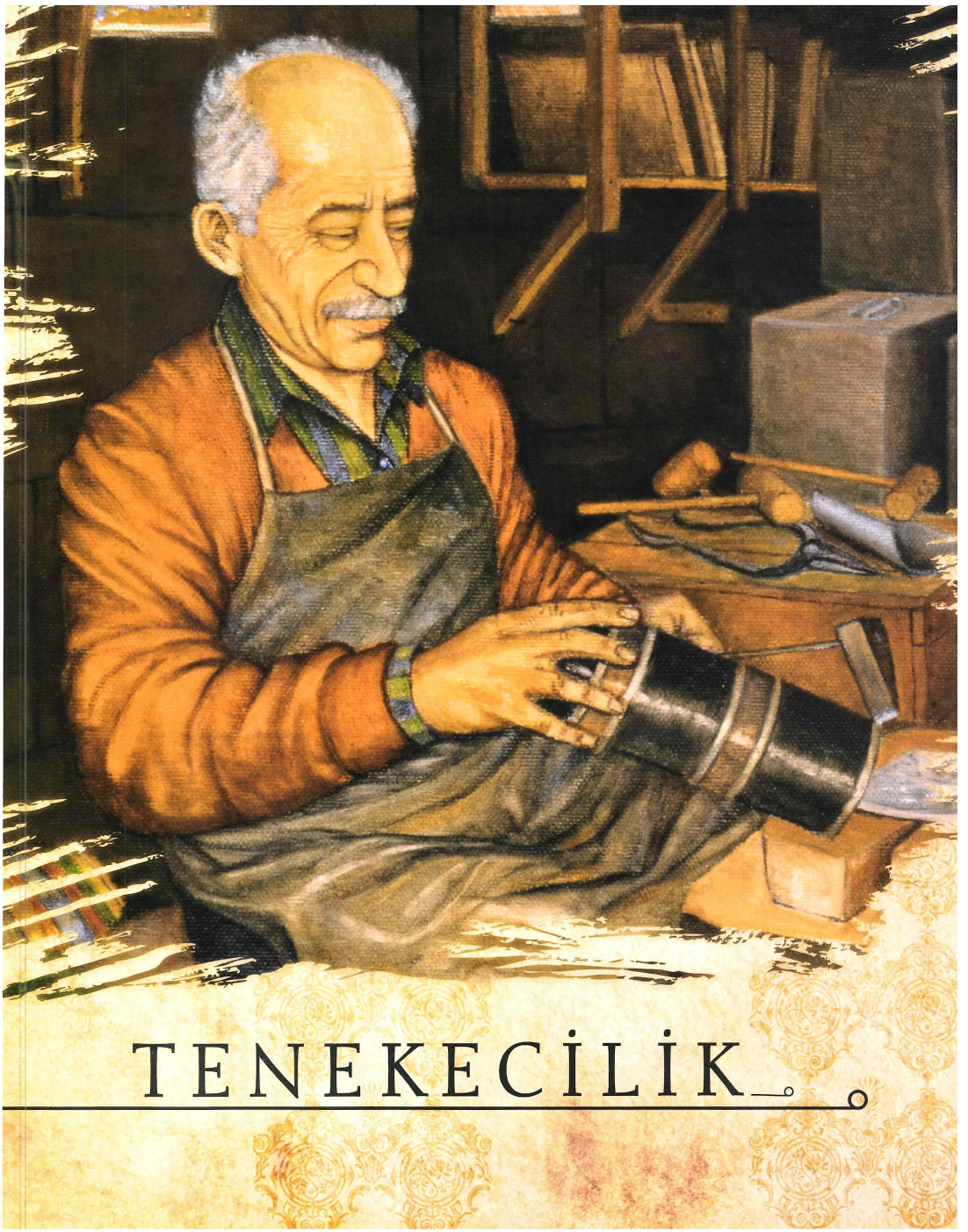

TENEKECİLİK

Son Nefeslerinde...

Yumuşak çelikten yapılmış üstü kalay kaplı ince saca teneke diyoruz. Tenekeden ya da genel olarak başka ince metal saclardan çeşitli eşya yapma ve onarma işiyle uğraşan ustalara da tenekeci diyoruz.

Günümüzde pek çok nesnenin, konserve kutularının yapımında teneke kullanılmaktadır. Ölçü birimi olarak da, halk arasında çok kullanılmıştır. Kova, huni, soba, soba borusu, tatlı kalıpları, gaz ve yağ tenekeleri, konserve kutuları, kumbaralar, idare lambaları, fenerler, ispirto ocakları, su maşrapaları, saksı sulama kapları,çekmecelerin, sandıkların, fener ve şamdanların metal bölümleri tenekeci ustalarının maharetli ellerinden çıkan yüzlerce araç gereçten aklımıza gelenlerden birkaçı...

Tenekenin Kaplanması

Teneke, daldırma usulüyle ya da elektroliz yoluyla kalay kaplanır. Kalay gıda asitlerine karşı dirençlidir. Bu nedenle yiyecek ile temas edebilecek tüm malzemeler kalay ile kaplanır. Kalay aşınmaya ve renk değiştirmeye meyilli olan metaller üzerine kaplama amaçlı olarak sık kullanılan bir metaldir.

Daldırma usulüyle kalay kaplamada 88 °C dereceye kadar ısıtılmış kalay banyosuna yüzeyi temizlenmiş çelik saç daldırılır ve her iki yüzeyi kalayla kaplanana kadar kaynayan çözeltide bekletilir.

Kaplama işleminden önce metal yüzeyin iyice temizlenmesi gerekir. Metal yüzeyin temizlenmesinde oksit tabakasını giderici madde olarak 65-85 °C sıcaklıkta %10-15'lik sülfirik asidi (H_2SO_4) çözeltisi veya 20 °C sıcaklıkta derişik hidroklorik asit kullanılır. Asit kalıntıları sıcak basınçlı su altında yıkanır.

İçinde ana bileşenleri ergimiş çinko ile amonyum klorürler olan aşındırıcı bir akışkanın bulunduğu bir kaba daldırılır. Çelik saç bu banyodan çıkarıldıktan sonra sacın yüzeyini dış etkenlere karşı koruyan sıcak palmiye özü yağı bulunan başka bir kaba daldırılır. Buradaki amaç kalaylanan saca parlak bir görünüm vermek ve dış etkenlere karşı sacın yüzeyini korumaktır.

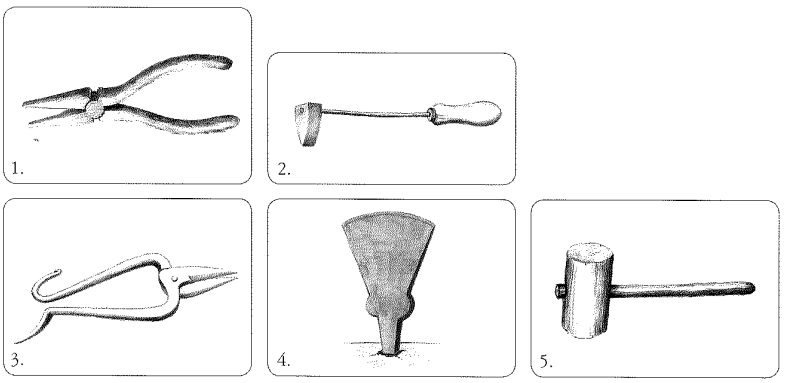

1. Karga Burnu, 2. Havye, 3. Tenekeci Makası, 4. Tenekeci Örsü, 5. Tokmak

Tenekeciliğin Eski Ustaları

Kullanımı 15.yüzyıla dayanan tenekenin yapımına kısaca göz attıktan sonra şimdi bu kalaylı sacla harikalar yaratan ustaların yaptığı işi anlatalım.

Tenekeci deyince ilk akla gelen şey lehimleme işidir. Birleştirilecek olan iki parça, kopan parçalar, akıtan kova ve kutular için tenekeciye git lehimlet derler. Lehimin tarihi İ.Ö. 3200 yılına kadar dayanır. O yıllarda lehim kullanılarak yapılan vazolar, kadehler ve mücevherler bulunmuştur.

Lehimin ergime ısısı (450 °C) lehimlenecek olan sacın ergime sıcaklığından daha düşüktür. Kalay ve kurşun bir kapta ergitilir ve tenekeci kendisinin kullanımı için yaptığı kalıba bu karışımı döker. Kalay ve kurşun karışımından oluşan eritilme işi çok hassastır. Lehimin belirli bir kıvama kadar eritilmesi gerekir. Biraz fazla yada eksik kıvam lehimin ayarını bozar. Bu ayarı vermek tenekecilikte bir anlamda ustalığın da göstergesidir.

Kalıptan çıkarılan lehim kullanıma hazır demektir. Kurşun miktarının çok olması lehimin ergime ısısını arttırır ve yapılan lehim parlak olmaz, rengi de donuk gri olur. Kurşun oranı yüksek olan lehimle, lehimlenen yerler çabuk oksitlenir.

Kalay miktarının fazla olması ise lehimin sağlamlığını azaltır. Tenekeci kurşun ve kalay oranını, kendi bilgi birikimine göre hazırlar.Doğrusu ,lehim % 20 kurşun, %80 kalay karışımından elde edilir.

Tenekeci ustasının bir mangalı bir de, 40 cm. yüksekliğinde bir tezgahı vardır. Tezgah yekpare bir kütüktür. Ahşap kütük çatlamasın, dağılmasın diye çevresine ince bir teneke şerit çakılır.

Ustaların çeşitli şekillerde de örsleri bulunur. En çok da yarım ay şeklindeki örslerini kullanırlar. Kütüğün üzerindeki yerine yerleştirdiği bu örsle şekil vereceği teneke parçasını tokmağıyla belirli bir ritim içinde döverler.

Lehimde En Önemli Gereç: Havya

Tenekeci, mangalına koyduğu odun kömürünü kor haline getirir. Üzerini küllledikten sonra ulaşabileceği bir mesafeye yerleştirir. Ateşin üzerinde ısınan hav-

yaları bulunur. Havyalar 5 mm. kalınlığında demir bir çubuk ve çubuğun ucunda ise çekice benzeyen kütle bir bakırdan ibarettir. Havyanın sırtı, çekiç sırtına, ucu ise bıçak ağzına benzer.

Tenekecinin lehim yaparken kullandığı önemli iki malzemesi daha vardır. Nişadır dediğimiz kimyasal, lehim için çok önemli bir maddedir. Amonyum Klorür yani nişadır, sabun kalıbı şeklinde tenekecinin kütüğünün üzerinde durur.

Diğer önemli madde ise tuzruhudur. Eğer galvanizli saç lehimlenecekse tuzruhu doğrudan kullanılır.Teneke lehimlenecekse tuzruhunun içerisine çinko parçaları atılır. Çinko asitin içerisinde erir, böylece de tuz ruhunun etkisi azalmış olur.Böylece lehimlenen yer daha geç paslanır.

Çocukluk yıllarımdan hatırlarım;

Bazı tenekeciler tuzruhunun içine atılmış olan çinko parçalarının ergimesinden ortaya çıkan Hidrojen gazıyla balon şişirerek uçururlardı. Tenekeci ustalarının bu maharetli işine halk sihirbazlık olarak bakardı.

Çinko ergidikten sonra karışım lehim yapmak için hazır hale gelmiştir. Lehim yapılacak parça üzerine bu çinko karışımı küçük bir fırça ile sürülür, sonra bez parçası ile silinir.

Havya ocaktan sıcak halde alınır.Uç tarafı nişadır kalıbına bastırılarak sürülür. Bu esnada beyaz bir duman çıkar. Daha sonra havyanın ucu lehim çubuğuna değdirilir. Ergiyen lehim havyanın ucuna yapışır.

Havya lehimlenecek yüzeye ileri geri sürtülür. Bakır havya aynı zamanda lehim olacak parçayı da ısıtır. Tenekeci ustalarının parmak uçları lehim yapmaktan nasır bağlamıştır.

Bir Ustayı Bir Daha Görememek

Gaziantep'in eski Saray Caddesi üzerinde bir tenekeci Mehmet Usta vardı. Eskiden sebze meyve ve et hali olarak kullanılan Zincirli Bedestenin kapısının bitişiğinde 3-4 m²'lik bir dükkanda çalışırdı. Usta, dükkanının etrafına kendi yaptığı araç gereçleri asardı. Tenekeci Mehmet Usta'nın 1991 yılında "Tenekeci Ustası" adında tablosunu yapmıştım. Mesleğinin son ustalarındandı. Son zamanlarda, rahatsız olduğunu evden çıkamadığını ve mesleği bıraktığını duydum.

Gaziantep'e her gittiğimde resimlerime konu olan modellerime uğrarım. Birini daha görememe duygusu ne acı, çok yazık...

Gaziantep'teki Tenekeciden Vehbi Koç Müzesi'ne

Son karşılaşmamızda oğlu için yaptığı bir teneke kayığı tamir ediyordu.

Burada özellikle belirtmek isterim. Bu tenekeden yapılan tekne tamamen Gaziantepli tenekeci ustalarının buluşudur.

Kayığın ortasında tenekeden yapılma kibrit kutusuna benzer bir kare parça vardır. Bu parçaya lehimli, biri diğerinden biraz kısa olan iki boru bulunur. Boruların uçları da teknenin suya batan kıç tarafına lehimlidir.

Bu kare biçimindeki parçanın altında gazoz kapağına benzer içine yakıt olarak ispirto konulan küçük bir havuz vardır. Tekneyi içi su dolu bir leğene koyarlar.

Hazneye mavi ispirto dökülüp yakılır. Kibrit kutusuna benzeyen mekanizma ısınır. Bu mekanizmanın üstüne ince kurşun plaka lehimlenmiştir. Parça ısınınca diyafram inceliğindeki kurşun plaka aşağı yukarı hareket eder. Plakanın bu hareketi emme basma tulumbaya benzer. Suyu teknenin kıç tarafındaki borulardan birinden emer, diğerinden basınçla verir.

Bu arada tık tık sesleri çıkararak su dolu leğen içerisinde tekne gitmeye başlar. İspirto bitene kadar tekne dümeninin doğrultusunda, leğenin içerisinde dönerek yüzer.

Yıllar sonra bu teknenin benzerini Rahmi Koç Müzesi'nde görünce çok heyecanlanmış eski günlerime gitmiştim.

Tenekecilik de Bitiyor

Her şeyin makineden çıktığı şu günlerde tenekecilik de bitiyor. Bu bitişi an be an yaşayanlardanım.

Birkaç yıl önce resmini yaptığım, dostluklar kurduğum bu insanları daha sonraları bulamamaktayım. Onların yıllarını verdikleri dükkanlarında ya başkaları başka işler yapıyor ya da rahmetle anılıyorlar.

Latife olsun diye noktayı bir halk deyişiyle koyalım. "Arkasından teneke çalmak" diye bir deyim vardır. Kastedilen kişi için alay etmek, bulunduğu yerden ayrılıp gidişine sevinmek, aşağılamak için kullanılır. Gariptir yukarıda uzun uzun anlattığımız ustalarından ve geçmişinden söz ettiğimiz tenekecilik, sanırız bunları bilmeyenler tarafından kolayca küçültme sıfatı olarak kullanılmaktadır.

Yazımıza son ustalardan Zeynel Abidin Ustayla yaptığımız söyleşimizle devam edelim:

Tenekeden yeni şeyler üretmenin peşinde...

"Ustamdan bir adım ilerde olmak için çırpındım hep. Ama benden bir adım ileri gidebilen ustalar yetiştirdim," diye söze başladı tenekeci ustası Zeynel Abidin Beşlioğlu. Öbür meslektaşları gibi o da mesleğini yapmıyor artık.

Tenekecilik belki o kadar da zor bir iş değil ama vefasız bir meslek. Ağzında kuş tutabilen ustalarına bile at, araba aldıramıyor; yurt yuva kurduramıyor. Nasıl aldırsın ki? Yaptığı şu işlere bakın:

İdare lambası, pasta kalıbı, ispirto ocakları, su maşrapaları, saksı sulama kapları...

Bunlardan bir kısmı artık kullanılmayan gereçler. Bir kısmı fabrikasyon olarak üretiliyor. Mesleğin doruktaki yıllarında bile eve ancak ekmek götürebilecek kadar para kazanan bir meslek tenekecilik.

"İlk işin tenekecilik mi Zeynel Abidin Usta?" diye soruyoruz son tenekeci Zeynel Abidin Beşlioğlu'na. Sorumuza yüzünden eksik olmayan gülüşüyle yanıt veriyor:

"Ustalığımız mı kalmış artık..." Sonra çıraklık serüvenini anlatıyor:

"Son Ermeniler Gaziantep'ten göçmeden önce çocukluğunda Ermeni Martin'in yanında çıraklık yapmış. Su tesisatçısıymış Martin Usta. Ermeniler Türk çıraklara kolay kolay zanaat belletmezlermiş ama bu Martin usta belletmiş. Böylece kentin biricik su ustası olmuş Zeynel Abidin. Askerden geldikten sonra da bir süre daha tesisatçılığa devam eder. Hani çocuklar vardır, kabına sığamazlar... "Hiper aktif" deriz onlara... Zeynel usta da işinde hiper aktifmiş zamanında. Kabına sığamazmış. Huniler, idare lambaları, pasta kalıpları, konserve kutuları, kumbaralar, fenerler, ispirto ocakları, su maşrapaları, saksı sulama kapları. Düşünüp durur "Ne yapsam ne yapsam?" diye. Bir gün Suburcu Caddesi'nde, Maarif Kahvesi'nin önünden geçiyormuş. Kahvenin duvarı dibine dizili ayakkabı boyacıları görüyor. Her birinin önünde bir portakal sandığı, bunların üstünde boyuyorlar müşterilerinin ayakkabılarını. Kafasında şimşekler çakmış, içini ışıklar doldurmuştur. Lüks boyacı sandıkları yapacaktır.

Eski halin güneyindeki ünlü bakırcı Kervancıoğlu 'nun dükkanının bitişiğindeki bir binanın giriş merdiveninde küçük bir dükkanda 1950 li yıllar da boya sandığı işine başlar.

Sanki boyacılığı kendisi yapacakmış gibi, bütün müşterilerinin "aferin"ini almak çabasında. Gider kentin en usta bildiği marangozunu bulur. Ne istediğini anlatmakta güçlük çeker marangoza. Birlikte çalışır, uğraşır, kanatsız bir kuş yaparlar.

Marangoz ustası güler bu kanatsız kuşa bakıp. Ne işe yarayacağını anlayamaz. Ama o yaptığı işin parasını almaya bakar.

Abidin usta kanatsız kuşunu alıp tenekeci dükkânına götürür. O kuşa altın sarısı tenekelerden öyle bir elbise diker ki, görenlerin dişi kilitlenir.

İşte karşısında kunduracılar için yapılmış hayalindeki muhteşem boyacı sandığı durmaktadır. Eserine hayranlıkla bakar. Sandığın iki yanında olimpiyat

Kova, huni, soba, soba borusu, tatlı kalıpları, gaz ve yağ tenekeleri, konserve kutuları, kumbaralar, idare lambaları, fenerler, ispirto ocakları, su maşrapaları, saksı sulama kapları,çekmecelerin, sandıkların, fener ve şamdanların metal bölümleri tenekeci ustalarının maharetli ellerinden çıkan yüzlerce araç gereçten aklımıza gelenlerden birkaçı...

kürsülerinde olduğu gibi kat kat yükselen şişe yerleri vardır.

Gider züccaciye züccaciye dolaşır. Sonunda bulur aradığını. Bu şişeler "ayakkabı boyası konsun" diye yapılmamıştır ama içine boya koyarsan kıyamet kopmaz ya... Şimdi sıra o şişelere de elbise dikmeye gelmiştir. Tenekecilik, lehimcilik hünerini gösterir. Her birine altın sarısı tenekelerden şortlar giydirir.

Artık tek iş bu şaheseri pazarlamaya kalmıştır. Alır sandığını Maarif'e götürür. Oradaki boyacılara gösterir. Boyacılar dudak büker. "Ne gerek var ki ayakkabı boyamak için böyle cicili bicili sandığa?" derler. Zeynel Usta onlara "kadın kısmına sıfat gerek" olduğunu anlatmaya çalışır. "Makyajı olan kadın, bütün kadınlardan güzeldir," der. Anlatamaz.

Sandığı omuzlayıp düş kırıklığı içinde yeniden dükkânına götürecekken bir çift gözle karşılaşır gözleri. Boyacı Kilisli Adnan Ravullu'nun gözleridir bu gözler. Boyacı Adnan, sandığına hayran hayran bakmakta, iç çekmektedir.

"Beğendim mi?" diye sorar ona. Beğenmek de söz mü? Aşık olmuştur boyacı Adnan bu sandığa. Öyleyse alsın... Almak ister ama onu alacak para nerde Ravullu'da?. "Parası önemli değil. Al bunu kullan. Kazanırsan yavaş yavaş ödersin." İşte bu olacak iştir! Sandık Boyacı Adnan'da kalır. Adnan Ravullu kurumla geçer sandığın gerisine. O ne? Ayakkabısını boyatmak isteyen herkes gelip onun önünde duruyor. Esnaftan ayakkabı boyatmaya niyeti olmayanlar bile sıraya giriyor.

Zeynel Abidin Ustanın sandığı tutmuştur. İlk başta dudak kıvıran bütün boyacılar "Bana da yap, bana da yap..." diye sipariş verirler sandık ustasına. Bir süre sonra Maarif Kahvesi'nin önündeki manzara değişecektir. Pırıl pırıl sandıklarda boyanmaktadır artık ayakkabılar.

Belediye Başkanı çarşıyı dolaşırken bu manzarayı görür. "Ne güzel yapmışsınız burayı! Kimdir bu sandıkların ustası?" Kalealtı'ndaki küçücük dükkanında konuklar Belediye başkanını Zeynel Abidin Usta.

Daha sonra Kalealtındaki Gaziyurt hanının önündeki dükkanlardan birinde devam ettirir mesleğini. Adı Türkiye'de duyulmaya başlanır. Giresun'dan Trabzon'dan İstanbul'dan İzmir'den Ankara'dan kısaca Türkiye'nin bir çok yerinden Gaziantep'e boya sandığı yaptırmak için boyacılar gelir. Bazılarının parası yetişmez,onlardan da bedelini eksik alır. Sadece Türkiye'nin çeşitli illerinden boyacılar gelmez zaman zaman da çeşitli ülkelerin konsolosluklarından kişiler gelir, kendi ülkelerindeki müzelere götürmek için sandık yaptırırlar. Amerika, Almanya, İngiltere bu ülkelere emsal gösterilebilir. O zaman bu ülkeler el işi eşyalara antika gözüyle bakarlardı. Sandıkların yapımında ise hiçbir teknolojik alet kullanmazdı. Tamamen el işi göz nuruydu. Bu arada 2-3 kez mehter takımlarında kullanılan bakır işlerini de yaptı. 1960'ların sonunda kapalı çarşıdan turistik amaçlı sandık siparişleri gelmeye başladı. Burada yapılan sandıkların resim bölümleri farklıydı. Şöyle ki sandığın ön yüzündeki ve üst yüzündeki (ayaklık bölümünün) sağ ve sol taraflarındaki resim konulan yerlere resim yerine hat sanatı içeren yazılar konuldu.

1963-1964 yılında Gaziantep'te ilk kez 17 ve 5 kg'lık teneke kutu imalatına başladı. Bu işte yine tamamen el yapımıydı.

Zeynel Abidin Beşli yıllarca uğraşır tenekecilikle. Ne kendisi çok sevdiği bu mesleği bırakır, ne de mesleği kendini... Durmadan tenekeden yeni şeyler üretmenin pesinde olur hep. Kendisi ustasından bir adım ilerde olmak için çırpınmıştır hep. Ama öte yandan kendisinden bir adım ileri gidebilen ustalar yetiştirir.

Ne var ki zaman değişmiştir. Tenekecilerin saatlerini vererek ürettiği alın teri, göz nuru ürünlerinin çok daha iyileri, çok daha ucuzları fabrikalarda üretilmektedir artık.

71 yaşında, "Bu kadar çalıştığım yeter," diyerek kendini emekliye ayırır.

Bulunduğunuz kentte bir tenekeci ararsanız bulabilir misiniz bilemiyorum şu 21. yüzyılda

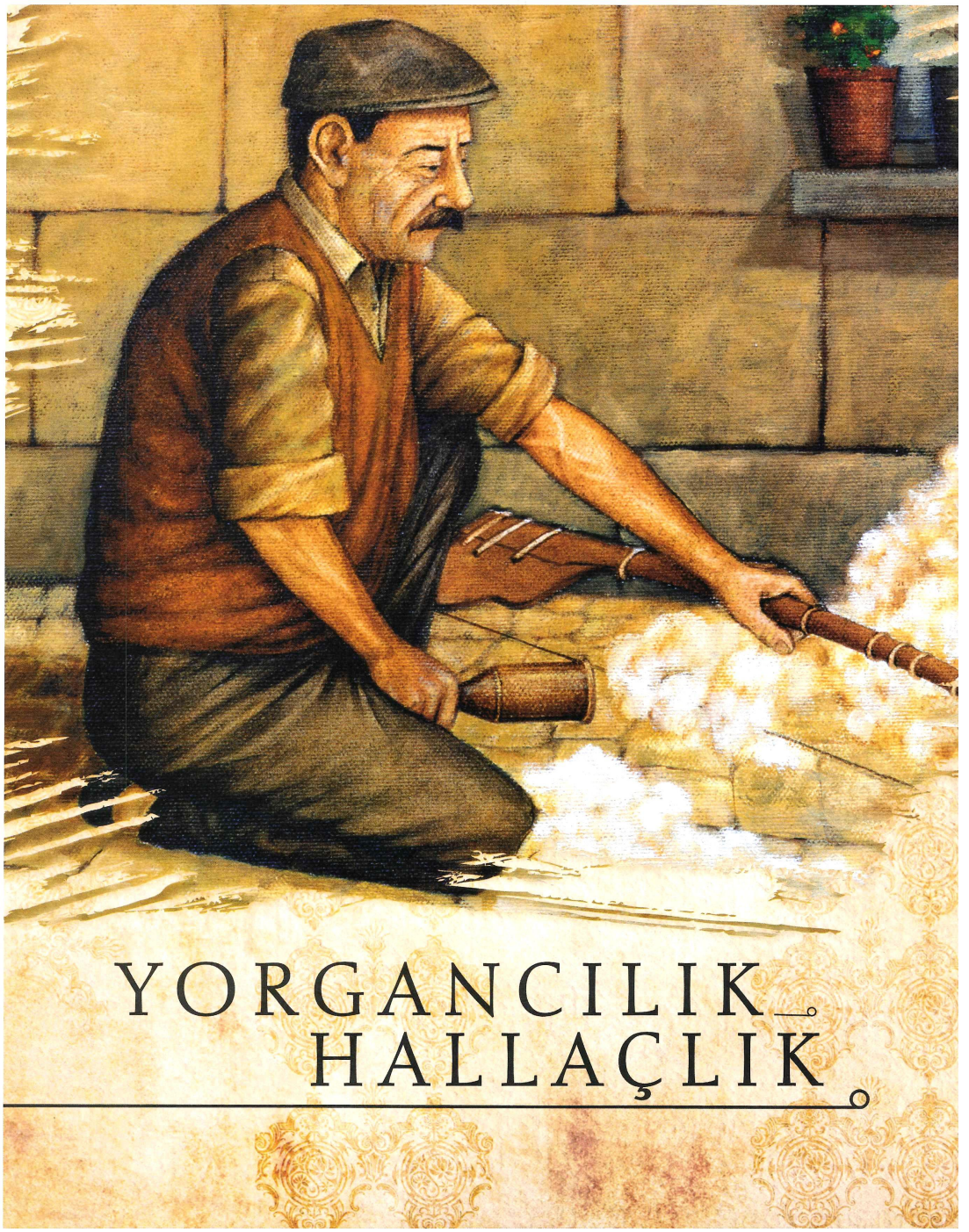

YORGANCILIK HALLAÇLIK

Ansiklopedi Sayfalarında Kalan Bir Meslek

İster soğuktan ya da başka bir etkenden korunma amacıyla, ister en basit anlamıyla edep yerlerini kapatmak amacıyla olsun, insanoğlunun üç temel gereksiniminden biridir örtünmek. Şehirleşmenin ve yapılaşmanın bu denli gelişmediği ilk topluluklarda özellikle kötü hava koşullarından korunmak için üzerine hayvan derilerden yaptığı giysilerle korunmuştur insan. Daha sonraysa sırayı bitkisel elyaflardan elde ettiği ipliklerle dokuduğu ilk bezler almıştır. Örtünme yalnızca kıyafet anlamında değil olumsuz hava koşullarından ve gece-gündüz arasındaki sıcaklık farklarından korunmak için de geçerli bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda hayvan derilerinden elde edilen postlarla başlayan örtünme bugün kullandığımız yorganlara ve battaniyelere doğru gelişmiş zaman içinde.

Yorgana Girecek Pamuk Önce Dayaktan Geçer

Yorganı, yatakta örtünmeye yarayan ve içi pamuk, yün, kuş tüyü vb. maddelerle doldurulup dikilmiş bez bir kılıftan oluşan örtü olarak tarif edebiliriz. Bu yazımızda, "yorgan gitti, kavga bitti", "yorgan kavgası", "ayağını yorganına göre uzat", "yorgan döşek yatmak" deyimlerine de konu olan yorgancılığı anlatmaya çalışacağız.

Yorgan dikmek için öncelikle yorganın çeşidine karar vermek gerekmektedir. İki kişilik, tek kişilik, çocuk yorganı (bunun diğer bir adı "cüdele"dir), tandır yorganı gibi çeşitlerden birine göre astarlık "Amerikan bezi" alınır. Daha sonra içine doldurulacak pamuğun ya da yünün veya her ikisinin birden hazırlanmasına geçilir.

Yapılacak yorganın çeşidine göre pamuk veya yün tartılır.İki kişilik bir yorgan için üç,üç buçuk kilogram pamuk gerekir. Pamuk , elyaf halinde getirilmemişse yorgancı hallaç yayı denilen aletle elyaf haline getirir.Bu işlemi annelerimiz evlerde kızılcık sopası ile yapardı. Bunun için pamuk veya yün düz bir satha serilir ve üzerine biraz su serpildikten sonra kızılcık sopası ile dövülür.Pamuk bu dayak işleminden sonra deyim yerindeyse "pamuk gibi yumuşak" hale gelir. Sopanın pamuk ya da yünün üzerine her inişinde sopanın üzeri bir miktar pamukla kaplanır. Bu işleme "çubuklama" denir.

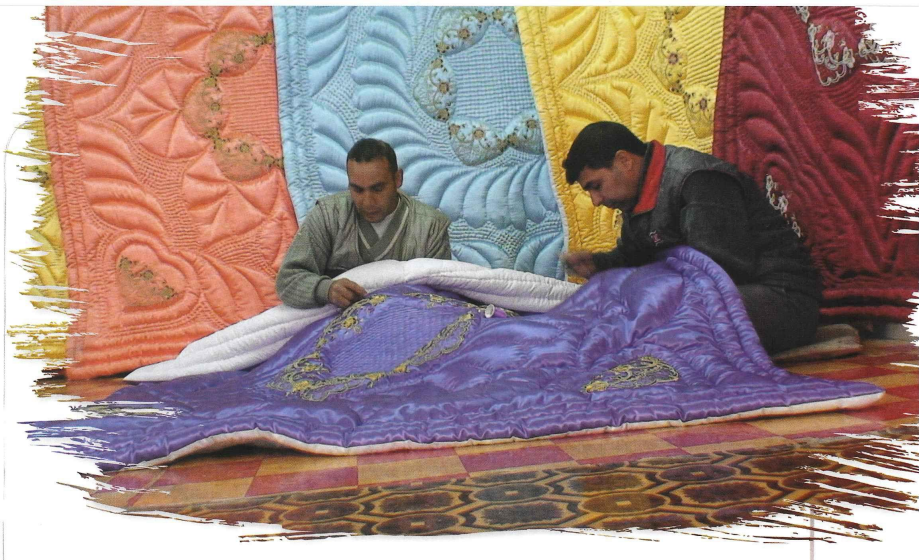

Yorgancı elyaf haline getirdiği pamuğu üç tarafı dikili torba biçimindeki astarın içine koyar. Torbanın ağzını dikmeden önce kızılcık sopası ile pamuk veya yünün astarın her tarafına aynı oranda dağılmasını sağlar. Astarın ağzı dikilir. Üstten kabaran yerlerini yine çubukla döver.

"Dayak cennetten çıkma" sözünün pamuk ve yünün sopa ile dövüldükten sonra elde edilen sonucun güzelliğiyle alakası var mıdır acaba ?..

"Astarını Buldun da Yüzü Mü Kaldı"

Eni boyuna yakın bir dikdörtgen elde edilmiştir bu sayede. Sonra astarın içindeki pamuğun sabitleme dikişleri yapılır. "Düğmeleme" de denilen bu dikiş torbada bulunan pamuğun ya da yünün daha sonradan torba içinde hareket etmesini engellemek içindir ve yorganın bükülüp katlanması sırasında içindekilerin bir tarafa yığılmasını önler. Hazırlanan astara yüz kaplanacaksa, satenden ya da basma kumaştan seçilir. Astarın eninden ve boyundan on beş yirmi santimetre daha büyük tutularak astara dikilir.

Yorgancılar genellikle yorganları müşteriye astarlayıp verirler. Ancak bazı müşteriler buna "yüz" de geçirttirirler. Hali vakti yerinde olmayanların, gücünün yettiğinden fazlasını istemelerini eleştiren bir de deyimimiz vardır. Bu gibi durumlarda "Astarını buldun da yüzü mü kaldı" derler.

Yorgancının ustalığını kanıtlayan yüzün zenginliğidir. Dükkânlarda dikilen yorganların bir tarafı Amerikan bezi, diğer tarafı parlak saten kumaştan dikilir. Daha sonra şablonu çıkarılmış motifler çizilerek iğne ile süslemeleri yapılır.

Burada şunu belirtmek gerek; yorgancının dikiş yüksüğü terzi yüksüklerinden farklıdır. Yaklaşık 1,5 cm eninde iki tarafı da açık halka gibidir. Halkanın iki tarafında çıkıntısı vardır. Dikiş sırasında iğnenin kaymasını önlemek ve kumaşa kolay saplanmasını sağlamak için yüzeyi de pütürlüdür. Ancak, bu pütürlü yüzey iğnenin dibiyle teması sırasında dikiş ipliğini çürütüp koparabilir. Bunun için de yorgancılar yüksüğün üzerine pamuk ipliği sararlar.

Yorgan İğnesi, Yorgan İpliği

Motiflerin karmaşık ya da sade oluşu dikilen yorganın fiyatına etki eder. Evlerde yapılan yorganın önce astarı dikilir. Bunun sabitleme dikişi yapıldıktan sonra da astara yüz geçirilir. Bazı kalabalık ailelerde

yorgan çabuk kirlenmesin diye yorganın bir tarafına parça kumaş dikilir. Bu ilave parça yatak açıldığında yatan kişinin ağız tarafına gelmelidir. Yorganın en çok kirlenen yeri de bu ilave kumaşın dikildiği yerdir. Yıkamak gerektiğinde bütün yorganı sökmek yerine sadece bu parça sökülerek yıkanır.

Yorgan dikişleri elbise dikişi gibi ince olmaz. Zaten yorgan iğnesi adıyla ayrı, büyükçe bir iğne vardır. Terzi iğnelerinden büyük olup, ipliği de daha kalındır. Dikiş araları da dolayısıyla geniş olur. Dikmesi kolay olduğu gibi sökmesi de kolaydır. Yorgan kirlendiği ve yıkanması gerektiğinde çabucak sökülüp dağıtılabilmelidir.

Şimdi Yorganlar Yıkanıyor

Gerçekten de yorganın çabuk ve kolay sökülebilmesi önemlidir ve evin hanımının bütün gününü yorgan ya da yastıkların sökme işi almamalıdır. Eskiden temizlik malzemeleri bu kadar çeşitli ve etkili değildi. Çocuklu ailelerin de en büyük korkuları şüphesiz çocukların uykularında altlarını ıslatmalarıydı. Sanırım "Şaban s...çtı bez getir" deyimi bu korkunun sonucu doğmuştur. Eski yorganlar günümüzdekiler gibi makinelere atılıp yıkanan türden de değildiler. Ayrıca çamaşır makinesi de hayatımıza henüz girmemişti. Bu tarz istenmeyen bir durumda evin hanımının, içine düştüğü durumu tahmin etmek zor olmasa gerek. Önce yorganın, daha sonra astarı ve yüzü sökülür, yıkanır ve çamaşır ipine asılır. Sıra yorganın pamuğuna gelmiştir. Pamuk idrar kokusu gidene kadar iyice yıkanır. Mevsim yaz ise yapılan iş biraz daha kolaydır ama olay kışın soğuk ya da yağmurlu bir havada meydana gelmişse annenin vay haline! Ve genellikle de çocukların bu şekilde altını ıslatması kış aylarında daha sık olur. Pamuğun kurutulması zor iştir. Kuruduktan sonra çubukla dövülür, kabartılır ve tekrar astara doldurup dikilir. Güzel rüyalarından birinde tuvalete işediğini sanan yaramazlar, annelerine açtıkları işin ne yazık ki o anda farkında bile değildirler.

Yorgancı Dikiş Yüksüğü

Kilis Yorgancılığı Deyince Durmalısınız

Kilis yorgancılığının Güneydoğu Anadolu'da önemli bir yeri vardır. Kilis'in küçücük bir kasaba olduğu zamanlarda şehrin sokaklarından birinin adı "Yorgancılar Çarşısı"ydı. Sağlı sollu onlarca yorgancıyla dolu olan bu çarşıda şimdilerde birkaç yorgancı kalmış bulunuyor. Kilis'te yorgancılık o zamanlar bir tür sanayiydi.

Yörede Kilis yorganları diye isim yapmıştı ve aslında bu durum halen de geçerlidir. Kilis yorgancılığı, can çekişmekte de olsa, şanını halen korumaktadır. Günümüzde bile uzak yörelerden gelip Kilis yorganı alanlar oluyor. Kilis yorganını, bir tür bayilik yöntemiyle çeşitli yörelerde satanlara da rastlanırdı.

Evlenecek olan gençlere aileleri çeyiz olsun diye yorgan yatak yaptırırlardı. Yorgan yüzleri renk renk saten kumaştan dikilirdi. Uzun uğraşlarla çeşitli motiflerle süslenen yorganları evlerdeki yüklük yerlerine katlayıp koyarlardı. Eski taş yapılı evlerin kalın duvarları arasında yüklük dediğimiz bölümler bulunurdu. Buralara yorgan, yer yatakları ve yastıklar konurdu. Evlerin mimari planı, ihtiyaçtan olsa gerek her zaman bu şekilde yapılırdı.

Ah O Tandır Yorganları...

Şimdi geliniz yine bu yöreye ait tandırdan ve tandır yorganından bahsedelim.

Tandır kış aylarında kullanılan ekonomik bir ısınma aracıdır. Ayakları normal bir masadan daha kısa olan

Tandır yorganının altına belimizden yukarısı dışarıda kalacak şekilde çepeçevre oturup ayaklarımızı tandırın içine uzatırdık. Sırtımız duvara geliyorsa arkamıza yastık alırdık. Kış günleri tandır sefasına diyecek olmazdı. Gaz lambasının aydınlığında meyveler soyulur, kuru üzüm, şıra ve çerez yiyerek geç saatlere kadar oturur, büyüklerimizin anılarını dinlerdik.

ahşap bir masadır. Tandır masasının üzerine de normal yorganlardan daha ince olan tandır yorganı örtülür. Altında ise içinde kömür ateşi olan bir mangal vardır.

Mangalın sıcaklığıyla tandırın içerisi ısınır. Yorganın altına da belden yukarısı dışarıda kalacak şekilde çepeçevre oturulur. Yorganın altı sıcacıktır. Buna karşılık odanın içerisi soğuktur. Tandır, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yaygın bir ısınma aracıydı. Ülkenin yokluk günlerinden kalma bir yaşam biçimiydi esasen. Sobada yanan odunun ateşi geçmeden mangala alınıp tandırda ısınmaya devam edilirdi. Geceleri yer yatakları da tandırın etrafına açılırdı. Ancak kimi zamanlar görülen bir rüyanın ya da kâbusun etkisiyle tandır yorganı tekmelenir ve mangalın içindeki ateşe itilirdi. Bu şekilde pek çok yangının tandır mangalına temas eden yorganların yanmasından çıktığı bilinmektedir. Daha sonraları Halep tipi tandırlar çıktı. Ateşi, mangal yerine odanın bir köşesine kazılan küçük, dairesel çukurlara konuldu, tandır masası da bu çukurun üzerine yerleştirildi. Çukurun üzerinde de ayakların veya yorganın girmemesi için ateşe dayanıklı ağaçtan parmaklıklar vardı.

Tandır yorganının da diğer yorganlar gibi bir astarı vardır. Ancak bunun içine pamuk ya da yün yerine eski giysilerden oluşan şilteler girerdi. Diğer yorganlar gibi kalın olmasa da ısıyı tutmada daha etkiliydi.

Ismarlama Yorgancılık Öldü

Kilis'te, İstanbul'da, Sarıyer'de konuştuğumuz yorgancıların dertleri aynı: Halkımızın hazır yorganları tercih etmeleri ve iş yapamamaları... Sentetik mad-

Hallaçlığı biz ayrı bir meslek olarak düşünürdük. Konuştuğumuz yorgancılardan bunun da kendi mesleklerinin bir bölümü olduğunu öğrendik. Hallaç, yatak, yorgan ve yastıklarda kullanılan pamuk ve yünü bir yay veya tokmak yardımıyla kabartan kimsedir. Hallaçlık diğer bir anlatımla yorgancının seyyar halidir.

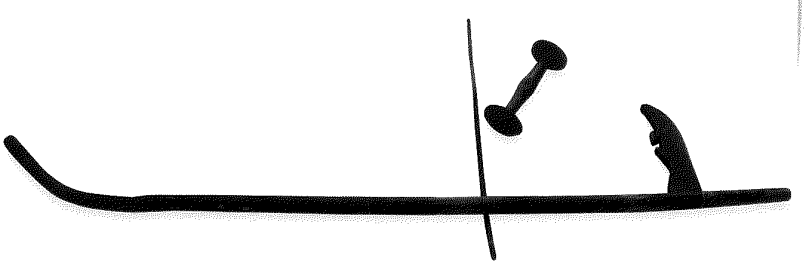

Hallaç Yayı, Çubuğu, Tokmağı

delerden imal edilen hazır yatak ve yorganların insan sağlığı açısından zararlı olduğunu iddia ediyorlar. Pamuk yorganların daha sağlıklı olduğunu savunuyorlar. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da pamukludan ziyade yün yatak ve yorgan kullanılmaktadır. Bunun başlıca nedeni bu bölgelerimizde özellikle küçükbaş hayvancılığın yaygın olmasıdır.

Buna karşılık, Karadeniz, Ege ya da Marmara bölgelerimiz pamuktan yapılan yatak ve yorganı tercih ediyorlar. Yorgancılığın yok olmasındaki en büyük etkenlerden biri de şüphesiz yoğun çalışma temposunun yanında evlerin de müstakil yapılardan apartman dairelerine dönüşme sürecidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kirlenen bir yorganın temizlenmesi oldukça zahmetli bir uğraştır. Buna karşılık fabrikasyon üretilen yorganlar elde yıkandıkları gibi çamaşır makinelerinde bile yıkanabilmektedirler. Yaşadığımız mekânların giderek küçüldüğünü ve evlerde "yüklük" gibi bir bölümün de daha az görüldüğünü buna ekleyebiliriz.

Dikiş yüksüğü, makas, dikiş ipliği, dikiş makinesi, mezura, motif şablonları, yay, tokmak yorgancıların kullandığı malzemelerden bazılarıdır.

Yorgancı, Aynı Zamanda Hallaçtır

Hallaçlığı biz ayrı bir meslek olarak düşünürdük. Konuştuğumuz yorgancılardan bunun da kendi mesleklerinin bir bölümü olduğunu öğrendik. Hallaç, yatak, yorgan ve yastıklarda kullanılan pamuk ve yünü bir yay veya tokmak yardımıyla kabartan kimsedir. Toplu halde duran bir nesneyi darmadağın etmek anlamına gelen "hallaç pamuğu gibi atmak" deyimine de özünde bu iş kaynak olmuştur.

Yorganın astarı hazırlandıktan sonra içine girecek olan pamuk ya da yünün hazırlanmasından bahsetmiştik. İşte bu aşamada yorgancı yay dediğimiz alet ile elyaflama işini yapar. Yay denilen alet bir ucu yay gibi bükülmüş, diğer tarafında da kirişi gergin tutmaya yarayan bir ahşap parçası bulunan bastona benzer kalınca bir sopadır. Yayın bir ucundan diğer ucuna gergin şekilde çekilmiş bir kirişi bulunur. Kiriş yayın ucuna çivi ya da düğümle bağlanmıştır. Kiriş, küçükbaş hayvan bağırsağının özel bazı işlemlerden geçirildikten sonra kurutulmasıyla elde edilir. Yay, yün ya da pamuğun içine doğru uzatılıp kirişine de "ilat" adı verilen tokmakla vurulur. Bu esnada "tın tın" diye ses çıkarır. Kirişin bu titreşimleri keçeleşmiş haldeki pamuk ve yün yumaklarını açar ve elyaf haline getirir. Yorgancılığın içinde olan bu eylem daha sonra seyyar olarak mahalle aralarında yapılan bir iş kolu haline geldi.

Diğer bir anlatımla yorgancının seyyar halidir hallaçlık. Hallaç evden dışarı çıkamayan halka hizmet veren bir kimse oluyor bir anlamda. Hallaçlar yatak, yorgan ya da yastığın pamuğunu çıkartır, elyaf haline getirir, sonra da aynı yerde tekrar dikerlerdi.

Hallaçlar da İşi Makinelere Kaptırdı

Pamuğu atılan yorgan ya da yatağın dikiş işlemini hallaca ek para vermemek için ev halkı yapabilirdi. Hallaçların yaptığı iş de artık makineler tarafından yapılmaktadır. "Düm-teke-düm-tek" düzenindeki tokmak vuruşları Türk Halk Müziği'mizde "hallaç usulü" olarak yerini almıştır.

Yakın geçmişimize dek ara sıra da olsa sokak aralarında rastladığımız bu ustalar artık pek görünmüyorlar.

Aslında tekstil tezgahlarının atölyelerden büyük fabrikalara dönüşmesiyle dev makinelerin pamuğa olan talebi de fazlasıyla artmıştır. Bu fabrikaların, elyaf ihtiyacını hallaçların düm-teke-düm-tek vuruşları nasıl karşılasın? Dolayısıyla durmaksızın pamuk ve yün elyafıyla beslenen bu devlerin ihtiyaçları yine aynı büyüklükte olan dev çırçır makineleriyle mümkün olmuştur.

Yorgancılık ve hallaçlık meslekleri de yazılarımıza konu olan diğer meslekler gibi yalnızca ansiklopedi sayfalarında rastlayacağımız türden meslekler kervanına katılmışlardır.

ANTEP İŞİ
EL İŞLEMESİ

Makinenin Yenemediği Eşsiz Bir El Sanatı

Nakış genel anlamda kumaş üzerine pamuk, keten, ipek veya sim iplikler kullanılarak yapılan bir tür süsleme sanatıdır. "Antep işi", süsleme sanatımızın Gaziantep ve çevresine özgü bir türüdür.

Antep işi'ni diğer nakış türlerinden ayıran özellikleri "ajur" ve "susma" adları verilen iki farklı teknikle işlenmesidir.

Beyaz işi nakışlar grubunda sayılan Antep işi Anadolu'nun pek çok yöresindeki genç kızların çeyiz sandığındaki en nadide parçalardan biridir.

Temelde genç kızların çeyizlerinde bulundurdukları Antep işi günümüzde Gaziantep il sınırlarını aşmış ve Gaziantep'ten hem Türkiye'ye hem de yurt dışına ismini duyuran önemli yöresel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antep işlerinin hangi dönemde başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1850'lerde ilk olarak Gaziantep'in köylerinde erkeklerin başlarına giydikleri terliklerin motiflerinin, şehirde daha ince kumaşlara işlendiğini söyleyebiliriz.

"Antep İşi Olmayana Lahmacun Yok"

Gaziantep yöresinde ev hanımları tarafından yapıldığı için bu adla adlandırılmıştır. Kız evi tarafından yapılması zorunlu sayılan Antep işini istenirse oğlan evi de yapabilir. Örneğin, çeyizlerde "Antep işi elişleri olmayana lahmacun yok" diye şakalar yapılır.

Antep işi genellikle mahalle aralarında komşulardan usta-çırak usulü ile öğrenilir. Bununla birlikte günümüzde kız meslek liselerinde Antep işi bölümleri mevcuttur. Antep işinin uygulandığı yerler elbise, buluz süslemeleri, kitap kabı, pano, abajur, çanta, eşarp ve dekorasyon amaçlı örtülerdir.

Türk işleme sanatının karakteristik yapısını çok çeşitli yönleriyle yansıtan Antep işi, Bursa keteni, Rize bezi, Panama keteni, birman, çuval, saten v.b. kumaşlar üzerine "susma" ve "ajur" adları verilen iki farklı nakış tekniğiyle işlenir. Susma işlemeyi, ajur ise iplikleri keserek çekmeyi ifade eder.

Türk işleme sanatının karakteristik yapısını çok çeşitli yönleriyle yansıtan Antep işi, "susma" ve "ajur" adları verilen iki farklı nakış tekniğiyle işlenir. Susma işlemeyi, ajur ise iplikleri keserek çekmeyi ifade eder.

Antep işi nakışlarda yün, orlon, ipek, rafya gibi iplikler kullanılır. İşlenecek kumaşın her iki tarafının ipliklerinin aynı kalınlıkta olması gerekir; aksi halde kumaş iplikleri boy ipliğinin kalınlığına göre ayarlanır. Antep işi yapılırken birman, telgar, tafta, demor ve ipekli kumaşlar kullanılır.

Bu kumaşlar içinde birman tipi kumaş daha çok tercih edilir. Bunun nedeni birman ile yapılan Antep işinin diğer kumaş türleri ile yapılan işlere göre daha narin ve güzel görünmesinin yanı sıra daha kullanışlı olmasıdır.

Küçücük Bir İğnenin Ucundan...

Renk tercihinde krem renginin öncelikli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Başlıca Antep işi desen çeşitleri şunlardır: 1-Kartallı dal, 2-Karanfilli dalı, 3-Yastı göbek, 4-Yıldızlı, 5-Bebekli, 6-Aşıklı köşe, 7-Kokan gül, 8-Filiksiye, 9-Motif, 10-Marullu dal. Bu on farklı desen türünün içinde en çok tercih edilen desen çeşitleri "Yastı göbek" ve "Karanfilli dal"dır.

Antep işi yapımında genellikle ipek iplik tercih edilir. "İpek iş ipliği" veya "Antep işi ipliği" olarak da adlandırılan bu malzeme oldukça ince bir ip çeşididir.

En çok krem rengi kumaş kullanıldığı için buna uygun olarak krem rengi iplik tercih edilmektedir. Antep işinin kendine has, çok ince ve küçük bir iğnesi vardır.

Antep işinde en çok kullanılan kumaş tipi Birman oldukça narin bir kumaş çeşidi olduğu için bu iğneye başvurulur. Antep işi yapımında ilk aşama işlenecek bez parçalarının arzu edilen ölçülerde kesilmesidir.

Daha sonra tel çekme işlemine geçilir. Tel çekme, iğne ile kumaşın üzerinde işlenecek olan desenin yerinin belirlenmesidir. Sonraki aşamada nakışın işlenmesine başlanır. Tel çekme sırasında kumaşın üzerine eklenen teller makasla kesilir ve kumaş tellerden temizlenir.

İplikle alt zemin hazırlanır ve desenin işlenmesine başlanır. Antep işi yapıldıktan sonra ütülenerek kullanılır. Yıkanırken elde, ılık suda ve sabunla yıkanması gerekir; çamaşır makinesinde kesinlikle yıkanmamalıdır. Antep işi nakışlarının başlıca türleri şunlardır:

1-Kartopu, 2- Fil işi, 3-Cemeliyan, 4- Badem, 5-İpek işi (kenarlarında ipek süslemeler bulunur), 6-Tek dikiş (yalnızca kumaşın kenarlarına işlenen Antep işi), 7-Ciğer deldi, 8-Ajur.

Makine, El İşini Yenemedi

El üretimi Antep işlerinin yanı sıra makinelerde imal edilen Antep işi işlemelere de rastlamak mümkündür. Telgar kumaşı üzerine makine işi yapılabilmesine rağmen en çok tercih edilen şekli elde yapılan Antep işidir.

Buradan hareketle Antep işi nakışların "gergef" veya "kasnak" adı verilen iki farklı yardımcı alet üzerinde işlendiğini söyleyebiliriz. Gergef, işlenecek kumaşı gergin tutmaya yarayan dikdörtgen biçiminde ahşap bir çerçeveden ibarettir. İki ana parçadan oluşur.

Gergefin yerden yüksekliğini iki tarafındaki ayaklar sağlar. Bundan başka bacakları bir arada tutmaya yarayan ve "kılıç" adı verilen çubuk gövdenin bir arada durmasına yarar. Kılıcın üzerinde boylu boyunca delikler bulunur ve bu deliklere çivi takılmak suretiyle gergefin mesafesi ayarlanır.

Gergef büyük boyuttaki nakışların birden fazla kişi tarafından işlenmesine olanak sağlar. Örneğin yatak takımları, oda takımları, namaz dolakları ve çeşitli

örtüler gergefte işlenir. Kasnak ise iç içe geçen iki ahşap çemberden oluşur. Bu çemberler külekçi dükkanlarından alınır.

Gergef gibi kasnak da işlenecek kumaşın gergin durmasını sağlar. Temel farkı ise taşınmasının kolay oluşundan ötürü herhangi bir yerde çalışma imkanı vermesidir. Komşusuna oturmaya giden biri yanında kasnağını da alarak orada hem sohbet eder hem de işini işlerdi. Yatak üstlerini, vitrinleri ve çeşitli mobilyaları süsleyen mendiller ya da işlemeler yapmak için kasnak daha uygundur.

İğne ile Kuyu Kazmak

Antep işi oldukça fazla emek isteyen ve zahmetli bir iştir. Örnek vermek gerekirse bir yatak odası takımı 2 adet kırlent örtüsü, 2 adet yastık örtüsü, 2 adet karyola eteği ve 1 adet karyola örtüsünden oluşur.

Bu parçalardan ibaret bir yatak odası takımının yapılması ortalama 1 yıl sürmektedir ve yaklaşık 5.000 TL civarında bir fiyatla satılmaktadır. Diğer Antep işi oda takımları ise yaklaşık 16-18 parçadan oluşur.

Bunlar; mendiller, 2 adet sehpa örtüsü, 1 adet masa örtüsü, 1 adet orta masa örtüsü, 1 adet tuvalet aynası örtüsü ve komidin örtülerinden oluşur.

Antep işi bölgemizin en eski ve en çok ilgi gören el sanatlarından biridir. Öyle ki eskiden Gaziantep'te her evde ve her genç kızın çeyizinde mutlaka Antep işi nakışların bulunması evin olmazsa olmaz kurallarından biriydi.

Bununla birlikte Antep işinin daha önceki sayılarda ele alınan diğer el sanatları ve meslekler kadar yıpranmış olmadığını söyleyebiliriz. Hane halkı ölçeğindeki bireysel üretim faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin eskiye göre daha az olduğu ve nakış işlemenin daha az cazip hale geldiği gerçeği ise madalyonun öbür yüzüdür. Yaşanmış bir öyküyle devam edelim;

Parmaklarım Görüyorya

Yaşı biraz geçmiş bir komşu kızı vardı. Adı Zahide. Zahide ablanın gözleri zayıftı. Nakışı işlerken o kadar eğilirdi ki, nerdeyse gergefin içine girecek olurdu. Buna karşın arkadaşlarından geri kalmaz, o da çeyizine ha bire nakışlar işlerdi.

Kaç kez tanık olmuştum. Arkadaşları uyarırdı onu:

"Bacım gözlerine yazık. Bunlar gözlerinden değerli mi? Yarın Allah etmesin kör olursan, işlediğin bu nakışları göremezsin bile."

Dinlemezdi onları. İnatla sürdürürdü nakış işlemeyi Zahide abla.

-Göremezsem görmeyeyim derdi. Zaten ben bunları kendim göreyim diye işlemiyorum ki...

Bir gün annesiyle tartışmalarına tanık olmuştum. Annesi gergefteki işlemeyi söküyordu. Zahide gözlerinden sicim gibi yaşlar akıtarak yalvarıyordu.

- Sökme gergefimi, n'olur ana. Söz, bu son. Bir daha işlemeyeceğim. Onu dinlemiyordu annesi.

- Yeter be! diye bağırıyordu. Gözlerin kör olacak.

Zahide abla hıçkırıyordu.

- Oldu zaten. Nakışımı bırak!

Çılgına dönmüştü anne.

- Ne? Oldu mu?

Sakindi gerçeği açıklarken Zahide abla.

- Oldu ya... Ne zamandan beri göremiyorum.

- Göremiyorsun da nasıl işliyorsun bunları kız?

- Parmaklarım görüyor ya...

Zahide ablanın son nakışlarını kör gözle işlediği anlaşılmıştı. Herkes buna şaşıp kalmıştı. Günlerce mahallede, kentte dilden dile dolaşmıştı bu olay.

Babası Zahide ablayı doktora götürdü. O zamanlar kentte bir tanecik göz doktoru vardı. Dayı Ahmet Ağa Okulunun bitişiğindeki konak, hem evi hem muayenehanesiydi doktorun. Sami Gözonar'dı adı.

Doktor Sami Bey, genç kızın gözlerini uzun uzun muayene ettikten sonra kararını vermişti.

"Bir daha görmez bu gözler. Fena harcanmış."

Kanadı kırık kuşlar gibi dönmüşlerdi eve. Issız ıssız ağlayarak...Onu tanıyanlar tanımayanlar da ağlamıştı Zahide ablanın gözleri için. Çocuktum ama ben de ağlamıştım.

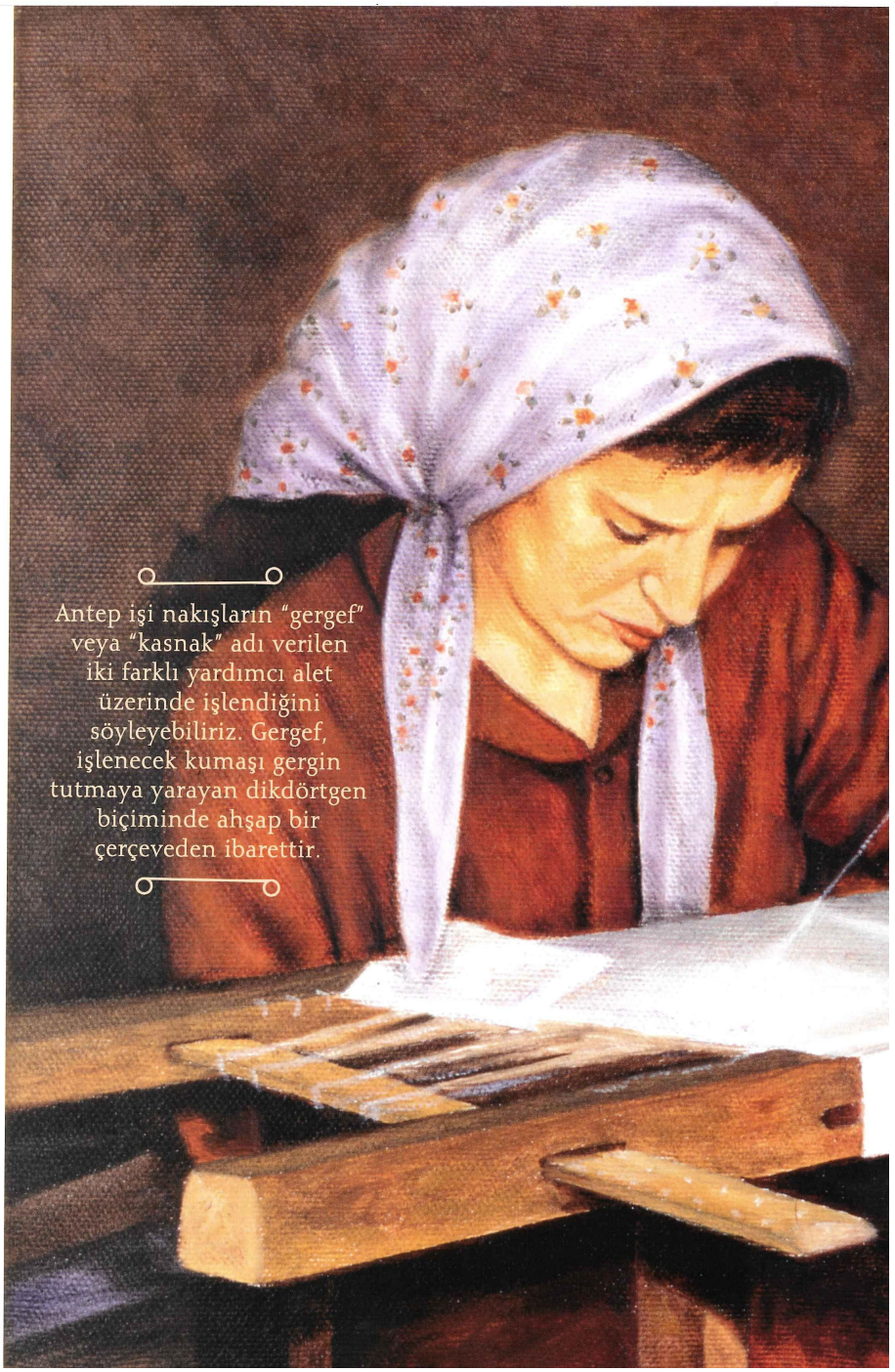

Antep işi nakışların "gergef" veya "kasnak" adı verilen iki farklı yardımcı alet üzerinde işlendiğini söyleyebiliriz. Gergef, işlenecek kumaşı gergin tutmaya yarayan dikdörtgen biçiminde ahşap bir çerçeveden ibarettir.

BAKIRCILIK

Hayatımızdan Kayıp Gitti Buzdaki Dansçılar Gibi

Bakır kaplar yakın zamana kadar mutfaklarımızın vazgeçilmez eşyalarıydı. Önce estetikten uzak alüminyum kaplar çıktı piyasaya, sonra emayeler, melaminler ve daha sonra da paslanmaz çelik kaplarla, teflonlarla doldu mutfaklardaki raflar,dolaplar. İşte bu yenilikler ve seri üretim bakır kapların tahtını sallamaya başladı. Daha sonra da, neler oluyor diyemeden alaşağı oluverdi. Mutfaklarımıza annelerimizin çeyizi ile gelen bakır kaplar, üzerlerine kuma getirdiklerimiz yüzünden sandıklara yeniden kapatıldılar. Yüzyıllardır bizimle yaşayan bakır kaplar ve bakırcılığın sonu da böylece geliverdi.

Bakırın Kalayla İzdivacı

Bakır, maden devriyle birlikte insanoğlunun hizmetine girdi. Bakırın doğada kolay bulunabilmesi kullanımını da yaygınlaştırdı. Bakır kolay şekil verilen bir madendir.Bu özelliği onun alet ve avadanlık yapımında çokça kullanılmasını sağlamıştır.

Türklerdeyse bakır, atların alınlıklarında, üzengilerinde, ok uclarında, yay ve ok kuburlarında, kalkan ve kılıç kınlarında süsleme malzemesi olarak kullanıldı.Yapılan arkeolojik çalışmalarda da bunu yeterince görmek mümkündür.

Kalay, bakır gibi yumuşak ve kolay şekil verilebilir bir madendir. Dahası, hava ile teması sonrasında kolay oksitlenmez. Bu özellik, korozyondan korunması gereken eşyalarda kalaya çokça başvurulmasında en önemli etkendir. Gerçekten de bu şekilde kaplanan bakır mutfak eşyalarında ve kaplarda kalay koruyucu bir katman oluşturur. Kalayın bakırla birlikte kullanımı bakıra yeni bir boyut kazandırmıştır. Bakırın baş tacı edilmesi de kalay madeni ile yaptığı birliktelikten dolayıdır.

Bu sayede tek başına mutfak eşyası olarak kullanıldığında çabuk oksitlenip, zehirlenmelerden dolayı da ölümlere sebep olabilen bakır kaplar kalayla sırlandılar. Kalaylanmış bakır kaplar sağlıklı, uzun ömürlü ve aranır oldular. Böylece yüzyıllarca sürecek kalaylı bakır kullanımı da başlamış oldu. Yerleşik toplumlarda bakırın kalaylanması kalaycı dükkanlarında yapılırdı. Göçebe toplumlarda ise seyyar kalaycılar ortaya çıktı.

Bakır Nakışçılığı Harikalar Yarattı

Bakırın mutfaklara girmesiyle bakırcılık da gelişip bir işkolu haline geldi. Yakın zamana kadar bakırdan yapılan eşyalar ekonomimizin önemli ihracat kalemlerindendi.

Bakır kapların sıkça kullanılması onların estetiğini de gündeme getirdi. Şekille sınırlı kalmayıp çeşitli teknikler kullanılarak yapılan bakır araç gereçlerin süslenmeleri ise ayrı bir sektörün doğmasına sebep oldu. Bakır nakışçılığı dediğimiz bu işkolunda da birçok nakışçı kalfaları harika işler çıkardılar.

Bakır, sadece mutfak araç gereci olarak değil, aynı zamanda savaş aletleri yapımında da kullanıldı. Bakır kılıçlar ve mızraklar kolay eğildiğinden tam verimli değildi. Bakırın savaşlarda kendinden söz ettirmesi ancak yüzde seksen oranında kalayla karışımından sonradır. Bronz denen bu alaşım, bakırdan yapılan araç gereçlere karşı kesin üstünlük sağlamıştır.

Çıkarıldığı maden ocaklarından başlayıp, şekillendirildiği atölyelerde ve bezemelerinin yapıldığı dükkanlarda binlerce insan bakırın nimetlerinden yararlandılar. Bakırcı çarşılarından yükselen çekiç sesleri bir orkestranın çıkardığı sesler gibi kulağa hoş gelmeye başladı.

Bakır Özgürlüğünü Kazanıyor

Her usta yaptığı bakır eşyanın bir yerine ismini kazıyarak yazardı. 18. ve 19. yüzyıllar bakırcılığımız açısından karanlık bir dönemdir, çünkü bu döneme ait pek çok eski bakır eşyada ne yazık ki nakışı işleyen ustaların imzaları görülememiştir.

Osmanlı Imparatorluğu'nda İttihat ve Terakki yönetimine kadar asker altına alınmamaları nedeniyle bakırcılık, kunduracılık, boyacılık, kuyumculuk, madeni sanatlar, mobilyacılık, fotoğrafçılık ve terzilik gibi zanaat kollarına başta Ermeniler olmak üzere azınlıklar hakim oldular.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra azınlık nüfusun çeşitli nedenlerle azalması sonrasında çıraklık ve kalfalıktan atölye sahipliğine soyunan halk kısa zamanda hatırı sayılır bir mesafe aldı.

Cumhuriyetimizin ilk yıllarından bugüne Kahramanmaraş, Erzincan, Konya ve Gaziantep bakırcılığımızın gelişip şekillendiği iller olarak isim yaptılar. Yapılan bakır kaplar esnaf arasında "Maraş işi", "Konya işi" , "Antep işi" gibi isimlerle adlandırılarak ekol oldular.

Bakıra Şekil Verme

Bakırın bir sanat eseri haline gelişi uzunca ve zahmetli bir uğraştan sonra olur. Fabrikalarda işlenen bakır kullanılacağı yere göre "hadde" denilen çok büyük silindirlerden geçirilerek plakalar halinde esnafın kullanımına sunulur.

Bakıra şekil verenler "çekiççi ustaları"dır. Bakır fabrikalarından levha halinde alınan bakırlar, yapılacak olan eşyanın biçimine göre kesilir. Yalnızca çekiç ve lehim kullanarak şekillendirilirler. "Demir tavında dövülür" sözü bakır için de geçerlidir.

Çekiççi ustalarının, elleri altında yapacağı bakır kapların şekline göre çeşitli örsleri ve çekiçleri vardır. Her çekiçlemeden sonra bakır sertleşir. Fazla çekiçleme sonucunda bakır kırılabilir. Bakırın sertliği ocaklarda tavlamayla giderilir.

Tavlanan bakır yumuşar ve yeniden şekil vermeye hazır hale gelir. Burada marifet yapılacak olan bakır eşyayı tek parçadan yapmaktır. Çekiççi ustası bir vazo yapacaksa, daire şeklindeki bakır levhanın ortasından çekiçlemeye başlar ve buradan vazonun, boğazına doğru çekiçleyerek devam eder.

Vazonun her biçimlenme aşamasında kullandığı örs ve çekiçlerin çeşitliliği önemlidir. Paşa mangalı, Selçuk ibrikler, yekpare vazolar, semaverler, cezve takımları, tatlı takımları, kapaklı pilav sahanları, mücevher kutuları, mırra kahvelikler, boğumlu saray vazoları, tepsiler, güğümler, hamam tasları, hamam taraklığı, sefer tasları, muhasara kazanları, don kazanları, yemek tencereleri çekiççi ustalarının hünerli ellerinden çıkan bakır eşyalardan bazılarıdır.

Santimetre Kareye 3 Bin Çekiç

Maharet bu bakır eşyaların yekpare yapılmasında ve santimetrekareye vurulan çekiç darbelerinin sayısındadır. Santimetrekareye 3000 çekiç vurulduğu söylenir.

Halıcılıkta santimetre kareye atılan ilmik sayısı nasıl halının değerini belirlerse, bakır eşyanın değeri de o eşyanın yapımında vurulan çekiç sayısı ile ölçülür. Sonraları bakırcılıkta tornanın sık kullanılması bakır eşyanın da kalitesini düşürmüştür. Buna sebep de tornada kullanılan levhanın zorunlu olarak lüzumundan ince olmasıdır.

Çekiççi ustalarının yaptıkları bakır kaplardan bazıları süslenmek üzere nakışçılara gönderilir. Süsleme sanatında çeşitli teknikler kullanılır. Başlıcaları kabartma, kesme, çizme, oyma ve kaplama teknikleridir. Üç-dört tekniğin birlikte kullanıldığı bazı nadide parçalar ne yazık ki eski tarihi eser kaçakçıları tarafından yurt dışına kaçırılmıştır.

Ankara Etnoğrafya Müzesi, İstanbul'da Türk İslam Eserleri Müzesi ve Topkapı Müzesi'nde yukarıda saydığımız bezeme teknikleriyle yapılan bu şaheser parçaları görebiliriz.

Yazımıza, birbirine rakip şehirlerden iki kişinin aralarında geçen bir nükte ile devam edelim.

Biri diğerine;

"Bizim memlekette öyle büyük kabak yetişir ki bir bölük asker yese yarısı ortada kalır." der. Öbür kişi bu palavranın altında kalır mı, şöyle cevap verir;

"Bizim memleketteki bakırcı çarşısında öyle büyük bakır kazanlar yapılır ki kırk usta kazanın içinden çekiçler, kırk usta da dışından çekiçler, birbirlerinin çekiç sesini duymazlar." der. Kabak palavrasını atan;

"Duydum ama bu kadar da palavra atanı duymadım arkadaş." deyince öbürü "Valla senin memleketinde yetişen kabaklar da ancak bizim bu kazanlarda pişer."diyerek noktayı koyar.

"Sen de Yapabilirsin..."

Hacı Mehmet Ustayı 1962'de tanıdım. O yıllarda açtığım resim sergimi gezmiş, tanışmak için de bir kartını bırakmıştı. Onu bakırcılar çarşısındaki un değirmeninin bitişiğindeki küçük dükkanında buldum.

Dükkan, ortasından bir perdeyle bölünmüştü. Arka bölümden tık tık çekiç sesleri geliyordu. Beni çok sıcak karşıladı. Çaylarımızı içerken içeriden bir bakır tepsi istedi. Getirilen tepsinin her santimetresi nakışlarla doluydu.

Hiç boş yeri yoktu. Bana bunun nasıl yapıldığını sordu. Ben uzunca bir incelemeden sonra presle basıldığını söyledim. "Yok, bilemedin" dedi. Dükkanı ortasından bölen perdeyi araladı ve "bak içeride bu işi yapıyorlar" dedi.

İçeride altı-yedi kişi vardı. Bazıları ahşap mengenelere sıkıştırdığı vazoları, bazıları da tahta üzerine kenarlarından eğik çivilerle sıkıştırdığı leğenlere kalem ve çekiçle bir şeyler yapıyordu. İki yetişkin usta da oturdukları tezgahlarının örslerindeki bakırları çekiçliyorlardı.

Bana dönerek "sen de yapabilirsin" dedi. Tepsinin üzerindeki işçiliği gördükten sonra gözüm korkmuştu, "yapamam" dedim.

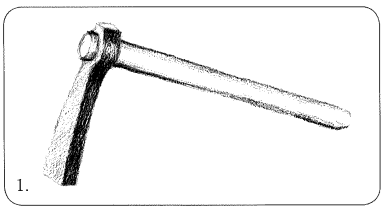
1.

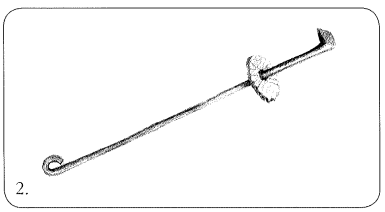
2.

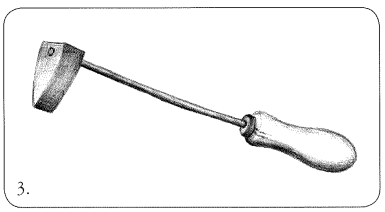
3.

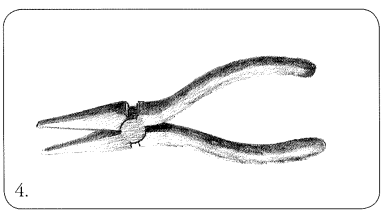
4.

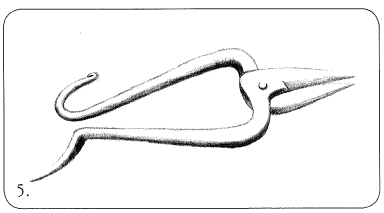
5.

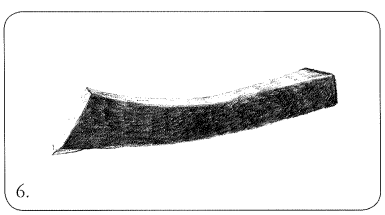
6.

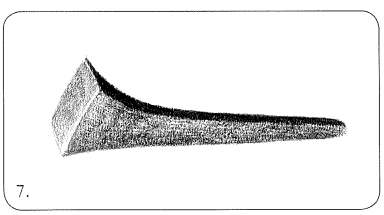
7.

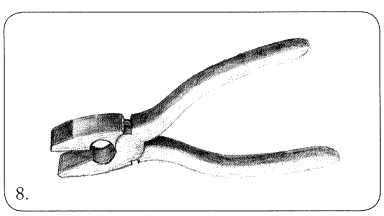
8.

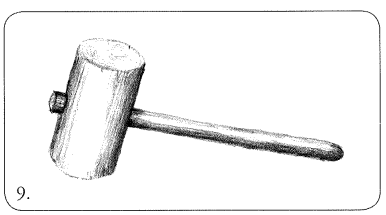
9.

1. Çekiç, 2. Çızağı, 3. Havye, 4. Karga Burnu, 5. Makas, 6. Nakış İşleme Kalemi, 7. Örs, 8. Pense, 9. Tokmak

"Şu çocukların içinde çobanlıktan gelenler var. Onlar sadece işlerler, çizemezler. Halbuki sen ressamsın; hem çizer, hem işler, hem de bunlara işlemeleri için çizimler yaparsın. Bu işte tek olursun" dedi.

Deneme için bir hafta okuldan kalan boş zamanlarımda gelip çalışacağımı söyledim. Çok sevinmişti. İki hafta sonra o atölyede ustabaşı olmuştum. Orada yıllarını bu işe vermiş kalfaların haftalıklarını da ustamın ısrarı ile ben vermeye başlamıştım.

Kısa zaman içinde şehrin en iyi nakışçılarından biri olmuştum.

Çekiççilerden Nakışçılara

Çekiççi ustalarının maharetli ellerinden çıkan bakırlar nakışlanmak üzere nakışçılara gelir. Önce bakır eşyanın biçimine uygun motifler seçilir. Burada eskiden yapılmış bakır motiflerine öncelik verilir. Üzeri temizlenmiş bakırlara çini mürekkebi ile çizilen motifler çelik kalem ve çekiçle işlenir.

Çelik kalem, belirli bir açı ile tutularak nakış yaparken bakır üzerinde "V" şeklinde kanal izi bırakır. Bazı bakırlar ahşap mengenelerde bazıları da tahta üzerinde işlenir. Sarı bakır, kırmızı bakıra nazaran sert olduğundan sarı bakırın üzerine nakış çok zor ilerler. Sık sık kalemin ucu kırılır. Masanın kenarında bulunan elle döndürülen aşındırıcı taşla uçları yeniden yapılır. Sarı bakırı işlemeyi nakışçılar pek tercih etmezler.

Nakışlanan bakırlar zımpara keçe ile tesviye edilip kalaycıya gönderilir. Kalaydan geldiğinde de siyah boya ile nakışlanan yerler boyanır. Kuruduktan sonra silinip temizlenir. Çukur yerler siyah, diğer yerler de kalaylı olarak kalır. Böylece yeni bakıra eski görünümü kazandırılır.

Gaziantepli Hacı Mehmet Usta hacca gittiği yıllarda Mısır'a da uğrar. Kahire'nin bakırcılar çarşısında gezerken, bakır kaplara nakış işleyen bir adam görür. Gözü adamın nakış yaparken kullandığı çelik kaleme takılır.

Anlattığına göre izin isteyerek kaleme şöyle bir bakar, hepsi o kadar. Gaziantep'e döndüğünde mesleği olan kalaycılığa devam eder. Bu arada Mısırlı nakış ustasının nakış kalemini aklından bir türlü çıkaramaz. Maksadı onun yaptığı gibi, bakır üzerine oyma nakış yapmaktır.

Haftalar aylar geçer. Aklında hep şöyle bir gördüğü nakış kaleminin ucu vardır. Bu arada kalemin ucunun şeklini unutmuştur. "U" şeklinde miydi, yoksa "kare"miydi. Değişik biçimlerde çelik kalem uçları yapar. Fakat bu kalemler ya bakır kaba saplanmakta yada bakırı delmektedir.

Nihayet kalemin ucunu "V"şeklinde yapar. Mısırlı ustanın nakış kaleminin ucu "V" şeklindedir. Bulduğu bu nakış kalemi bakırın üzerinde kayıp gitmektedir.

Bitkisel Hayata Giren Sanatlar

İşte bakır süsleme sanatının en önemlilerinden birinin başlangıcı böyle olur. Gerçi çok önceleri bu süsleme tekniği kullanılmıştır ama "karanlık devir" diyebileceğimiz yaklaşık yüz yıllık bir dönemden sonra, 20. yüzyıl ortalarında, bakır üzerine oyma nakış sanatının yurdumuzda yeniden doğuşu bu şekilde olmuştur.

Hacı Mehmet Ustanın bu gözlemi, binlerce insana aş ve iş kapısı olmuş, yakın zamana kadar da turistik eşya olarak ihraç edilmekle yurt ekonomisine hatırı sayılır döviz sağlamıştır. Eskiden bir mesleğin ustası, çırak ve kalfaya her şeyi öğretir ama mesleğin püf noktasını öğretmez, kendine saklardı. Bu sır bazen ustasıyla birlikte mezara kadar giderdi. Hacı Mehmet Usta eski ustaların yaptığı bu hataya düşmemiş, herkese bildiklerini öğretmiştir. Fakat yetişen bazı ustalar işin kalitesini kısa zamanda bozdular. Çabucak zengin olma hayaline kapıldılar. Kaynağı belli olmayan motifleri, çekiç ustalığından uzak, tornadan çıkan ince bakırlara işlediler. Sonuçta ihracat kapıları kapandı, iç pazar doydu ve bakırcılık durma noktasına geldi.

Paslanmaz çelik ve alüminyum, bakırın mutfaklarda kullanım alanını oldukça daraltmıştır. Bakırcılığın durma noktasına gelişi, nakışçılığı ve kalaycılığı da "bitkisel hayata" sokmuştur.

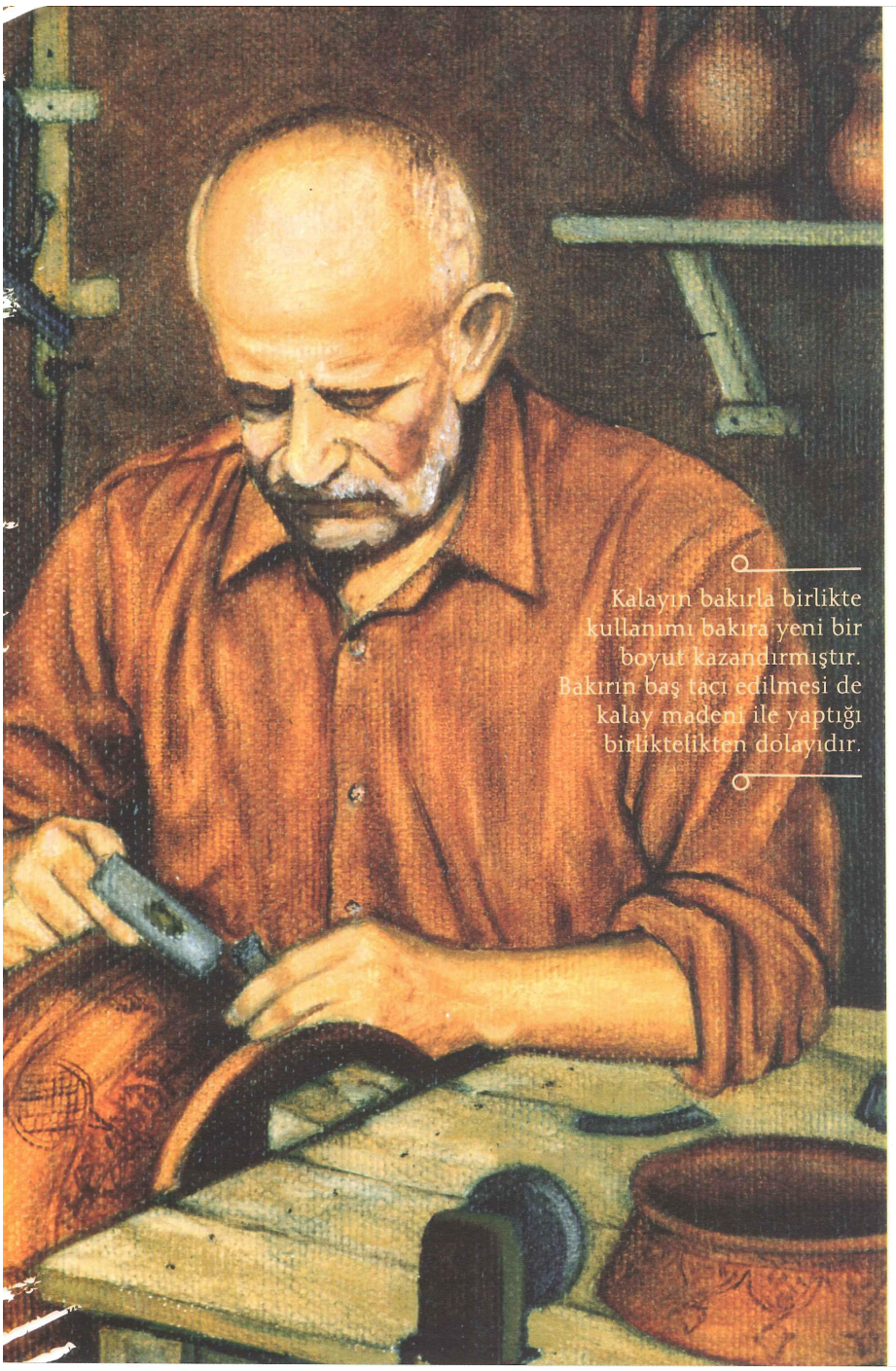

Kalayın bakırla birlikte kullanımı bakıra yeni bir boyut kazandırmıştır. Bakırın baş tacı edilmesi de kalay madeni ile yaptığı birliktelikten dolayıdır.

Bakıra şekil verenler "çekiççi ustaları"dır. Bakır fabrikalarından levha halinde alınan bakırlar, yapılacak olan eşyanın biçimine göre kesilir. Yalnızca çekiç ve lehim kullanarak şekillendirilirler. Dövülen bakır sertleşir. Tavlanan bakır yumuşar ve yeniden şekil vermeye hazır hale gelir. "Demir tavında dövülür" sözü bakır için de geçerlidir. Burada marifet yapılacak olan bakır eşyayı tek parçadan yapmaktır. Maharet bu bakır eşyaların yekpare yapılmasında ve santimetrekareye vurulan çekiç darbelerinin sayısındadır. Santimetrekareye 3000 çekiç vurulduğu söylenir.

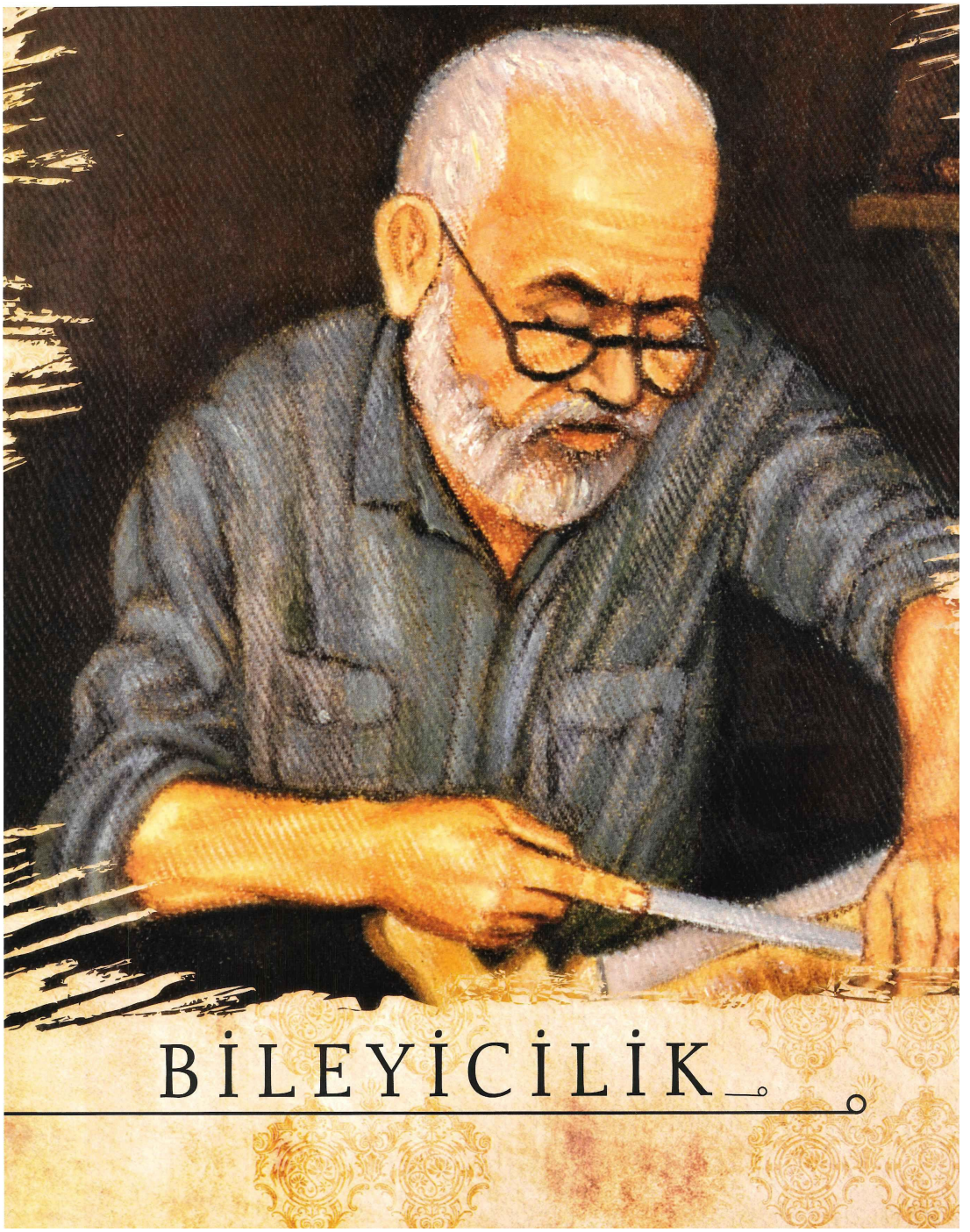

BİLEYİCİLİK

Kıvılcımlardan Işık Şerareleri Saçan Usta

Bir adı da zağcılık olan bileyicilik, kesici aletlerin kesici ağızlarını alet kullanarak keskin duruma getirme, keskinleştirme işi olup insanoğlunun parçalayıcı aletleri kullanmaya başlamasıyla ortaya çıkan bir meslektir.

Keskinleştirme işi ilk çağlarda sert taşı kendinden daha yumuşak olan diğer bir taşa sürtmekle başlamıştır. Madenlerin bulunması ve kullanımıyla başlayan keskinleştirme işi, yine aynı şekilde sert olanın sert olmayanı aşındırma prensibine dayalı olarak günümüze kadar gelmiştir.

Konumuz modern taşlama ve aşındırma makineleri değildir. Bu işi meslek olarak seçip de artık yok olmak üzere olan seyyar bileyici ustalarını anlatmaya çalışacağız.

Bileyicilik mesleğinin en zor şartlarda çalışanları şüphesiz bu seyyar bileyicilerdir. İsterseniz önce seyyar olanları anlatalım. Sırtlarında taşıdıkları bileyi tezgahı ile "Çarkçı! Bileyici!" diye bağırarak sokak aralarında, çarşı pazarda esnafların yoğun olduğu yerlerde dolaşırlar. Kasap dükkanlarının önünde bıçakları ve satırları bileylerken görürdük onları. Artık bu ustalara rastlıyamıyoruz.

Pratik Bileyi Tezgâhları

Bileyi tezgahları sırtta taşınan ilkel makinelerdir. Tezgahın yüksekliği 120cm ve eni de 70cm kadardır. Dört ayağı oluşturan ahşap çıtalar tezgahın aynı zamanda iskeleti konumundadır.

Bileyi tezgahının yere basan ayakları sandalye bacakları gibidir. Yatay çıtalarla bu ayaklar sağlamlaştırılmıştır. Tezgah yere doğru geniş olup yukarı doğru daralır. Üst tarafı da altta olduğu gibi çıtalarla çepeçevre tutturulmuştur.

Tezgahın üst tarafında aşındırıcı zımpara taşı vardır. Bunun çapı yaklaşık 20cm. kadar olup ortasından bir mil geçer. Her iki ucundan tezgâha bağlı olan bu milin görevi taşın dönmesini sağlamaktır.

Zımpara taşının bağlı olduğu milin her iki tarafında sürtünmeyi önleyen rulmanlar vardır. Taş bu rulmanların üzerinde çok rahat döner. Milin bir tarafında ise küçük bir kasnak vardır. Çarktan gelen kayış bu kasnağın içinden geçmektedir.

Büyük çarka ayak pedalıyla hareket verildiğinde çarkın kayışı da küçük kasnağı döndürür. Kasnak birlikte olduğu mili ve üzerindeki taşı döndürür. Taş dönmeye başladığında ise aşındırma işlemi başlamış demektir.

Taşın dönmesini sağlayan büyük çark tezgahın ortasındadır. Büyük çarkın iç bağlantı kolları dahil çapı 70*80 cm kadardır. Çarkın dış kasnağı da merkeze ahşap kollarla bağlıdır. Çarkın çevresindeki kasnak kayışın geçmesini aynı zamanda da döndüğünde kayışın çıkmaması için oluklu yapılmıştır.

Bu kasnaktan geçen kayış, tezgahın üst tarafındaki zımpara taşına bağlı olan küçük kasnaktan geçmektedir. Büyük çark da ortasından demir bir mil ile tezgâha tutturulmuştur. Bu milin bir tarafı "L" biçimindedir ve buraya bir kayış parçasıyla ayak pedalı bağlıdır. Ayak pedalı ise tezgahın alt ayaklarına yandan bağlı olup aşağı yukarı hareket serbestisine sahip bir tahtadır.

Kıvılcımlardan Işık Şerareleri

Pedala ayakla bastırıldığında ucundaki kayış çarkın bağlı olduğu mili aşağıya doğru çeker. Zımpara taşı da dönmüş olur. Taşın dönüş hızından yararlanılarak tekrar eski konumuna gelen pedala bileyici ustası tekrar basar.

Bu süratle dönüş hareketinin devamlılığı sağlanmış olur. Sadece bir ayağını kullanarak çarkın ve taşın dönmesini sağlarken iki eliyle de bileyici ustası körelmiş olan aletleri zımpara taşına tutarak taşlama işini yapar.

Taşlama sırasında çelik veya demirin zımpara taşına sürtünmesinden çıkan kıvılcımlar göze çok hoş ışık şeraresi oluşturur. Zımparalanan aletler daha sonra bileği taşında ya da diğer adıyla yağ taşında keskinleştirilir.

Bileği taşı tezgahın üzerinde ahşaptan bir yuva içindedir. Düşmeyecek şekilde tezgaha tutturulmuştur. Tezgâhın ayağına bağlı bir de zeytinyağı şişesi vardır. Şişenin mantarında da bir tel saplıdır.

Telin ucunda ise bir parça bez vardır. Şişedeki yağın içinde bulunan bu bez ile yağ taşı yağlanır. "Yağ taşı" denmesinin sebebi bu olsa gerek. Bileylenecek alet yağ taşının üzerinde ileri geri hareket ettirilerek keskinleştirilir.

Bu işin ustaları ellerinin üzerindeki kılları dilleri ile ıslatıp, aletin keskinliğini test ederlerdi. Eğer kıllar bir jilet keskinliğiyle alınıyorsa aletin keskinliği onaylanmış demekti.

Dükkânı Sırtında

Birçok esnaf eskiden bıçaklarını, makaslarını ve parçalayıcı aletlerini bu seyyar bileyicilere verirlerdi. Motor gücü ile dönen zımpara taşının devri çok yüksek olur. Devir yüksekliğinden dolayı da aletleri aşındırırken aşırı ısınmadan dolayı malzemenin keskin olan tarafının suyu gider ve ağız tarafı çelik özelliğini kaybeder.

Bundan dolayı da kesici ağızları çabuk körelir. Halbuki ayakla döndürülen zımpara taşlarına istenilen hız ayak hareketi ile verilir.

Taş yavaş döndüğünden çeliğin yanması da önlenmiş olur. Motorun devri ne kadar düşürülmek istense değişmeyen bir hızla döner. Motor gücüyle yapılan aşındırma işleminde hem düşük devir hem yüksek devir kullanılamaz.

Seyyar bileyici ustalarından tuval üzerine yağlı boya iki resim çalışması yapmıştım. Adını da "Dükkanı sırtında" koymuştum. Gerçektende bu insanların sahip oldukları her şeyleri sırtlarında taşıdıkları bileyi tezgahlarıydı. Resimdeki bileyici ustasının bakışları mesleğinin geleceğini gören umutsuz bakışlardır.

Taş Parçalanmasından Ölüm

Bir de elle döndürülen zımpara taşları vardır. Ortaokul yıllarımda bakırcılık mesleğinde nakışçılık yaparken bunlardan kullanmıştım.

Bakıra nakış yapan çelik kalemlerimizin kırılan uçlarını bu taşlarda yapardık. Tezgahın yan tarafına işkence ile tutturulmuş olan bu küçük bileyi makineleri elle çevrilir ve istenilen devir verilerek keskinleştirme işlemi yapılırdı.

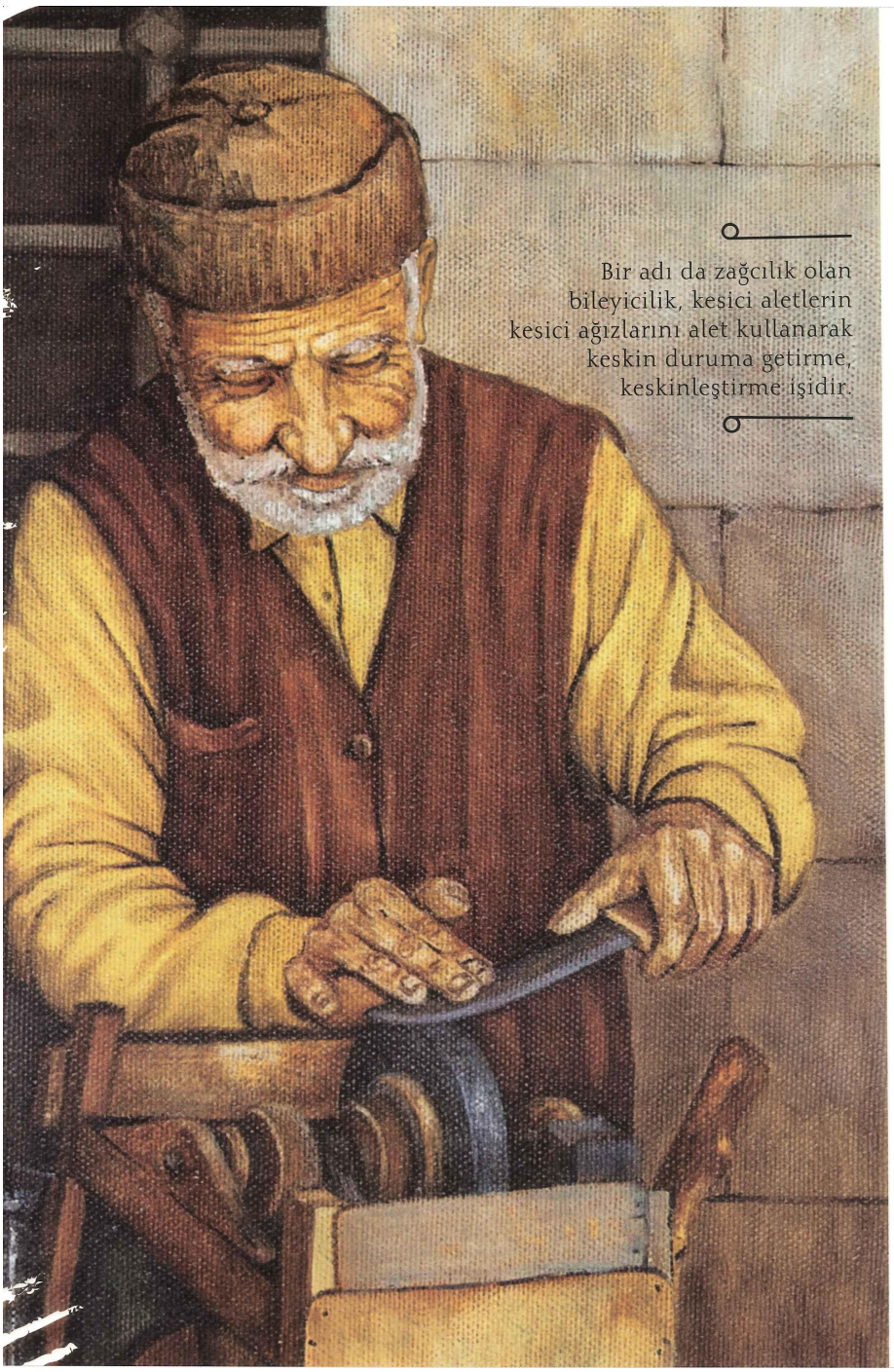

Bir adı da zağcılık olan bileyicilik, kesici aletlerin kesici ağızlarını alet kullanarak keskin duruma getirme, keskinleştirme işidir.

Aşındırma taşlarının zamanla balansı bozulur. Balansı bozuk taşlar ise yüksek devirde parçalanabilir. Taş parçalandığında ise etrafına kurşun gibi hızla dağılır. Böyle taş parçalanmasından hayatını kaybeden bileyici ustası bir komşumuz vardı.

Balansı bozuk olan zımpara taşları sürtünme sırasında aletlerin yüzeyine aynı derecede etki yapmazlar. Burada anlatmaya çalıştığımız motor gücüyle çalışan taşlar için geçerlidir. Nedeni ise devirlerinin fazla olduğudur.

Ustalar eskiden taşlardaki bu eğriliği kendilerinin yaptığı bir aletle gidermeye çalışırlardı. Bu alet, üzerleri dişli olan ve bir mil üzerinde sıralanmış çok sayıda çelik rondelelerden ibaretti. Hızla dönen taşa bu alet tutulur ve taşın eğri olan bölgesinin aşınması sağlanırdı. Bu ilkel bir balans ayarlama şekliydi.

Fare Kuyruğu Testere

Bir de sabit çalışan bileyici ustaları vardır.

Bu ustalar testere ağzına diş açmaktan tutun da baltadan kesere kadar bütün aletlerin bileyi işlerini yaparlardı. Çaprazlama tezgahı, diş açma tezgahı sonra bileği taşı. Bütün bunlar bileyici ustasının olmazsa olmazlarıdır.

Keser, orak, balta, bıçak gibi kesici aletler için bu tezgahlar kullanılmaz. Bunlar zımpara taşlarında taşlanırlar. Testereler ise bileyi taşına girmez.

Testereler kullanıldıkları yere göre de isimler alırlar. Pala denilen testere türü inşaatlarda kullanılır. Fare kuyruğu testeresi ise marangozlukta delik açmak için kullanılır. Testerelere kullanıldıkları yere göre diş açılır.

İnce iş testerelerinin dişleri sık olur. Bu testerelerin çaprazlama işi de dar yapılır. Kaba işlerde kullanılan testerelerin dişleri ise seyrek olur.

Küçükpazar'da Bir Bileyci

Şimdi mesleğinin son ustası olan Mustafa Gürler ile yaptığımız söyleşiye geçelim.

İstanbul Küçük Pazar'da 4m2'lik bir dükkanı var Mustafa Gürler Usta'nın. Ben bu ustadan 1995'de "Bileyici Ustası" adında bir resim yapmıştım. Bu resim küçük bir yağlı boya tablo idi.

Bileyici Mustafa Usta'yı yıllar sonra küçücük dükkanında bir müşteri ile pazarlık ederken yakaladım. Müşterisi beğendiği keserin parasını ödeyerek çıktı gitti. Ben de bu arada etrafıma bakıyordum ama göz ucuyla da Mustafa Usta'yı izliyordum.

Bana "Buyur!" dedi. "Ben seninle mesleğin hakkında konuşmaya geldim." dedim. Kaybolmaya başlayan meslekler üzerine resim yaptığımı, şimdi de bileyicilikle ilgili konuşmaya geldiğimi söyledim. "Gel şuraya otur!" dedi. Oturduk. Bileyici Mustafa Usta'ya ilk sorumu yönelttim.

- Kaç yıldır bu mesleğin içindesiniz?

- Rahmetli dedem bu mesleği 50 yıl yapmış. Dedem bu mesleği babama da öğretmiş. Babam da 55 yıl çalışmış. O da bana öğretti. Ben de 1946 dan bu yana mesleğin içindeyim. Gördüğün bu tezgahların hepsi asırlıktır.

- Üç nesli eskitmiş desenize bunlar.

- Geçmişleri benim yaşımdan çok eskilere dayanıyor. Benden öncekileri nasıl eskittilerse beni de eskittiler. Benden sonra kimi eskitecekler bilemem. Tek bildiğim benimle beraber kendilerinin de sonlarının geldiğidir. Bu tezgahları kim kullanır, kime kalır bilemem.

- Dedeniz nasıl girmiş bu işe, anlatır mısınız?

- Dedem Hasan Gürler'in Fatih semtinde dükkanı varmış. Cibali ve Küçükpazar yangınında dedemin de dükkanı yanmış her şey kül olmuş. Her şeyini kaybeden dedem memleketi Zonguldak'a geri dönmüş. Ne yapsın Zonguldak'ta Hasan dedem. Yörenin yaygın mesleği olan sapçılık mesleğine yönelmiş.

- Bileyicilikten sapçılığa ha?

- Maharetli bir insanmış babam. Bu meslekte de kendini yetiştirmiş. Yaptıkları sapları İstanbul'a getirip satacakmış. Malları motora yüklemiş. Karadeniz'in "kara"lığı tutmuş. Fırtına patlamasın mı? Malların yüklü olduğu motor batmış. Haliyle mallar da gitmiş. Dedem canını zor kurtarmış. Çaresiz tekrar İstanbul'a gelmiş. Unkapanı'nda bir demirci ustasının yanına işe girmiş.

- Yeniden mesleğine dönüş mutlu etmiştir onu.

- Etmez mi? Ustası, dedemi oğlu gibi sevmiş. Ustanın kimsesi de yokmuş. Ustası ölünce dükkândaki tezgâh ve aletler dedeme kalmış. Dedem de kardeşini yanına alarak çalışmaya başlamış. Daha sonra da babamı yanına almış.

- Sizden başka ailede bu mesleği yapan var mı?

- Hayır yok. Benden başkasına öğretemedim. Zaten merak edip öğrenmek isteyen de olmadı. Gücüm kuvvetim yetene kadar bu mesleği yaparım. Benden sonra ne olur artık bilemem.

- Bir testere nasıl meydana geliyor?

- Biz bir testereyi sıfırdan yaparız. Yani testereyi hazır alıp sonrada dişlerini yapmayız. Bize testerelik şerit rulo malzeme olarak gelir. Yapacağımız testere türüne göre boylarına ve enine bu şeritleri keseriz. Önce diş açma makinesinde dişlerini açarız. Sonra da çaprazlama tezgâhında açılan bu dişleri çaprazlama yaparız. Son olarak ta testereler eğelenir ve sapları takılarak bitirilir.

- Bir testereye kaç diş açıyorsunuz?

- Ortalama 80 diş açılıyor. Gün de on testere yaptığımı varsayarsak günde 800 diş açmış olurum. Eğeleme işini de eklersek bu kadar dişle cebelleşmek ne demek anlarsınız sanırım. Bu çelik şeritler bayağı eğe eskitir. Bak şu benim tezgahın altı sanki eğe mezarlığı gibi. Ben kemik dişlerle değil çelik dişlerle uğraşıyorum. Bu meslek göz düşmanı sanki. Bizim gözlerimizle başımız dertte. Dedem ileri yaşlarda göremez olmuştu. Babamın gözleri de dedemin gözleri gibiydi. Ben de her sene gözlük değiştiriyorum.

- Göz doktorundan çıkmıyorsun o zaman?

- Ne doktoru! Hiç gitmedim göz doktoruna. Gözlüğümü seyyar gözlükçülerden alıyorum. Gözüme takarak deniyorum. Hangisi ile iyi görüyorsam onu alıyorum.

- Dükkanın içerisi bayağı tozlu, rahatsız olmuyor musunuz?

- Rahatsız olsam ne olacak. Kim nasıl temizleyecek bu dükkanın içini? Benim temizlikle uğraşacak ne zamanım ne de gücüm var.

- Gençliğinizde başka işte çalıştınız mı?

- Gençliğimde el hızarıyla çapı bir buçuk metreyi bulan ağaçları biçerdik. Bizim meslekte bu büyük testerelere hızar deriz. Birimiz ağacın üzerinde diğerimiz ağacın altında hızarı ustaca kullanırdık. Hiç elektrikli testere kullanmazdık. Hızarı bıraktığımda elimde 10 yıl önce kendi yaptığım testeremden başka hiçbir şeyim kalmamıştı. Bu dükkanda her şeyimi kendim yaparım. Zaten ayak işlerime bakacak kimseyi de bulamıyorum. Bulsam da onun parasını çıkaramam.

- İşi bırakmayı düşündünüz mü?

- Bırakıp ne yapayım? Eşim 12 yıl önce rahmetli oldu. Birkaç yıl önce kızımı da kaybettim. Hayatta iki oğlumla gelinlerim ve torunlarım var. Evde otursam sıkıntıdan çatlarım. Ben çalışmaya alışmışım boş duramam. Burada komşularım var, onlarla sohbet ediyorum. Selamlaşıyorum. Evden dükkana, dükkandan eve hareket var. Ölene kadar buradayım.

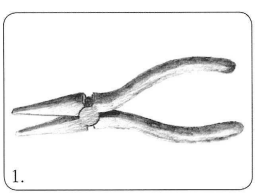
1.

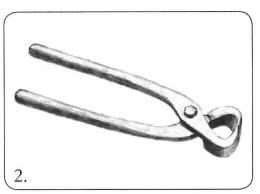
2.

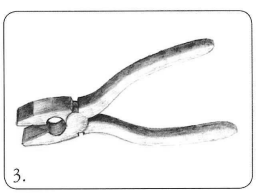
3.

1. Karga Burnu, 2. Kerpeten, 3. Pense

Seyyar bileyici ustalarından resim çalışması yapmıştım. Adını da "Dükkanı sırtında" koymuştum. Gerçekten de bu insanların sahip oldukları her şeyleri sırtlarında taşıdıkları bileyi tezgahlarıydı.

Böyle diyor bileyici Mustafa Usta. Hem söylüyor hem işini yapıyor. Konuşurken bana hiç bakmıyor.

Dükkânı o kadar küçük ki, içerde hareket ederken çok dikkat etmelisiniz. Yoksa mutlaka bir şeylere çarparsınız. Çaprazlama tezgahı dükkanın ışık alan ön tarafında. Diğer makineler ise daha içeride.

En az mesleği kadar eski olan lambalı radyosu raftaki yerinde. Radyonun üzerinde ne zaman takıldığını ustanın da hatırlayamadığı bir nazar boncuğu var. Dükkânın raflarındaki her şey tozdan zor seçiliyor.

Duvardaki bazı yazılar çerçeve içerisindeler. Ama bütün çerçevelerin üst tahtaları yarım parmak toz ile kaplı. Bu arada Mustafa Gürler Usta çelik testereyi, mengenede eğeliyor. Çelik ve eğenin sürtüşmesinden şiddetli sesler çıkıyor.

Çelikle eğenin mücadelesinin sonunda eğenin ısrarlı çabaları sonucu çelik eğeye boyun eğiyor. 10-15 günde bir eğe eskitiyormuş. Çelik ve eğe zamana boyun eğse de Mustafa Usta ileri yaşına rağmen mesleğe ve şartlarına direniyor.

Havasız, rutubetli, loş ve küçücük dükkanında iyi dayanıyor doğrusu.

"10-15 yıl önce bu testereyi senden almıştım. Şunun ağzını biler misin?" diye gelen müşterileri varmış. Belki de beni burada tutan zaman zaman duyduğum bu sözler diyor.

Şimdilik asırlık tezgahlarında binlerce çelik dişi bileyerek iyi kessinler diye terbiye ediyor.

Mustafa Usta "Piyasa da bileyici olarak bu işi A dan Z'ye yapan tek ben kaldım." diyor. Artık her şeyin fabrikasyon olduğunu, testerelerin, çekiçlerin, keserlerin, bıçakların seri üretimle yapıldığını söylüyor.

Buna rağmen marangozlar fabrikasyon malı olan yuvarlak testerelerini bu kadar teknolojiye rağmen hala bileyletmek için Mustafa Usta'ya getiriyorlarmış. Makineyle yapılan bileyleme işlerinde bileylenen aletin çeliği gittiğinden çabuk körelip bozulurlarmış.

Mesleğinin son temsilcilerinden Mustafa Usta'ya sağlıklı ömür dileyip ayrılıyorum.

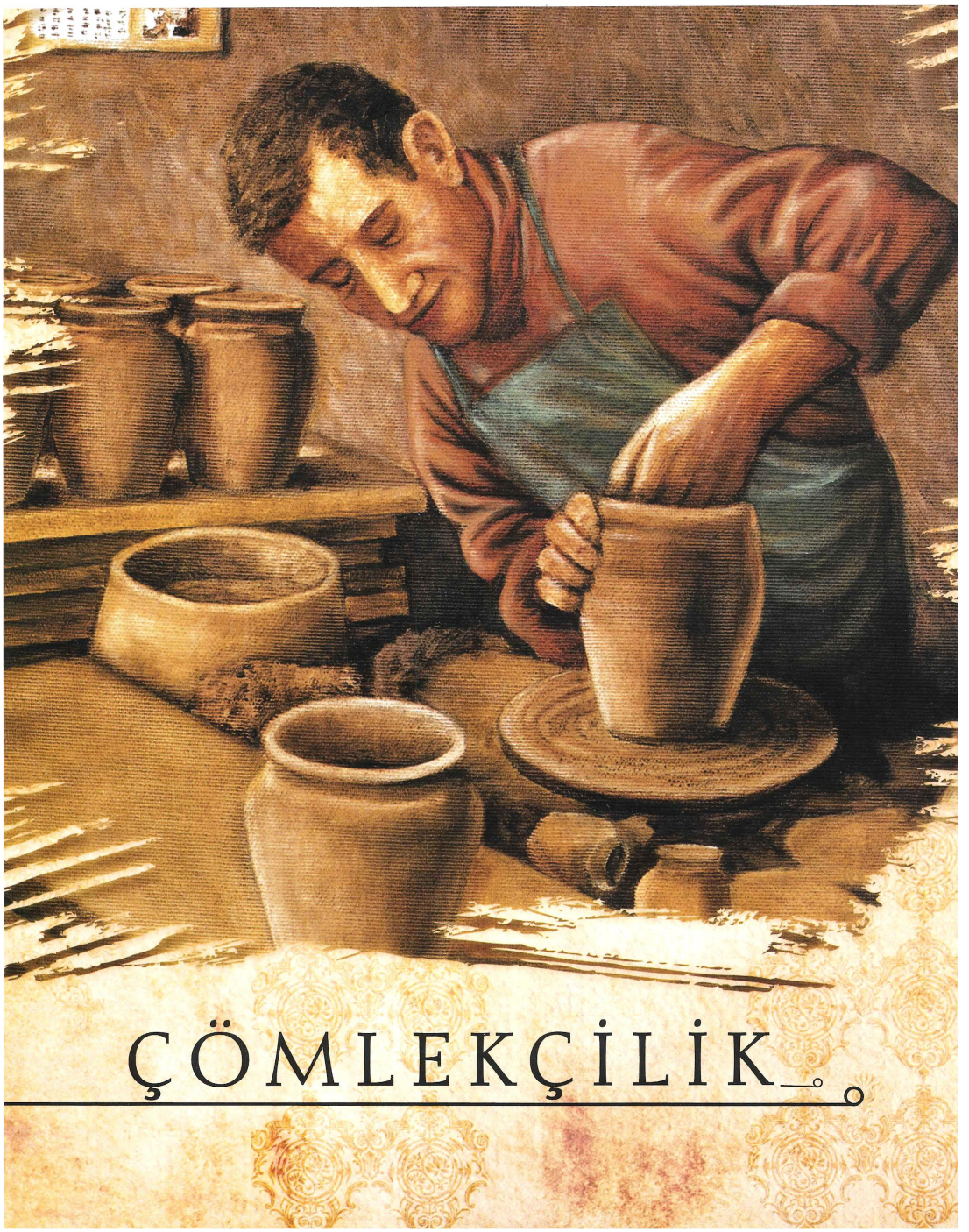

ÇÖMLEKÇİLİK

Kil ve Topraktan Doğan Güzellik

Topraktan yapılmış her türlü kaba çömlek denir. Çömlek genellikle çarkla yapılır. Bu el sanatı babadan oğula geçerek günümüze kadar gelmiştir. Çark adı verilen ve ayakla döndürülen tezgah üzerindeki çamurun maharetle şekillendirilmesiyle istenilen çömlek yapılmış olur. İşlik denilen atölyelerde üretilen çömlekler önce güneşte, daha sonra da gölgede kurutulduktan sonra, saman ve talaşla yakılan fırınlarda 800 dereceden başlayıp 1200 derece sıcaklık arasında özenle pişirilir. Yemek kapları, su testileri, kışlık yiyecek saklamak için küpler, su küpleri bilinen çanak çömlek ürünleridir. Bu şekilde pişirilebilir kil ve toprak karışımından çömlek, testi, çanak, tabak vb. ürünlerin yapımına "çömlekçilik", dolayısıyla bu işi yapan kişiye de çömlekçi denir.

Çömlekçilik bir zamanlar ülkemizdeki en revaçta olan sanatlardan biriydi. Daha çeyrek asır öncesine kadar mutfağında küpü, çömleği, testisi olmayan ev yoktu. Özellikle de su küpleri eskiden evlerimizin olmazsa olmazıydı. Evlerde bulunan küpler arasında su küpü, şarap küpü, yağ küpü, turşu, salça küpü, peynir küpü, vb sayabiliriz.

Çömlek Çarkı Nedir?

Bir mile takılmış iki yatay tekerlek den meydana gelir.Alttaki tekerlek çömlekçinin düzenli bacak hareketi ile döndürülür.Aynı mile bağlı olan üst tekerlek de dönmüş olur. Böylece üst tekerleğin üzerindeki çömlek hamuru da döner. Bundan sonra bütün iş çömlekçi ustasının maharetli ellerine kalmıştır.

Çömlek Yapımı

Çömlek nasıl yapılıyor? Sanırım önce bu konuda kısa da olsa bir bilgi vermek gerekir.

Pişirilecek olan karışımın çömleğe dönüşme safhasına gelmeden önce geçirdiği bir hazırlık dönemi vardır. Çömlek çamuru, ait olduğu yatağa göre silisli,killi, yumuşak,yağlı,sert veya gevşek olabilir. Çamur cinsi yapılacak kabın türünü de belirler. Çamur teknelerinde içine bazı organik maddeler ilave edilmiş hamur kıvamını bulması için belli bir süre bekletildikten sonra ustalar çıkrık adı verilen tezgahlarda hamuru şekillendirirler. Hamurun içine katılan organik karışım yandığı zaman çömleklerdeki gözenekli yapıyı oluşturur. Böylece eşya hem hafifler hem de sağlıklı bir hale gelir.

Konuştuğumuz son usta "Artık kimse çömlek kullanmıyor. Onun yerine sağlıksız plastik kaplar kullanıyorlar. Eskiden 20-30 kişi çalışırdık. Şu an ancak 2-3 kişiye yetebilecek kadar işimiz var. O da süs eşyası, vazo, saksı vb. işler yapıyoruz. Bunu da son zamanlarda piyasayı işgal eden ucuz Çin malları baltalıyor. Üretimimiz nerdeyse durma noktasına geldi."diyor

Çömlek hamurunda kullanılan kilin yağı da kum kullanmak suretiyle alınır. İlkel çömlekçilikte hazırlanan hamur elle ya da tokmakla yoğrulurdu. Günümüzde ise bu işlemler için makineler kullanılmaktadır.

Çömlek hamuruna üç şekilde biçim verilir. Birincisi, çömlek hamuru topağının oyularak el veya tokaçla istenilen biçimin verilmesidir. İkincisi ise "kalıplama" tekniğidir. Kalıplama tekniğinin uygulamasına en güzel ve en bilinen örnek kiremittir. Üçüncü teknik "çekme" tekniğidir. Bu teknikte şekil verilecek olan çömlek hamuru dönen bir çarkın üzerine yerleştirilerek el ve çeşitli aletler yardımıyla şekillendirilir.

Fırınlarda Pişirilen Çömlekler

Şekil verilen hamur kendi halinde güneşsiz ortamda kurumaya bırakılır. Kuruyan çömlekler fırınlara istiflenir, odun, talaş veya çalı çırpı yakılarak pişirilir. İlkel fırınlarda pişirme işlemi yüksek sıcaklıklarda yapılamadığından bu fırınlarda pişen malzemeler yeterince sert ve dayanıklı olamazlar. Bu fırınlarda sıcaklık ayarı da yapılamaz. Bu şekilde fırınlanmış çömlekler gözenekli ve mat olmalarının yanı sıra kolaylıkla çizilebilirler. Bu bağlamda "yumuşak çömlekçilik" en eski çömlekçilik türüdür ve kullanılan malzeme yüksek sıcaklıkta pişirilmeye dayanıksızdır.

Cilalı çömlekler ise hem ateşe dayanıklı hem de su geçirmezler.Bunun için kil, kireç, kurşun, çakmaktaşı, boraks, emaye tozu, reçine gibi maddeler karıştırılır, pişmiş bir çömleğin üzerine sulandırılmış karışım sürülür. Çömlek üzerine bir tabaka oluşturan bu sır kurumaya bırakılır.Tekrar fırınlandığında bu maddeler eriyerek ince cam gibi bir yüzey meydana getirir.

Çömlekçilikte 7000 Yıl

Arkeolojik çalışmalar çömlekçiliğin geçmişinin Anadolu'da M.Ö. 7000 yıllarına kadar uzandığını göstermektedir. Hititler'den beri çarkla çanak-çömlek yapıldığı biliniyor. Örneğin Çatalhöyük kazılarının alt katmanlarında dahi çeşitli çanak ve çömleğe rastlanmaktadır. Süslemeleri basit olmakla birlikte teknikleri dikkat çekici düzeydedir. Bodrum müzesinde sergilenen dünyanın en zengin amfora koleksiyonundaki çeşitlilik de toprak kap işçiliğinin ne kadar eski ve gelişmiş bir uğraş olduğuna kanıttır.

Küp Yapımı

Güneydoğu Anadolu yöremizde dar dipli, geniş karınlı, dar ağızlı ve iki kulplu, "küp" denilen çok amaçlı çömlek çeşidi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu eşyalar genellikle siyah veya kırmızı renktedir. Turşu, yağ, sirke, pekmez, su, kavurma gibi yiyeceklerin saklanmasında ve taşınmasında kullanılırlar. Parlak ve perdahlı tek renk üretilen küpler Anadolu geleneğinin örneklerindendir. Anadolu'da yapılan çeşitli kazılarda ortaya çıkan kalıntılar bunun en iyi kanıtıdır.

Toprak Kaplardan Madeni Kaplara

Günümüzde çömlekçilik mesleği Kütahya, İzmir, Gaziantep, Diyarbakır, Erzurum, Nevşehir, illerimiz ve bu illere bağlı ilçelerde dar bir kapsamda dahi olsa devam etmektedir. Bununla birlikte hayatımıza giren çelik, emaye vb. malzemelerden yapılan tencere, saklama kabı gibi eşyalar doğal olarak toprak kaplara olan talebi düşürmüştür. Mesleğin günümüzde ürün verdiği eşya tiplerine örnek olarak çömlekler,

çanaklar, dolma kapakları, ibrikler, güveçler, toprak tencere ve kâseler, su testileri, saksılar ve vazolar gösterilebilir. Bu ürünler kullanımlarına göre sırlı ya da sırsız yapılırlar ve üretildikleri yöreye göre farklı isimler alırlar.

Termosun ve buzdolabının yaygınlaşması testilerin de küplerin de pabucunu dama attı. Teknolojinin gelişmesine paralel olarak daha pratik, ekonomik ve teknolojik ürünlerin çoğalması, gerekse son zamanlarda ucuz Çin ürünlerinin piyasayı işgal etmesi, çömlekçilik mesleğini bitme noktasına getirmiştir.

Dilerseniz son çömlekçi ustalarından Ahmet Bostancı ile yaptığımız söyleşiyle yazımıza devam edelim.

Şimdi, son demlerini yaşayan ve belki de önümüzdeki yıllarda tarih olacak çömlekçilik mesleğiyle ilgili olarak tanıdığım iki ustadan biri olan Sayın Ahmet Bostancı ile yaptığımız söyleşiyi aktarıyorum:

- Ahmet Usta, bize çömlekçilikle ilgili geçmişinizi anlatır mısınız?

- Bizim ailenin çömlekçilik mesleğiyle ilgili geçmişi üç kuşak öncesine kadar gider.

- Yani, nerdeyse yüz yıl kadar öyle mi?

- Yüz yıl değilse bile yaklaşık 70-80 yılı bulur. Ailemizde çömlekçilik dedemle başlar. Onun zamanında mezarlığın altındaki mağaralarda çalışırlırdı. Tabi dedemin bu işe başlamasında, o zamanlar çömleğe duyulan talep etkiliydi.

- O zamanki arz ve talep durumu nasılmış?

- Eskiden böyle cam veya plastik kaplar fazla kullanılmıyordu. İnsanlar salçasını, turşusunu, peynirini, zeytinini, hatta zahirelerini bu çömleklerde muhafaza etmek zorundaydı. Dolayısıyla o zamanlar çömlekçilik mesleği revaçtaydı. Sonraları plastik işi çıkınca mesleğimiz de yavaş yavaş demode olmaya başladı.

- Desenize çömlekçilik mesleği size gelmeden önce kaybolan meslekler arasına girmiş bulunuyordu.

- Öyle... Dedemin ve hatta babam zamanında bile çömlekçilik altın çağını yaşıyordu. Şimdilerde ise bu mesleği zar zor da olsa sürdürebilmek için vazo, saksı, dolma taşı, testi ve çeşitli süs eşyası yapmak zorunda kaldık.

- Peki, çömlekçilik bu yörede dedenden önce de var mıydı, yoksa dedenle mi başladı?

- Bildiğim kadarıyla dedemden önce bunu meslek olarak yapan yokmuş. Aslında bu meslek bize de Halep'ten gelme. İlk olarak Halep'ten gelen bir usta bu mesleği dedeme öğretmiş. Uzun süre Antep'te kalarak dedemle birlikte çalışmışlar. Dedem babama öğretmiş; bense hem dedemden hem de babamdan öğrendim.

- Siz kaç yıldır aktif olarak bu işi yapıyorsunuz?

- Küçüklüğümden beri, yani 1965-70'li yıllarda başladım. Hâlâ babamla birlikte çalışıyorum.

- Sanayi geliştikçe üretim biçimi de buna paralel olarak değişir. Sizde de bu yönde bir değişim oldu mu, yoksa hala eski yöntem ve koşullarla mı çalışıyorsunuz?

- Tabii ki çok değişti. En büyük değişim ise, mağaraların yok olmasıyla başladı. Bizim yöre mağara bakımından oldukça zengin bir yer. O güzelim mağaraları doldurarak garajlar, tamirhaneler yaptılar.

- Sizleri mağaralardan çıkardılar mı? Kim yapar bunu?

- Evet çıkardılar. Yerel yönetim, belediye...

- Çömlekçiliğin mağaralarla ne ilgisi var?

- Çömlek yapımı için rutubetli ortam gerekir. Mağaralar ise doğal olarak rutubetli yerlerdir. Çömlek nemli mağara koşullarının dışındaki bir yerde işlenemezdi. Başka yerlerde yapılan çömleklerde çatlamalar oluyordu. O yüzden biz çömlekçiler hep mağaralarda çalışırdık. "Küpçüler mağarası" adında mağaramız bile vardı.

- Peki ya şimdi?

- Şimdi ise atölyelerimiz var. Bu arada toprağımızı da değiştirmek zorunda kaldık. Eskiden yerli toprak kullanıyorduk ancak sonradan biz de atölye koşullarında işleyebileceğimiz toprağı aramaya koyulduk. Sonunda İslâhiye ve Maraş taraflarında başka killi topraklar bulduk.

- Böylece mağaradan çıkıp sanayiye karışmış oldunuz.

- Öyle oldu. Şimdi gördüğünüz gibi, içinde bulunduğumuz betonarme yapıda atölye koşullarında çalışıyoruz.

Mağaradan betonarme yapılara geçen çömlekçiler önemli sorunlar yaşamışlar. Ama onlar zaman içinde bu sorunları yenmeyi başarmış. Çömleğin nasıl yapıldığını öğreniyoruz Ahmet Ustadan. Bu iş için özel bir kil türü kullanılıyormuş. İyi bir çömlek için her şeyden önce kilin çok temiz, katışıksız olması gerekiyormuş. İlk aşamada kile silis denilen inceltici madde katılıyor. Akşam ıslatılan karışım sabaha kadar mayalanıyor. Çömlek işçileri sabah işbaşı yaptıklarında yumuşamış olan bu karışımı karma makinelerine aktarıyor. Orada iyice karılan kil borularla silindire akıyor. Silindirden geçirme işi üç kez yineleniyor. Böylece içerisinde kalmış taş ve benzeri maddeler de yok oluyor.

Buradan vakumlama makinesine geçiliyor ve artık malzeme ustanın işleyebileceği duruma gelmiş oluyor. Usta bunu işleyerek çömlek veya diğer ürünler haline getiriyor.

Sözü yine Ahmet Ustaya verelim:

- İşlenen çömleğin belli bir berkime tavı vardır. O süreden sonra yüzü temizlenir ve tekrar iskelede kurumaya bırakılır. İyice kuruyan çömlekleri ocakçılar fırına dizerler. Fırınlarımızda 800-850 °C'de 12 saat kadar pişirilir. Üzerindeki sır tabakası çok hassas olduğundan alevinin temiz olması lazım. Bu yüzden odun ateşinde pişiriyoruz. Ayrıca rutubetli ve serin ortamlarda yüzünde dökülme olmaması için iki sefer fırınlanır. Pişirme işlemi sona erince soğutulur ve boyamaya alınır. Önce yüzüne bir astar atılır. Astardan sonra boyanır. Boyama işleminden sonra verniklenir. Son olarak da nakışlanır. Her ustanın kendine özgü nakışları vardır.

- Çömlekçilikte üçüncü kuşak olduğunuzu söylüyorsun. Peki senden sonrası, yani dördüncü kuşak da olacak mı?

- Maalesef olmayacak. Artık kimse çömlek kullanmıyor. Onun yerine sağlıksız plastik kaplar kullanıyorlar. Eskiden 20-30 kişi çalışırdık. Şu an ancak 2-3 kişiye yetebilecek kadar işimiz var. O da süs eşyası, vazo, saksı vb. işler yapıyoruz. Bunu da son zamanlarda piyasayı işgal eden ucuz Çin malları baltalıyor. Üretimimiz nerdeyse durma noktasına geldi. Ben bundan iki yıl önce bir ürünü 75 TL'ye satarken, bugün aynı ürünü 50 TL'ye satmak zorunda kalıyoruz.

- Malı böyle ucuzlatınca yine de para kazanıyor musunuz?

- Ne gezer... Bütün bu çabaları dükkânlarımızı kapatmamak için gösteriyoruz. Bu baba mesleği ölmesin diye direniyoruz.

- Çömlekçiliğin yaşaması için devlet katkıda bulunmuyor mu?

- Güldürmeyin adamı. Hani ne derler, gölge etme başka ihsan istemem. Aslında devlet bizim çömlekçilik mesleğimiz gibi mesleklerin yaşaması için elini uzatsa çok yerinde bir iş yapmış olur.

- Yakın çevrede bu işi yapan kaç esnaf kaldı?

- İki esnaf kaldık. Biri kardeşim, öbürü de benim. Gördüğün gibi biz de uçurumun kıyısındayız. İkimiz de iş yerlerinizi her an kapatabiliriz.

Ahmet ustanın yanından üzgün ayrılıyoruz.

Dördüncü kuşağa ulaşamadan ömrünü dolduran çömlekçilik... Bu işi yapan ustalar, üzülmeyin... Yalnız değilsiniz. Sizinle birlikte kaybolan o kadar çok meslek var ki daha...

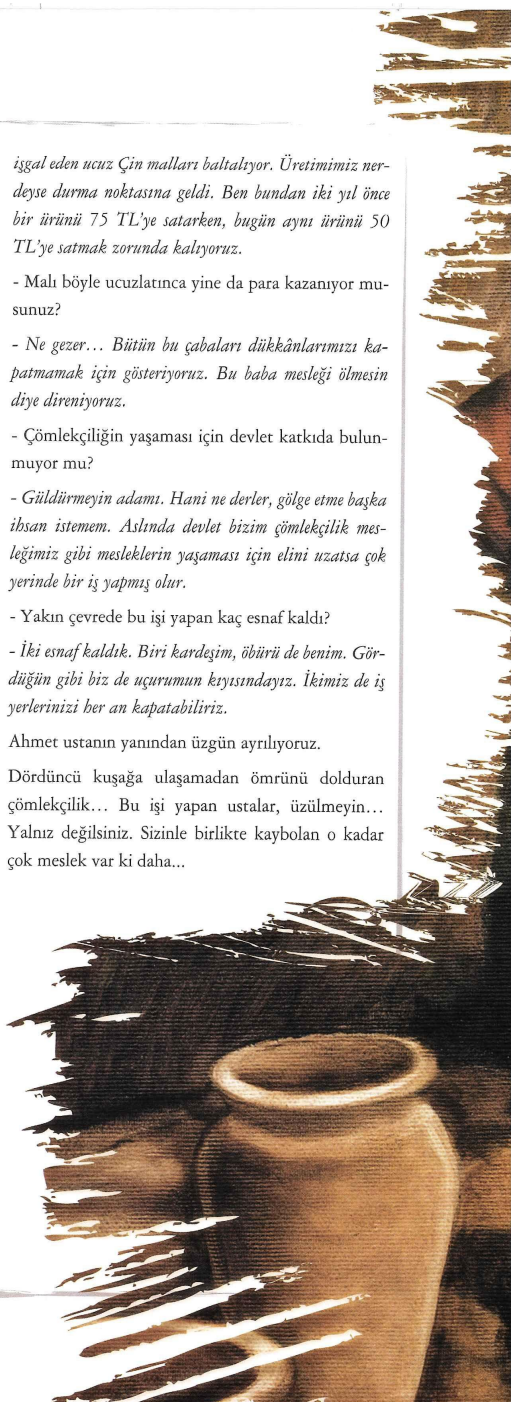

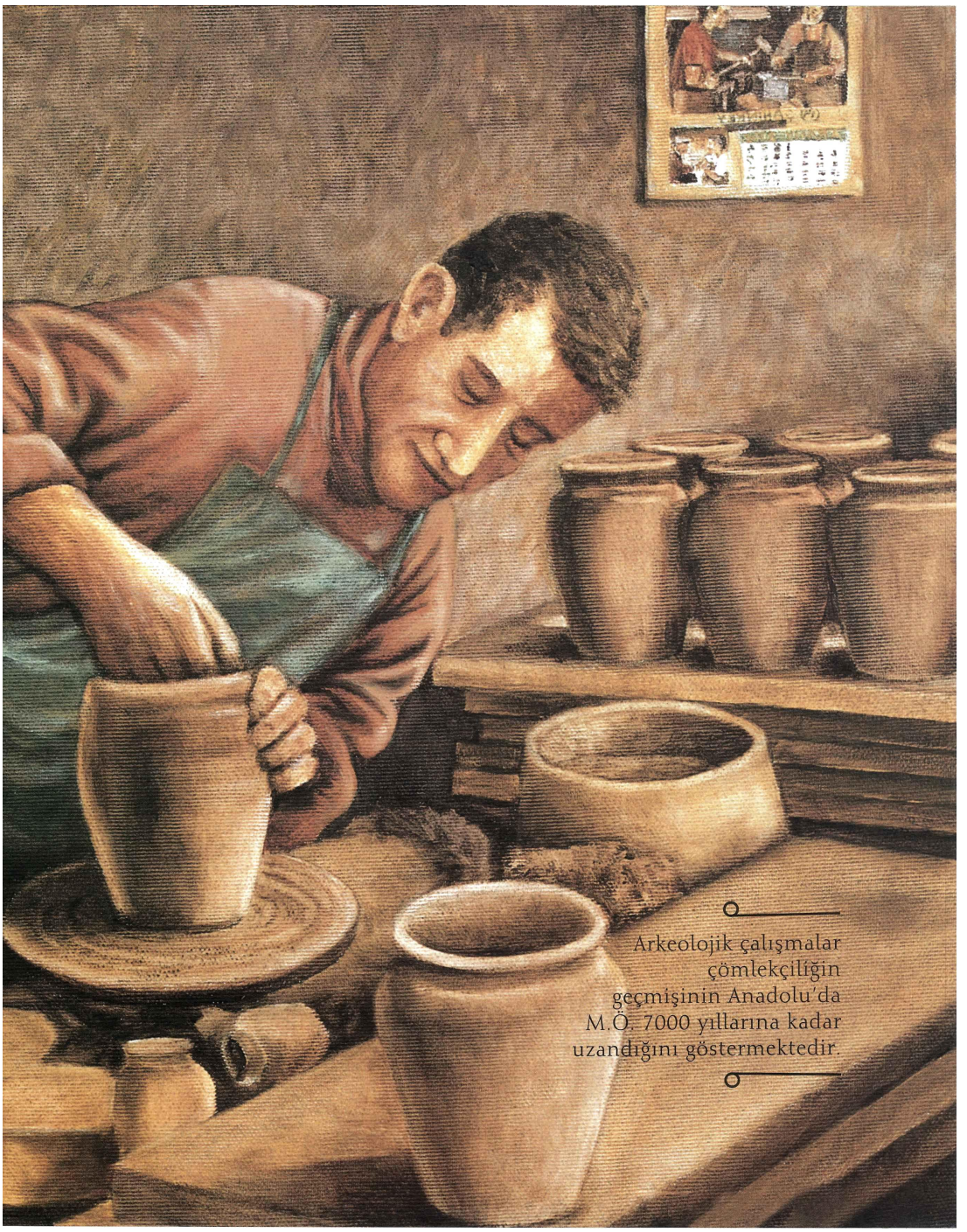

Arkeolojik çalışmalar çömlekçiliğin geçmişinin Anadolu'da M.Ö. 7000 yıllarına kadar uzandığını göstermektedir.

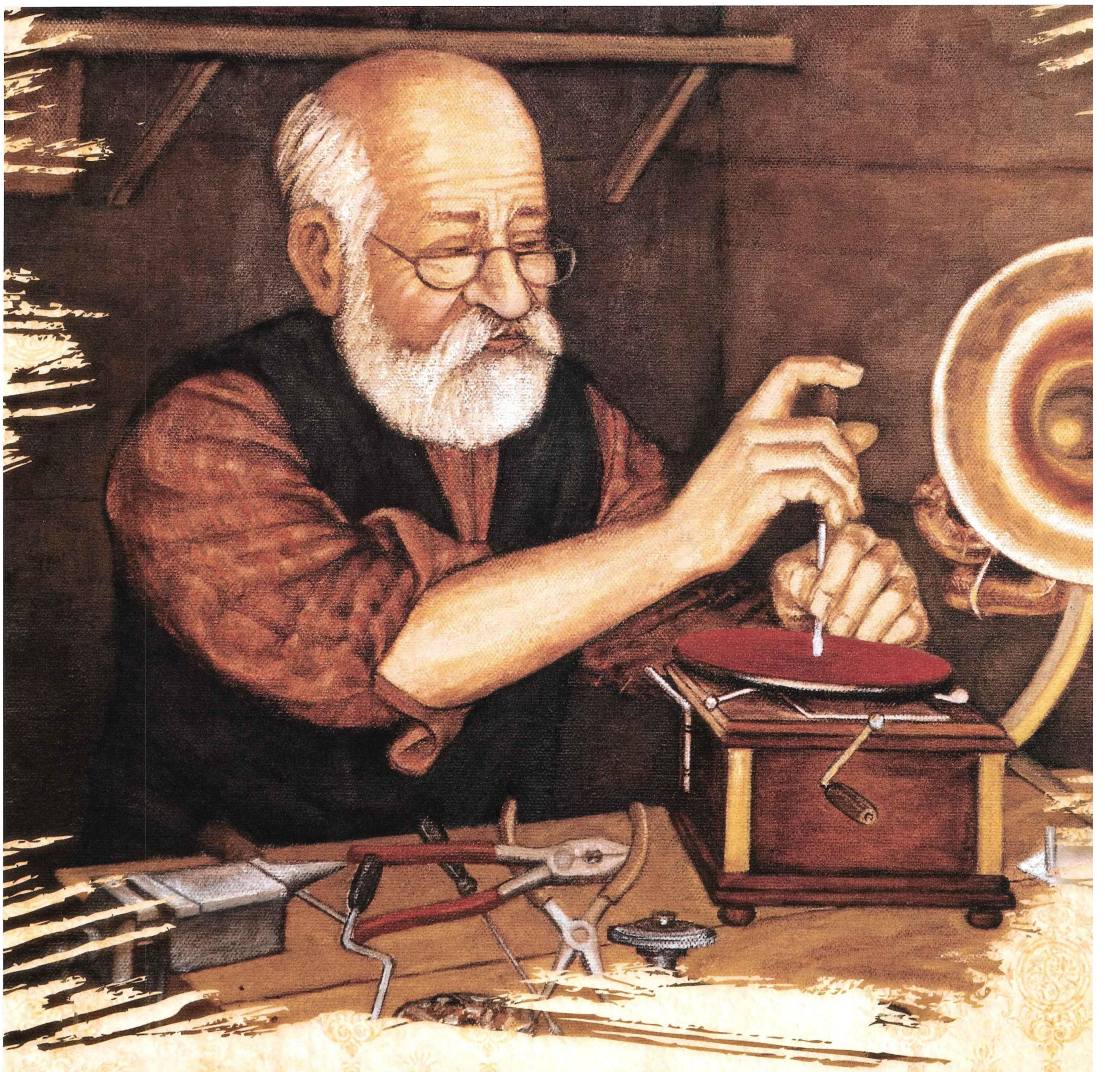

GRAMOFON TAMİRCİLİĞİ

Geçmiş Zamanın En Kral İşiydi

Gramofon da yaşlandı artık. Hem de öyle bir yaşlandı ki, sesi soluğu kesildi neredeyse. Bazı evlerde nostaljik görüntü olarak bir iç dekorasyon parçasına dönüştü. Oysa zamanında ne şanlı bir aygıttı o!

Gramofonun da bir babası vardı zamanında. Bunu biliyor muydunuz? Fonografı onun adı. Sert bir gereç üzerine mekanik yolla oyularak kaydedilmiş sesleri yeniden dinletmeye yarayan aygıttır fonograf. Daha da geliştirilen bu fonografa sonradan gramofon denmiştir.

"Merhaba, Merhaba!.." Nereden Geliyor Bu Ses?

1877 yılında ilk fonografı mucit Thomas Edison icat etti. Adını da "konuşan makine" koymuştu. Bu makine ses titreşimlerini, dönen bir silindirin üzerindeki kalay folyoya bir iğne yardımıyla çizerek kaydediyordu. Sonra kayıt yapılan folyo bir iğnenin altından döndürülerek geçirildiğinde iğnenin bağlı olduğu diyafram sistemiyle ses tekrar dinleniyordu. Kayda geçirilen ilk söz de "merhaba"ydı.

Fonografla ilk kez karşılaşanlar nerdeyse dillerini yutacak oluyorlardı. "Merhaba" sesinin nereden geldiğini anlamak için sağa sola bakınıyorlardı. Bir sesin bir makineden çıkabileceği kimin aklına gelirdi ki?

Bu mekanik ses kayıt ve dinleme aygıtı 1920'lere kadar güncelliğini korudu. Elektrikli sistemlerin ortaya çıkmasıyla birlikte de gündemden düştü. 1935'te plastik şeridin manyetik cihazlarda kullanılmasıyla ses kayıt etme ve tekrar dinleme alanında daha büyük bir başarı sağlandı. 1960 yıllarında mikro-elektroniğin ses düzeneklerinde kullanılması ise tüm dünyada yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Gramofonu Kurarken Lütfen Kolu Saat Yönünde Çevirelim

Gramofon eski Yunanca'da, ses anlamına gelen "fone" ve yazmak anlamına gelen "gramme" kelimelerinden türetilmiştir. Sesi yazmak... Yazmak ama nereye? Kağıda değil elbette. Nota değil ki kağıda yazılsın. Çağın en önemli buluşlarından biri gramofon. Adını sonradan koyacağımız taş plak üzerine kaydedilen sesi dinle dinleyebildiğin kadar. Bir mucize değildir de nedir bu?

Zamanın mucizesi gramofonu inceleyecek olursak onun iki bölümden oluştuğunu anlarız: Hareketi sağlayan makine bölümü ve sesin oluştuğu bölüm. Makine bölümünün en önemli parçası zembereğidir.

Zembereğin ömrü, çeliğinin kalitesine göre değişir. Ayrıca, zembereği oluşturan çelik yayın uzunluğu da dönüş zamanını belirler. Zemberek gramofon kutusuna dışarıdan takılan kurma koluyla, saat yönünde çevrilerek kurulur. Sonuna kadar kurup zembereği zorlamak yayın kırılmasına sebep olabilir. Zembereğin hareketi dişliler aracılığıyla hız sabitleyici (Regülatör) mekanizmaya aktarılır. Yatay dönüş hareketi yine dişliler ile dikey dönüş hareketine çevrilerek plağın tablasını döndürür. Tablanın dönüşünü durdurmak için de gramofonun yanında bir fren kolu vardır. Ayrıca yine yan tarafta devir değiştiren mekanik hız ayarlama kolu bulunur. Gramofonun makine bölümünün yapısı ve hareketi kısaca bundan ibarettir. Unutulmaması gereken önemli bir nokta gramofonun kurulurken kurma kolunun kesinlikle daima saat yönünde çevrilmesi gerektiğidir.

Gramofonun uzun yıllar dayanması isteniyorsa ara sıra tamirciye götürülmesi ve bakımının yapılması gerekir. Aksi halde yağsız kalan parçaları oksitlenmeden dolayı bozulabilirler.

İçinde Olsaydık Büyülenirdik

Gramofon o kadar şaşırtıcı ve etkileyici bir aygıttır ki, onu çalıştıran parçaların uyumunu görebilseydik, herhalde büyülenirdik.

Gramofonun ses bölümü ise ayna, sesi ileten boru ve iğne takılan maniple olmak üzere 3 parçadan ibarettir. İğne çelikten olup 15 mm. boyunda ve 1 mm. kalınlığındadır. İğne manipleye takıldıktan sonra yandaki vidayla sabitlenir. Ses ileten borunun bir parçası aynaya sabit vaziyette durur. Ses borusunun diğer parçası ise ses hunisine alttan bağlıdır. Ayna ses ileten boru üzerinde sağa ve sola hareket eder. İğne, plağın üzerine sağa kıvrılarak konur, plak bitince de ayna sola çevrilerek plağın üzerinden kaldırılır.

İğne plağın spiral çizgileri üzerinde hareket ederken titreşimleri ayna üzerindeki alüminyum diyaframa iletir. Diyafram bu titreşimleri sese çevirerek bağlı olduğu, iki santimetre çapındaki ses borusuna aktarır. Ses bu borudan geçerek dibinden ağza doğru genişleyen huniye verir. Sesin gür çıkmasını sağlayan bu bölümün çapı ve büyüklüğü gramofonun modeline ve büyüklüğüne göre değişir. Genelde gramofon hunileri ince metallerden yapılır.

Ya Plaklar, Onlar Mucize Değil miydi?

Gomalak, ebonit ve mumlu maddelerle yapılan ve her iki yüzüne ses kaydedilen diske "plak" diyoruz. Plağın iki yüzünde dıştan içe doğru helezon şeklinde çizgiler vardır. Bu çizgiler iğne yardımıyla ses titreşimlerinin yaptığı oyuklardır. Bütün bunlar plağa ses kayıt cihazıyla yapılır.

Gramofon iğnesiyle bir plağın iki yüzü çalınır. Bundan sonra iğnenin ucu aşınmış sayılır. Ucu kalınlaşmış iğneyle plak çalınmaya devam edilirse iğne plağın ses oyuklarında tahribat yapar. Bu nedenle cimrilik etmeyip plak dinlerken her plaktan sonra iğne değiştirmek yararlı olur.

Pikap Çıktı Pabucu Dama Atıldı Gramofonun

O eski zamanların gözde işlerinden biriydi gramofon tamirciliği. İnsanlar yeniliğe meraklıdır ve yeni bir ürün çıktı mı herkes edinmek ister onu. Gramofonda da aynen öyle olmuştu. Kullanımının son derece kolay olmasına karşın, sık sık bozardı gramofonlarını kullanıcıları. Böyle olunca de ver elini gramofon tamircisi. O yıllarda fazla gramofon tamircisi olmadığından, bu işi yapanlar emeklerini istedikleri fiyata satabilirlerdi.

Gramofonun elektrik motoru kullanılmış haline "pikap" adı veriliyor. Pikaplar 78, 45 ve 33 devirde kaydedilmiş plakları çalar. Pikaplarda çelik iğne yerine elmas uçlar kullanılmıştır.

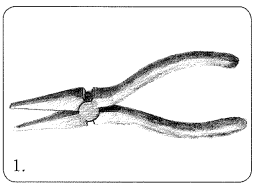
1.

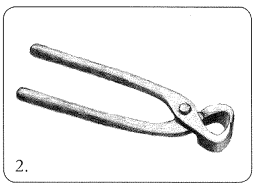
2.

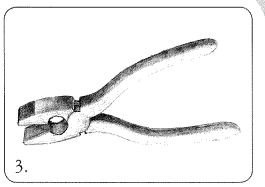
3.

1. Karga Burnu, 2. Kerpeten, 3. Pense

Gramofonlarda büyük yer işgal eden huni pikaplarda yoktur. Bu nedenle daha az yer kaplar ve elektrikli ses yükseltici devrelere sahiptir. Her gelişme önünde elbette ki saygıyla eğilir insanoğlu ama gramofon adına üzülmemek elde değil. O muhteşem şey bir de bakmışsınız ki krallık tahtını iki el büyüklüğündeki bir başka aygıta bırakmış. Bu durumda gelin de siz "Pikap çıktı, saltanat yıkıldı" ya da "Pikap çıktı, gramofonun pabucu dama atıldı" demeyin.

Son Ustaları Yaşadıkça Bir Meslek Ölmez

Gramofon artık nesli tükenen bir aygıt mı? Hayır, değil. Onu sevenler, ondan vazgeçmeyenler var hâlâ. Elbette ki sayısı oldukça azaldı. Böyle olunca gramofon tamircisinin de sayısı azaldı. Koca İstanbul'da kala kala bir tane Gramofon tamircisi kaldı. Mehmet Öztekin Usta...

Böyle olunca da gramofon sevdasından vazgeçemeyenlerin tüm sorunlarını çözümleme işi bu ustaya kalıyor. Şimdi son gramofon ustasına kulak verelim.

- Kolay gelsin usta...

- Hoş geldiniz, buyrun oturun.

- Teşekkür ederim. Gördüğüm kadarıyla çok meşgulsünüz. Fazla zamanınızı almamak için sorularıma hemen geçiyorum. Kaç yıldır bu işin içindesiniz?

- Gramofon tamirciliği baba mesleğimizdir. Dolayısıyla 6 yaşımdan beri bu mesleğin içindeyim. Sizler de çok iyi bilirsiniz. Bizim zamanımızda okullar tatil olduğu zaman bir iki hafta dinlenme hakkımız vardı. Sonra sokakta serserilik etmek yerine bir meslek sahibi olsun diye hemen bir işe koyarlardı. Buradaki amaç çocuk okuyamazsa bir iş-güç sahibi olsun tabii... Babamın işi gramofon tamirciliği olduğundan ben de onun yanında dükkânını süpürerek işe başladım. Babamın Bedros Usta adında Ermeni bir ortağı vardı. 1953 yılından bu yana yaklaşık 41 yıldır bilfiil bu mesleğin içindeyim. 1960'lara kadar çok iyi para kazanıyorduk. Pikaplar ve makara teypler gelince gramofon piyasadan çekildi. Bir takım tamirci ustaları da bu gelişmeye ayak uydurdular.

- Gramofonun hala aranır bir müzik kutusu olmasını neye bağlıyorsunuz?

- Gramofonda bir doğallık vardır. 40 yıl önceki sebze ve meyvelerin lezzeti bu gün çarşıda pazarda satılanlara benzer mi? Gramofonda da eskilerin lezzeti var, doğallığı var. Dış görünüşünün estetiği de ayrı bir konu ancak burada asıl tat sestedir. O zamanlar bir sanatçı plak dolduracaksa yeteneğinin ve sesinin güzel olması mutlaka şarttı. Bas yok, tiz yok, sesin içindeki pürüzleri ayıracak cihazlar da yok. Allah size ses olarak ne vermişse bütün sermayeniz o kadar. En önemlisi de doğrudan plağa okuyacaksınız. Bugün bakıyorsunuz birisi çıkıp bir albüm yapıyor, okuyan kişi kendi sesini tanıyamayıp "bu benim sesim mi?" diye hayret ediyor. Çünkü ses öyle ileri teknolojik ses makinelerinden geçiyor ki sesin doğallığı kalmıyor. Tanburi Cemil Bey, Hafız Sadettin Kaynak, Seyyan Hanım, Hafız Burhan, Hafiz Sami, Cumhuriyet dönemi sanatçılarımızdan Safiye Ayla, Münir Nurettin Selçuk, Abdullah Yüce, Zehra Bilir, Hamiyet Yüceses, Perihan Altındağ Sözeri gibi sanatçılar mikrofonsuz okudukları zaman pencerelerdeki camları titretirlerdi. Şimdi size soruyorum, böyle sesi

Allah kaç kişiye verir? Kısacası yeteneksizlere bugün makineler yardım ediyor. Böyle olmasaydı o sanatçılar elli yıl sonra da, hâlâ keyifle dinlenirler miydi?

- İnsanlar bu kadar güzel sesleri nasıl bırakıp modern cihazların tutkunu oldular?

- Bizler sahip olduklarımızın değerini ancak kaybedince anlayanlarız. Tabiatımız böyle...

- 1960'lara kadar işiniz güzeldi. Sonra neler oldu?

- 1970'lere kadar diyelim. Türkiye'de 1970'e kadar azda olsa gramofon dönemi vardı. Halbuki 1940'larda Avrupa ve Amerika gramofonu terk edip elektrikli pikap kullanmaya başlamıştı bile. Bizde neden 30 yıl daha gramofon yoğunca kullanılmaya devam etti o zaman? O yıllarda İstanbul'da bazı semtlerde 220 volt, bazılarında 110 voltluk akım vardı. Bazı semtlerdeyse elektrik hiç yoktu. İstanbul gibi bir şehirde elektrik sistemi böyle olursa Anadolu'nun halini siz düşünün artık. Gramofon ise elektrikten bağımsız bir müzik aletidir. Bunun böyle olması onun otuz yıl daha ülkemizde yaşamasını mümkün kılmıştır. Dağın başında dahi çalınan bir alettir. O zamanlar düğünü olanlar gramofon sahiplerini düğünlerine özellikle davet ederler ve başköşeye oturturlardı. Gramofon lüksün de ötesinde bir aletti. Evde, piknikte, iş yerinde herhangi bir dış enerjiye gerek duymadan müzik dinleyebilirdiniz. Taş plak ve gramofonun piyasadan kalkmalarına rağmen 45'lik plak şirketleri beraberinde 78'lik plakları da üretmişlerdir. 1975'lere kadar plak imalatı devam etmiştir.

- Kaç çeşit gramofon vardır?

- 3 çeşit gramofon vardır. Birincisi taşınabilen, ikincisi sabit duran, üçüncüsü de seyahatlerde bavullara girecek kadar küçük olan portatif gramofonlar.

Gramofonda bir doğallık vardır.
40 yıl önceki sebze ve meyvelerin lezzeti bu gün çarşıda pazarda satılanlara benzer mi? Gramofonda da eskilerin lezzeti vardı, doğallığı vardı. Dış görünüşünün estetiği de ayrı bir konu ancak burada asıl tat sestedir. O zamanlar bir sanatçı plak dolduracaksa yeteneğinin ve sesinin güzel olması mutlaka şarttı.

- Taş plak adı nereden geliyor? Bildiğimiz taşla bir ilgisi var mı?

- Yok. Bu terim plakların ağır oluşundan kaynaklanıyor. Şimdi siz otuz adet 45'lik plağı taşıyabilirsiniz ama 30 adet 78'lik gramofon plağını taşıyamazsınız çünkü bildiğim kadarıyla kum ve zift karışımından üretilirler. Bir ara 45'lik plak ham maddesi ülkeye gelmeyince 78'lik taş plaklar eritilip 45'lik plak yapımında kullanılmışlardır. Bu büyük bir kültürel katliam olarak kaldı benim hafızamda. 1960'ların ortalarından itibaren bir dönemin tanığı ve belgeseli olan pek çok plak böylece yok edildiler.

- Size en çok hangi arıza için gelirlerdi?

- Bana gelen makinelerdeki arızaların sebebini ararım önce. En fazla arıza zemberek kırılmalarıdır. Kurcalanmayan gramofonun tamiri kolaydır. Hız sabitleyici (regülatör) spiral takımı yayı da en çok kırılan parçalardandır. Bazı müşteriler bize getirmeden önce çelik metre parçalarından bu spiral yayını yapmaya çalışırlar kendilerince. Bu da dönüş balansını kırar, sesi titreştirir. Velhasıl gramofonun tümden düzenini bozar. Bir örnek vermek gerekirse, gramofon kasasının köşesi ayrılmış olabilir. Bu arıza bir cam çivisiyle giderilebileceği yerde beşlik çivi çakılarak kasa dağıtılır. Gelen arızalar bu tarz olaylardır. Bir de çocuklar tabii, gramofonu karıştırırken manipleyi bastırırlar ve içeriye doğru iterek diyaframı patlatırlar.

- Boru ya da huni hangi madenden yapılır?

- En iyisi tenekeden yapılandır. Ama sonraları daha dekoratif görünsün diye sarı bakır kullanılmaya başlanmıştır.

- Piyasada ucuz gramofonlar var, bunlar nedir? Yoksa geriye dönüş mü var?

- Onlar Çin malı gramofonlar. Evlere dekoratif eşya diye alınıyorlar. Müzik dinlemeye gelmezler, ama evlerin dekorunu tamamlarlar. Bizim yaptığımız gramofonlar onlara benzemez. Önemli bir noktanın altını çizmek istiyorum. Gramofonu olanlar plaklarını ödünç vermezler, plağı arayıp bulmanız gerekir. Biraz vakit ayırıp eskicileri gezeceksiniz. Eskicilerde bir iki plak bulduğunda sevinerek alan kişiler bu kültürün yaşamasına da yardımcı olanlardır. Son model bir ses cihazına sahip olan kişiler ellerindeki gramofonları değersiz eşya gibi kaldırıp attılar. O yıllardan kalan bütün hurda gramofonları bulursam alıyorum. Onların parçalarından yararlanıyorum.

- Sizin yerinize bu işi devam ettirecek kimseler var mı?

- Üç-beş usta yetiştirdim ama ben burada para-pul sevdasında değilim. Ben bu atmosferin müptelasıyım. Evde ya da kahvede oturamam. Bize yakışan işimizin başında olmaktır.

- Tamir yaparken hangi aletleri kullanırsınız?

- Mekanik tamirlerinde hangi aletler kullanılıyorsa bizde de o grup aletler kullanılır. Bir torna makinemin olmasını çok istedim ama olmadı, dükkanımın dar oluşundan alamadım. Bazı parçayı bulamıyorum, o parçanın tornada yapılması gerekiyor.

Mehmet Öztekin Ustaya teşekkür edip ayrılırken o bizi, gramofona koyduğu bir plaktan yükselen Münir Nurettin Selçuk'un sesiyle uğurluyordu. Teşekkürler sana son usta. Aman n'olur çok yaşa. Çok yaşa ki sen yaşadığın sürece yaşasın gramofonlar da...

HAMUTÇULUK_ KEDENECİLİK_

Yarınlarının Ne Olacağını Bilenlerin Mesleği

Büyük dil bilimcimiz Ömer Asım Aksoy, "Gaziantep Ağzı" adlı üç ciltlik eserinin üçüncü cildinde kedeneyi şöyle tanımlıyor: "Çift süren hayvanların boynuna takılan ve çok vakit içi keçe dolu, dışı deri ile kaplı olan oval ve kalın boyunluk." Kedene çekim hayvanlarının boyunlarının incinmemesi için yastık görevini üstlenir. Kısaca kedene, bir bakıma çift süren beygirlerin boyunlarına takılan halkadır.

Ahşap bölümü olmayan kedene şöyle yapılıyor:

Eni 45-50 cm, uzunluğu ise yaklaşık 1.5 metre ölçülerinde bir telis düzgün bir yere serilir. Bunun içerisine de dilimleme bıçağından geçirilen "berdi"ler demetler halinde yeterince sıralanır. Daha sonra telisin kenarları birleştirilir. Çuvaldız ve pamuk ipliği ile sıkıca dikilerek boru biçimine getirilir. Dikme işlemi sırasında otlar sıkıştırılarak dikilmelidir. Daha sonra içi ottan olan bu boru, tam ortasından kırılarak uçları birleştirilip bağlanır. "V" biçimindedir ama bu "V" şekli de her iki taraftan kırılınca baklava dilimi biçimine getirilip uçlarından birbirine bağlanır. Bu durumda telis boru oval baklava dilimi şeklini almıştır.

Hayvanın hassas yerine gelecek bölümlere berdinin dilimlenmiş halini koyarlar. Bunun için berdiler dilimleme bıçaklarında dilimlenip kaba da olsa bir tür elyaf haline getirilir. Böylece berdiler daha esnek bir yapıya kavuşur. Boyunduruğun sert olması gereken yerlerine berdinin bütün halini koyarlar.

Dilimleme Bıçağı

Biraz da dilimleme bıçağından bahsedelim. Dilimleme bıçağı semercileri anlattığımız yazıdaki gibi duvara asılı bir alettir. Yaklaşık olarak 60 cm.x 30 cm.x 3 cm. ölçülerinde bir tahtadır. Bunun ince kenarına tersten çakılmış 8-10 adet bıçağı bulunur. Otlar demet halinde alttan ve üstten tutularak bu bıçaklara saplanır ve yukarıdan aşağıya doğru çekilir. Otların üst tarafı dilimlendikten sonra alt tarafı yukarı getirilerek işlem tekrarlanır.

Çocukluğumda babamın yanında çalışırken çok kere berdi dilimlediğimi hatırlıyorum. "Kedene"de ahşap bulunmaz demiştik. Baklava dilimi şeklindeki telisten oluşturulan bu borunun bir yüzeyine tabaklanmış teke derisi dikilir. Dikiş ipliği olarak da çuvaldıza geçirilmiş sicim kullanılır. Bu sicime "gınnap" denirdi. Kendircilerin ürettiği sağlam bir dikiş malzemesiydi. Daha sonra keçenin dikilmesi gelir. Keçe kedenenin katlanmadan önceki ölçülerinde kesilir.

Kırmızı Sahtiyandan Sırım

Derinin keçeye dikilmesinde ise genelde kırmızı renk sahtiyandan kesilen sırım kullanılır. Bir parça sahtiyan suda ıslatılır, daha sonra da semerci makası ile ince şeritler kesilirdi. Semer ve boyunduruk dikişlerinde genelde sırım kullanılırdı. Islatılan kırmızı sahtiyan suya şerbet gibi renk verir. Yeri gelmişken bununla ilgili bir fıkra anlatalım.

Semerci ustası yanına bir gün bir yabancı gelir. "Selamünaleyküm usta kolay gelsin" der. Usta buyur eder. Yabancı tenekedeki kırmızı sahtiyan suyunu göstererek "İznin olursa ekmeğimi pekmezine bandırıp yiyebilir miyim?" der. Usta, şaka yaptığını zannederek, "Buyur ye!" der. Yabancı, ustanın şaşkın bakışları arasında pekmez zannettiği sahtiyan suyuna ekmeğini bandırarak yedikten sonra, bilgiçlik taslayarak "Beni anlamadı zannetme, pekmezin de ekşiymiş" der.

Sahtiyan derisi teke derisinin tabaklanmasından elde edilir. Sahtiyandan, debbağlık-tabaklık mesleğini yazarken oldukça geniş bir şekilde bahsetmiştik. Keçe ve deri sırımın çuvaldıza takılmasıyla keçeye eşit aralıklarla dikilir.

Dikiş araları makine dikişi gibi birbirinin aynıdır. Sırım kullanılmasının nedeni sırımla dikilen dikişlerin sağlam olmasıdır. Yaş haliyle dikişte kullanılan sırım kuruduktan sonra sertleşir. Herhangi bir yerinden kopsa dahi dikiş açılmaz. Bırakınız dikişin açılmasını, bıçakla kesmeden sökmeniz mümkün değildir.

Keçe ile derinin birbirine dikilmesinden sonra boyunduruğun alt uçlarının bağlantı yerleri dikilir. Bu pantolonların kemer yerleri gibidir. Bir de boyunduruk hayvanın boynuna bağlandığında neyi çekecekse o aletin bağlanacağı yere de deriden bağlantı yeri dikilir.

Kedenenin Top Uçları

Kedenenin uç kısımları yuvarlak ve gövdeye nazaran büyük olur. Boyunduruk hayvanın boynuna geçirildikten sonra iki ucu ip veya sırımla birbirine bağlanır. Kedenenin başlarını tutan bu bağın, hayvanın hareketi sırasında sıyrılıp çıkmasını engellemek içindir. . Bağlama sicimi kedenenin top gibi yuvarlak uçlarına takılıp kalır, ileri gidemez.

Şimdi de burada berdi otundan da kısaca söz edelim. Berdi, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre, düz ince uzun, içi süngerimsi esnek bir yapıya sahip bir bataklık bitkisidir. Semercilik mesleğini anlatırken berdi otundan da söz etmiştik. Bu ot ayrıca yakın zamana kadar hasır, kürsü örgüsü ve zembil yapımında sıkça kullanılmaktaydı.

Hamut

Hamutçu sözcüğünü, Sevan Nişanyan'ın "Sözlerin Soyağacı" adlı eserinde bulduk. Sırpça "homut", Bulgarca "hamut" olan sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Sırpça'dan dilimize geçtiği sanılmaktadır. Hamut, atların zorlu çekim işlerinde boyunlarına takılan boyunduruktur. Hamutçu ise bu boyunduruğu yapan ustadır.

Burada şunu belirtmekte fayda var. Halkımız genelde havut ile hamutu karıştırmaktadır; oysa havut ile hamut farklı şeylerdir. Havut deve semerine denir ki "deveyi havutuyla yutmak" deyimi buradan çıkmıştır. Hamut ise aşağıda anlatacağımız gibi kedene denilen boyunduruğun bir bakıma ahşap kullanarak yapılan çeşididir.

Hamudun Yapılışı

Hamut için baklava biçiminde sert iki parça ağaçtan (genellikle gürgen olur) gövde hazırlanır. Uçları açıkta kalacak şekilde ahşap, içine berdi koyarak sahtiyanla kaplanır. Hamutun tamamı kaplanmaz, tahtanın uçları açıkta bırakılır. Deriyle kaplamada çivi kullanılır.

Kaplama yapılırken ahşap ve deri arasına yeterince berdi koyulur. Ahşabın bir yüzü sahtiyanla kaplandıktan sonra diğer tarafı keçe ile kaplanır. Hamutun keçe ile kaplanan yüzeyi hayvanın boynuna değen yüzüdür.

Yalnız hamutun keçe tarafı hayvanın boyun derisine direk temas edeceğinden tepilen berdi hem dilimlenmiş hem de miktarı fazla olur. Keçenin sahtiyanla birleştiği yerler sırım takılmış çuvaldızla dikilir.

Hamutun keçesinin de dikilmesinden sonra sıra çekim yapacağı arabanın ya da sabanın bağlanacağı bağlama yerlerinin dikimine gelmiştir.

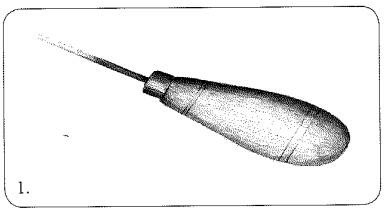
1.

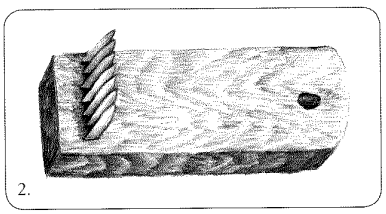
2.

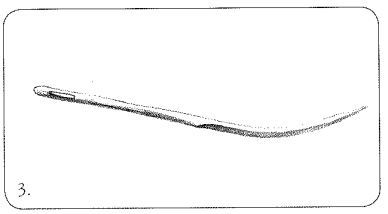
3.

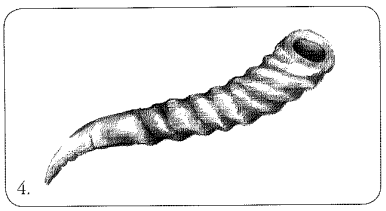
4.

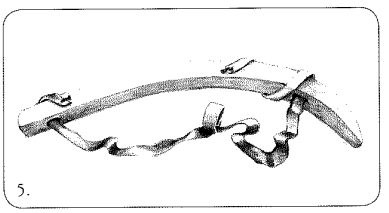
5.

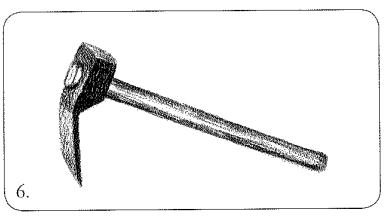
6.

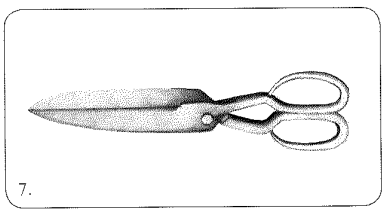
7.

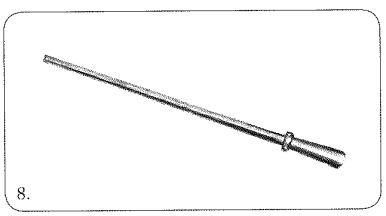
8.

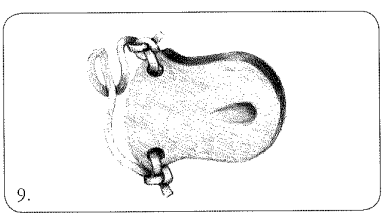
9.

1. Biz, 2. Berdi Dilimleme Bıçağı, 3. Çuvaldız, 4. Boynuz Yağdanlık, 5. Üdürgü Kemanesi, 6. Keser, 7. Makas, 8. Ot Tepme Demiri, 9. Semerci Yüksüğü

Hayvanın boynuna geçirildiğinde iki ucunun açılmaması içinde bağlama ipleri vardır. Hamutun ahşapları iki parçadır. Açılıp hayvanın boynuna geçince aşağıda kalan iki ucu sırımla bağlanır. Üst uçları keçe ve deri ile kaplandığından menteşe gibi açılır kapanır vaziyettedir.

Hamutun da uçları kedenede olduğu gibi gövdeye nazaran çıkıntılıdır.

Hamut ve Kedene Tamiri

Sırımı yukarıda geniş bir şekilde anlatmıştık. Hamut, tamire en çok keçesinin aşınıp parçalanmasından dolayı getirilir. En çok da hamutun keçesi hayvanın boynuna sürtünmekten dolayı parçalanır. Keçenin değişmesi için bu dikişler bıçakla kesilerek sökülür. Keçeden kesilen parça buraya tekrar dikilerek hamut yenilenir. Bu arada eski keçe sökülürken altından eski berdiler kuruyup ufalandığından dökülmüştür. Bunların yerine de yeni dilimlenmiş berdiler tepilir.

İki çeşit hamuttan görünüm

Kedene ve hamutçuluk günümüz şartlarında yaşam mücadelesi veren mesleklerdendir. Artık ne döndürülecek dolap nede çekilecek araba kalmıştır. Her şeyin motor gücüyle yapıldığı günümüzde hayvan gücüne hemen hemen hiç ihtiyaç kalmamıştır. Çok sık gördüğümüz at ve eşek ile yapılan taşımacılık ve yolculuk artık sadece turistik yerlerde turistlerin ilgisini çektiği için bulundurulmaktadırlar.

Önceleri at arabaları gördüğümüz sokaklar artık motorlu vasıtalarla dolup taşmaktadır. Ancak ülkemiz genelinde düşünürsek dağlık ve sarp yerlerde yapılan ulaşım ve taşıma işlerinde az da olsa hayvan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu sebepledir ki geçmişe nazaran çok az da olsa, bu nedenle varolan kedenecilik ve hamutçuluk az sayıdaki usta tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu ustalar kesin olarak belirtelim ki mesleklerinin son ustalarıdır. Yanlarına çırak ya da kalfa bulmaları imkansız olduğundan kendilerinden sonra meslekleri devam ettirecek kimse olmayacaktır.

Mesleğin Yok Oluşuna Doğru

Hamutçuluğun sonunun geldiğini gösteren ilk işaret gerekli ham maddenin bulunamayışıdır. Bu ham maddelerin başında keçe gelir. Keçecilik de hızla yok olmaktadır. Sahtiyan yapan debbağlar da kalmamıştır. Bataklıklar kurutulduğundan berdi (hasırcı otu) kamış türleri yok olmaktadır. Bakır ve kalayın birlikteliği gibi, keçecilik, semercilik ve berdi toplayıcılığı gibi meslekler, birisi olmazsa diğerinin de olamayacağı mesleklerdir. Bu satırları yazarken belki bir usta daha mesleğine son vermiştir diye düşünmeden de edemiyorum.

> Benim babam semerciydi. Rahmetli olduktan sonra annem, onun araç gereçlerini eskiciye verip dağıtmıştı. Bu ustaların araç gereçlerini de kim bilir hangi eskici alıp hurdacıya üç kuruşa satacaktır.

Yarının ne olacağını bilen birinin, nasıl bir ruh halinde olduğunu anlatmama gerek yoktur sanırım. Doktoru tarafından üç ay ömrü kaldığı söylenen bir insan hangi ruh halinde olursa bu meslekleri yapan ustalarda öyle ruh hali içinde çalışmaktadırlar.

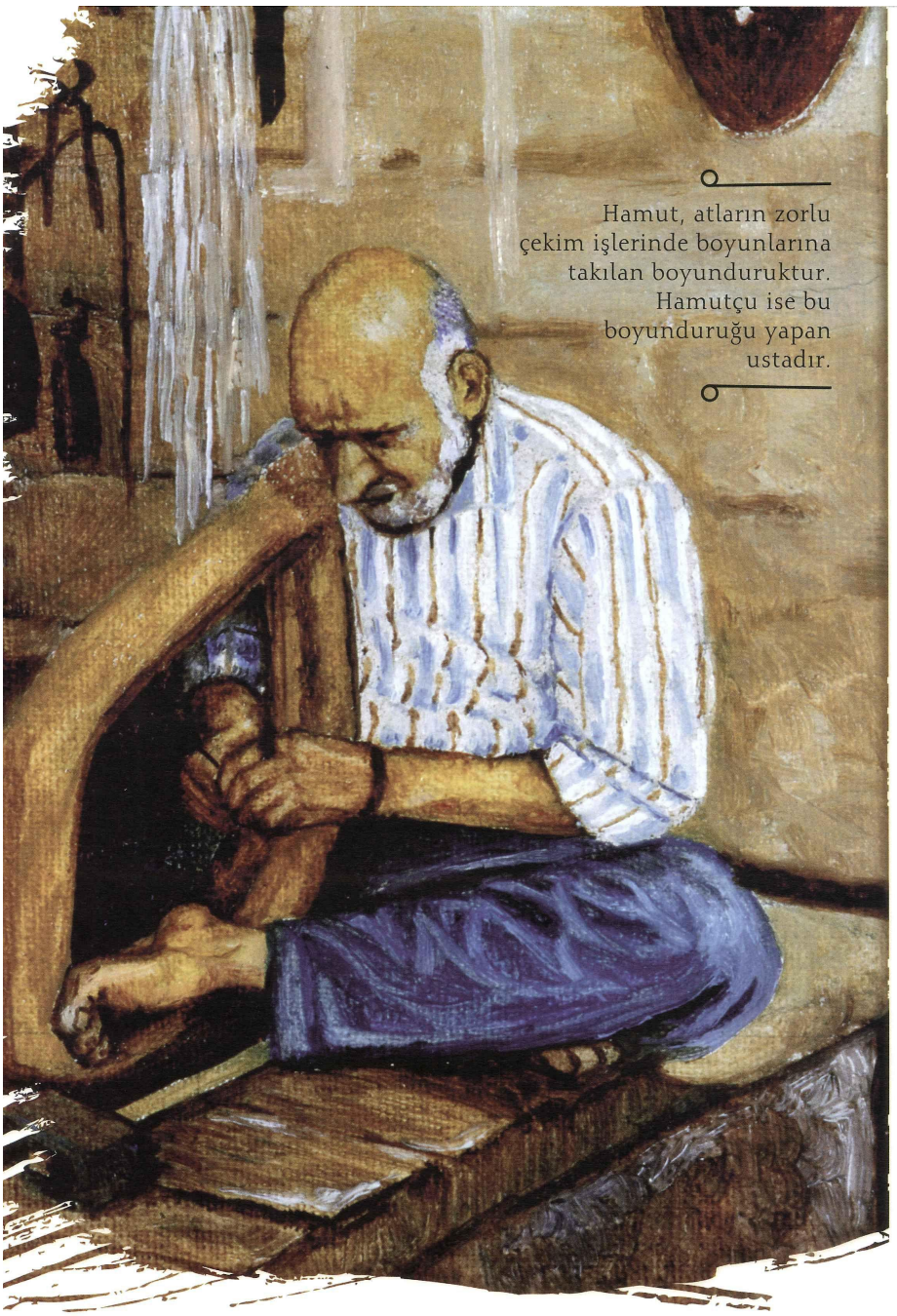

Hamut, atların zorlu çekim işlerinde boyunlarına takılan boyunduruktur. Hamutçu ise bu boyunduruğu yapan ustadır.

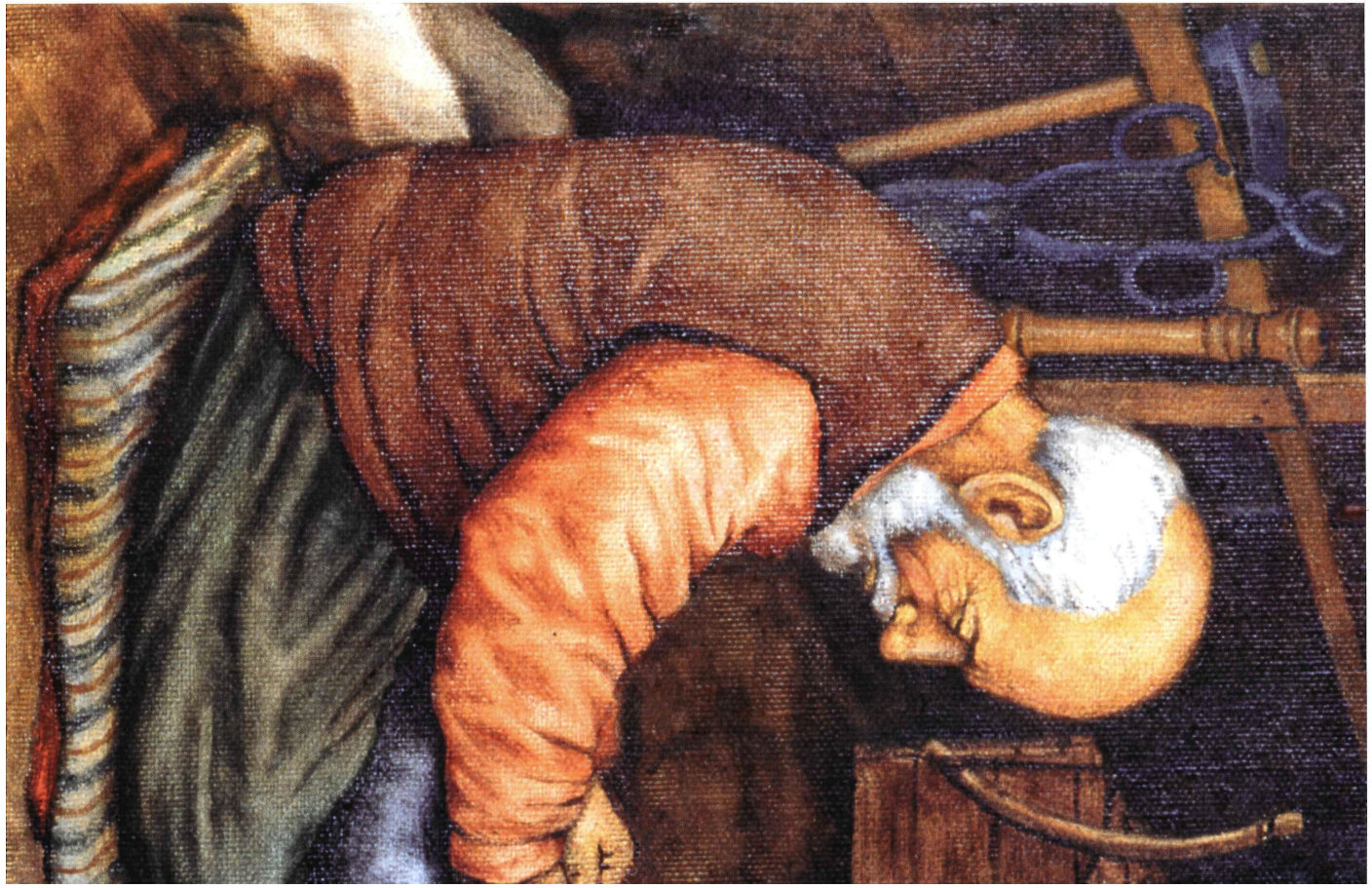

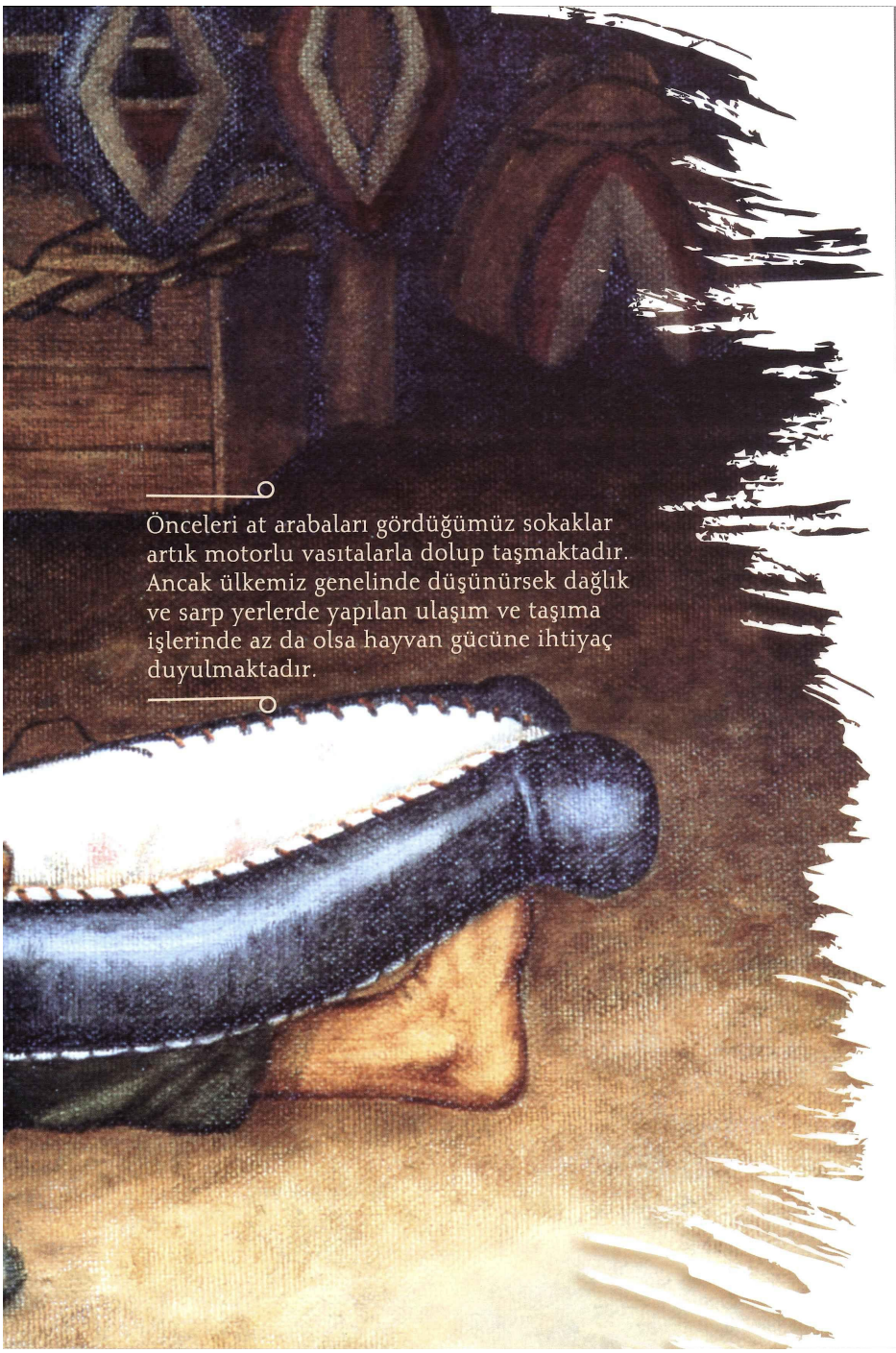

Önceleri at arabaları gördüğümüz sokaklar artık motorlu vasıtalarla dolup taşmaktadır. Ancak ülkemiz genelinde düşünürsek dağlık ve sarp yerlerde yapılan ulaşım ve taşıma işlerinde az da olsa hayvan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

KALAYCILIK

Bakırı Gümüş Yapanların Mesleği

Eskiden aşırı yaramazlık yapan çocukları ya kömürcüye ya da kalaycıya çırak koymakla korkuturdu babalar anneler. Çocuklar korkar mıydı bu tehditten? Kömürcülükten belki ama kalaycılığa konacağını düşünen çocuk için için sevinirdi belki de. Çünkü kıpkırmızı bakırı gümüş rengine çeviren sihirli bir meslekti kalaycılık. Türküsü bile vardı bu mesleğin:

"Bakır kaplar kalaylansın
Şu odada bir mum yansın
Uyuyan bahtım uyansın..."

Biri daha:

"Kalaycılar kalay yapar
Bakırları gümüş yapar
Ana, ana niye verdin beni kalaycıya
Kap kalaylamıyor, kalaylayamıyor..."

Dünyada ve Bizde Kalay

Bu yazımızda toplumumuz tarafından nispeten daha çok tanınan bir mesleği, kalaycılığı daha yakından tanımaya çalışacağız. Bilimsel açıdan kalay periyodik cetvelde SN simgesi ile 50. sırada ve metaller sınıfında gösterilen bir elementtir. Eski çağlardan beri bilinen bu element gümüş beyazlığında olup dövülebilir bir maddedir. Bu sayede kolayca levha veya tel haline getirilebilir. Beyaz kalayın özgül ağırlığı 7.29 gr./cm^3 tür ve 231 °C'de erir. Bu özelliğinden dolayı, kurşun ile olan alaşımından lehim kaynağı olarak geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kurşunun aksine zehirleyici de değildir.

Günümüzde Malezya, Bolivya, Tayland, Endonezya, Nijerya ve Çin gibi ülkeler dâhil olmak üzere 35 ülkede kalay madenciliği yapıldığı bilinmektedir. Ancak bilinen rezervlerin en az yarısı Güney Doğu Asya'da bulunmaktadır. Anadolu'da ise sözü edilen en eski kalay madeni ocağı Niğde Celaller Köyü yöresindedir. Tunceli, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul-Şile, Eskişehir, Bursa, Manisa, Kırşehir, Amasya, Uşak, Niğde, Sivas ve Aksaray yörelerinde de kalay madenlerinin olduğu bilinmektedir.

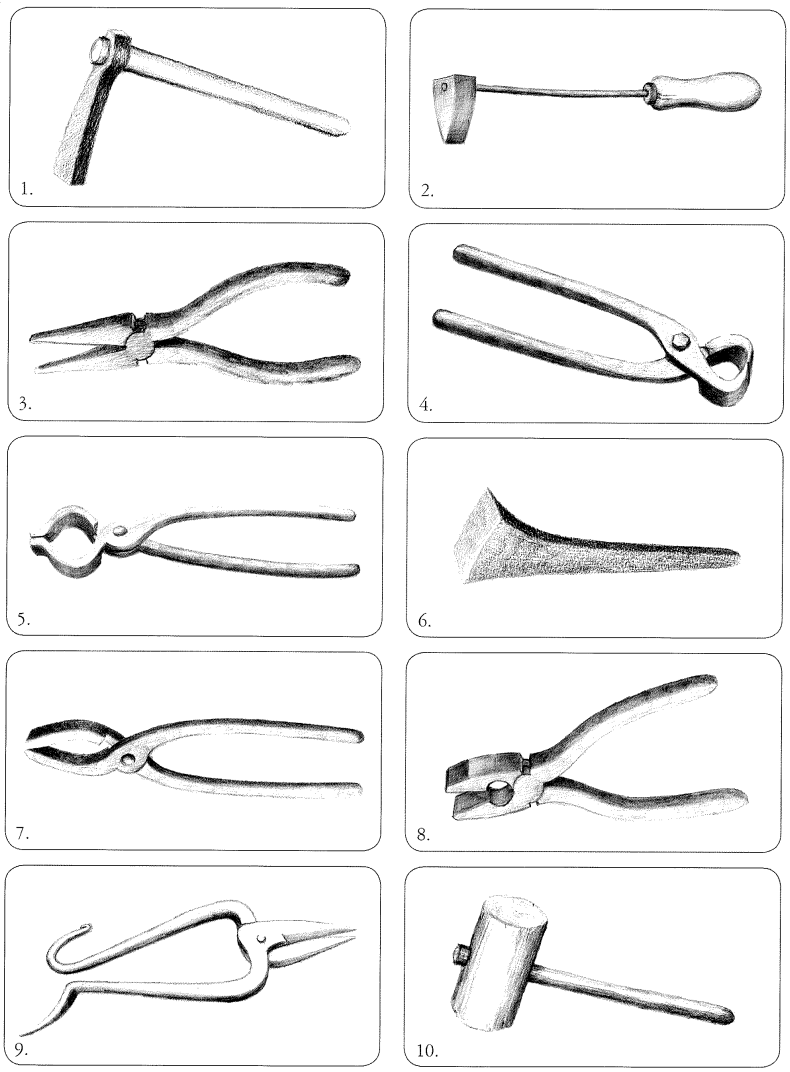

1. Çekiç, 2. Havye, 3. Karga Burnu, 4. Kerpeten, 5. Kıskaç, 6. Örs, 7. Kıskaç, 8. Pense, 9. Teneke Makası, 10. Tokmak

5 Bin Yıllık Geçmişi Var

Kalayın yumuşak ve kolay şekil verilebilir bir maden oluşuna paralel olarak insanlık tarihinde M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanan bir geçmişi söz konusudur. Dahası, hava ile teması sonrasında kolay oksitlenmez.

Bu özellik, korozyondan korunması gereken eşyalarda kalaya çokça başvurulmasına neden olan en önemli özelliğidir. Gerçekten de kalayla kaplanan mutfak eşyalarında ve kaplarda kalay, koruyucu bir katman oluşturur. Bu katman metalleri korozyona karşı korur. Beyaz toz halinde elde edilen ve SnO_2 simgesi ile gösterilen kalay, mermer ve süsleme taşlarını parlatmada, seramik malzemelerinin sarı, kahverengi veya pembe renklerde boyanmasında ve cam eşyaların matlaştırılmasında kullanılır. Ayrıca besin sanayinde konserve kutularının ve tenekelerinin imalatında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Kurşun ile birlikte oluşturduğu alaşımdan ise tenekecilerin ve günümüzde ise elektronik sanayinin en çok kullandığı "teneke kaynağı" dediğimiz lehim doğmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz özelliklerinin yanında asıl bizi ilgilendiren özelliği demir ve özellikle de bakır kaplarla olan beraberliğidir. Yani mutfaklarda kullandığımız bu kapların kalaylanması ve buna bağlı olarak da kalaycılık mesleğinin yüzyıllarca hayatımıza girmiş olmasıdır.

Zehirlenmeleri Önlüyor

Bakır kapların mutfaklarımızda kullanılmaya başlaması kalayın bulunmasına son derece bağımlıdır. Gerçekten de bakır kaplar kalayla kaplanmadan tek başına mutfak eşyası olarak kullanıldıklarında çabuk oksitleniyor ve bakır zehirlenmeleri nedeniyle ölümlere neden olabiliyorlardı.

Kalayla ilgili bu önbilgilerden sonra bakır mutfak eşyalarının kalay ile nasıl kaplandıklarını anlatmaya geçebiliriz.

Kalaylanacak kabın önce örs ve çekiç yardımıyla bozuk kısımları tamir edilir. Ezik yerleri düzeltilir, kırıklar ise kaynak yapılır. Daha sonra bu kaplar kalaycı çırağı tarafından kum ve kömür parçaları ile temizlenir. Kalaycı çırağı kararan yerleri tekrar parlatıncaya kadar ayakları ile ovar. İşin bu kısmını genellikle çı-

Kalaycı çırağı, bakır kapların kararan yerlerini tekrar parlatmak için ayakları ile ovar. İşin bu kısmını genellikle çıraklar üstlenir. Duvarda çakılı olan tutamaklara elleri ile tutunan çırak, parlatacağı kabın üzerine ince kum ve kömür parçalarını ve bu parçaların üzerine de bir telis parçası koyar. Çırak çıplak ayakları ile telisin üzerinde kalçasını bir sağa bir sola kıvırarak telisi hareket ettirir. Kalaycı çırağının bu hareketi, verdiği sözde durmayanları betimlemek için kullanılan "kalaycı çırağı gibi kıvırmak" deyimine de ilham kaynağı olmuştur.

raklar üstlenir. Duvarda çakılı olan tutamaklara elleri ile tutunan çırak, parlatacağı kabın üzerine ince kum ve kömür parçalarını ve bu parçaların üzerine de bir telis parçası koyar. Çırak çıplak ayakları ile telisin üzerinde kalçasını bir sağa bir sola kıvırarak telisi hareket ettirir. Sürekli yapılan bu hareket kabın temizlenmesine kadar devam eder. Bu davranış zımpara kağıdının olmadığı dönemlerde kapların bir nevi zımparalanarak temizlenmesine benzetilebilir.

Kalaycı çırağının bu hareketi, verdiği sözde durmayanları betimlemek için kullanılan "kalaycı çırağı gibi kıvırmak" deyimine de ilham kaynağı olmuştur. Çırağın görevi burada bitmez. Ocaktaki ateşin harlanması için körüğü çevirmesi de gerekir.

Köy Köy Dolaşan Kalaycılar

Kalaycı körükleri de demirci körüklerine benzerler. Kalaycılıkta kullanılan körükler tek veya iki kollu olup, gövdesi deriden yapılanların yanı sıra, kol gücüyle döndürülen demir pervaneli bir hava üfleyici vantilatör örneği olan körükler de mevcuttur.

Bu şekilde temizlenen kap ocakta ısıtılır. Isınan kap üzerine kalayın tutması için toz nışadır (kimyasal bir madde) atılır. Yeterince ısınan ve üzerine nışadır sürülen kaba kalay biraz değdirilir. Kalay bu haliyle kabın üzerinde eriyik halde bulunur. Bu haldeki kalay bir pamuk yumağı ile kabın her tarafına dağıtılır. Bu işleme kalay yapılacak kabın tüm yüzeyi kaplanıncaya kadar devam edilir.

Yakın zamana kadar kalaycılık aynı zamanda seyyar olarak da icra edilen bir meslekti. Köy köy dolaşıp halkın bakır mutfak kaplarını yerinde kalay yaparlardı. Bulundukları yer önemli değildi. Yeter ki ocaklarını kuracakları açık bir yer bulsunlar, hemencecik orada ateşi yakar, kalaylama işini yaparlardı. Halk onların geleceği günü bilir, bakırı çıkmış kaplarını bekletirdi. Halen göçebe bir yaşam süren Yörüklerce de seyyar kalaycılık icra edilmektedir. Bu kimselere Anadolu'da Akdeniz Toroslar'ında ve diğer yüksek kesimlerde rastlayabiliriz.

Nerde O Kalaylı Tastaki Su Tadı!

Kalayın bakırla birlikteliği, teknolojik gelişmelere bağlı olarak bazı meslekler gibi artık tükenme noktasındadır. Parlak zamanlarını bakırın mutfak eşyası olarak kullanılmasına borçlu olan kalaycılık, bakırın mutfaklarımızdan çekilmesiyle de sona yaklaşmıştır. Günümüzde çelik, alüminyum, emaye ve teflon mutfak eşyaları bu mesleğe olan ihtiyacı en aza indirmiştir. Ancak halen turistik amaca yönelik bakır eşya imalatı kalaycılığın biraz da olsa devamına izin vermektedir.

Kalayın yumuşak ve kolay şekil verilebilir bir maden oluşuna paralel olarak insanlık tarihinde M.Ö. 5000'li yıllara kadar uzanan bir geçmişi söz konusudur. Dahası, hava ile teması sonrasında kolay oksitlenmez.

Büyüklerimiz, bakır kaplarda pişen yemeklerin lezzetinin yeni çıkan kaplarla pişenlerden daha lezzetli olduğunu söylerler. Yaşayan eskiler kalaydan söz açılınca şu sözleri söylemekten kendilerini alamazlar. "Aaah ah! Nerde o kalaylı tastan içilen suların tadı?"

Pırıl pırıl kalaylanmış bakır kaplarda pişen yemeklere lezzet, suya gizemli bir tat veren kalaycılık mesleği de eskilerde mi kalacak dersiniz?

Kalaylı kazanda pişen yemeğin, kalaylı tastan içilen suyun tadını bir yana bırakalım da bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azalmış durumdaki kalaycıların tadı nasıl, ona bir bakalım.

Son kalaycılardan biriyle tanışıyoruz. Adı Veli. Soyadının yazılmasını istemiyor. Onu bize eski bakırcılar tavsiye etti. Verilen adrese gittiğimizde bir kalaycı dükkânı bulmayı umuyorduk. Karşımıza küçücük bir bakkal dükkanı çıkınca şaşırdık.

- Bakırcılar çarşısında öve öve göğe çıkarılan kalaycı Veli siz değil misiniz yoksa? Yanlış mı geldik? diye sorduğumuzda acı acı gülümseyerek cevap veriyor.

- *Yanlış gelmediniz beyim. Kalaycı Veli benim.*

- Kalaycı dükkânınız?.. O nerede?

- *O yok artık. Kapattım. Artık kimse bakır kap kullanmıyor. Kullanmayınca da onları kalaylattırmaya gerek görmüyor. O yüzden dükkânı kapattım, kapatmama sebep olanlara ibret olsun diye de kapısına şöyle bir yazı yazıp astım:*

"BU KALAYCI DÜKKÂNI,
SAHİBİ TARAFINDAN
İŞSİZLİKTEN KAPATILMIŞTIR."

- Peki, tepkinizi dikkate alan oldu mu?

- *Ne gezer. Fare dağa küsmüş de dağın haberi bile olmamış.*

- Kalaycılığa ne zaman, neden, nasıl başladınız?

- *Mesleğe çocukken başladım. Okulum yaz tatiline girmişti. Aylak aylak dolaşmaktansa bir işe girmeyi düşündüm. Dükkân dükkân dolaştım. Kısmet bu işteymiş. Usta beni çıraklığa kabul etti. O tarihten itibaren tam 40 yıl kalaycılık yaptım. Çıraklıktan kısa zamanda kalfalığa geçtim. Askere gittiğimde ustam bana harçlık gönderirdi. Döndüğümde ise dükkânını bana devretti. İyisiyle kötüsüyle 30 yıl kahrını çektim o kalaycı dükkânının. Ne yazık ki işler gide gide kötüleşti. Sonunda teslim oldum.*

- İşe başladığında şehirde kaç kalaycı vardı?

- *Çok... Belki otuz, belki kırk...*

- Ya şimdi?

- *Ara ki bulasın. Birkaç tane ya kalmıştır ya kalmamıştır.*

- Senin gibi kalaycı çıraklığına duran çocuklar var mı hâlâ?

- *Şimdiki çocukları öldürsen kalaycı olmazlar.*

- Neden?

- *Hem zor iş, hem kazancı az hem da geleceği karanlık.*

- Günümüzde kimler bakır kap kalaylattırıyor?

- *Turistik amaçla bakır işi yapan bakırcılar kalaylattırıyorlar.*

- Bakır kaplar doğal renginde kırmızı kalsa daha alımlı olmaz mı?

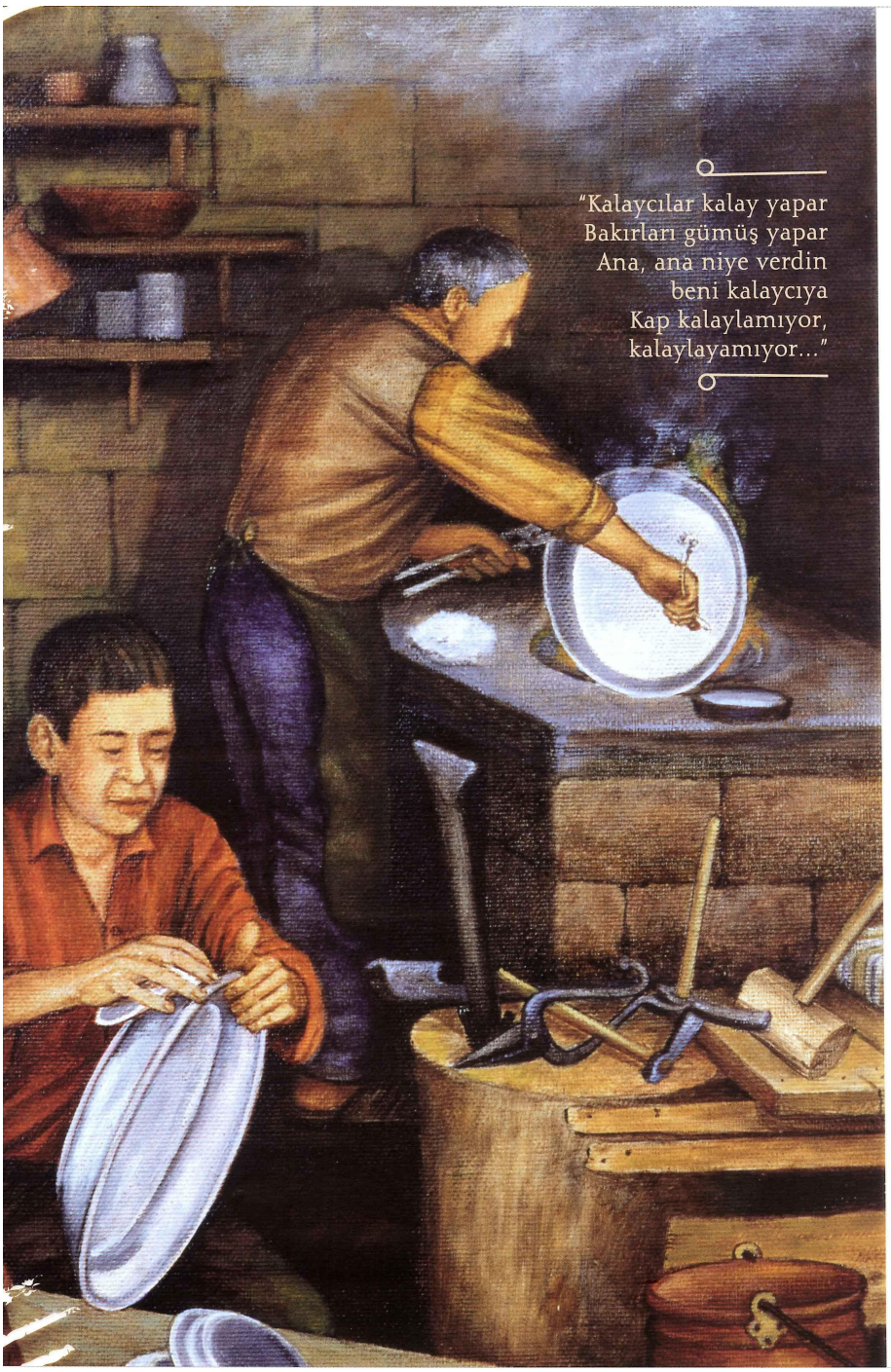

"Kalaycılar kalay yapar
Bakırları gümüş yapar
Ana, ana niye verdin
beni kalaycıya
Kap kalaylamıyor,
kalaylayamıyor..."

Kalaylı bakır bir kapta pişirilen yemekle çelik veya başka bir kapta pişirilen yemek arasında fark vardır. Her şeyden önce, kalaylanmış bakır kaplar çok sağlıklıdır. Bu kaplarda pişen yemekler çok lezzetli olur. Zaten çelik kaplar çıktıktan sonra yemeklerin tadı-tuzu da kalmadı.

- Olur ama oksitlenme o rengi yok eder kararır.

- Başka kimler kap kalaylattırıyor?

- Daha çok turistik lokantalar bakırlarını kalaylattırır. Bu lokantalar müşterilerine nostalji olsun diye yöresel yemekleri eski bakır sahanlarda servis yaptıklarından sık sık kalaylattırmak zorunda kalırlar.

- O zaman kalaycıların şikâyet etmesine gerek kalır mı?

- Kalır tabi. Bir şehirde kaç tane turistik lokanta var ki?

- Kalaylı bakır bir kapta pişirilen yemekle çelik veya başka bir kapta pişirilen yemek arasında nasıl bir fark vardır?

- Her şeyden önce, kalaylanmış bakır kaplar çok sağlıklıdır. Bu kaplarda pişen yemekler çok lezzetli olur. Zaten çelik kaplar çıktıktan sonra yemeklerin tadı-tuzu da kalmadı.

- Kalaycılıkta genel olarak hangi malzemeleri kullanıyordunuz?

- Malzememiz genel olarak, kalay, nişadır, pamuk ve ateşten oluşmaktadır. Tabi bazı temizlik ilaçlarımız da vardır; sac ruhu, tuz ruhu gibi... Bu arada, daha önceleri kömür ateşi harlanarak kullanılırdı, şimdi ise tüp kullanıyoruz.

- Peki, kalaylanmış bir kabı hemen kullanabiliyor muyuz, içerisinde zararlı herhangi bir kimyasal madde kalmaz mı?

- Hayır, temizce yıkandıktan sonra zararlı hiçbir madde kalmaz, kullanılabilir.

- Kalaylanmış bir kabın kullanım süresi ne kadardır?

- Kullanmaya bağlı. 9-10 ay ile bir sene arasında bir süre dayanır. Tabii, bu kap ateşte susuz bırakılırsa ya da yemeğin dibi tutarsa yanar. Ancak içerisinde sıvı olursa hiçbir şey olmaz.

- Kalaycılık mesleğinin bitmesini neye bağlıyorsunuz?

- Kalaycılık mesleğinin bitmesini, bakırcılığın da bitim noktasına gelmesine bağlıyorum. Bakırcılık ve kalaycılık birbirlerini tamamlayan iki meslektir. Eğer bakır olmasa kalaycılık da olmaz.

- İşe ilk başladığınız dönemlerde kaç kişi çalışırdı, sonra bu sayı kaça düştü?

- İşe başladığım ilk yıllarda her dükkanda 3-5 kişi çalışıyordu. Gide gide bu sayı azaldı. Usta ile bir tek köriikçü kaldı. Şimdi ise elektrikle hava veren aygıtlar çıktı. Ustalar artık tek çalışıyor.

- Anne babalar da çocuklarını kalaycı yapmak istemiyor değil mi?

- Geleceği olmayan bir işe kim çocuğunu verir?

- Yani artık yeni bir kalaycı nesli olmayacak diyorsun...

- Olmayacak tabii ki...

Başını önüne eğiyor, derin düşüncelere dalıyor eski kalaycı. Belki de kalaycılığın şanlı günlerine götürmüştür anıları onu.

Veli Usta'nın yanından, suç işlemiş gibi sessizce uzaklaşıyoruz.

KENDİRCİLİK URGANCILIK

Fırat Kenarında Kendir Örerler...

Kendir (diğer adıyla kenevir), sulu yerlerde yetişen, kullanışlı bir sanayi bitkisidir. Tohumundan yağ, elyafından ise ip, halat ve kumaş yapımında faydalanılır. Eczacılıkta, kozmetik sanayinde, kendir tohumunun yağı kullanılmaktadır. Uyuşturucu madde olarak esrar yapımında kullanıldığından kendir ekimi, günümüzde gözetim altında olup ürün miktarına sınırlama getirilmiştir.

Kendir veya kenevir bitkisi yurdumuzun birçok yerinde yetiştirilmektedir. Az güneşli ve yağmurlu bölgelerimizde yetişen kendir lifleri sertleşmezler. Çok ince ve yumuşak olduklarından ötürü, bu liflerden dokunan bezler de gayet yumuşak ve kullanışlı olurlar. Bol güneşli bölgelerde yetiştirilen kendirlerden elde edilen lifler ise sicim ve halat yapımında kullanılır. Rize bölgesi bol yağışlı olduğundan burada yetiştirilen kendir liflerinden gayet ince nefis bezler dokunmaktadır. Dokunan bezler dere sularında ve bazen de deniz suyunda beyazlatılır. Bu bölgemizdeki iklim şartları kendir dokumacılığının gelişmesini sağlamıştır. Kastamonu yöremizde yetiştirilen kendirden dokuma yapılmasına rağmen kendir lifleri daha ziyade sicim ve halat yapımına elverişlidir. Dokunan keten bezi, pamukluya göre daha dayanıklıdır. Sağlam olur ve ter emme yönünden daha sağlıklıdır.

Kendirin Yetiştirilmesi

Kendirin ekimi Mart ayının başı itibariyle yapılır. İki veya üç kez çapalanır. Haziran sonunda boyları 3-4 metreyi bulur. Ağustos ayının sonunda bitki topraktan elle sökülür.

Yeşil olarak sökülen kendirler, düzgün bir yüzeye serilerek kurutulmaya bırakılır. Kuruyan kendirler "cergi" denilen demetler haline getirilir. Sonra "ıslak" adı verilen havuzlara yatırılır ve üzerleri baskılanır.

Bir hafta suda bekletilen kendir lifleri saplarından ayrılır, cergiler havuzlardan çıkarılır ve tekrar kurumaya bırakılır. Güneş altında kuruyan cergilerin lifleri soyulmak üzere uygun bir yere taşınır.

Lif ayırma işlemi daha ziyade kadın emeğine dayanmaktadır. Lifler gövdeden soyularak çıkarılır. Bu lifler, ortalama ağırlıkları 2- 2,5 kg'lık yumaklar haline getirilir. Geriye kalan odunsu gövdeye ise "kelek" denir. Bunlar kışın sobalarda yakılarak ısınmada kullanılır.

Kışın kadınlar bu yumakları nemlendirerek (genellikle tükürüklerini kullanırlar) bükerler. Uzun kış günlerinde gecede üç kilo kadar bükebilirler. Büküm işleminin yapılabilmesi için ortamın nemli olması tercih edilir. Ortam nemli olmazsa sicimi oluşturan kendir lifleri büküldükleri şekli alamadan dağılırlar. Nemli bükülen sicim kuruduğunda büküldüğü şekilde kalır. Mağara ve dere boylarının nemli ortamında "kabiye" denilen çarklarda büküm işlemi erkekler tarafından seri olarak yapılır.

Mağaralarda Yapılan Kendircilik

Gaziantep ilimizde çok sayıda bulunan mağaralarda kendircilik yaygın biçimde yapılırdı. Mağaraların nemli ortamı bu mesleğin devamı için çok elverişliydi. Daha sonra bilinçsiz yönetimler, bırakın kendirciliği, ülke açısından da önemli bir yer tutan mağara turizmini dahi düşünmeden bu mağaraları doldurup imara açmışlardır. Yakın zamana kadar Gaziantep'te kalan bir iki mağarada pamuklu bezlerden elde edilen elyafın bükümü yapılmaktaydı. Ne yazık ki bu mağaralar da doldurulmuş olup bu mesleğin son ustaları da sokağa atılmışlardır. Bu nedenle urgancılık mesleği günümüzde daha sınırlı bir çerçevede Kastamonu ve Rize illerimizde devam etmektedir.

Fırat'ın Kıyısındaki Kendircilik

Şanlıurfa ilimizin Birecik ilçesinde de kendircilik Fırat nehrinin her iki kıyısında yapılan önemli iş kolları arasındaydı. Çocukluğumda Gaziantep'ten Şanlıurfa'ya giderken otobüsün penceresinden yol üzerinde bulunan Birecik köprüsünden bu kendircileri görür, ne yaptıklarını merak ederdim. O zamanlar urgancılığın ne olduğunu bilmediğimden yaptıkları işi de anlamazdım. Abalarının eteklerine doldurdukları kendir liflerini tutarak altısı yedisi bir arada belli kulvarlarda metrelerce uzaklara ağır ağır gider gelirlerdi. Kendir yumaklarından çekilen liflerin hep aynı kalınlıkta bükülmesini sağlamak ustalık isteyen bir iştir. Kabiye denilen bükme çarkının başındaki kişi de büyük bir gayretle çarkı hiç durmadan çevirirdi. Hayalimde kalan ve bir daha yaşanması mümkün olmayan o resmi şimdi gözümün önünde canlandırmaya çalışıyorum.

Ölmek İstemeyen Meslek

Fabrikalarda yapılan naylon halat ve ipler, kendir elyafından yapılanların yerlerini asla tutmamışlardır. En ince kendir ipi bile en sağlam naylon ipinden daha sağlamdır. Örneğin, gemileri limanlardaki babalara bağlayan halatlar önceleri kendirden yapılırdı.

Coğrafi konumu itibariyle eski bir ticaret merkezi olan Birecik'te el sanatlarının bir kısmı tarihi kimliğini koruyarak günümüze kadar gelmişlerdir. Bu meslekler az sayıda usta tarafından devam ettirilmektedir. Fırat kıyıları kendir bitkisinin yetiştirilmesine elverişli olduğundan kendircilik mesleği Birecik'te çok rağbet görmüştür.

Baba mesleğini sürdüren Mustafa Bey yakınıyor: "Su bitti kendircilik de öldü "...

Babası kendir ustası olan, seksen yaşındaki Birecik'li Mustafa ile o dönemi ve kendirciliği konuştuk. Biz sorduk Mustafa Usta yanıtladı.

- Ustam, bize hatırladığınız kadarıyla kendircilik mesleğini anlatabilir misiniz?

- Babam bu işi yapıyordu. Ama daha önceleri salcıydı. Sallarla Suriye'ye yük taşıyorlardı. 1940'larda Suriye ile kayık ticareti bitince babam da, zaten daha önceleri zaman zaman yaptığı kendircilik işine geri döndü.

- Birecik'te ne zamandan beri kendircilik işi yapılıyordu?

- Çok eski, yani 200 yıldan fazla oluyor. Ama dediğim gibi aşağı yukarı 60- 70 yıl önce kıymete bindi. Ta ki 1990'lı yılların başına kadar...

- Peki, kendircilik işi neden bitti?

- Her şeyden önce su bitti. Kendir sulak yerlerde yetişir. Birecik'te işlenen kendirin büyük bir bölümü Suruç Ovası'ndan geliyordu. Şimdi orada suyun damlası kalmadı. Dolayısıyla kendir ekimi de yapılmamaya baş-

Çocukluğumda Gaziantep'ten Şanlıurfa'ya giderken Birecik Köprüsü'nden geçerdik. Otobüsün penceresinden, bu kendircileri görür, ne yaptıklarını merak ederdim. O zamanlar urgancılığın ne olduğunu bilmediğimden yaptıkları işi de anlamazdım. Abalarının eteklerine doldurdukları kendir liflerini tutarak altısı yedisi bir arada belli kulvarlarda metrelerce uzaklara ağır ağır gider gelirlerdi.

landı. Ayrıca şu naylon ipler icat oldu.

- Babanızın bir gününün nasıl geçtiğini hatırlıyor musunuz?

- Çok iyi hatırlıyorum. Çünkü o zaman Birecik'te her şey kendircilik demekti. Kendirciler çok önemliydi. Babam da saygı gören, iyi bir ustaydı. Çok erkenden kalkılırdı; gece yarısından sabah ezanı arası. Genelde ustalar, işçiler evlerinden birbirlerine seslenerek uyandırılırlardı. Sabahın o sessiz saatlerinde sadece kendircilerin sesleri yankılanırdı.

- Neden o kadar erken?

- İşe erkenden gitmelerinin nedeni, kendirin serin havalarda işleniyor olmasıydı. Sabah serinliğinde çok seri bir şekilde çalışılırdı. Kuşluk vaktini aşıp öğlene doğru o günkü işler bitirilmek zorundaydı. Zira hava ısındıkça iplik kuruyordu ve iyi kavranamıyordu. Öğlene doğru babam eve gelip üzerini değiştirerek kahveye giderdi. Özellikle kendircilerin gittiği bir kahvehaneleri vardı. Orada çoğunlukla kendircilikle ilgili olarak konuşulurdu. O kahve her yönüyle adeta bir okul gibiydi.

- Kaç kişi bu işi yapıyordu?

- O zamanlar en az 2000 aile geçimini bu işten sağlıyordu. Diğer bir deyişle Birecik'in hemen hemen hepsi kendircilik işiyle ilgiliydi.

- Kendirciliğin veya kendircilerin kendine özgü bir yaşam biçimleri var mıydı?

- Elbette. Bütün mesleklerde olduğu gibi kendirciliğin de kendine özgü kuralları vardı. Mesela en önemli şey çırak, kalfa ve usta silsilesi geleneğinin hakim olmasıydı. Herkes kendi yerine göre davranmak zorundaydı. Saygı, sevgi çok önemliydi. Bu zincirin en üst halkası olan ustalık o dönemde çok itibar görüyordu. Birçok olayda mutlaka onlara danışılır, görüşleri alınırdı. Onlar da bunun bilincindeydiler; güvenilir ve dürüsttüler.

- Kendirin daha çok çevre ilçelerde, örneğin Suruç'ta yetiştiğini, oradan buraya geldiğini söylüyorsunuz. Peki, neden Birecik?

- Birecik'in havası Fırat'tan dolayı serin oluyor. Bu da kendir için uygundu. Ayrıca Fırat'ın suyundan çok faydalanılıyordu. Nitekim kendir, kırmaya hazırlanana kadar yaklaşık yedi-sekiz gün suya yatırılırdı.

- Söz buraya gelmişken, biraz da kendir imalatından bahseder misiniz?

- Evet. Boyu iki metreyi bulan kendir balyalar halinde Birecik'e, Fırat'ın kıyısına getirilirdi ve akan suya kapılmasın diye üzerine ağırlık konularak suya yatırılırdı. Bu böylece en az bir hafta kadar suda bekletilirdi. Sonra yumuşamış kendir sudan çıkarılır ve kadınlar tarafından kırdırılarak lifleri alınırdı. Bölgede kibrit dediğimiz liflerden temizlenmiş kamışı çeşitli alanlarda kullanırlardı. Mesela, çit olarak, kerpiç evlerin damlarında, o zaman ki kıl çadırların etrafında, yakacak ve sair yerlerde...

- Çok emek isteyen bir iş ha bu kendircilik?

- Ne diyorsun? Kamışlardan soyulan lifler kurutulur, iyice, tel tel olana kadar dövülürdü. İçlerindeki kıymık gibi yabancı maddelerden temizlenirdi. Sonra ustalar, bellerine bağladıkları büyük çıkınlara işlemeye hazır bu

lifleri dolayarak, en az 20-30 metre uzunluğundaki bir alanda gidip gelmek suretiyle dolaplarda ham sicim haline getirirlerdi. Daha sonra bu ham sicimler kalınlık durumuna göre işlenirdi. Mesela en ince olanına knep denilirdi. Üç tel knep birleştirilip biraz daha kalını olan dumuşki yapılırdı. Bu böylece kalınlık durumuna göre üçer üçer örülerek kalınlaştırılırdı.

- Örme işi nasıl oluyor?

- Örme işini de anlatayım sana; üzerinde üç tane delik bulunan kalınca bir tahtadan geçirilen ipler, dolaplara bağlı makaralara gerdirilerek sarılırdı. Her aşamasında ıslatılırdı ve mutlaka serinlikte çalışılırdı.

- Tezgahları ya da makineleri nasıldı? Nasıl çalışıyordu?

- Öyle önemli parçaları falan olan tezgahlar değildi. Hepsi basit, elle yani insan gücüyle çalışıyordu. Bunlara dolap denilirdi. Her dolap bir tezgâhtı. Her tezgahta ise en az 10-12 kişi çalışıyordu.

- Az önce iplik çeşitlerinden bahsetmiştin. Kaç çeşit ip elde ediliyordu?

- Genel anlamıyla üç çeşit. Birincisi inceydi. Çuval, kıl çadır parçaları gibi, yani dikiş işlerinde kullanılırdı. Bu çeşidine knep denilirdi. İkincisi orta kalınlıktaydı, buna da dumuşki denilirdi. Üçüncü cins ise çok kalındı. Genelde gemi halatı olarak kullanılırdı, buna da sitehaşeri denilirdi.

- Kendirin pazar yeri neresiydi? Üretilen kendir daha çok nerelerde pazarlanırdı?

- En çok civar illerde. Antep, Maraş, Urfa, Hatay gibi civar illere pazarlanırdı. Ha, bu esnafın bir özelliğini daha anlatayım; her yönüyle bir birlerine çok bağlı olmalarına rağmen kimse kimseye pazar yerini söylemezdi. Birbirlerinden habersiz satışa giderlerdi.

- Kendirciliğin dönemin en önemli işi olduğunu söylüyorsun, peki neden sen de bu işe devam etmedin ?

- Zor bir meslekti. Bu yüzden babam bu mesleğe devam etmemi istemedi. Yoksa o zamanlar çok para kazanılıyordu.

- Çok teşekkür ederim Mustafa Usta.

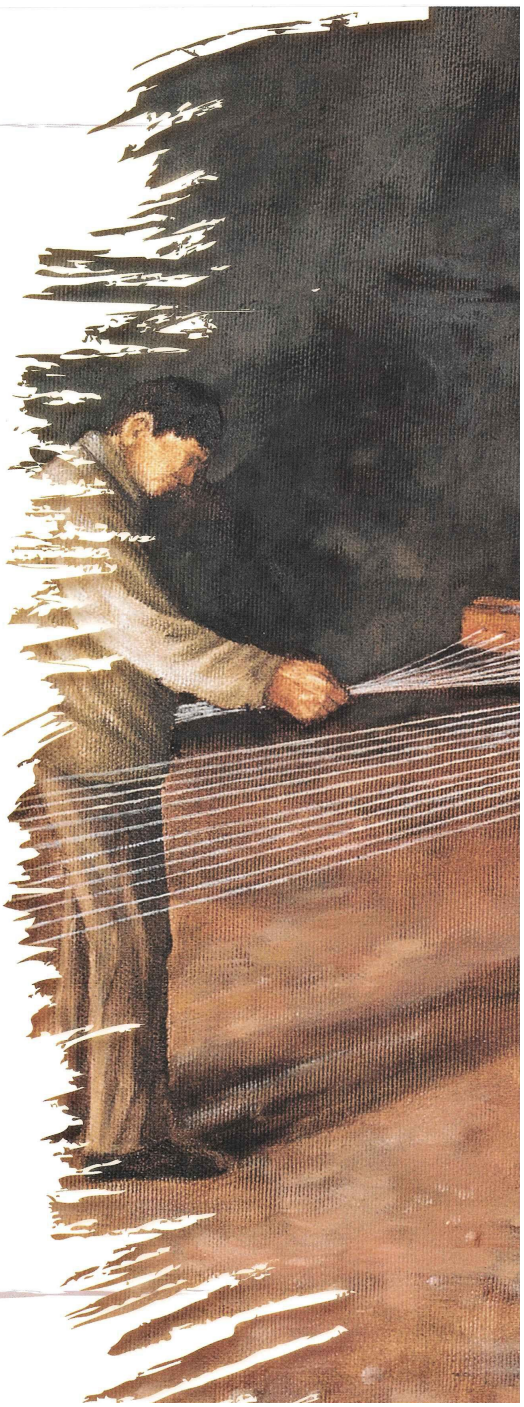

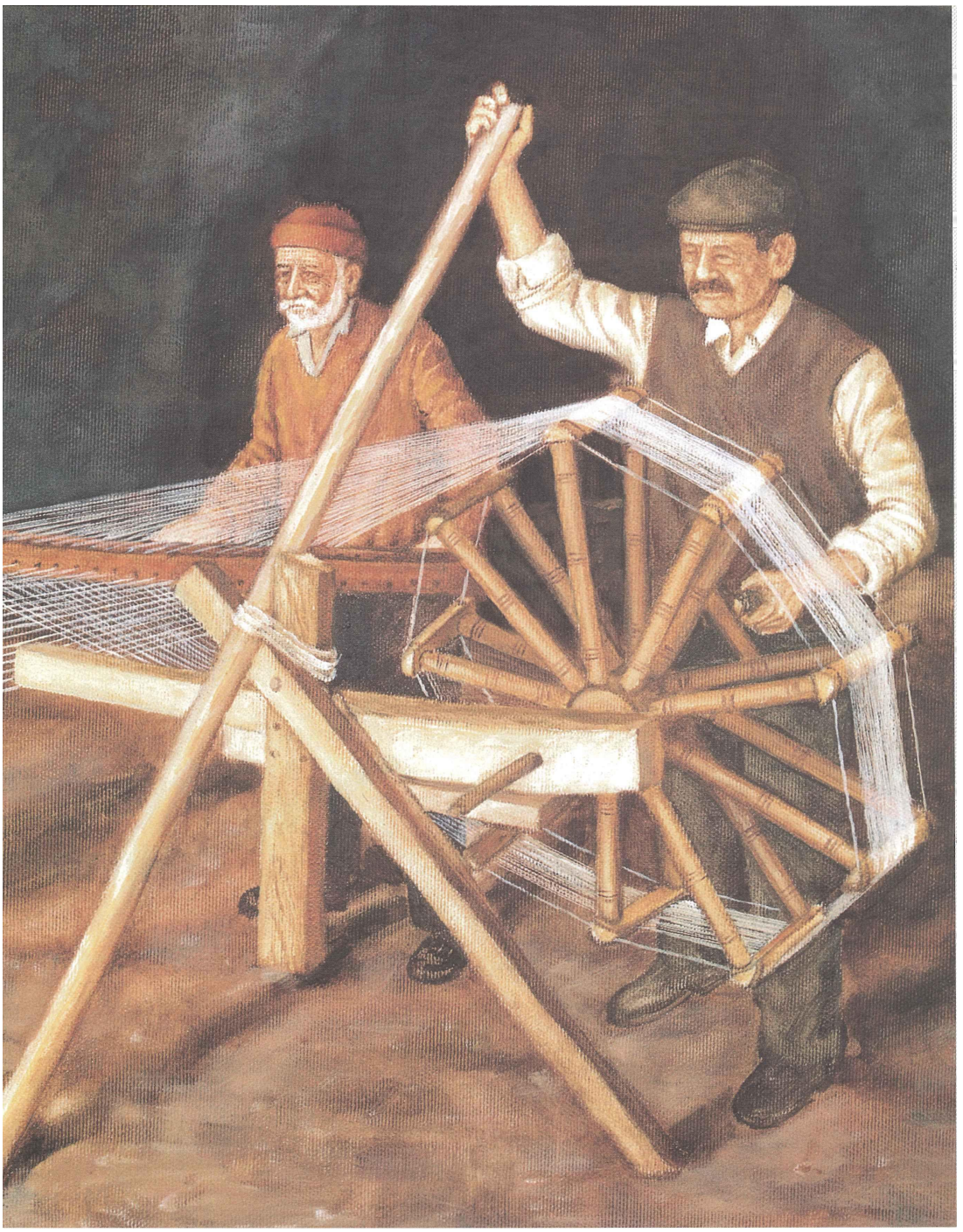

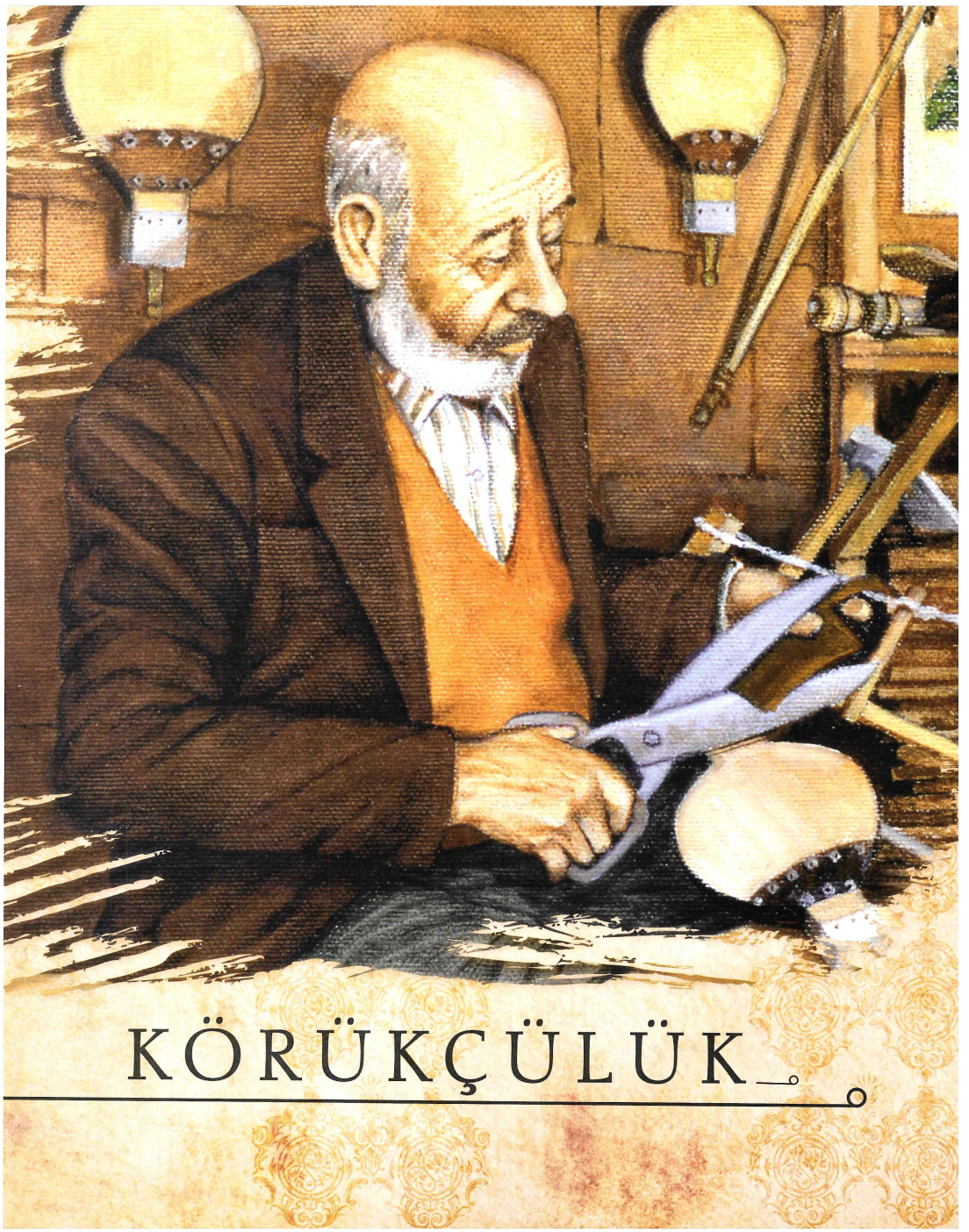

KÖRÜKÇÜLÜK

"Aynalı Körük Olmazsa Ben Gelin Gitmem..."

Büyük Larousse, körüğü şöyle tarif ediyor: "Bükülgen malzemeden yapılmış kapalı bir hacimden oluşan ve emerek havayla dolması için genişletildikten sonra sıkılaştırılarak boşaltılan böylece de bir lüleyle yönlendirilmiş hava huzmesi oluşturan aygıt, düzenek."

Körüğün tarihi insanoğlunun ateşi bulduğu tarih kadar eskidir. Önceleri nefes gücüne dayalı olarak üfleme ile canlandırdığı ateşi daha sonraları bir parça tahta, deri ya da buna benzer malzemeyle "yelleme" diye tabir ettiğimiz yapay rüzgar yaparak yakmaya çalışmıştır.

Sonraları, yakın zamana kadar mutfaklarımızın olmazsa olmazı olan ve bazı mesleklerin (daha çok demirci ve kalaycıların) kullandıkları körük yapılmıştır.

Körük Çeşitlemeleri

Körük halk arasında aşağıda örneklerini vereceğimiz anlamlarda da kullanılmıştır.

Körükleme: Kişileri birbirine düşürme, kızıştırma, kışkırtma

Körükçü: Kızıştıran, kışkırtan

Körüklenmek: Kışkırtma ve kızıştırma eylemine konu olmak

Körükleyici: Kavgaları ve anlaşmazlıkları kışkırtan

Çokça kullandığımız bir deyim vardır: "Yangına körükle gitmek". Elbette yangına körükle gidilmez, söndürme amaçlı gidilir. "Körüklenen ateş daha fazla canlanır" deyimi de mecazi anlamda kapatılmaya, unutulmaya başlayan bir anlaşmazlığı, uyuşmazlığı tekrar gündeme taşımak anlamına gelir. Bununla da kalmayıp kışkırtıcı sözlerle kavga başlatmaktır "yangına körükle gitmek". Biz burada deyimlerle de halk arasında yakın zamana kadar yaşamış, hayatımızın bir parçası olmuş, sonra da sessiz sedasız günlük yaşantımızdan çıkıp gitmiş olan körüğü ve körükçülüğü anlatmaya çalışacağız.

Körük Nasıl Yapılır?

Ateşe dayanıklı olan ve sonradan deforme olmayan damarsız ağaçlar körük yapımı için uygundur. Meşe, dut, çınar ve ceviz ağaçları körük yapımı için uygun ağaçlardır.

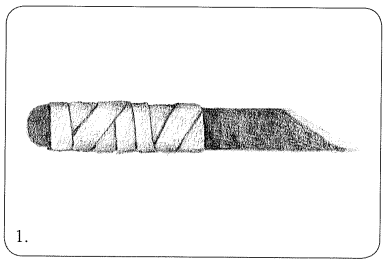
1.

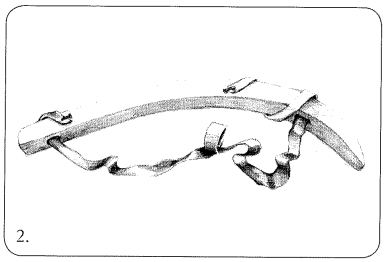
2.

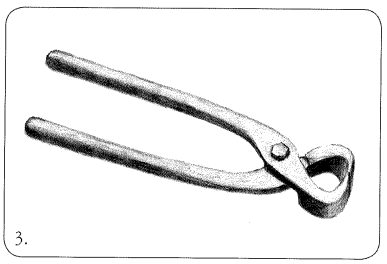
3.

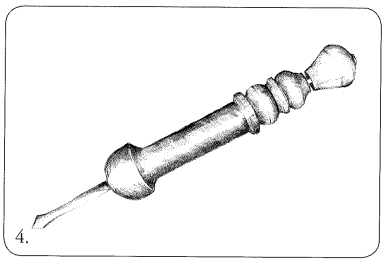
4.

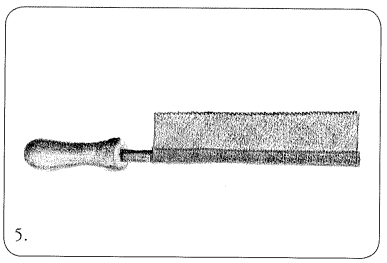
5.

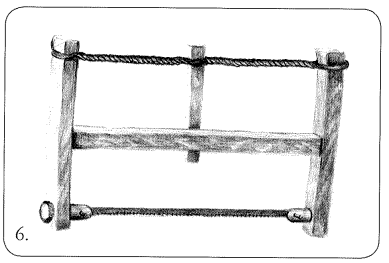
6.

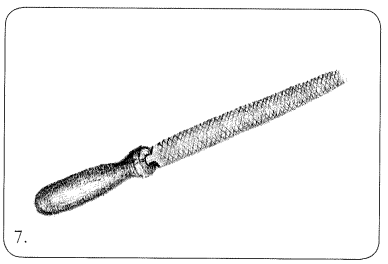
7.

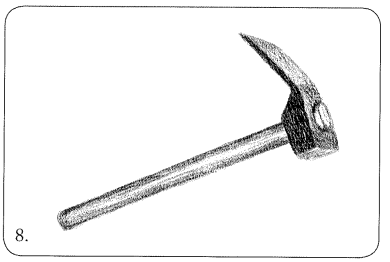
8.

1. Falçata, 2. Üdürgü Kemanesi, 3. Kerpeten, 4. Üdürgü, 5. İnce Testere, 6. Ağaç Testeresi, 7. Törpü, 8. Keser

Ağaç beş santimetre et kalınlığında kesilerek tahtalar çıkartılır. Bu tahtalar hızardan yeni çıktıkları için nemli olurlar. Eğer düzgün bir şekilde dizilmezlerse eğrilirler. Tahtalar özel bir şekilde dizilirler ve kurutulmaya bırakılırlar.

Kuruyan tahtaların üzerine yapılacak körük şablonları çizilir. Bu çizim sırasında ağaçtan fire vermemek için çeşitli boylarda yapılacak olan körük şablonları bir arada çizilirler. İki büyük körük şablonu arasındaki boşluğa daha küçük bir körüğün şablonu çizilir. Çıkarılan bu yekpare kalıplar aralarından kesilerek körüklerin üst kapakları çıkarılır. Körüğün alt tahtasının 9 cm. uzunluğu, 2,5 cm. kalınlığı ve 4,5 cm. de eni olan uç bölümü vardır.

Burası körüğün ön tarafıdır. Bu ön tarafa 7 mm. çapında bir üfleme deliği açılır. Sonra da sarı bakırdan dökülmüş ortası delik bir uç takılır. Bu pirinç uç havayı üflenecek noktaya dağıtmadan toplar.

Körüğün Bölümleri

Körüğün uç bölümü ateşe en yakın olan kısımdır. Bu nedenle de kolaylıkla yanabilir. Körüğün bu bölümünün tasarımı incelenirse mangalın kenarına körüğün ucunu dayayıp daha rahat körüklemenin amaçlandığı anlaşılır.

Bu bölümün yanmasını önlemek için de tenekeden bir kılıf yapılarak nalıncı çivisi ile kaplanır. Körüğün önemli bir parçasıdır.

Pirinç emzik ateşe en yakın parça olduğundan çabuk ısınır. Hele bir de körük yeni alınmışsa emzik bulunduğu delikten çıkabilir. Hatta mangalın içerisine düşebilir. Bu durumlarda imdada mangal maşası yetişir.

Ateşten çıkarılıp ıslatılarak yerine yeniden takılır. Islaklık ahşap yuvayı genleştirerek pirinç emziğin kurtulup çıkmasını engeller.

Körüğün alt bölüm tahtasının ortasına yaklaşık 10 mm. çapında üç adet delik açılır. Körüğün büyüklüğüne göre bu deliklerin sayısı ve çapı değişebilir. Deliklerin üzerine de körüğün açılıp kapanması sırasında emme basma işlevi görecek ve emilen havayı içeride tutacak deriden bir diyafram çakılır.

Nasıl Çalışır?

Körüğün üst tahtası çekildiğinde körüğün içine bu deliklerden hava girer. Kapak bastırıldığında diyafram görevini yapan deri parçası deliklerin üzerini kapatıp havanın çıkmasına engel olur.

Sıkışan hava da körüğün ucundaki pirinç parçasının içinden çıkarak ateşe doğru yönlendirilir. Körüğün hareket edebilmesi için üst tahta alt tahtaya uç tarafından teke derisinden bir parça ile hareketi sağlayacak şekilde sabitlenir.

Alt ana gövde ile üst kapak arasına körüğü oluşturan yumuşak bir deri kaplanır. Teke derisinden yapılan bu kaplama üst kapak ile alt zemin tahtasının kenarına takunya çivisi ile çakılır.

Derinin içeriye doğru kaçmaması ve katlanarak körüğü oluşturması için söğüt dallarından yay şeklinde çubuklar bükülerek derinin iç tarafına konulur. Bu söğüt dalları körüğün hareket eden üst kapağıyla beraber açılıp kapanırlar.

Körüğü oluşturan teke derisi ise, kırmızı veya siyah renkte olup yöresel adı sahtiyandır.

Körüğün hareketli üst kapağını alt tahtaya birleştiren deri parlak teneke parçaları veya renkli deri parçaları kullanılarak çakılır. Bu, aynı zamanda körüğün süsleme işidir.

Son olarak alt tahtanın tutamak bölümüne duvara asılması için ortası delik bir deri parçası çakılır ve satılmak üzere dükkanın duvarındaki çivilere bu derinin deliğinden takılır.

Şeytan Körük, Ağabeyi, Babası

Ev Körükleri:

Boylarına ve yapılışına göre körüğün birkaç çeşidi vardır. En küçük körüğün adına "şeytan körük" denir. Daha sonra şeytan körüğün ağabeyi diyebileceğimiz boyuttaki "orta boy körük" ve baba boy diye de anılan büyük boy olanına ise "büyük körük" denmektedir. Bu üç boy körük mutfak körükleridir.

Esnafın kullandığı bir başka körük çeşidi de tek kanatlı olanıdır. Bu körük tezgâha yatay şekilde bağlanmıştır. Hareketli olan parçası ise körüğün alt kanadıdır.

İş Körükleri:

Kalaycı ve demirci körüklerinin boyları yaklaşık bir metre civarındadır. Çift taraflı veya tek taraflı olanı da vardır. Çift taraflı olan körüğün bir orta tahtası vardır. Dikey konumda kullanılır. Üfleme deliği ise, ortada ateş yanan tezgâha sabitlenmiştir.

Kalaycı ya da demirci çırağı dikey vaziyetteki bu körüğün üst kanatlarındaki el tutamak yerlerinden tutarak kanatları sağa sola açıp kapatarak hareket ettirir. Bir kanat üflerken diğer kanat üflemeye hazır hale gelir. Her kanat diğerinden bağımsız çalışır. Sağ kanat çekilirken sol kanat açılır. Bu hareket devamlı olarak yapılır. Ateşin ihtiyacı olan hava böylece kesintisiz olarak sağlanmış olur.

Nasıl Çalışır?

Esnafın kullandığı bir başka körük çeşidi de tek kanatlı olanıdır. Çift kanatlı körüğün aksine tek kanatlı körük tezgaha yatay şekilde bağlanmıştır. Hareketli olan körüğün kanadı alttadır.

Bu kanat, tutamak yerine bağlanan bir iple yukarıda ortasından asılı olan ve terazi kanatları gibi aşağı yukarı hareket eden bir sırığın ucuna bağlıdır. Sırık tavana yakın yerdedir.

Sırığın diğer ucu ise bir iple kalaycının sol ayağıyla bastırarak aşağı yukarı hareket ettirdiği bir tahtaya bağlıdır. Usta bu tahtaya bastığında sırığın ucu aşağıya doğru inerken diğer ucu körüğün altına bağlı olan ipi çeker.

Körük, ustanın tahtaya basma hareketi ile açılır. Ayağını çekince körüğün kapağının ağırlığı ile kapanır. Bu hareketin devamlılığı ile ocaktaki ateşe hava verilir.

Bu tür körüğün bir başka kullanımı daha vardır. Bu defa körüğün alt tahtası büyükçe bir kütüğe sabitlenmiştir. Üst kanadı ise el tutamak yerinden aşağı yukarı hareket ettirilerek ateşin ihtiyacı olan hava sağlanmış olur.

Bağ ve Balcı körüğü dediğimiz körüklerle de peteklere ve bağlara tütsü ve ilaç verilir. Bu tip körükler ilke olarak iki bölümden oluşurlar. Organik maddelerin yandığı hazne bölümü ve dumanı üflemeye yarayan üfleç bölümü. Sırtta taşınan haznedeki tozlar, sağ elle aşağı yukarı itilip çekilen bir kol ile körük çalıştırılmak suretiyle hedefe püskürtülür. Sağlanan hava ile toz ya da duman dışarı verilmiş olur.

Körüklü Araç Gereçler

Müzik aletlerinin körüklü olanlarına ise akordeon ve orgu örnek olarak verebiliriz. Ayrıca körüklü taşıma araçları da vardır, körüklü otobüsler ve körüklü vagonlar gibi.

Körüklü çizmeler de yakın zamana kadar giyilmekteydi. Körüklü fotoğraf makinelerini ve agrandizörleri de unutmamak gerekir.

Ortaokulda sınıf arkadaşım Ahmet Özkörükçü'nün babası son körükçü ustalarındandı. Gaziantep'in Eskisaray Caddesinde, Karatarla Camii'ne yakın küçücük dükkânında mesleğini yapmaya çalışırdı.

Yaptığı İşe Bakın Şu Gaz Ocağının...

Ahmet Özkörükçü'ye göre körükçülüğü gaz ocakları öldürmüş. Mutfaklara daha pratik pişirme aletleri girince haliyle odun ve mangal kömüründen uzaklaşılmış.

Mangal ve ocak yanmayınca da körüğe ihtiyaç kalmamış. Mutfaklara gazın girişi mesleği tamamen yok etmiş.

Şimdi nostaljik olsun diye minyatür boyutlarda ve normal boyutlarda renkli suni deriden körük yapılmaktadır.

Körükçülük, yemeklerin mangal kömüründe ve odun ateşinde pişirildiği ve de kalaycılığın yaygın olduğu dönemlerin en gözde mesleklerden biriydi.

Adını Nelere, Nerelere Verdi?

Körük Köyü Yozgat ilimizin Akdağmadeni'ne bağlıdır. Bir rivayete göre bu köy, adını demircilikle ve körük imalatıyla uğraşmalarından dolayı almış. Diğer bir rivayete göre de Çepni Türklerinin bir alt topluluğu olan "körükçülerin" buraya gelip yerleşmelerinden dolayı Körük köyü adı verilmiştir buraya.

Gümüşhane yöresinde de geleneksel olarak üç kız ve iki oğlanla oynanan kalaycı körüğü oyununu görüyoruz.

Rüya tabirlerinde, rüyada körük görmek hayra yorumlanmaz. Haram mal, haram kazanç ve başkalarının malına mülküne el uzatmak anlamı çıkar.

Aynalı Körük Olmazsa...

Rüyada körük görmenin tabircilere göre çeşitli anlamları olabilir ama gerçek şu ki, kaybolan sanatlardan biri olan körükçülüğün o eski ustaları tarafından yapılan körükleri bundan sonra galiba gerçekten sadece rüyalarımızda görebileceğiz.

Körük türkülerimize de konu olmuştur ama bir zamanlar genç kızların dilinden düşürmediği türküdeki "aynalı körük" ateş harlamaya yarayan körük değildir. Aynalı körük zamanın en konforlu kent içi ulaşım aracı olan körüklü faytondur. Zaman zaman hâlâ kulaklarımızı okşayan o türkü ise şöyle:

"Oğlanın adı Ömer
Belimi sıktı kemer
Benim ince belime
Yakışır gümüş kemer
Aynalı körük olmazsa
Ben gelin gitmem
Ud-kemane çalmazsa
Aynalı körüğe de binmem.
Gel dağları aşalım
Hilalde buluşalım
Girelim biz kolkala
Çamlıkta dolaşalım
Aynalı körük olmazsa
Ben gelin gitmem
Ud-kemane çalmazsa
Aynalı körüğe de binmem."

Eskiden mutfaklarımızda çok kullanılan bir körük.

KÜLEKÇİLİK

Sessizce Hayatımızdan Çıkıp Gitti Pekmezlerin, Yoğurtların, Dutların O Eski, Güzel Kabı

Ünlü dilbilimcimiz Ömer Asım Aksoy 1946 yılında derlediği "Gaziantep Ağzı" kitaplarının 3. cildinde "tahta kova" olarak tanımlıyor küleği. Dede Korkut ise "elin yüzün yumadan, dokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurt gözler doyunca tıka basa yer" diyerek küleği hikayelerinde kullanmış zamanında.

Yine eskilerden Evliya Çelebi'nin yazdığına göre de külek tahtadan yapılmış yüksekliği az, büyükçe bir kovadır. Esasen külek, bal, yoğurt, yağ, pekmez, süt gibi gıda maddelerini saklamaya ve taşımaya yarayan kulplu veya kulpsuz derin bir mutfak kabıdır.

Külekçilik daha bir yıl öncesine kadar ülke genelinde yalnızca Kahramanmaraş'ta seksen yaşın üzerinde bir usta tarafından yaşatılmaya çalışılıyordu. Bir yıl önce Kahramanmaraş'lı külekçi Mehmet Usta ile konuşmuştum.

Mesleğin bilinen bu son ustası ile bir söyleşi yapmak benim için bulunmaz bir fırsattı. Bana "herkes gelip fotoğrafımı çekiyor sonra da hiçbir şey almadan çekip gidiyorlar" demişti. Bir daha bulamam kaygısı ile birkaç külek satın almıştım.

Sonraları bana gelen bir derginin kapak sayfasındaki başlıkların arasında "sessizce hayatımızdan çıkıp gitti" diyordu bu son usta için. Son ustanın ölümü beni derinden etkilemiş, çok üzmüştü; sanki bir yakınımı kaybetmiştim.

Külek ve benzeri ürünleri Anadolu Selçukluları'ndan günümüze kadar gelen dönemde Türklerin günlük yaşantılarında kullandıklarını biliyoruz. Külekçiler yaptıkları külekleri yuvarlak ya da oval formlarda ve çeşitli boylarda yaparlardı. Ayrıca kalbur kasnakları ve nakış kasnakları da yapan bu ustaların bir arada olduğu kendi adları ile anılan çarşıları da bulunurdu, "Külekçiler Çarşısı" gibi.

Külek Nasıl Yapılır?

Külek yapımında beyaz dut, siyah dut, sultani söğüt ve ceviz ağacından elde edilen kereste kullanılır. Hızarlarda ince tahtalar haline getirilen malzemenin bir yüzü marangoz rendesi

Külekçiler yaptıkları külekleri yuvarlak ya da oval formlarda ve çeşitli boylarda yaparlardı. Ayrıca kalbur kasnakları ve nakış kasnakları da yapan bu ustaların bir arada olduğu kendi adları ile anılan çarşıları da bulunurdu, "Külekçiler Çarşısı" gibi.

ile perdahlanır. Perdahlanan taraf küleğin dış yüzüne getirilir. Daha sonra bu tahtalar marangoz boyası ile boyanır. Boyama işleminde genellikle ceviz rengi tercih edilir. Boyanan tahtalar ıslatılır ve tahtaların iyice ıslandığına kanaat getirilince bu iş için özel yapılmış, yüzeyi geniş talaş mangallarının üzerinde ısıtılır.

Bu işlem sırasında ahşap iyice yumuşatılmış olur ve bu sayede külek yapılırken ahşabın kırılmadan eğilip bükülmeye hazır hale gelmesi sağlanır. Tahtalar kol gücü ile çevrilen, merdaneli, gövdesi ahşaptan yapılmış ilkel bir makineden geçirilerek kıvrık hale getirilir. Bu makinenin içeride dönen merdanesinin dış yüzeyi mutfak rendesinin yüzeyi gibi tırtıklı ve demirdendir.

Bu sayede ahşabı merdane içinde kaydırmadan kıvırmaya yarar. Bu demir yüzeyi tırtıklı merdanenin etrafını çevreleyen yarım ay şeklindeki bölüm ise ahşaptandır. Islanan ve mangallarda ısıtılan tahtalar bu iki merdane arasından sıkıştırılarak geçirilir.

Kol Gücü Gerektirir Kıvırma İşi

Kıvrık halde çıkan tahtalar çivilenerek kurumaya bırakılır. Kol gücü isteyen bu tahta kıvırma makinesi kuyumcuların kullandığı hadde makinesinin kaba ve biraz daha büyükçe bir modeline benzer.

Kıvırma işlemi oldukça kuvvet isteyen bir iştir; ciddi anlamda kol gücü ister. Dolayısıyla yakın geçmişe

dek bu işi sürdüren yaşlı pek çok usta, mesleğe çırak ya da kalfa bulamadığından ötürü söz konusu makineye motor taktırıyordu.

Kuruma işlemi tamamlanan kıvrık haldeki tahtalar yanmış takunya çivisi ile örs üzerinde teker teker birleştirilir. Külekçi ustalarının bu işlem için özel bir örsü vardır.

Küleğe çakılan çivilerin arkadan çıkan uçları bir iki çekiç hamlesi ile kıvrılarak bir çeşit perçin haline getirilir. Küleğe alt ve üst kasnakları geçirilir ve bu kasnaklar küleğe çakılmadan önce üdürgü ile delinir.

Külekçi ustalarının kullandığı üdürgü, kol gücü ile sağa sola dönen, döndükçe de ucundaki sivri demir vasıtası ile delik açan ilkel bir matkaptır aslında. Bu işlem çivinin ince ve zarif olan kasnağı yarmaması amacıyla yapılır.

Sonraki aşamada dip tahtaları geçirilir. Külek saplı olacaksa sapları takılır ya da kapaklı olacaksa da kapakları... Bazı külekler yarım kapaklıdır. Bu durumda küçük deri parçalardan faydalanarak bir tür menteşe yapılır ve kapağın hareketli kısmının açılıp kapanması sağlanır.

Büyük boyda yapılan küleklerin çapları 50-55 cm. kadar olurdu. Örneğin bu ebatta bir külekle köy yoğurtları şehirlere taşınırdı ya da mahalle çeşmelerinden evlere su getirilirdi.

Yoğurt küleklerinin üzeri genellikle patiska ile kapatılır, etrafından da sicimle bağlanırdı. Bunun üstü de sıraca otgillerden "sığır kuyruğu" dediğimiz büyük yapraklı calba bitkisi ile kaplanırdı. Bu şekilde köy yerinden şehre hayvan sırtında getirilen yoğurtlar, hayvanın sırtında sallandığından şehre geldiklerinde sulanırlardı.

Yoğurt Nasıl Ekşimez?

Eski zaman tabii, şimdiki gibi içinde koruyucu ya da kıvam artırıcı olmayan ve tadını hepimizin özlediği bu yoğurtların semerin iki yanına kendirlerle bağlanarak getirilmesinden ötürü sallanması ve sulanması çok doğaldı.

Bakkallar satın aldıkları yoğurtların satılana kadar ekşimemesi içinse satışa sunmadan önce yoğurt küleklerini baş aşağı çevirirlerdi. Bu sayede yoğurdun kısa zamanda ekşimesi önlenmiş olurdu; üstelik yeniden koyulaşması sağlanırdı.

İşte calba dediğimiz bitki bu işlem sırasında bir nevi süzgeç görevini üstlenirdi. Madem yoğurttan devam ettim küçük bir not daha öyleyse: Dut ağacından yapılan yoğurt külekleri içindeki yoğurdun daha uzun bir süre taze kalmasını sağlardı.

Oval şekil verilecek olan külek tahtaları merdaneden geçirilirken yalnız kıvrılacak bölgeleri geçirilir, düz kalacak yerleri ise geçirilmezdi. Özellikle kuru baklavalar için bu kutular kullanılırdı. Başka illere gönderilecek kuru baklavalar bu küleklerle satışa sunulurdu. Ekmek ve tuz külekleri de eski evlerin mutfaklarının vazgeçilmezleri arasında idi. Örneğin evde hazırlanan yufkalar ıslatılıp yumuşatıldıktan sonra katlanarak ekmek küleklerine konurdu ve burada uzun zaman küflenmeden taze kalırdı. Tuz ve ekmek külekleri tercihen ceviz ağacından yapılırdı ve bu külekler en küçük boyda yapılan küleklerdi. Pekmez külekleri ise sultani söğüt ağacından yapılırdı.

Parmak Büyüklüğünde Dutlar

Yakın zamana kadar Kilis ilimizden gelen küçük, birer kilogramlık pekmez küleklerini İstanbul Mısır Çarşısı'nda görürdük. Bu küleklerin dibinin sızdırmazlığını sağlamak için hamurdan yapılan bir tür macun kullanılır. Koyu olan pekmezler nakliye sırasında sıcaktan eriyip akmasın diye bu yöntem bulunmuştu.

1950'li yıllarda doğup büyüdüğüm şehrin, yani Gaziantep'in her tarafı bağ bahçe idi. "Dutluk" dediğimiz mesire yerleri vardı. Gaziantep halkı fırsat buldukça buralara gider, bağı bahçesi ile uğraşırdı. Pikniğini yapar, dutlarını küleklere toplar evine dönerdi. Gaziantep ve yöresinde dut ağacının bolluğunu, ipekçiliğin sosyal hayatta geniş bir yer tuttuğu

1900'lü yıllara bağlamak gerekir. Buralarda yetişen parmak büyüklüğündeki dutlar toplanır, orta boy küleklere doldurulurdu. Üzerleri de ceviz yaprakları ile kapatılırdı.

Daha sonra dut dolu külekler "mahra" dediğimiz, ağzı geniş ancak dibine doğru daralan sandıklara dizilirdi. Bu sandıklar bir beygirin semerinin iki yanına bağlanır, şehrin araba geçmeyen dar sokaklarında satışa sunulurdu.

Külekçilerin imal ettiği kaplar yoğurt, süt, pekmez, yağ, ayran, su ya da benzeri sıvıların taşınması veya saklanması amacının dışında da kullanılırdı. Külek eski mutfaklarda nohut, bulgur, mercimek, fasulye gibi hububatların böceklenmeden ve küflenmeden saklanmasını da sağlardı.

Tanıdığım son külekçi ustalarından birinin yoksulluk içerisinde ölüp gittiğine tanık oldum. İleri yaşlarda para getirmeyen mesleğini bırakmak zorunda kalmıştı. Bir okul kapısında borç harç aldığı üç tekerlekli bir arabayla Şam tatlısı satıyordu. Son gördüğümde parasızlıktan dişlerini dahi yaptıramamış, bitkin bakışlarını bardak dibi gibi kalın, kırılmış parçaları bant ve iple tutturulmuş bir gözlüğün arkasında saklıyordu.

Ölümüne Kaç Gün Kaldı?

Külekçilik yaparken lakabı külekçi "Apaçi İsmail"di. Mesleği bıraktıktan sonra kullandığı üdürgüsünü hiçbir şey talep etmeden bana hediye etmişti. Benim 1991'de çalıştığım "Külekçi İsmail" resmimin modelliğini yapmıştı.

Yoksulluktan ileri yaşlarda zar zor evlendiği karısını doktora götürememiş, kadıncağız genç denecek yaşta iki çocuğuyla külekçi Apaçi İsmail'ini bırakıp gitmişti. Çaresiz, karısının bu ölümü de İsmail ustayı hayli sarsmıştı.

Tanıdığım külekçi ustalarından Ceviz Mehmet, Apaçi İsmail ve K.Maraşlı yaşlı Mehmet Usta'ya rahmetler diliyorum.

Külekçilik kelimenin tam anlamıyla hayatımızdan kaybolan, yitip giden bir meslektir. Bildiğim kadarıyla yurdumuzun hiçbir köşesinde de bu işi yapan usta kalmamıştır.

Yarım kapaklı tuz külekleri ve kapaksız dut külekleri görünmektedir.

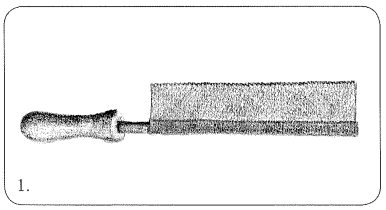
1.

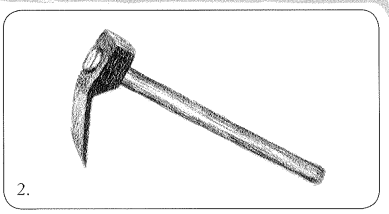
2.

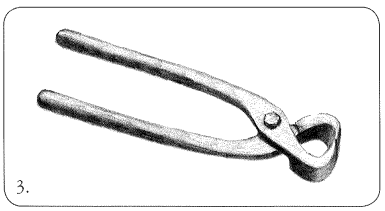
3.

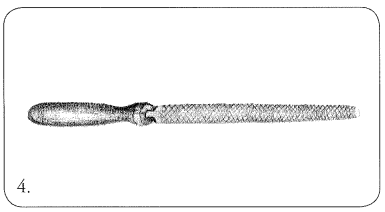
4.

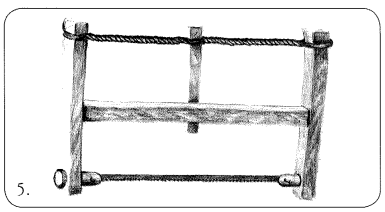
5.

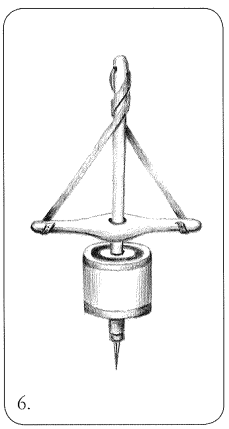
6.

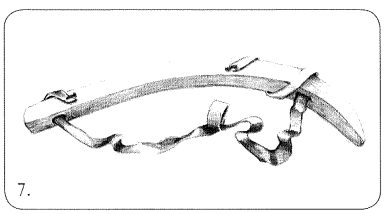
7.

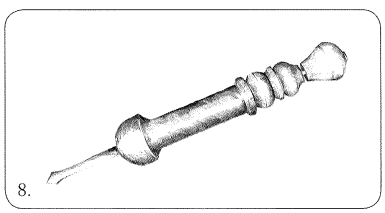
8.

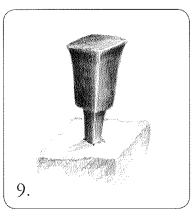
9.

1. İnce Testere, 2. Keser, 3. Kerpeten, 4. Törpü, 5.Testere, 6. Üdürgü, 7. Üdürgü Kemanesi, 8. Kemane Üdürgü, 9. Külekçi Örsü

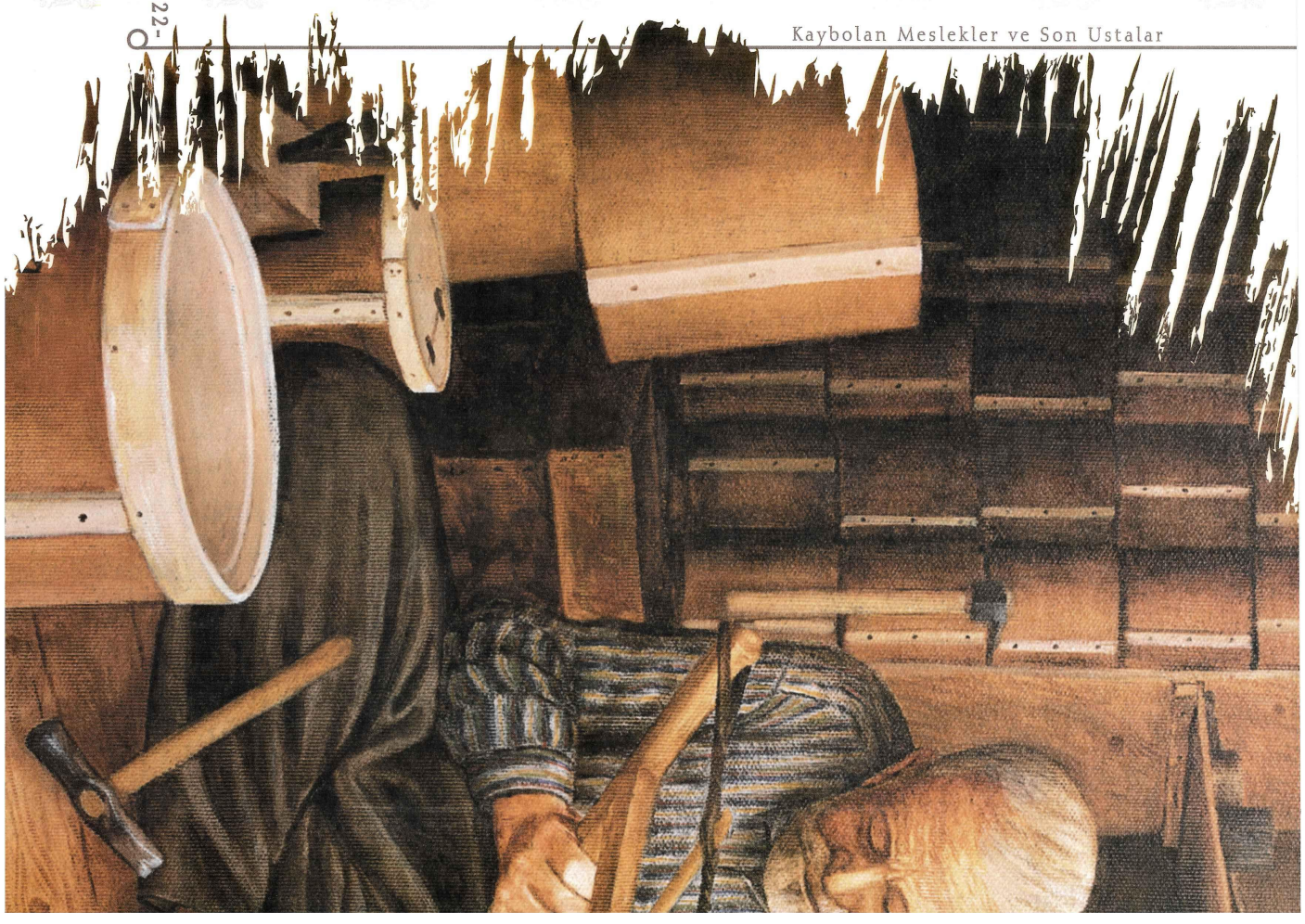

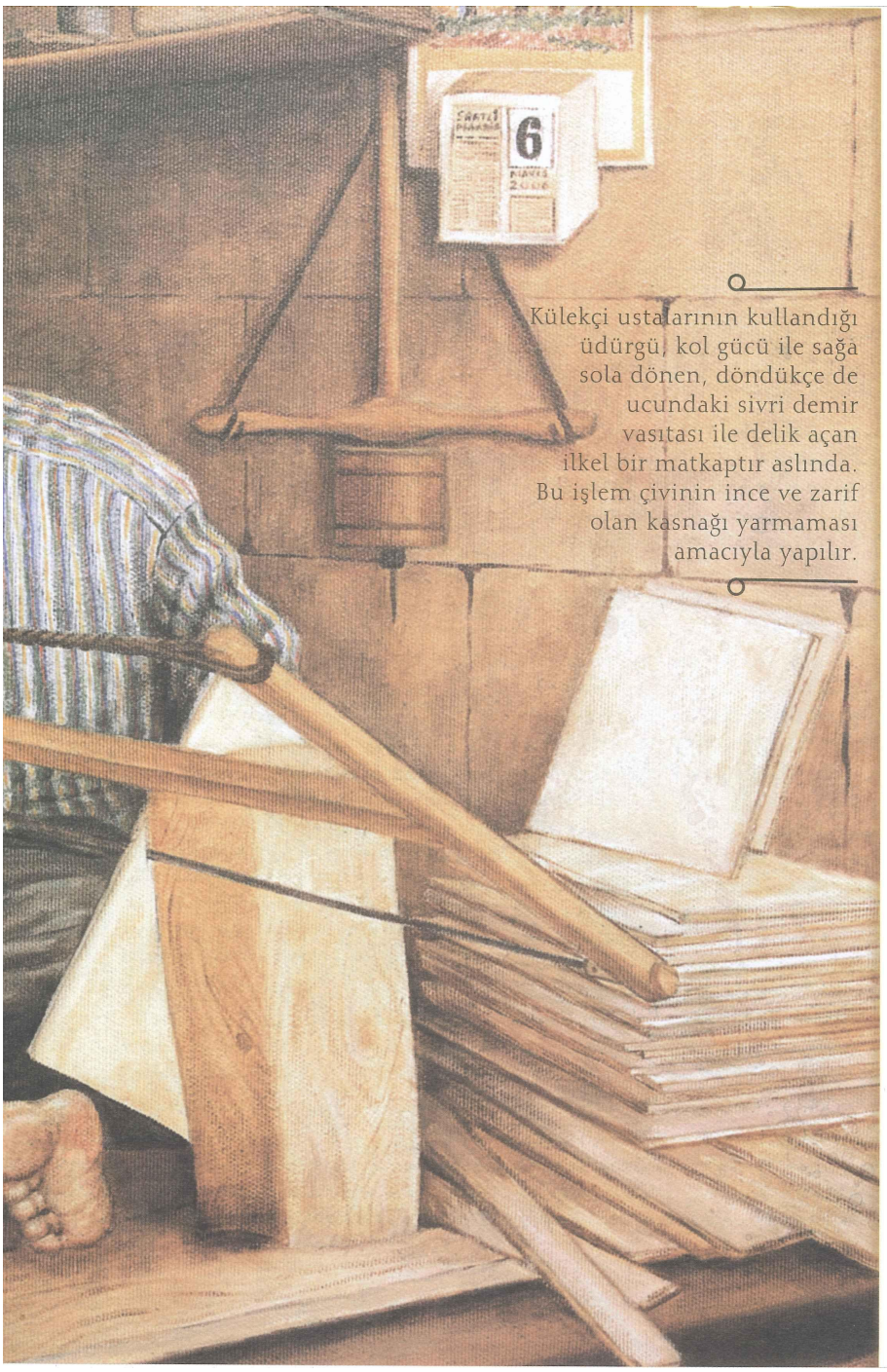

Külekçi ustalarının kullandığı üdürgü; kol gücü ile sağa sola dönen, döndükçe de ucundaki sivri demir vasıtası ile delik açan ilkel bir matkaptır aslında. Bu işlem çivinin ince ve zarif olan kasnağı yarmaması amacıyla yapılır.

NALBANTLIK

Atların Hayatını Kolaylaştıran Nalbantlar Bir Bir Yok Oluyor

Nalbantlık mesleğini ansiklopediler hayvanların nallanması olarak tarif ediyor. At, eşek ve öküz gibi hizmet hayvanlarının tırnaklarının aşınmasını ve kırılmasını önlemek için çivi ile hayvanların toynağına çakılan oluklu "U" veya yaprak formunda demire nal diyoruz.

At tek toynaklı evcil memeli bir hayvandır. Uygarlığın yayılmasında binek, ulaşım ve çekim hayvanı olarak önemli roller üstlenmiştir. Bugünkü atların ataları sürüler halinde yabani olarak yaşarlardı. Bu atların evcilleştirilip günlük hayatımızın bir parçası haline getirilmesi bazı mesleklerin de ortaya çıkmasını sağladı. Nalbantlık mesleği de bunlardan biridir. Atın gündelik hayatımızdan yavaş yavaş çıkması ile de nalbantlık yok olmak üzere olan meslekler dendir.

Köylerden şehirlere kasabalara gelen insanlar buralardaki hanlarda konaklardı. Her hanın yanı başında da bir nalbant muhakkak olurdu. Bu insanlar çarşıda ihtiyacı olan şeyleri alırken nalbant da atların karınlarını doyurur ve toynak bakımını yapar, nallanması gerekiyorsa nallardı.

Atların Nallanması

Nallanacak hayvanların başında atlar gelir. Eşekler,katırlar ve öküzler de nallanan hayvanlar arasındadır. Tarlada ve çekme işinde çalışan öküzler ise çift toynaklı olduklarından nalları da iki parça olur.

Nallanacak At Nasıl Hazırlanır?

Nallanacak at nalbandın işliğine getirilir. Önce tırnağındaki eskimiş nallar sökülür. Eğer atın ayağında çivi yada başka bir yabancı madde batması sonucu oluşmuş herhangi bir yaraya rastlanırsa, bu yaranın içinde birikmiş olan irin, tırmık bıçağı adı verilen ucu sivri bir aletle temizlenir. Sonra da yara, katran sürülerek iyileştirilir. Tırmık bıçağı dişçilerin, tedaviye gelen insanların ağzını kontrol için kullandıkları kaşığa benzer.Bu alet basit olmasına basittir ama yaptığı iş çok önemlidir.

Bu gibi durumlarda atın iş görmeden bir hafta kadar dinlenmesi, yarasının da iyileşmesi beklenir. Tıraşlama işinde öncelikle atın tırnak ekseni normal olmalıdır. Tırnak yatık yada dik olmamalıdır. Eski nal tırnaktan sökülürken önce perçinleri açılmalıdır. Sonra da eski nalı açık ucundan kaldırarak sökme işlemi tamamlanır. Atın ayağına uygun nal seçimi yapılır. Arka ayakların açısı ile ön ayak tırnaklarının açısı farklıdır. Yanlış tırnak tıraşlaması ciddi problemler yaratır. Hayvanın çekim ve taşıma randımanını düşürür.Toynak tabanı yukarıda da anlattığımız gibi taban bıçağı ile temizlenip fazlası kerpeten ile kesilir. Törpü yardımıyla da düzeltilir. Sırada nalın tırnağa göre oturtulması vardır. Nal her zaman tırnaktan 1-2 mm. büyük olmalıdır. Toynağın sağlıklı büyümesi için bu şarttır. Atın nallanmaya hazırlanması için bir takım da önlemler almak gerekir. Atın başını ya atın sahibi tutacaktır ya da nalbant işliğinde çalışanlardan biri. Genellikle bu işi atın sahibi yapar.

Yardımcı, atın kuyruğunu nallanacak olan ayağa sarar. Nallanacak ayağın L şeklinde bükülmesiyle atın hareketi kontrol altına alınır. Böylece huysuzluk gösterebilecek atların tepme imkanı da ortadan kalkmış olur.

Aslında atlar, nallanmakla tırnaklarının korunacağını sezerler. Bu nedenle de nallanma konusunda genelde bir aksilik çıkartmazlar.

Gelen nallar atların ayaklarına göre numaralanmıştır. Bunlar 8, 9.5, 10.5, 11 numara olarak adlandırılır. Aslında bu numara nalın çapını gösterir.

Eğer nalbantta gerektiği zamanda istenilen boyutta nal mevcut değilse, çelik kadar sert olan bu nallar, uygun ölçüye getirilmek üzere nalbant tarafından özel sac makası ile kesilip örs üzerinde de düzeltilir.

Her at nalında karşılıklı iki sırada üçer çivi deliğinden 6 çivi deliği vardır. Bu çivilerin her biri özel nalbant çekiciyle sertçe vurularak iyice yerine oturtulur. Bir çivinin yerine oturması için ortalama 8-10 sert vuruş yapılır. Çivi belli bir açıdan çakıldığı için atın canı kesinlikle acımaz.

Atların tırnaklarına çakılması için kullanılan çiviler özel olarak üretilir. At nalı ve çakma çivisi ülkemizde demirci ustaları tarafından üretilmektedir.

Nallanan tırnaktan dışarıya çivinin ucu çıkmışsa, çivinin bu fazlalığı keskin bir kerpetenle hemencecik kesilip alınmalıdır. Eğer sonraya bırakılırsa atın herhangi bir huysuzluğunda bu uçlar nalbandı yaralayabilir. Uçları kesilen çivilerin sonra da eğe ile tesviyesi yapılır.

Kaç Çeşit Nal Vardır?

Dört çeşit nal vardır.

I. Düz nal: Tamamı saçtan yapılır, ortası kapalıdır. Et kalınlığı 1 cm' ye yakındır.

II. Askeriye nalı: Ortası boş, kenarları bir buçuk santim eninde, et kalınlığı bir santim civarında olan klasik (alafranga) naldır. Bu nal öbür türlere göre daha az hacim kapladığından ve hafif olduğundan yarış atları için tercih edilir.

III. Lastikli nal: Bu tür nal genellikle at arabalarının çekiminde kullanılan atların ayaklarının, taş döşeme yollarda kaymaması için yapılır. İnce bir lastik tabakası nal ile hayvanın toynağı arasına yerleştirilir. Demir nal ile yere basılacak bölüme, kesimi özel olarak yapılmış, 1 cm et kalınlığında otomobil dış lastiği türünden bir kaplama geçirilir. Eskiden bu kaplamalığı nalbantlar otomobil dış lastiğinden kendileri keserek kullanılırlarmış. Şimdilerde bir kısım imalathanelerde nalbantlar için özel olarak yapılmaktadır.

IV. Demirsiz, sadece lastikten nal: Bu tür hafif işlerde kullanılan binek ve yük hayvanlarının ayağına çakılıyor.

Nallar eskiden nalbantlar tarafından üretilirdi ama artık buna gerek kalmadı. Şimdi sadece nal yapımıyla uğraşan imalathaneler var ve daha çok Nevşehir'de faaliyet gösteriyorlar. Bunlar, kesilmiş sac halindeki yarı mamul nalları, mamul ürüne dönüştürülecek olan işliklere gönderilirler. Bu tür işlikler ise daha çok Maraş yöresinde yoğunlaşmıştır. Maraş'ta üretilen nallar kullanıma hazır şekilde nalbantlara satılmak üzere şehirlerdeki belirli hırdavatçılara yollanır.

At İçin Nalın Önemi Nedir? Nallanmazsa Ne Olur?

At nallanmazsa tırnağı kırılır. Tırnağı kırık at iş göremez hale gelerek ıskartaya çıkarılır. At sahipleri bunu çok iyi bildikleri için gerektiği zamanlarda atlarının nallarını değiştirtirler. Bir at sahibi, kendisi ayakkabısız gezebilir ama atını asla nalsız bırakmaz.

Bir Nala Bir Çiviye Vurmak

At nallanırken nalbant bir çiviye, bir nala vurur. Bu yöntemle nalın toynaktaki gerekli yerden kayması önlenir, çakılacağı yere tam olarak oturması sağlanır. Ancak nalbant açısından doğru olan bu eylem, "hem nalına hem mıhına vurmak" deyiminde, tutarsız olmak, ikili davranmak anlamına gelmektedir.

Kazancı Ne Öldürür Ne Güldürür

46 yaşındaki nalbant Abdullah Çöven'i, bir atı nallarken yakalıyorum, at uslu uslu duruyordu. Atın neden tepki göstermeyip uslu durduğunu soruyorum.

"Neden göstersin..." dedi nalbant: "Sen çocukken, sana yeni bir ayakkabı alındığında, onu giyerken huysuzlanır mıydın? Nal da atın ayakkabısıdır. Atlar nallarla rahat edeceklerini bilirler."

"Nal ayaklarına çakılırken canları yanmaz mı?" diye soruyorum.

Yanmazmış. Tırnaklarda can olmadığını o nedenle de tırnağa giren çivinin atın canını yakmadığını açıkladı Nalbant Abdullah. Buna karşın yarım saat ayakları bükük durmak sıkıcı gelirmiş atlara.

Bu sıkıntıya katlanmaları için hayvanın başını at sahibi tutarmış. Ayağını da ikinci bir nalbant... İkinci nalbant atın ayağını kıpırdatmadan durabilmesi onun kuyruğunu ip gibi sarmallarmış hayvanın ayağına.

Huysuz Atın Burnu Mandallanır

Bazı atlar aşırı huysuzluk gösterirmiş. O zaman onun burnuna mandal geçirilirmiş. 20 cm uzunluğunda maşa gibi bir şey mandal. İşaret parmağı ile orta parmağı andırıyor.

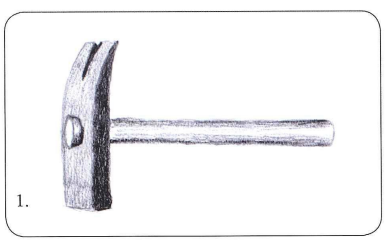

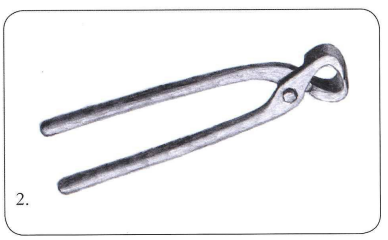

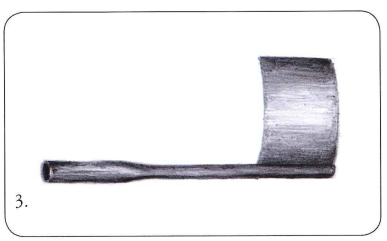

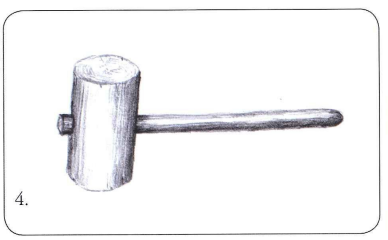

1. Çekiç, 2. Kerpeten, 3. Nalbant Bıçağı, 4. Tokmak

İlk mandal Hazreti Ali'nin iki parmağından oluşmuş. Atları nallanırken, Hazreti Ali iki parmağıyla onun burnunu öyle sıkı tutarmış ki at kıpırdayamazmış bile yerinden. Bu nedenle o iki parmağı andıran maşalar icat edilmiş. Adını da "Hazreti Ali Parmağı" koymuşlar bu maşaların.

Çöven ailesi ahırında üç Çövenle tanıştım. Baba Yahya Çöven ile iki oğlu Abdullah ile Mehmet. Baba 75 yaşında Mehmet 49, Abdullah 46 yaşında. Bir de Ramazan varmış. Üçüncü oğul. O da 1970 doğumlu, 39 yaşında... Kente inmiş bir iş için. Döndüğünde geldiğimizi öğrenip de aramızda bulunamadığı için çok üzülecekmiş.

O gün, o atın nallanmasından 15 lira kazanmışlar. Her iş gibi dörde bölünecekmiş bu da. Bir hisse babaya, üç hisse üç oğula... 3 lira 75 kuruş düşecekmiş hisse başına. Bir güne böyle kaç iş geldiğini sordum. Bazen üç günde bir iş gelirmiş. İş mevsiminde ise günde beş altıyı düşmezmiş iş sayısı.

"Peki, bu kadar parayla geçinebiliyor musunuz?" diye sordum. Güldüler...

İşimiz Nallamaya Kalırsa Acımızdan Ölürüz

"Sadece nal işine baksak acımızdan ölürüz..." dediler. Zeytin ağaçları varmış, fıstık ağaçları varmış. Onların geliri destek olurmuş geçimlerine. Bir de bağ bostan işiyle, tahıl ekip biçmeyle uğraşırlarmış. Bunlarla da yıllık erzaklarını sağlarlarmış.

Çövenler yedi sülaleden beri nalbantmış. Büyük dedeleri Halep Türklerinden Ahmet ile büyük Mehmet oluyor. Oğulları büyük Abdullah'a öğretmiş bu iki dede, mesleği ilkin. Abdullah da oğlu Yahya'ya...

Bir atı nallarken tanış olduğumuz torun Mehmet ile torun Abdullah da onun oğulları.

Nalbant işçiliğinde en çok dikkatimi çeken fiyat listesi oldu. Bir kartona kocaman harflerle yazıp asmışlardı duvara.

Çıkma Lastik Olur da Çıkma Nal Olmaz mı!

4 lastik 35 lira
2 Acer 30 lira

Ne demek acer? Yerel dilde "yeni" demek. Bayıldım ben "acer"e. Ne güzel sözcük! Önceden de biliyordum bu sözcüğü ama hiçbir yerde tanık olmadım acerin nalbant listesine yakıştığı kadarına.

İki "acer nal"ın 30 lira olmasına karşın, dört eski nal 15 lira. Bu da nalların, az kullanılmış müstamel olanı, ikinci el fiyatı.

Atını nallattırmak için fiyat lisesine bakan müşteri İzzet Dağdelen'e soruyorum:

"Pahalı mı bu fiyatlar?"

"Yok," diyor. *"Ucuz bile. Bir at kendisine alacağım bu ayakkabıyı yıllarca kullanır. Oysa ben kendime bir ayakkabı alsam iki katını öderim. O da bir yıl bile dayanmaz. Paran ola de gerektiğinde hemen nallattırasın atını. Paran olmayınca zavallı hayvan eski nalı sürükleyip durur tırnağında."*

Bu da atın iş göremez hale gelmesine neden olurmuş.

Son Demlerimizi Yaşıyoruz

Nalbant Çöven kardeşlere dönüyoruz. "Desenize sizin meslek de son demlerini yaşıyor?" Ummadığımız bir yanıt alıyoruz onlardan. "Yo, hayır... Neden son yıllarını yaşasın? Bu meslek daha bize de bizim oğullarımıza da torunlarımıza de iyi kötü ekmek yedirir."

"Nasıl yani?"

"Nasılı şu: Bizim yöre dağlık engebeli bir yöredir. Burada traktörle çift süremezsiniz. Mecburen kara sabana koştuğunuz atınızı kullanacaksınız. Bizim mesleğimiz nalbantlık daha yıllar yılı yaşamayı sürdürecektir ama bir kusurla: Kazancı bizi neaydırır, ne baydırır. İşte gündelik şeker, çay masrafımızı karşılar. Ona da bereket..."

Çok şekerli çaylarını içtik Çövenlerin. İkram edecek çayları olduğu için mutluydular. Biz de mutluyduk. Böylesine gönülden isteyerek ikram edilen çayın tadı, daha bir güzel mi oluyordu ne?

SAAT TAMİRCİLİĞİ

Saltanatlı Günlerini Arayan Meslek

Saat, uzlaşmalı bir sisteme dayanarak günün her anını kesin olarak belirlemeyi sağlayan zaman düzenlemesi ya da zaman birimini gösteren aygıttır. İnsanoğlu, meraktından olsa gerek, var olduğundan beri zamanı bir şekilde ölçmeye çalışmış. Güneşin, ayın ve yıldızların hareketlerini izlemiş, gölgelerin yer değiştirmesinden yararlanarak da güneş saatini yapmıştır.

Güneşin görünmediği zamanlarda bu saatten faydalanamadığından su saati yapılmıştır. Su saatleri, geceleri güneş olmadığında veya hava bulutlu olduğunda çalışmam diye tutturmamış daha tutarlı ölçümler yapılmasını sağlamıştır.

Bu konudaki kaynaklara göre de en çok kullanılan saatler su saatleri olmuştur. Bir depodaki suyun damla damla düşmesinden yararlanılan bu tür saatlerde en büyük handikap depodaki suyun miktarına göre su damlacıklarının düzenli akmayışıdır.

İlk Su Saati 3500 Yaşında

M.Ö.1500 yıllarında Mısır'da firavun I.Amenhotep'in mezarından çıkan bulgular ilk su saatinin kullanıldığını göstermektedir.

Antik Yunanistan'da da milattan önce 325'ten beri su saatleri yapılırmış. Yunanlar, su saatine "su hırsızı" derlermiş. Taştan yapılan su saatlerinin içine işaretler kazınır, ya sürekli aynı hızda damlayan suyun içlerine dolmasıyla ya da içlerindeki suyun boşalmasıyla zamanı bildirirlermiş.

Uzakdoğu'da da, tütsünün ne kadarının bittiğine bakılırmış. Yakılan kandillerdeki yağın yanmadan dolayı eksilmesinden zaman birimi olarak faydalanılırmış.

Mekanik Saatler

İnsanlar zamanı ölçmek için daha tutarlı sistemler aramışlar. Bir süre modern su saatleri de yapılmaya çalışılmış ama geleceğin mekanik saatlerde olduğunu sonunda anlamışlar.

Yapılan ilk mekanik saatler 12 saatlikti. Saat durduğu zaman hareketi sağlayan ağırlıklar başa alınıp yeniden kurulmaları gerekiyordu. Bu saatlerin kasaları altın ve değerli taşlar ile

bezenirdi ve bunların sahipleri zamanı gösteren bir alete değil şık bir aksesuara sahip olurlardı.

Bu durum onların zenginliğinin işaretiydi. Yapılan duvar ve masa saatleri hantal olup taşınabilir değildiler. Zamanı gösteren makinelerden çok değerli kutulara benziyorlardı. Bir anahtarcı ustası olan Alman Peter Henlien ilk kurmalı saati yaptı. Peter Henlien yaptığı bu saatte ilk defa dişlilerin hareketini yay kullanarak sağlamıştı. Saatlerdeki bu yenilik, taşınabilir saatlerin yapılmalarının da önünü açtı.

Süslü Saat Modası

16. yüzyılda Almanlar Fransızlar ve İngilizler saat yapımında adlarını duyuran ülkeler oldular. Yukarıda da belirttiğimiz gibi zenginliğin sembolü haline gelen değerli taşlar ve madenlerle süslü saat modası başlamıştı.

Daha önceleri Türkler, Araplar ve İranlılar uzun zaman güneş saatlerini daha ziyade cami ve medreselerde yaygın olarak kullandılar. Kilisenin camiye dönüştürülmesiyle yapıldığı söylenen Diyarbakır Ulu Cami'nin avlusunda zamanın Türk bilim adamlarından olan El Cezeri'nin yaptığı güneş saati durmaktadır. Buraya gelen ziyaretçilerin büyük ilgisini çeken saat hala zamana, zamanı ölçerek meydan okumaktadır.

Sarkaçlı Saatler

Sarkaçlı saatler 1656'da yapıldı. Sarkaçlı saat mantığının Galileo'dan çıktığı söylenir.1660'da saatler sadeleştirildi.1675'te de ilk defa saatlerin kadranına yelkovan eklendi. 1704'te Dullier saatlerdeki pirinçten mamul parçaları mücevherle değiştirmeyi denedi. Bu saatler soyluların iştahını kabarttı. Böylece günümüze kadar gelen prestijli saat modası başlamış oldu.

1750 de ilk defa bir saat imalatçısı kendi adına marka saat yaptı.1721'de George Graham'ın yaptığı sarkaçlı saat günde bir saniye şaşıyordu. 1761'de denizcilikte kullanılan dakik saat İngiliz John Harrison tarafından yapıldı. 1850'de saatler ABD'de ilk defa seri olarak üretilmeye başlandı.

Osmanlılarda Saatçilik

Osmanlılarda saat yapımı XVI. Yüzyılda başlamıştır. Günümüze kadar gelen saatler, genellikle XVII. yüzyılda yapılanlardır. XIX.yüzyılda Türk saatçiliği hayli mesafe kazanmıştır.

O yıllarda Fransa saat modasının etkisinden olsa gerek saatçiliğimizde de içi görünen saatler yapılmaya başlandı. Bu saatlerin bütün mekanik parçaları dışarıdan görünmekteydi. Dış etkenlerden korumak için de cam fanus içine alınıyorlardı.

Mevlevi Saat Ustaları

Bu arada yapılan saatlerde hem tekniğe hem de estetiğe önem veriliyordu. Mehmet Şükrü, Ahmet Eflaki Dede, Hüseyin Hakkı, Mustafa Refik, Süleyman Leziz o dönemin önde gelen mevlevi saat ustalarıdır.

Pilli Saat Dönemi

1952'de, kurulma istemeyen, pille çalışan saatler piyasaya çıktı. Bu saatler, kurmalı saatlerden çok daha dakiktiler. 1970'de elektronik saatlerle tanıştık. Artık bu saatler zamanı gösteren, mp3 çalan, fotoğraf çeken video oynatan, FM radyo çalan makinelere dönüştüler. Bu yazıyı yazarken bu türden bir saatten Müzeyyen Senar'dan bir şarkı dinliyordum.

Kol saatleri, cep saatleri, duvar saatleri, çalar saatler, masa saatleri, ayaklı saatler, otomobil saatleri gibi irili ufaklı saatler yapılmış ve yapılmaktadır. Quartz saatler, hâlâ popüler, herkesin alıp koluna takabileceği ve fiyatta da çok uygun olan saatlerdir.

Saat Tamirciliği

Saatin geçmişine yaptığımız meraklı ve uzun bir yolculuktan sonra nihayet saat tamircisine konuk olabildik.

Kol, cep, pano, meydan, duvar, masa saati gibi her türlü mekanik, elektrikli ve elektronik saatlerin bakım ve tamirini yapan, arızalı parçaları değiştiren kişiye saat tamircisi diyoruz. Saat tamircisi ayrıntıları

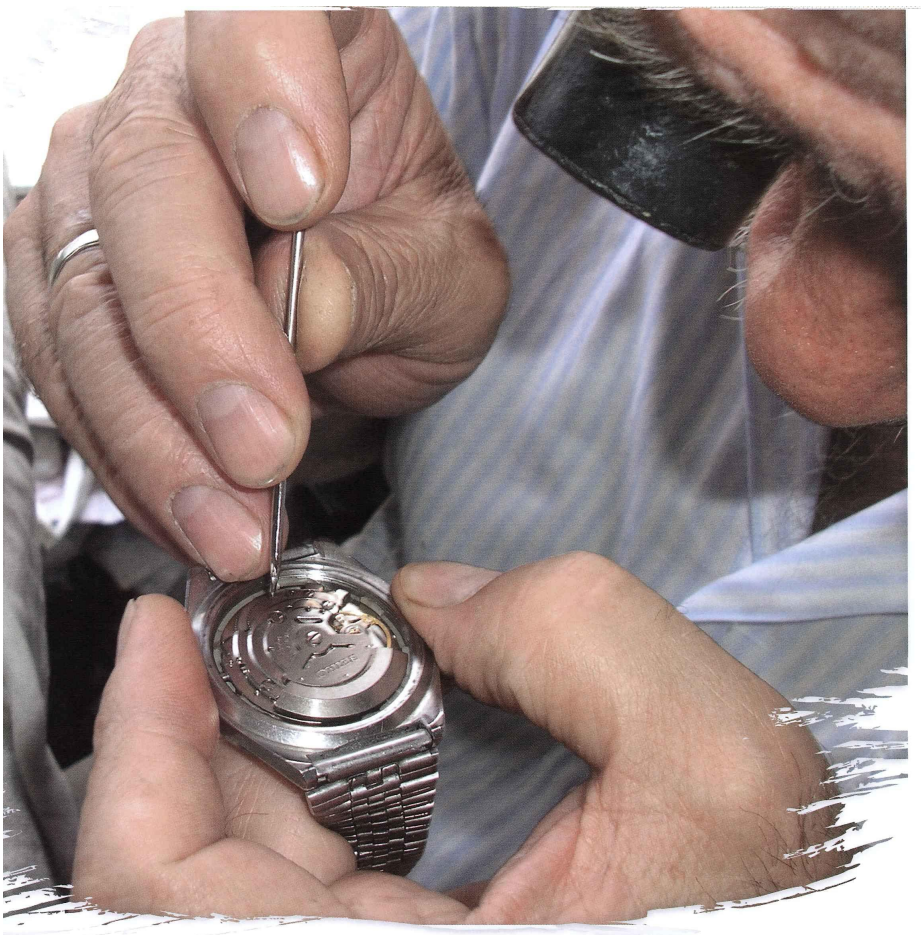

Kısa zamanda saatim çalışmamaya başladı. İkide bir duruyordu. Ben onu kurmayı unutmuyordum ama o çalışmayı unutuyordu. Öyle ki saatim unutkanlığını alışkanlık haline getirmişti. Babama söyleyince de "Saatçi kambura götür, selamımı söyle o yapar" diyordu. Kambur Ustaya götürdüğümde de saatimi eliyle sallayıp çalıştırıyor sonra "tamam yapıldı" deyip geri veriyordu. Çünkü para yerine hep babamın selamını götürüyordum

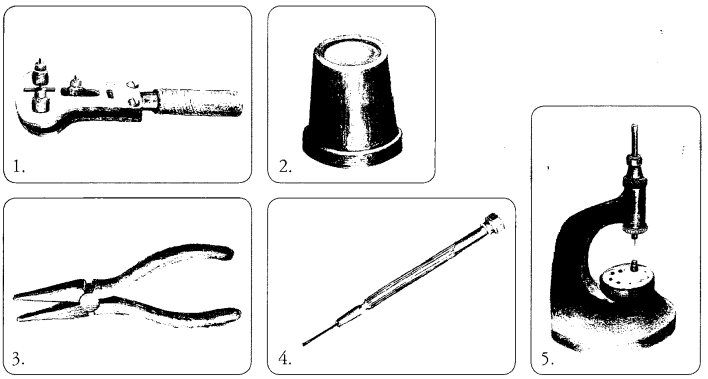

1. Kapak Açma Aleti, 2. Lup, 3. Karga Burnu, 4. Tornavida, 5. Saat Direği Sökme Aleti

algılayabilen, göz, el ve parmaklarını ustalıkla kullanan, sabırlı olmaları gereken insanlardır.

Müşteri, saatin arızası hakkında genelde hiçbir bilgi sahibi değildir. Saatin şusu var busu var demek, tamamen ustanın insafına kalmış bir şeydir

Saat ustası, bozuk saate öncelikle gözüne boru şeklindeki merceğini takarak bakar. El maharetini tecrübesiyle birleştirerek saati muayene eder. Daha sonra da çeşitli aletler kullanarak söküp parçalarına ayırır. Kırık ya da bozuk parçayı belirler ve düzeltir, gerekirse yenisiyle değiştirir. Saatin bütünü içindeki parçalarını temizler, yağlar, tekrar montajını yapar. Saat tamircilerinin dükkanları genellikle küçük olur. İki veya üç metre karelik dükkanlarda çalışırlar. Eğer saat satıcısı değillerse bu ortam onlara yeter. Saat tamircileri tamir işini oturarak yaparlar.

Tamircinin kucağında bir önlüğü vardır. Yere bir parçayı düşürürse veya sıçrarsa, nereye gittiği bilinmez. Arayıp bulmak uzun zaman alır. Bazen de hiç bulamayabilir. Bu gibi durumları önlemek için önlük kullanılır. Tamir sırasında düşen parça tamircinin önlüğünde kalır.

Tamir masalarının üzeri çeşitli saat parçaları ve aletlerle doludur. Küçücük metal kutular içinde minnacık saat parçaları bulunur. Bu kutuları açarak gözüne taktığı mercek yardımıyla, bizlerin çıplak gözle bile çok zor görebileceğimiz parçayı arar bulur ve yerine takarlar.

Saatlerin Arızaları

Saatin hiçbir arızası olmayabilir. Sadece saniye sayar, yelkovan veya akrep birbiriyle temas halinde olabilir. Bu da saatin çalışmasını engeller. Küçük bir operasyonla temas ortadan kaldırılır.

Zaman içinde dişliler aşınarak görev kabiliyetini kaybetmiş olabilirler. Bu parçalar değiştirilir. Su girmesi de çok rastlanılan tamir gerektiren işlerdendir. Bu durumda saatin camı buhar yapar, paslanmalar olabilir. Dişliler yerinden oynamış olabilir. En yaygın arıza sebeplerinden biri de saati yere düşürmektir. Bu durumdaki saatin muhtemelen direği kırılmıştır. Tamiri pahalıya çıkan arızalardandır.

Her saatin kendine göre hastalığı vardır. Kol saatiyle duvar saatinin arızası birbirine benzemez. En yaygın saat arızası zemberek boşalmasıdır. Saati kurarken haddinden fazla zorlamak zembereği kırar veya bağlı olduğu dişliden kurtarır. Bazen de zembereğin bağlı olduğu bağlantıların vidaları gevşemiştir.

Tamircinin para kazanabileceği saatler, değerli hobi saatleridir. Altın kaplama, gümüş kaplama, ceviz kaplama v.s.saatlerdir.

Eskiden moda olan guguklu saatlerin yerini şimdilerde, ezan okuyan, müzik çalan konuşan saatler almış durumdadır. Guguklu saatlerin guguk sesi veren körüğünün derisi çok yumuşak ve dayanıklı olan tavşan derisindendir

Tamiri yapılan saat mekanik ise yeniden kurulur, usta kulağına dayayıp çalışmasını dinler. Eğer saat çalışıyorsa kolundaki saate bakarak yaptığı saatin ayarını yapar. Benim en çok dikkatimi çeken, saatçinin duvarlarındaki ayarları birbirinden farklı olan saatlerdir. Bu saatlerin biri diğerinden ya beş dakika ileri ya on dakika geridir. Tamirci için en doğru saat kendi kolundaki saatidir. Saatin yumuşak bir bezle son temizliğini yapar. Etiketinin üzerine sahibinin adını yazarak tamir yaptığı diğer saatlerin arasına koyar.

Pilli Saatlerin Karın Ağrıları

Yeni saatlerde ise pil tükenmesi dışında pil yuvasının oksitlenmesi bir arıza olarak ortaya çıkabilir. Pil yuvası oksitten temizlenir, yeni pil takılır. Saat de "saat gibi" çalışmaya başlar. Basit ayarlardan saat tamircisi para almaz.

Elektronik saatler daha dayanıklıdırlar. Çünkü bunların bir enerji kaynağı vardır. Mekanik saatte bu özellik olmadığından daha çabuk bozulmaya aşınmaya maruz kalır. Elektronik saatlerin de pillerinin çabuk bitme sorunu vardı ancak, uzun ömürlü pillerin çıkmasıyla bu sorun da ortadan kalkmıştır.

Saatçiliğin Bugünü

Tanıdığımız saat tamir ustası Mehmet Ataman "Elektronik saatler seri üretilmektedir. Piyasaya çokça sürülen bu saatlerin fiyatları da çok ucuzdur. Bozulunca atılıyor, tamire getirilmiyorlar. Hatta bir simit fiyatına saatler vardır. Pahalı ve kaliteli saatler ise fazla arıza yapmazlar. Hal böyle olunca da saat tamircilerinin sayısı her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Yetişmiş meslek elemanları gelir kayıplarını önlemek için de ek iş alanlarına (saat ve gözlük satıcılığı gibi) yönelmektedirler. Bu durumda meslekte çalışma alanının giderek daraldığını söyleyebiliriz."demektedir.

Saat Tamircileri Hızla Azalıyor

Businessweek dergisinin 24 Mart 2008 tarihli sayısında ABD için bir istatistik verilmiştir. 1950'lerde Amerika Birleşik Devletlerinde toplam 44.000 gerçek saat ustası varken; bu rakamın 2008 yılında 4.400'e düştüğü saptanmıştır. Teknik ve sanatın beraberliğinden doğan saat tamirciliği, günümüzde giderek durma noktasına gelmiştir

Ülkemizde kurumsallaşmış bir saat ustalığı eğitiminin olmaması; saat ustalarının hak ettikleri parayı kazanamamaları, usta sayısının oldukça azalmasına neden olmuştur. Ülkemizde gerçek saat ustası sayısının 100'den az olduğu tahmin edilmektedir.

Son ustalarımızdan Hayri Çalışkan'a göre yapılmayacak saat yoktur, ancak yapamayacak usta vardır. "Bütün saatlerin çalışma prensibi aynıdır. Bunu kavrayan bir ustanın üstesinden gelemeyeceği arıza yoktur." diyor Usta'mız.

Saat Tamirinde Kullanılan Aletler

Büyüteç (Lup), saat yıkama makinesi, saat ayar makinesi, tornavida takımları (saatçilerin tornavidaları çok özel olup minyatürdür), zımba takımları, çeşitli ölçme aletleri, havya (elektrikli ısıtıcı), yan keski, karga burun, cımbız(çift), mercek, kapak kapama aleti, kapak açma aleti, direk çakma aleti, çekiç, pense gibi aletleri vardır. Tamirden geçen bir saatin aynı zamanda yağlanması gerekir. Bunun için de çeşitli temizlik maddeleri, sıvı madeni yağ kullanılır.

Diğer meslekler için yaktığımız ağıtı saat tamirciliği için de yakarsak yanlış yapmış olmayız. Fakat ne yazık ki bu mesleği öğrenmeye heves edenlerin sayısı da giderek hızla azalmaktadır.

Elektronik saatlerin piyasaya hakimiyeti mekanik saatçiliği güneşte kalmış kartopu gibi eritmektedir.

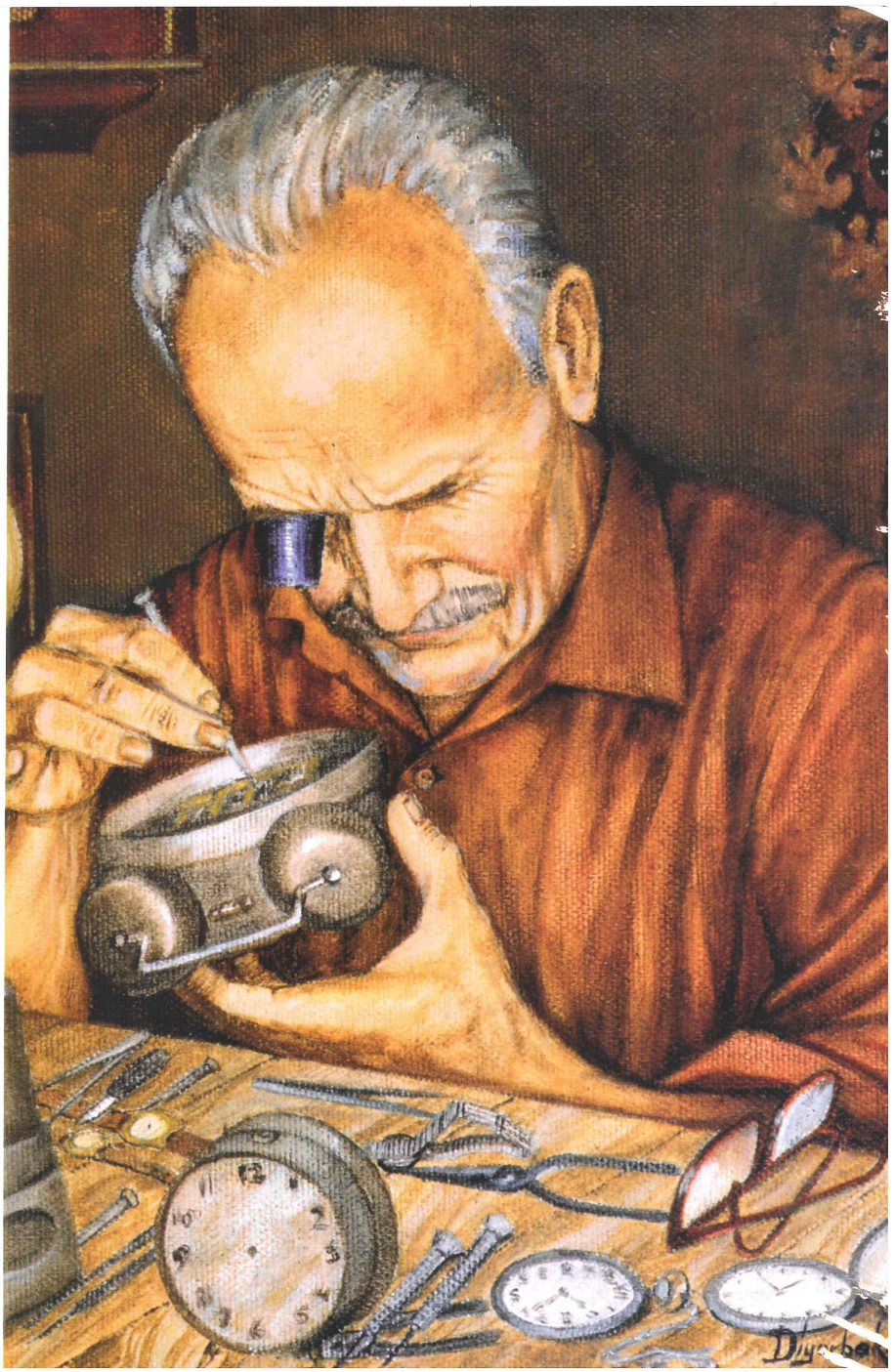

Bir Anı: Saat Olmayınca

Benim ilk saatim de yukarıda bahsi geçen şeffaf yapılan kol saatlerindendi. Orta birinci sınıfa gidiyordum. Babamdan bana bir saat almasını istedim. Arkadaşlarımın kollarındaki saatlere çokça imreniyordum.

Kentimiz o zamanlar küçük. Saatçi kambur da şehrimizin tanınmış ustası. Onu Elmacı Pazarı'ndaki küçücük dükkanı içerisinde gözüne taktığı mercekle çalışırken görürdüm hep. Babamın tanıdığıydı, beraber ona gittik.

Babam "Şu bizim oğlana bir saat ver usta" dedi. Saatçi kambur bana arkası da mika olan bir kol saatini kurup, ayarını da yaptıktan sonra "Uzat kolunu bakalım" deyip saati koluma takıvermişti.

İlk defa bir saatim olmuştu. O ana kadar böyle önü arkası görünen bir saat görmemiştim. Saatin bütün dişlileri dışarıdan görüyordu. Pandülünün çok acele bir yerlere yetişircesine bir sağa bir sola dönüşünü hayranlıkla izliyordum. İlk saatimi çok sevmiştim. Başkaları tarafından görünmesi için her numarayı da yapıyordum. Çünkü benim de koluma taktığım bir saatim vardı. Sık sık kulağıma dayayıp onun çalışmasını dinlerdim.

Kısa zamanda saatim çalışmamaya başladı. İkide bir duruyordu. Ben onu kurmayı unutmuyordum ama o çalışmayı unutuyordu. Öyle ki saatim unutkanlığını alışkanlık haline getirmişti. Babama söyleyince de "Saatçi kambura götür, selamımı söyle o yapar" diyordu. Kambur Ustaya götürdüğümde de saatimi eliyle sallayıp çalıştırıyor sonra "Tamam yapıldı" deyip geri veriyordu. Çünkü para yerine hep babamın selamını götürüyordum. Selam ile saat tamiri böyle yapılırdı herhalde. Babamın enistesi berber Ahmet'e de hep babamın selamını götürürdüm. Bir gün Ahmet Amca bana " Babana söyle de, selam yerine biraz para göndersin " demişti. Traş ederken de nerede kör traş makinesi var onunla kırpardı saçlarımı bir daha gelmeyeyim diye. Canımı çok acıtırdı. Ona traş olmak istemezdim ama mecburdum. Çünkü babam için paranın önemi yoktu. Herkesi de kendisi gibi zannederdi rahmetli. Saatimin tamirini bırakıp saç traşıma geldik. O günden sonra da saatçi kamburun dükkanından çıkmaz olmuştum. Daha sonraları ona tamir için gitmedim. Onun yaptığı gibi saati çalıştırmak için ben de sallamayı denedim ama olmadı. Kim bilir belki de saatimi onun gibi ustaca sallıyamıyordum. Nazlı nazlı birkaç tik tak tan sonra yine duruyordu. Çünkü ilk saatim çok yaşlı bilmem kaçıncı el bir saatmiş.

Yazımı yine bir anımı anlatarak bitirmek istiyorum. Yıl 1960. Konya'nın Akşehir İlçesindeyiz. Gaziantep Lisesi'nden iki arkadaşımla beraber Akşehir Lisesi'nde ikinci devre okumuş ve bitirme sınavlarına giriyoruz.

Gece geç saatlere kadar ders yaptığımızdan sabahları kalkmakta zorlanıyoruz. Kaldığımız bekar evinde bizi sabahları uyandıracak bir çalar saatimiz de yok. Sınavlara vaktinde gitmemiz gerek. Arkadaşlar bana "senin kafan çalışır bizi uyandıracak bir şeyler yap" dediler.

Epeyi düşündüm. Evde Gaziantep'ten gelirken yorganı yatağı denk yaptığımız pamuk iplikleri vardı. Bu ipliklerden bir şeyler yapmalıydım. Yarım metre pamuk ipliğini yaktım. Ne kadar zaman içinde yandığına dakika tuttum.

Arkadaşlarım meraklı gözlerle bakıyorlardı. Onlara ne zaman kalkmamız gerektiğini sordum. Altı saat sonra kalkmamız gerekiyordu. Altı saatlik pamuk ipliğini ölçtüm. Bu iplikleri evin duvarına muhtelif yerlerinden bağladım. Bağlantı yerleri de yine ince pamuk ipliğindendi.

Tavandaki lambanın kablosunu tutan bağlantıya bir tabureyi yine pamuk ipliği ile bağladım. Tabureyi tutan ipliğe de duvardan gelen ipliğin diğer ucunu bağladım. İpin boşta kalan ucunu yakıp arkadaşlara yatmalarını söyledim.

Sabaha kadar pamuk ipliği sönmeden yanmış ve tavanda asılı duran taburenin ipini yakarak taburenin evin tahta zeminine büyük bir gürültü ile düşmesini sağlamıştı. Ben ve arkadaşlar bu gürültü ile uyanıp sınavlarımıza vaktinde yetişmiştik.

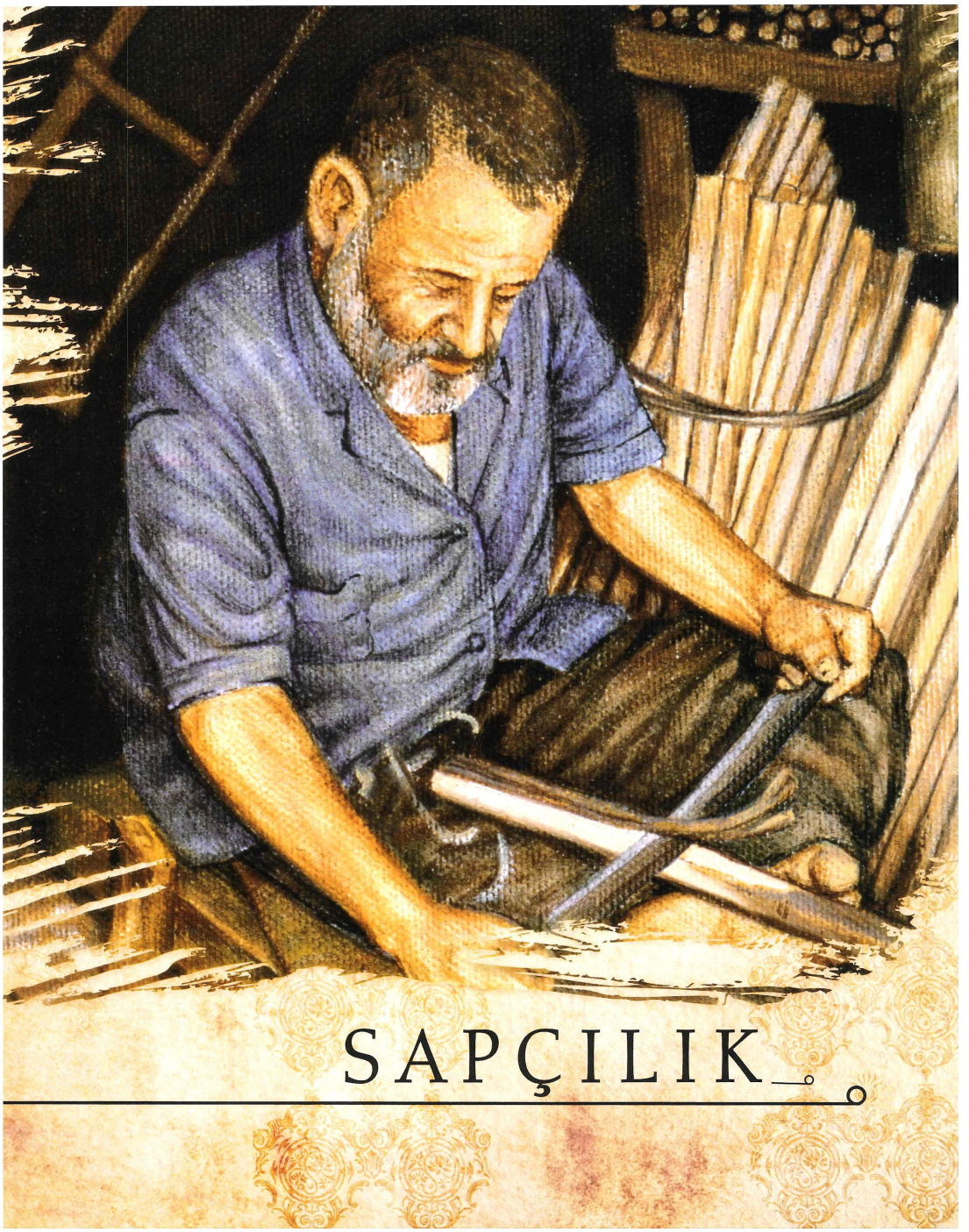

SAPÇILIK

O Eski Güzel Ustalarını Arayan Meslek

Sap bir aletin, bir kabın elle kullanmaya yarayan bölümüdür. Sapı yapanlara "sap ustaları" denir. Kazma, kürek, çapa, keser, balta sapı bunlardan bazılarıdır. Eskiden İstanbul'un, Küçükpazar semtinde adım başında rastlanırdı bu meslekle uğraşanlara. Ne yazık ki günümüzde benzer işlerle uğraşan esnafa rastlamak oldukça zorlaştı, hatta imkansızlaştı.

Bir yıl önce gördüğünüz ustayı ertesi sene bulamıyorsunuz. O gördüğünüz yaşlı ustalar ya mesleklerini terk etmişlerdir ya da dünyalarını.

İşin acı tarafı ise artık o ustaların yerini alacakların yetişmiyor olması. Kendileriyle beraber mesleklerini de ne yazık ki toplumumuzdan alıp gidiyorlar eski mesleklerin ustaları. Hem de fotoğraf karelerinde, tablolarda ve ansiklopedilerde yaşamak kaydıyla bir daha geri gelmemek üzere, gidiyorlar. Arkalarında birçok anılar bırakarak…

Yaşlı ve Hasta Ağaçlar

Bu yazımızda, sap çekmek, sap gibi, sapı silik, sapına kadar, bir baltaya sap olmak, sap yuvası gibi deyimlere de geçen sapın nasıl yapıldığına bakalım.

Kazma, bel, kürek, balta, keser, çekiç v.b. aletlerin sapları için önce ağaç seçimi yapılır. Bu ağaç seçimi, aletlerin boylarına ve kullanıldıkları amaca göre değişir.

Saplar eğer balta, kazma gibi fazla güç gerektiren işlerde kullanılacaksa bunlar için meşe, gürgen, kavlak (çınar), dut gibi sağlam keresteli ağaçlar seçilir.

Orman köylüleri devletin kendilerine tanıdığı hakları olan "madtah" denilen ağaç kesimi için orman bölge müdürlüğüne müracaat ederler. Bu kesim tamamen orman mühendislerinin tespit ettikleri ağaçlardandır ve yasaldır.

Orman mühendisleri tarafından yaşlı ve hastalanmış ağaçlar işaretlenir. Köylüler de ihtiyaçları kadar bu ağaçlardan gider keserler.

Her İşin Ağacı Başka

Esnaflar bu ayrılan kerestelik ağaçları ihtiyaçlarına göre pazarlık ederek madtah yapan orman köylüsünden alırlar. Sap ustaları, sepetçiler ve küfeciler ve bambucular (sandalyeciler) kesilen ağaçları, kendi ihtiyaçlarına göre ayırırlar.

Sepet yapılacaksa sepetlik, sandalye yapılacaksa bambuluk, sap yapılacaksa saplık ağaçları teker teker seçerler.

Ağaçların geriye kalan kısımları ise odun olarak ayrılır. Köylü kendi ihtiyacı kadar odunu ayırdıktan sonra, geriye kalanları da yakacak olarak isteyenlere satar

Kamyonlara yüklenen bu ağaçlar imalat yapılan atölyelere getirilir. Nakliye yapan kişi ve kişiler kerestenin nakliyesi sırasında mutlaka "Ormaniye belgesi"ni yanlarında bulundurmak zorundadırlar.

Biz bir sapın baltaya, küreğe, kazmaya, kesere, çekice, balyoza ve daha nicelerine nasıl sap olduğunun hikayesine geçelim.

İnce İştir İstifleme

Taşınan bu ağaç kütükleri açık arazide düzgün bir şekilde istiflenir. İstifleme işi çok önemlidir. Bunun için özel dizme şekli vardır. Önce bir sıra dizilir, sonra da ikinci sıra alttaki sıranın doksan derece tersine dizilir.

Bunları böyle dizmekle nemli olan dalların hem eğilmemesi sağlanır, hem de az yer kaplaması amaçlanır. Daha sonra bu dalların biçme işine geçilir. Tepsi testere denilen daire testereyle "boylamaları" yapılır.

Dallardan kürek sapı yapılacaksa ağaç dalları kürek sapı boyu kadar kesilirler. Bu kesme işinden artan kısımlar ise yine odun olarak ayrılırlar.

Daha sonra "ağartma işlemine" geçilir. Ağartma işleminde "büyük ıçkı" denilen bir alet kullanılır. Bu yapılan iş ise, ormandan doğal haliyle gelen eğri ve kabuklu dalların düzeltme işlemidir.

Dalların kabukları temizlendikten sonra yine istiflenerek nemli olan bu dallar yeniden kurumaya bırakılır. Bir hafta, 10 gün kadar güneşte bekletilirler. Eğri kalmamaları için kurutulmaları sırasında da bu keresteler yine özenle istiflenirler.

Kurutma işleminden sonra fırınlamaya geçilir. Bildiğimiz ekmekçi fırınlarına benzeyen fırınlarda önce odunlar yakılır. Yakılan odunun alevi geçinceye kadar beklenir. Kor haline gelen odunlar fırının bir tarafına fırın küreği ile çekilirler.

Fırının boş kalan diğer tarafına da kurumaya bırakılan istiflenmiş dallar dizilir. Fırının içerisindeki dallardan 5-10 dakika içerisinde buhar çıkmaya başlar. Buhar çıkışı kesilince ağaç dalları fırından çıkartılır. Fırınlama işlemi tamamlanmış demektir.

Zordur Doğrultma İşi

Ahşaptan yapılma "baskı" denilen bir aletle doğrultma işlemine geçilir. Baskı denilen bu ilkel alet 2,5 metre boyunda 20cm.x15cm. ölçülerinde sağlam bir ağaç kalasından ibarettir. Ortasında ise çeşitli çaplarda delikleri vardır.

Bu delik çaplarının farklı olmasının nedeni ise doğrultma işlemi yapılan dalların çeşitli çaplarda olmalarındandır. Değişik çaplardaki dallar baskı makinesinin hangi deliğine uyuyorlarsa o deliğe sokulup dalların doğrultma işlemleri yapılır.

Doğrultma işlemi yapılırken dalın bir ucu baskının deliğine sokulur, diğer ucu ise doğrultma işlemini yapan kişinin koltuk altına sıkıştırılır ve sonrasında olanca güçle ve vücut ağırlığı verilerek bastırılır. Yapılan bu işlem gerçekten çok yorucu, zahmetli ve dayanıklılık isteyen bir iştir.

Daha sonra "ıçkılama" işlemine geçilir. Bu işlemde küçük ıçkı kullanılır.

Içkı: Kendine has biçimi olan ve demirciler tarafından yapılan yontucu bir alettir.

Içkı Denen Şu Alet

Içkı, kamyonların çelik makaslarından demircilerin döverek şekillendirdiği ve tekrar su vererek sap ustaları için yaptıkları yontucu bir alettir.

Küfeci ve sepetçi ustaları da ıçkı aletini kullanırlar. Keskin olan tarafı yağ taşında bileylenir. Içkının kesen tarafı ustura gibi keskin olmalıdır. Her iki yanında ise ağaçtan yapılan el tutamak sapları vardır.

Içkı 40-50 cm boyunda 7-8 cm enindedir. Büyük ıçkı ve küçük ıçkı olmak üzere iki çeşidi bulunur.

Ağartma sırasında sapların bir tarafı özellikle büyük ıçkı ile inceltilir. Sapın bu inceltilen ucu kürek ya da benzeri aletin içine giren tarafıdır. Bu işlem daha sonra yapılmaz.

Içkılama işlemi, tezgah denilen bir kalasın üzerinde yapılır. Tezgah boyu 2 metre, eni ise 40cm kalınlığı ise 10 cm olan bir tahtadır. Bu kalasın üzerinde durduğu dört ayağı vardır.

Bu dört ayağın arkaya gelenleri kısa olup, ön ayakları ise uzundur. Ön ayağın yüksekliği 80 cm. kadardır. Tezgahın ön ayağına geçmeli 80cm'e 10cm.x 40cm. ölçülerinde bir tahta daha vardır. 45 derecelik bir açıyla yatay gövdenin ön tarafına sabitlenmiştir. Bu tahtanın üzerinde tıpkı baskı kalasında olduğu gibi 6-7 adet çeşitli çapta açılmış delikler bulunur.

Bütün Parmakları Kullanıyoruz

Içkılama yapılacak olan saplar çaplarına göre bu deliklere sokularak işlemleri yapılır. Ustalar ıçkılama işlemi sırasında ellerini kullandıkları gibi ayaklarının baş parmaklarını da ellerinin parmakları gibi kullanırlar.

Yalnız keser ve balyoz saplarının elle tutulan bölümü ağaç tornasında, diğer kısımları ise ıçkılama ile yapılır. Içkılama sap yapma işleminin son aşamasıdır.

Içkılamadan sonra saplar boylarına ve çeşitlerine göre demet haline getirilip bağlanırlar. Anadolu esnafına gönderilecek olanlar ambarlara gönderilir. Kendi işyerlerinde satılacak ise raflara dizilirler.

Kullanılan ağaç çeşidine gelince, ağırlıklı olarak fındık, kestane, kayın ağacından ise balta, kürek, kazma ve keser sapı yapılmaktadır.

Müşterinin isteğine göre kızılcıktan da sap yapılır. Ancak kızılcık ağacından yapılan saplar diğer ağaçlardan yapılan saplara göre 4-5 kat daha pahalı olduklarından müşteriye fiyatı daha önceden bildirilir. Çünkü kızılcık ağacından yapılan saplar ömür boyu çatlamadan kırılmadan kullanılırlar.

Üç Nesildir Sapçı Akyol Ailesi

İstanbul Küçükpazar'da Hacı Kadın Hamamı karşısında bulunan Hacı Kadın Bostanı Sokağına giriniz. Hemen sağ köşede 6-7 basamakla inilen 30-35 m2'lik bir dükkan çıkacaktır karşınıza. Yaşar Usta'lara ait bu dükkanda çeşitli el aletleri için yapılan ve satışa hazır sapları çokça bulabilirsiniz.

Burası sapçı Yaşar Usta'lara ait satış yeri. İmalat yerleri ise Karadeniz Mahallesi'ndeymiş.

Bu mesleği üç nesildir yaptıklarını anlatan Yaşar Akyol usta bazı mesleklerin yöresel olduğunu söylüyor. Örnek olarak da Batı Karadeniz Bölgemizde yer alan Kastamonu ilimizi veriyor.

"Sepetçilik, sapçılık, sandıkçılık, küfecilik Cide ve yöresine özgü mesleklerdendir." diyor. Sapçılık mesleğinin dededen kalma olduğunu sık sık vurgulayan Yaşar usta'ya göre her isteyen sap ustası olamazmış. "Sıradan insanlar, ben sapçılık yapmak istiyorum dese de yapamaz" diyor. Bu mesleğin Kastamonu ve çevresine özgü bir meslek olduğunu bazı meslekle-rin yöre ile bütünleştiğini belirtiyor ve devam ediyor: "Özellikle Beş Evler, Çatal Oluk, Ak Bayır köylerini sayabiliriz. Bu mesleği yapacak olanların ise mutlaka çıraklıktan girip çalışması ve ağaçları tanıması mesleğin inceliklerini öğrenmesi lazım. Bizim mesleğimiz biraz zahmetli ve emek isteyen bir iştir" diyor Yaşar Akyol ve ekliyor Yaşar Usta: "Bizim mesleğimiz dede mesleği, biz başka iş bilmeyiz" diyor. "Biz bu işe yaşadığımız sürece devam etmek zorundayız."

Sapçılık mesleğinin Kastamonu ve yöresinde gelişmesi yoğun orman ve bitki örtüsüne bağlıdır. Küre Dağları ve civarındaki orman çeşitliliği orman köylüsüne ağaç işleme gibi bir mesleğin kapısını açmıştır.

Kastamonu'nun Devrek ilçesinde de bastonculuk mesleği gelişmiş ve bu ilçemiz bastonlarıyla anılır olmuştur. Kastamonu ilçe ve köylerinde yaşayanlar

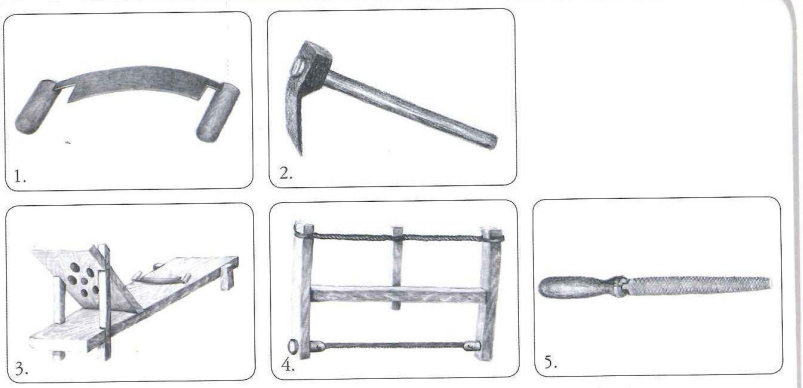

1. Içkı, 2. Keser, 3. Sapçı Tezgahı, 4. Testere, 5. Törpü

arasında küfecilik, sandıkçılık, mermercilik, kartonpiyercilik, dökümcülük, marangozluk mesleği çok yaygın mesleklerdendir.

Meslekleri Öldükçe...

Bu yöre insanlarının çiftçilik yapacak kadar geniş arazileri hayvancılık yapacak kadar da meraları yoktur. Ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bahçe yaparlar. Orman köyleri ormanın verdiği ile yetinmek zorundadırlar.

El sanatlarının bir bir yok olmasıyla da, ormanın köylüye yaptığı katkı da yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Geçim derdine düşen orman köyleri çok göç vermektedir.

Yapılan iş para kazanamaz hale geldikçe, geçimini sağlayamayan sanatkarlar işi bırakmaya başlıyor. Bu nedenle hiç köylüsü olmayan köyler var yörede. O yüzden Kastamonu 'da pek çok orman köyü boşalmıştır.

Eskiden İstanbul haline gelen ahşap sebze sandıklarının hepsi bu yöre insanlarının elinden çıkardı. Şimdi tahta sebze sandıklarının yerini plastik sandıklar aldı. Bu mesleği yapıp geçimini sağlayan nice usta da işini bırakmak zorunda kalmıştır.

Yaşar Usta'ya yeniden kulak verelim.

- Bu duruma nasıl geldiniz, devam edecek misiniz?

- Bu mesleğin sonunu göreceğimden eminim. İmalattan çekilmedik ama üretimi azalttık. Eskiden inşaatlarda 30-40 amele çalışır ve hep birlikte kazma, kürek sallarlardı. Haliyle kırılanın, kaybolanın, dökülenin yerine yenileri alındığı için bizim işimizin de devamlılığı vardı. Şimdi ise inşaatlarda insanların yaptığını yani 30-40 amelenin işini bir makine yapıyor. Onların 40 günde yaptığını o makine bir günde yapıyor. Nasıl yarışırsınız böyle bir teknolojiyle?

Bir Makine 40 Ameleye Eşit

Mesleğinin geleceği ile ilgili sözlerini şöyle tamamlıyor Yaşar Usta.

- Önceden her hafta 2-3 kamyon mal getirir, işler satardık. Şimdi ayda 1 kamyon mal getiriyor zor satıyoruz. Yetişen yeni nesil yok artık. Ben çocuklarımı bu mesleğe nasıl koyayım? Tünelin sonunu görüyorum. Bu mesleğe Hüseyin dedemle başlamışız. Babam ve amcalarımla sürdürdük ama çocuklarımız ile devam edemedik. Benimle de mesleğin sonuna geleceğiz

Rutubetli, loş, bodrum katlarında bir parça ekmek parasına çalışan mesleğine umutla bakamayan ama gelen misafirine yüreğini açan bu insanlara sağlık dileyip ayrılıyoruz.

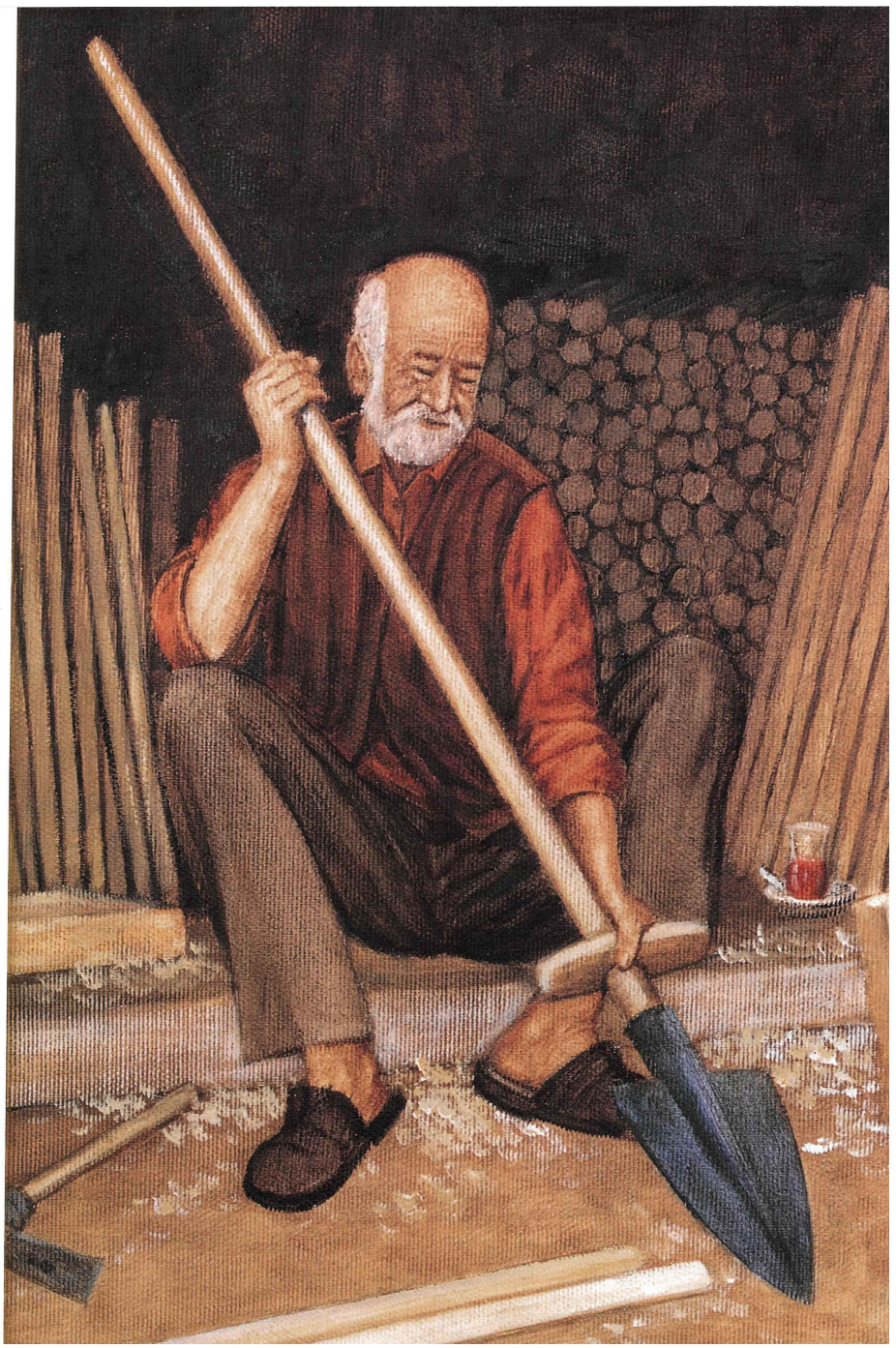

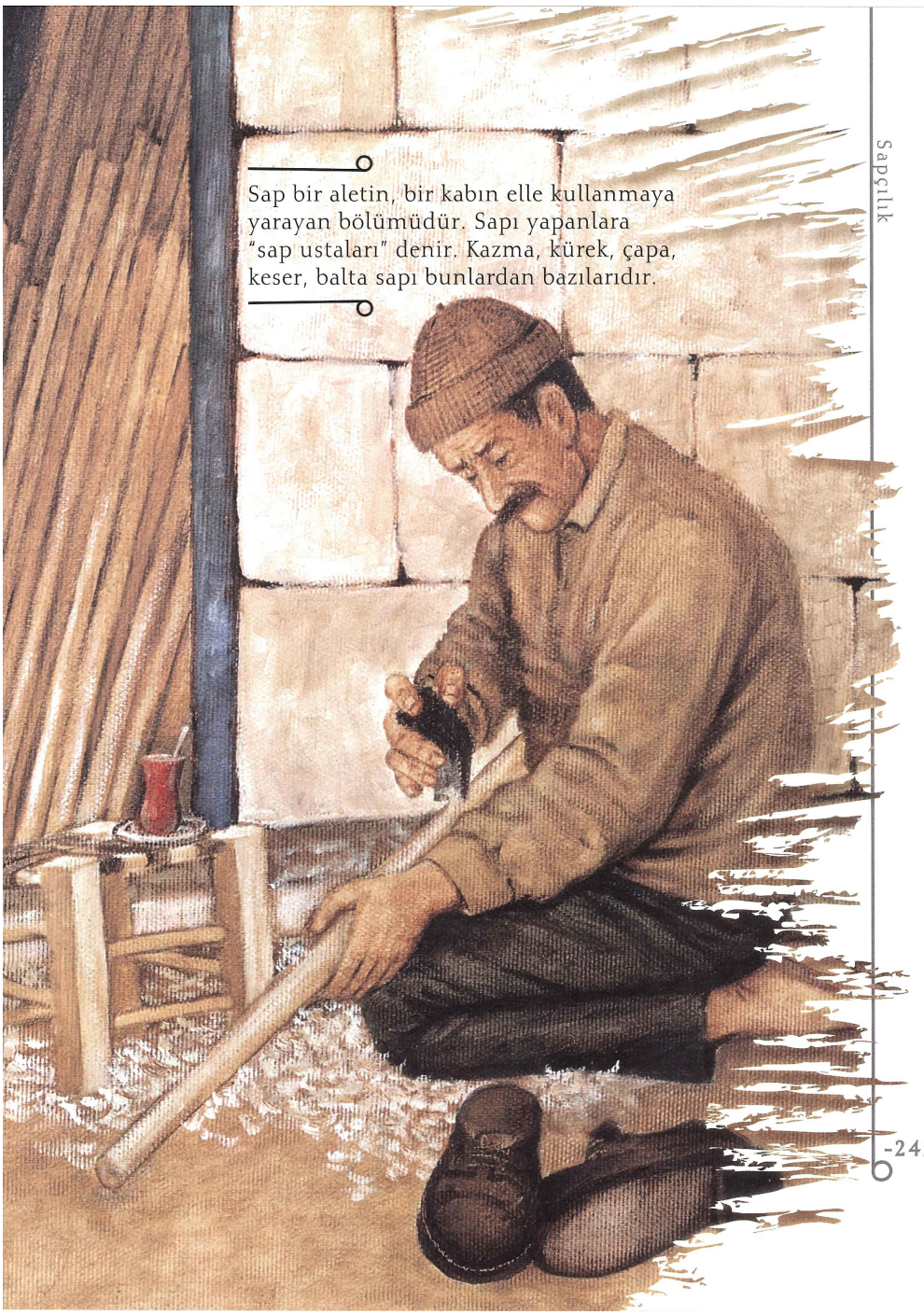

Sap bir aletin, bir kabın elle kullanmaya yarayan bölümüdür. Sapı yapanlara "sap ustaları" denir. Kazma, kürek, çapa, keser, balta sapı bunlardan bazılarıdır.

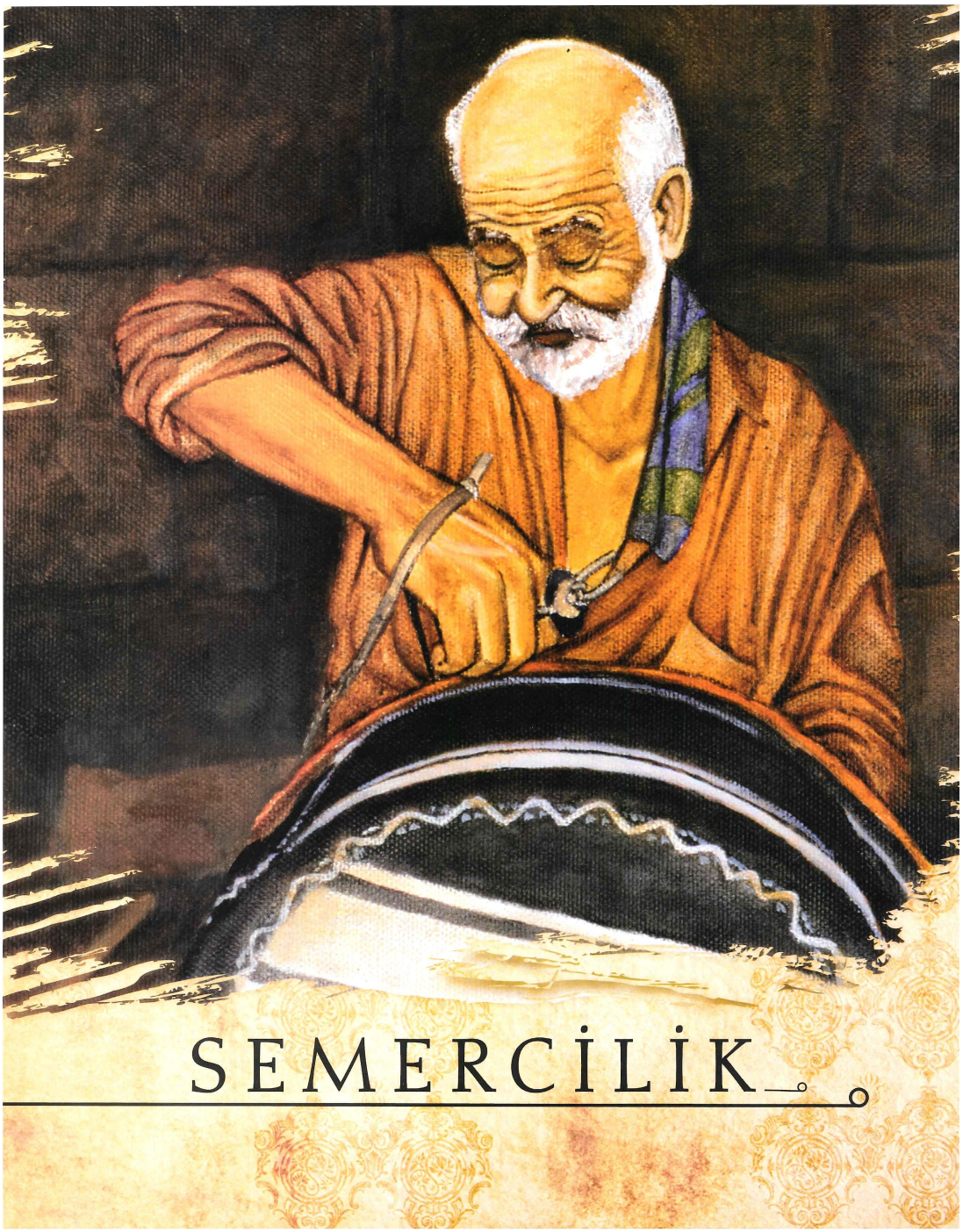

SEMERCİLİK

Eşekleri Sevindiren Meslek

Semer, bir zamanlar çekim ve binek hayvanlarının vazgeçilmez donanımıydı. Binlerce yıl arabalarla özdeşleşen at ve benzeri çekim ve binek hayvanları, motorlu araçların bulunup yaygınlaşmasıyla işsiz kaldılar ve buna bağlı olarak semercilik, palancılık ve koşumculuk da meslek olarak hayatımızdan birer birer çıkmaya başladı.

Semerin Tarihi

Eskiden göçebe toplumlar, yolcular, kervanlar ve seyyar satıcılar eşya ve yüklerini semerli hayvanlarla kolaylıkla taşıyorlardı. Semer sayesinde hayvanların vücudu hem soğuktan korunuyor hem de taşıdıkları yüklerin onlara zarar vermesi engellenmiş oluyordu.

Ayrıca semer, atlarda kullanılan eyerin de görevini üstlendiğinden insan taşınmasına da olanak sağlıyordu. İşte semerin bu geniş kullanımından dolayıdır ki semercilik de en gözde mesleklerin başında geliyordu.

Şimdi, semerin yapılışında kullanılan malzemelere bir göz atalım:

Hasır otu-Berdi: Bir bataklık bitkisidir. Kamış gibi bataklıkta yetişir. İçi süngere benzer. Sıkıldığında tekrar eski haline döner. Bu özelliğinden dolayı semer, boyunduruk ve kürtün yapımında dolgu malzemesi olarak kullanılır. Berdi, Anadolu'da hasır, kürsü, sepet ve açkı yapımında kullanılırdı. Sağlıklı, doğal bir malzemedir. Bataklıkların kurutulması ve sulak yerlerin kalmaması bu bitkinin de yok olmasına sebep olmuştur. Günümüzde ise yurdumuzda yok denecek kadar az yetişmektedir.

Sicim (kınnap): Keten, kenevir gibi bitkilerin liflerinden yapılan ince ve sağlam ipe diyoruz.."İngiliz sicimiyle asmak" deyimi, sicimin ne kadar sağlam olduğunu anlatır.

Sahtiyan: Tabaklanmış ve cilalanmış teke derisidir.

Sırım: Sahtiyanın ıslatıldıktan sonra makasla ince ince kesilmesiyle elde edilen dikiş malzemesi.

Keçe: Koyun yapağısından dövülerek ve sıkılarak dokuma işlevi yapılmadan elde edilen bir çeşit kaba kumaştır.

Telis: Bitkisel liflerden dokunmuş kaba örgülü kumaştır.

Berdi bıçağı: Ahşap saplı olup içe doğru eğimlidir, bıçağın kesen tarafı ise testere ağzına benzer.

Üdürgü: Orta Asya'dan beri günümüze kadar gelmiş eski bir delme aleti olup, günümüz matkaplarının ilkel şeklidir. İki parçadan oluşur. Birinci parçanın bir tarafı kıvrık olduğundan bastona benzer. Bu parçanın iki uçlarına bağlanmış iki santimetre kalınlığında deriden kayışı vardır. Bu parçaya kemane yayı denir. İkinci kısım ise, kemane yayı yardımıyla bir sağa bir sola dönerek delme işlemini yapan bölümdür. Bu kısmın ucunda demirden bir matkap ucu çakılıdır. Demir ucun çakıldığı ahşap bölümse, dört-beş santimetre çapında yaklaşık otuz santimetre boyunda silindire benzer. Bu silindir ise elle tutulan baş tarafı ve baştan bağımsız dönen gövde kısmı olmak üzere iki kısımdır. Ağaç tornacıları tarafından özel olarak imal edilirlerdi. Baş tarafı delme işlemi sırasında gövdeden ayrı döner. Elektrikle çalışan matkapların olmadığı dönemlerde, ahşabın delinmesi işinde kullanılırdı. Delme işlemi sırasında yayın ileri geri hareketinden dolayı adına "kemane üdürgü" denilmiştir.

Balmumu: Sicimin mumlama işleminde kullanılır. Mum, sicimi dış etkenlerden koruduğundan semerin dikişlerinin uzun ömürlü olmasını sağlar.

Keser: Bir tarafı bıçak gibi keskin arka tarafı düz olan, arka bölümden keskin tarafına doğru eğik, ortasında çivi sökmek için deliği bulunan çelikten yapılmış saplı bir alet.

Çuvaldız: Yaklaşık otuz ila kırk santimetre uzunluğunda oldukça büyük bir dikiş iğnesidir. "İğneyi kendine çuvaldızı başkasına batır."deyimine konu olmuştur. Çuvaldız, demirciler tarafından üretilir.

Semerde kullanılan ahşaplar ise şunlardır: yan ağacı, parmak ağacı, ön kaş ağacı ve arka kaş ağaçları.

Semerci makası: 35-40 santimetre boyunda bir makas olup keçe ve deri kesmek için kullanılır. Demirciler tarafından semerciler için özel olarak yapılırdı.

Berdi dilimleme tarağı: 50, 20 ve 4cm ölçülerinde olan bir tahtası vardır. Tahtanın uzun kenarına ise yan yana uçları sivri bıçaklar çakılmıştır. Bu bıçaklara demetler halinde geçirilen berdiler, yukarıdan aşağıya yapılan hareketlerle dilimlenirler.

Semerci demiri: Boyu yaklaşık bir metredir. El tutulan sap bölümü ve uzunca bir gövdesi olup, ucu yarıktır. Bu yarık bölüme sıkıştırılan berdiler semerin elle ulaşılamayacak bölümlerine ulaşılmasını ve semere şekil verilmesini kolaylaştırır.

Keçi boynuzu: Boynuzun içine keçe parçaları sokulur. Bu keçeler zeytinyağıyla iyice yağlanır. Semerci ustası, semerin deri bölümünü dikerken çuvaldızını bu keçi boynuzuna sokarak yağlar. Çuvaldızın deriyi daha kolay delmesini sağlar.

Avuç demiri: Semeri dikerken çuvaldızın avuç içini yaralamadan itilmesine yarar. Sarı bakırdan dökülmüş yassı, ortasında çukur olan bir alettir. Terzilerin kullandığı, dikiş yüksüklerinin görevini yapar.

Semerin Yapılışı

Semerin gövdesi telisten dikilir ve mindere benzer. Gövdenin içine semerci tarağından geçirilerek dilimlenmiş berdiler yerleştirilir. Semerin şeklini oluşturan bölgelere berdi dilimlenmeden konur.

Sert olması bakımından dilimlenmez. İhtiyaç duyulan yerlere daha sonra "Semerci demiri" ile daha fazla berdi sokulur. Mindere benzeyen bu gövde, ortasından ikiye katlanır. Ön cepheden görünüşü "V" şeklindedir. Islatılarak yumuşatılmış teke derisi, oluşturulan bu gövdenin üzerine sicimle dikilir.

Semerin ahşap bir iskeleti vardır. Bu iskelet, yan ağacı, parmak ağacı, ön ve arka kaş ağaçları gibi parçalardan oluşur. Öncelikle parmak ağaçları ıslatılır ve mangal ateşinde ısıtılırlar.

Yumuşayan ağaçlar ortasından otuz derecelik bir açı yapacak şekilde eğilir ve bu şekilde kalmaları sağlanarak kurumaya bırakılır. Semerin ahşap iskeletinin sağlam olması için, sert ağaç cinsleri kullanılır.

Bu ahşap iskelet, deri ile kaplanmış gövdeye üst taraftan oturtulur ve iskeletin yan ağaçlarından semerin gövdesine sicimle sıkıca tutturulur. Daha sonra

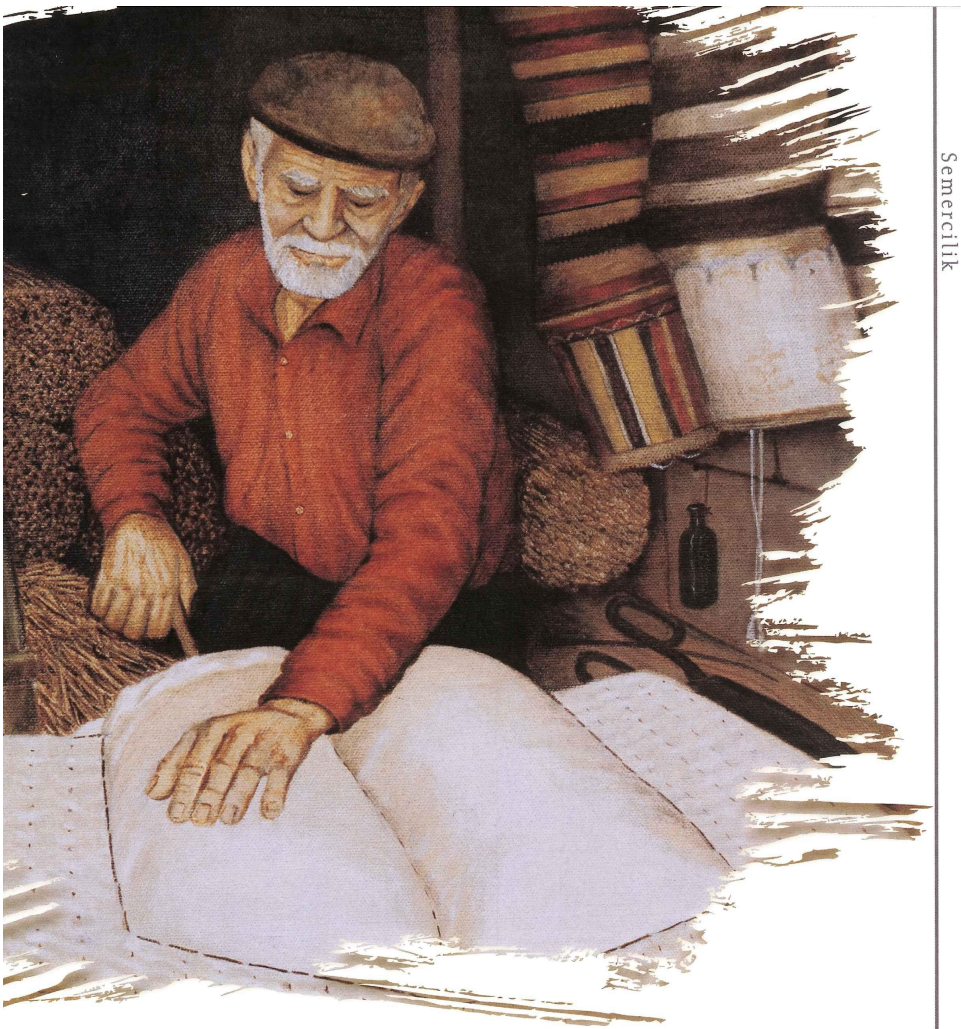

Semerci ustalarının semerlerinden bütün eşekler şikâyet edip dururken içlerinden biri diğer eşeklere bir öneride bulunur ve der ki "Eşek kardeşlerim! Semerci ustalarına beddua edip duracağımıza eşek olmaktan kurtulmayı neden denemiyoruz?" Lakin babamın diktiği semeri kuşansalardı şikâyet edeceklerini hiç sanmıyorum.

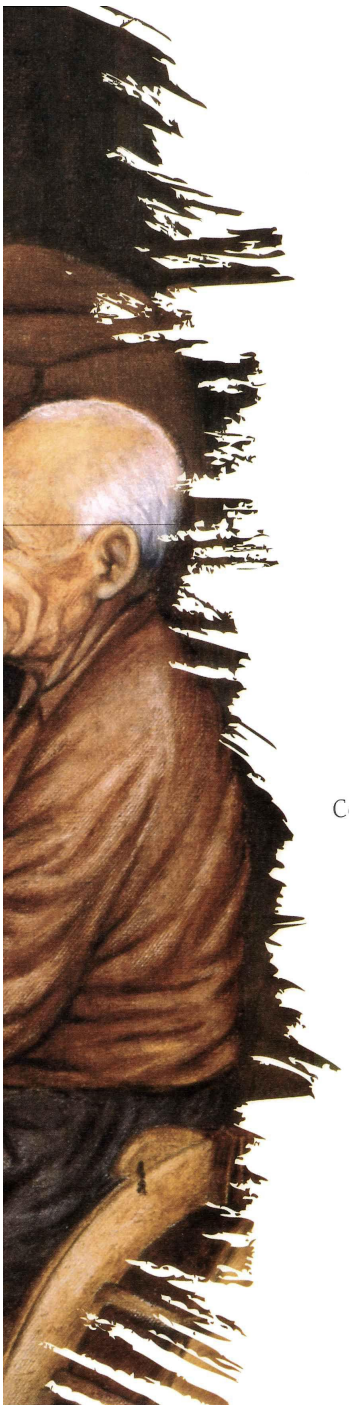

Babamın arkadaşlarından birkaçı "Kolay gelsin Şükrü Usta!" diyerek geldiler. Biraz babamla şakalaştıktan sonra da bana dönerek "Söyle bakalım, baban çullu mu, semerli mi?" diye sordular. Yaşım küçük, semerin ne olduğunu biliyorum ama çulu bilmiyorum. Semer at ve eşeklerin üzerine konulduğundan insanlara yakıştıramadım. Cevap olarak da "çullu" dedim. Nasıl bir cevap vermişim ki bir kahkaha kopuverdi.

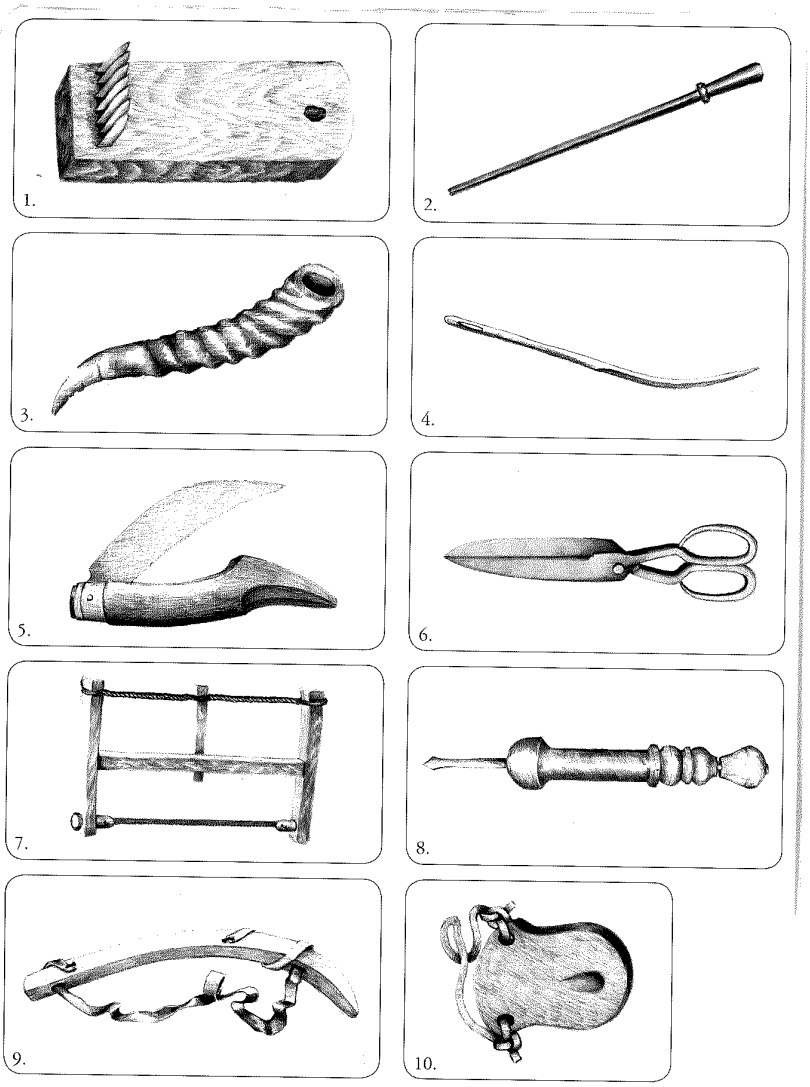

1. Berdi Dilimleme Bıçağı, 2. Berdi Tepme Demiri, 3. Boynuzdan Yağdanlık, 4. Çuvaldız,
5. Hasır Otu Bıçağı, 6. Makas, 7. Testere, 8. Üdürgü, 9. Üdürgü Kemanesi , 10. Semerci Yüksüğü

semer ters yatırılarak iç tarafının keçesi sırımla itina ile dikilerek semer tamamlanır.

Eşek Kaçtı Kürtün Düştü

Semerin ahşap kullanmadan ve eşekler için yapılanına da kürtün (palan) denir. Kürtünün dilimizde "Eşek kaçtı kürtün düştü" deyiminde yer ettiğini hatırlayalım. Kürtünde, deri (teke derisi) kullanılmaz. Bunun yerine kıldan örülmüş kalın çadır bezi dikilir. İç tarafında ise yine semerde olduğu gibi keçe vardır. Dikişlerde sırım yerine balmumlu sicim kullanılır.

Semerin Süslenmesi

Bu iş için renkli keçeler yuvarlak şekillerde kesilir. Bu parçaların üzerine de mantarı çıkarılmış gazoz kapakları konularak semerin ön kaş tahtasına yan yana çakılır. Semerin ön dikişleri sırasında dikiş aralarına da mavi boncuklar sırıma geçirilmek suretiyle dikilir.

Daha sonraları piyasaya çıkan parlak kabara çivileri de semer süsleme işleminde kullanılmıştır.

Babam da Semerciydi...

Semerciler ölçü alırken terziler gibi mazura kullanmazlardı. Bunun yerine ya karışlarını ya da berdiye attıkları çentikleri ölçü olarak alırlardı. Semeri yapılacak hayvanın vücut ölçüleri böyle belirlenirdi.

İyi bir ustanın elinden çıkan semer hayvana kesinlikle zarar vermez, öyle ki hayvanın vücudunu yara yapan semer iyi dikilmemiş sayılırdı. Mesleğin püf noktası da buradaydı. Semerciler kendilerini hayvan terzileri olarak nitelerlerdi.

Burada, semerciler için anlatılan bir fıkrayı yazmadan da geçmeyelim.

"Semercinin semerlerinden memnun olmayan eşekler, semercinin değişmesini isterler çünkü sırtlarına konulan semerler onları yara bere içinde bırakmaktadır. Semerci değiştirilir. Yerine gelen semercinin yaptığı semerler de iyi değildir. Onun semerleri hayvanlara daha fazla zarar vermeye başlamıştır. Yeni bulunan semercinin de değişmesini eşekler hep bir ağızdan istemektedirler. Semerci ustası yine değiştirilir. Yeni gelen semerci de tüm eşeklere 'gelen gideni aratır' dedirtmektedir."

Herkesin Tanıdığı Semerci

Bütün eşekler şikâyet edip dururken içlerinden biri diğer eşeklere bir öneride bulunur ve der ki "Eşek kardeşlerim! Semerci ustalarına beddua edip duracağımıza eşek olmaktan kurtulmayı neden denemiyoruz?" Lakin babamın diktiği semeri kuşansalardı şikâyet edeceklerini hiç sanmıyorum.

Benim babam semerciydi. Okul çıkışlarında kalan zamanımı onun yanında çırak olarak geçirirdim. Dedem 1915'te Çanakkale savaşında şehit düştüğünde babam dört yaşındaymış. Babası olmadığından onu dayısı büyütmüş.

Okutmamış ama zamanın en iyi mesleği olan semerci yanına çırak olarak koymuş. "Semerci Şükrü" deyince, kentte yaşı ellinin üzerinde olan herkes onu tanırdı.

Yine babamın yanındayım. Berdilerini taraktan geçirip, yanına semerde kullanması için bırakıyorum. Babam da bu dilimlenmiş berdileri semerci demiri ile semere büyük bir gayretle tepmeye çalışıyor.

Babamın arkadaşlarından birkaçı "Kolay gelsin Şükrü Usta!" diyerek geldiler. Biraz babamla şakalaştıktan sonra da bana dönerek "Söyle bakalım, baban çullu mu, semerli mi?" diye sordular.

Yaşım küçük, semerin ne olduğunu biliyorum ama çulu bilmiyorum. Semer at ve eşeklerin üzerine konulduğundan insanlara yakıştıramadım. Cevap olarak da "çullu" dedim. Nasıl bir cevap vermişim ki bir kahkaha kopuverdi.

Neden sonra misafirler gittiklerinde babam çulun da bir çeşit semer olduğunu söylediğinde kahkahanın sebebini anlamıştım.

Hey gidi semerler, hey gidi semerciler!

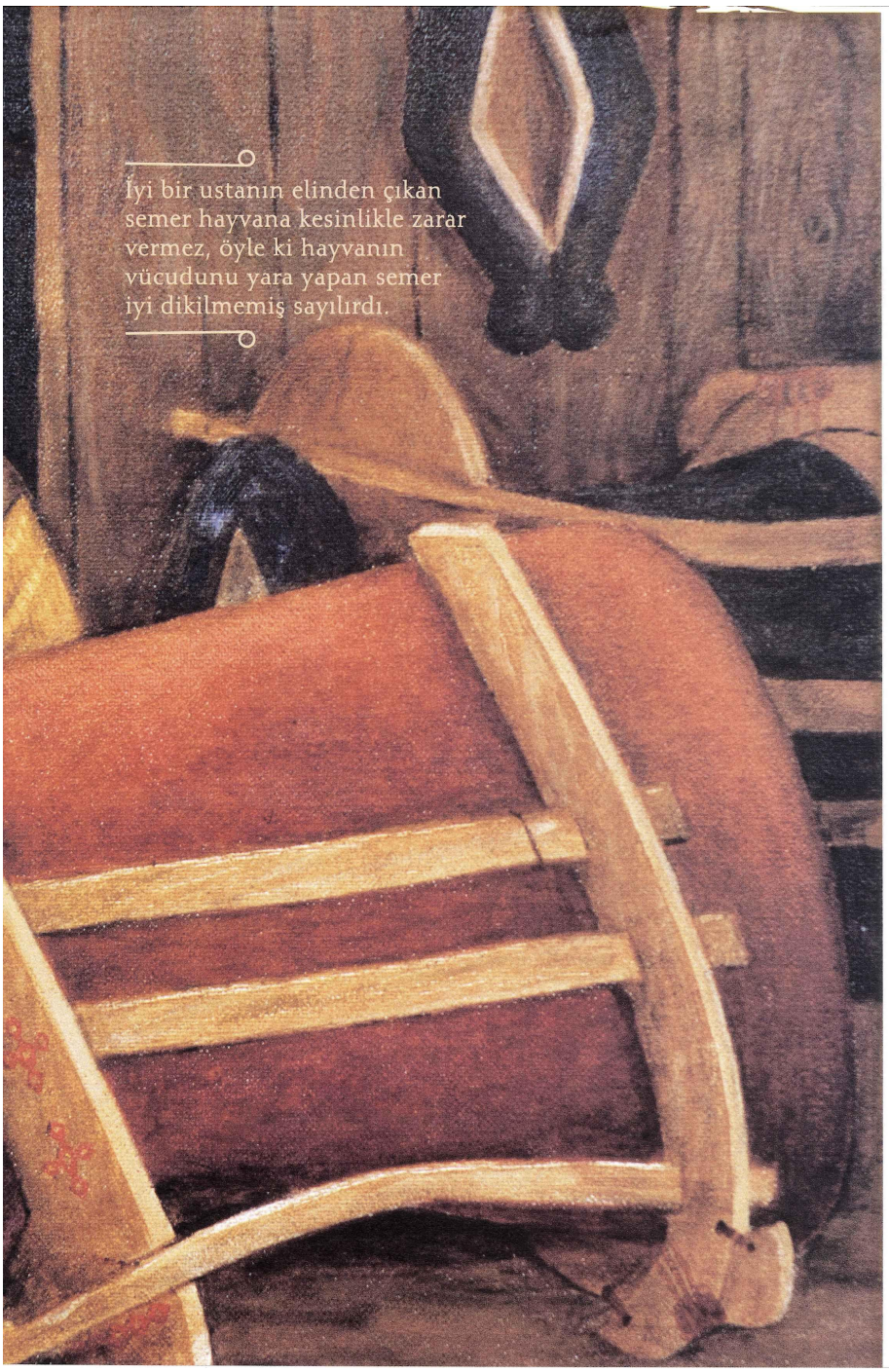

İyi bir ustanın elinden çıkan semer hayvana kesinlikle zarar vermez, öyle ki hayvanın vücudunu yara yapan semer iyi dikilmemiş sayılırdı.

SEPİCİLİK
DEBBAĞLIK
TABAKLIK

Orta Asya Türkleri'nde ve Osmanlı'da Dericilik Günlük Hayatın Parçasıydı

Ham deriyi kullanılabilir hale getirmek için uygulanan işlemlerin tümüne tabaklama (sepileme) bu işi yapana da tabak ustası (sepici) denmektedir. Tabaklık, derinin kurumadan ve bozulmadan deriyi işleme terbiye etme zanaatının, sepiciliğin bir diğer adıdır.

İşlenen deriler giyim kuşam eşyaları başta olmak üzere pek çok yerde ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlunun ihtiyaçtan doğan avlanma ve avladığı hayvanın derisinden ve kemiğinden yararlanmasının tarihi kendi varlığı ile aynıdır. Birçok kaynak Mısır, Ege ve Anadolu uygarlıklarının dericilikte çok ileriye gittiklerini ve Alacahöyük'de yapılan kazılarda ortaya çıkan mağara resimlerinin, Anadolu'da dericiliğin tarihinin 9000 bin yıl öncesine dayandığını belirtmektedir. Türklerde dericiliğin gelişmesi göçer topluluk olmalarından dolayı olağandır. Dericilik, hayvancılıkla uğraşan kavimlerin ikinci mesleğidir. Orta Asya Türkleri'nde ve Osmanlı'da da dericilik günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir.

Türk akıncıları için at çok önemli bir hayvandı. Akıncılar at üzerinde yapılan uzun yolculuklar için deri pantolonlar giyerler ve deriden yapılan su mataraları, at koşumları, kemer, kalkan, ok kuburu gibi eşyalar kullanırlardi. Kullandıkları fincanlar için de deriden zarflar yaparak göç sırasında bunların kırılmalarını önlemişler.

Altay dağlarındaki Pazırık Kurganları'nda (mezarlar) yapılan arkeolojik kazılarda M.Ö.5000 yıllarına uzandığı tespit edilen buluntular arasında deriden yapılmış at koşumları, savaş elbiseleri, deri hurçlar, eyer, çizme, kitap ciltleri bulunmuştur. Bu eşyalar pazırık kurganının buzullar arasında kalmasından dolayı günümüze kadar bozulmadan gelmişlerdir. Pazırık kurganlarından çıkan eyer örtüsündeki işlemeler, deri eşyalardaki renkli bezemeler hayranlık uyandıracak güzellikte olup Türklerin dericilikte ne kadar ileri safhada olduğunun

kanıtıdır. Bu buluntular Leningrat müzesinde sergilenmektedir.

Bu Zanaat Doğudan Batıya Geçti

Anadolu topraklarının alüminyum bileşikleri ve bitkisel sepileme ürünleri yönünden çok zengin olması yani dericiliğin hammaddesinin bol ve zengin çeşitlilik göstermesi dericilik mesleğinin gelişmesini sağlamıştır. Bu bakımdan bitkisel tabaklamanın Anadolu'da doğduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Grek, Urartu, Hitit, Lidya, Frig, Doğu Roma uygarlığının uzantısı olan Bizanslılar, Persler, Asurlular gibi birçok uygarlığa beşiklik etmiş Anadolu topraklarında varolan dericilik mirasına, 1071 yılından sonra da Orta Asya dan gelen Türk kavimlerinin birikimi de eklenince dericilik Osmanlılar döneminde 16. yüzyılda doruğa çıkmıştır. Bu zanaatın doğudan batıya geçtiği söylenir.

Dericiliğimizin tarihine kısa bir göz attıktan sonra geliniz şimdi deri nasıl işlenir (tabaklanır) bir göz atalım.

Deri Nasıl İşlenir (Tabaklanır)?

Hayvanın yüzülen derisi canlı organizmadır. Kısa zaman içerisinde işlenmezse bozulur, kokar, atılacak hale gelir. İnsanoğlu bunu önlemek için yüzyıllar boyunca çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Derinin bozulmasını önlemek için yapılan işlemlerin tümüne tabaklama dendiğini belirtmiştik. Tabaklamanın yapıldığı yerlere de tabakhane denmektedir.

Derinin işlenmesi iki türlü olup tabaklamada kullanılan malzeme ve uygulamaya göre yöresel değişiklikler gösterebilir. Derinin tuzlama işlemi bilinen ilk tabaklama işlerinden biridir. Biz burada dericiliğimiz içerisinde büyük uğraş ve zahmetle yapılan tabakçılığı anlatacağız.

Deriler ya kılları alındıktan sonra yada kıllı olarak iki şekilde tabaklanır. Kıl dökme işlemi ise kimyasalların kullanılmadığı dönemlerde deri ısıtılıp, nemlendirilerek bakterilerin oluşması için asılıp bekletilirdi. Deri yüzeyinde çürümenin başlamasıyla kıl kökleri de gevşeyerek dökülürdü. Diğer bir yöntem ise deriyi idrar içinde bekletmekti.

Deri Küllü Suda Bekletilir

Derilerin kıllarının alınması için bir başka yöntem ise, küllü suda bekletmektir. Deriler üç gün küllü suda bekletilir. Kül, derinin kıllarını büyük oranda döker. Kalan tüyler ise kazıma bıçakları ile kazınarak alınır. Tekrar küllü suya atılır. İki gün bekletildikten sonra tekrar çıkarılır. Bol su ile ayak altına alınarak çiğnenir, yıkanır.

Diğer bir tabaklama işleminde ise, deri üzerindeki kirlerin temizlemesi için suya batırılıp yıkanır daha sonra bir tezgah üzerine gerilerek yapışık etler ve yağlar filo bıçağı denilen bir bıçak ile sıyrılarak kazınır. Bu işleme "etleme" denir. Deriler ortalama 1 metre derinliğindeki çukurlarda (kuyularda) meşe palamutu ve kireç karışımında bekletilerek yumuşatılır, yıkanır ve sonra kireç kuyularına tekrar atılır. Deriler kireçli suda yeteri kadar bekletilir,çıkarıldıktan sonra tekrar yıkanır. Deriler cinslerine göre bu kuyularda 3 aydan 24 aya kadar bekletilebilirler.

Eğer deri kösele olacaksa, iç tarafına alefi denilen karışım sürülür. Bu işlem için, kitre denilen bir bitki kökü ıslatılır, kabarınca koyu sahlep gibi bir hal alır. Karışım bir çuvala konularak süzülür. Bu sıvıya yeterince mermer tozu katılır. Bir miktar da sabun ve balık yağı ilave edilir. Deri hangi renk olacaksa o renkteki boya maddesi de katıldıktan sonra derinin iç tarafına bu karışım sürülerek kurutulur. Bu şekilde kurutulan kösele silindirden geçirilip satışa gider.

Özellikle Güneydoğu Anadolu tabakçılığında ise köpek dışkısı ile tabaklama yapılırdı. Tabaklar köpek dışkılarını fıçılarda su ile eritip derileri yumuşatmak için kullanırlardı. Köpek dışkısı derideki kirecin zararlı etkisini ortadan kaldırır ve aynı zamanda da deriye parlaklık kazandırırdı.

Kurumaya bırakılan deriler

Köpek dışkısı derideki kirecin zararlı etkisini ortadan kaldırır ve aynı zamanda da deriye parlaklık kazandırırdı. Köpek dışkılarının özel toplayıcıları vardı. Bunlara sakatçı uşağı denirdi. Bu insanlar kollarına taktıkları sepetlerle yada sırtlarına küfe gibi bağladıkları gaz tenekeleriyle boş arazilerde köpek dışkısı ararlardı. Topladıkları köpek dışkılarını öğleden önce tabakhanelere yetiştirmek için birbirleri ile yarış ederlerdi. Bu insanların dışkıyı tabakhanelere yetiştirme telaşından "tabakhaneye b..k mu yetiştiriyorsun, ne acelen var?" deyimi ortaya çıkmıştır

Köpek dışkılarının özel toplayıcıları vardı. Bunlara sakatçı uşağı denirdi. Bu insanlar kollarına taktıkları sepetlerle yada sırtlarına küfe gibi bağladıkları gaz tenekeleriyle boş arazilerde köpek dışkısı ararlardı. Topladıkları köpek dışkılarını öğleden önce tabakhanelere yetiştirmek için birbirleri ile yarış ederlerdi.

Bu insanların dışkıyı tabakhanelere yetiştirme telaşından "tabakhaneye b..k mu yetiştiriyorsun, ne acelen var?" deyimi ortaya çıkmıştır. Çocukluğumda bu köpek dışkısı toplayıcılarını hatırlıyorum. Ellerinde uzunca bir sopaları olurdu. Bu sopalarını hem araziyi karıştırmak, hem de sopanın ucundaki çiviyi dışkıya batırıp tenekelerine koymak için kullanırlardı. 40-50 yıl öncesine kadar bu sakatçı uşaklarını görmek mümkündü.

Tabak Sevdiği Deriyi Yerden Yere Vurur

Derinin tabaklama maddelerini kabul etmesi için yumuşatılması gerekmektedir. Bunun için deri sopa ile dövülür. Buradan da "Tabak sevdiği deriyi yerden yere vurur" deyimi çıkmıştır. Bu işlem günümüzde motorlu dolaplarda yapılmaktadır.

Bitkisel tabaklama işleminde meşe palamudu, nar, sumak, mazı, kızılağaç, fıstık çamı, ladin ağacı, kayın ağacı, karadut yaprağı gibi bitkiler kullanılırdı. Meşe palamudu ve Mazı karışımı harç sürerek derileri birbiri üzerine kat kat dizerek kuyulara koyarlardı.

Bu işlemden sonra derinin bitkisel ya da kromla tabaklama işlemine geçilir. (Krom kullanımı 1950'lerden sonradır).

Kızılkök, Akçaağaç, Kızılağaç zencefil (vermilion) ve kına kırmızı renk için, kara hurma, mersin ağacı, meşe palamudu, çivit otu mavi renk, nar kabuğu, sumak ağacı kökü ise beyazlatıcı, boyacı sumağı sarı renk, akasya, kadın tuzluğu özü, gülhatmi, menekşe mavisi renkleri için kullanılırdı. Safran ise hem boya hem de sabitleştirici olarak kullanılırdı. Cevizden de siyah renkli deri elde edilirdi.

Deri, sahtiyan, meşin, kösele ve güderi gibi çeşitlere ayrılır. Kitap cildi yapımında kullanılan deriye ise sağrı denir.

Deri Nasıl Pişirilir?

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız tabaklamaya ek olarak şimdi Akdeniz ve Güneydoğu ustalarının tabaklamada takip ettiği yolu anlatalım.

Derinin hem içi hem dışı kazıma bıçağı ile kazınır. Bu işlemden sonra derinin pişirme işine geçilir. Bu işlem ocaklarda falan yapılmaz. Sumak yaprakları suda kaynatılır. Kaynayan su soğumaya bırakılır. Ilık bir

hal alınca deriler bu sumaklı suya atılır. Bu suda bir hafta bekletilir. Arada bir alt üst edilir.

Bir hafta sonra deriler tekrar kazınır. Bu arada suyu değiştirilir. Bu işlem üç defa tekrarlanır. Üçüncü haftadan sonra deriler kurutulur. Normal ılık su ile tekrar yıkanır. Sıcak su deriyi yakar. Bu tür işleme tutulan deri işe yaramaz. Sonra boya işlemine geçilir. Seccade yapılacak deride sumak yerine şap kullanılır. Post için de şap ve tuz kullanılır. Sumak, köpek dışkısı, şap, boya, tuz kullanılarak yapılan bu dericiliğe kara dericilik denir.

Deri tuluk olacaksa tulum çıkarmak için kesilen hayvanın derisi yumruklanarak soyulur. Deriyi yüzme işinde bıçak kullanılmaz. Bu tulumun içerisine çam kabuğu tozu, arpa unu ve tuz karışımı iyice derinin yüzeyine yedirilerek sıvazlanır. Güneşte bu vaziyette iki hafta bekletilir. Deri üzerindeki kılları kendiliğinden döker. Bu arada derinin dışında kıl köklerinden oluşan bir tortu oluşur. Bu tortu bıçakla sıyrılarak alınır. Deri iyice yıkandıktan sonra kullanılır hale gelmiştir. Eğer post yapılacaksa deri yere serilir üzerine şap tozu, tuz ve arpa unu karışımı serpilir. İki haftaya yakın bekletilir. Post yumuşatıldıktan sonra kullanılır hale gelir. Yörüklerin tuluk ve post yapması yukarıdaki gibidir.

Seccade, post, kalpak, gocuk gibi giysiler için tabaklanan derilerin tüyleri alınmaz.

Yumuşak tüylü hayvanların derileri genellikle bu işler için kullanıldığından tüyleri alınmadan tabaklanır.

Kürk yapımında porsuk, tavşan, tilki, samur, vizon, vaşak gibi hayvanların derileri kullanılır.

Türk Derisi Sahtiyan

Osmanlılar döneminde dericilik Ahilik ile birlikte gelişmiş olup İstanbul, Kayseri, Bursa, Uşak, Diyarbakır, Gaziantep, Edirne gibi illerimizde ticari hayatın ana üretimini oluşturmuşlardır. Diyarbakır, Mardin, Şanlı Urfa, Birecik ve Gaziantep dericiliğinde köpek dışkısı, saman ve kepek karışımı kullanılarak tabaklama yapıldığını yukarıda anlatmıştık.Sahtiyan adı verilen teke derisi kırmızı renkte tabaklandığından Güneydoğu Anadolu yöresine ait bir deri çeşidi niteliğindedir. Güneydoğu'da bu kırmızı deriye çok sık rastlanırdı. Adeta bu coğrafyanın derisi gibiydi. Semer yapımında, hayvan koşumunda ve ayakkabılarda çok sık kullanılırdı. Roma İmparatorluğu döneminde de yüksek tabakadaki kişilerin giydikleri kırmızı sahtiyanı doğudan, Mezopotamya'dan getirdikleri bilinmektedir. Burada özellikle belirtmek istiyorum, Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu dericiliğinin kırmızı renkli sahtiyan derileri yakın zamana kadar ününü korumuştur. Keçi derisinin kına ile boyanması ve işlenmesiyle elde edilen ve adına sahtiyan denilen deri için batılıların nasıl yapıldığını merak edip casuslar gönderdikleri söylenir. Fransızlar tarafından gönderilen bir ermeni vatandaşının sarı ve kırmızı sahtiyanın nasıl tabaklandığını öğrenmeye çalıştığı bilinmektedir.

Sahtiyan adı verilen deri yapımının Türklere özgü bir metot olduğu tüm dünyada kabul edilmiş olup, İngilizce literatürde de sahtiyan derinin hala, Türk derisi olarak yer alması bu nedenledir. Türk dericiliğinde, babadan oğula geçen bazı bilgiler geleneğe bağlı bir sır olarak kalmış ve yabancılara öğretilmemiştir.

Deri ve deriden yapılan ürünler ise dış pazarlara gönderilen malların başında geliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında batılılar, çeşitli yollarla öğrendikleri bu bilgileri, ne yazıktır ki daha sonra kendi bilgi ve becerileriymiş gibi doğuya satmaya kalkışmışlardır.

Dericilik uzun yıllara dayanan birikimlerle en iyiyi bulma zanaatıdır.

Deriden Yapılanlar; Deri Müzesi Gerekliliği

Tabakların ellerinden bin bir zahmet ve emekle işlenerek çıkan deriler, deri konfeksiyon sanayinde, ayakkabı üretiminde, her türlü çanta, valiz, döşemelik, saraciye, koşum, eyer, sanayi kayışları, bel kemerleri

v.b. eşyalar olarak değer kazanmaktadır. Ayrıca koyun, kuzu ve deve derilerinden elde edilen yün, tiftik keçilerinden elde edilen tiftik ise kumaş, kilim ve halı imalatında kullanılmaktadır. Sığır derilerinden ve kuyruklarından fırça sanayinde, kulak kıllarından ise takma kirpik yapımında yararlanılmaktadır.

Tarih boyunca deriden yapılan giysilere örnekler:

* Deniz müzesinde deri ok hedefliği
* Manisa Arkeoloji müzesinde işlemeli deri çanta,
* Ankara etnografya müzesinde fermanın rulo olarak içine konulduğu işlemeli deri kaplı kılıf (ferman muhafazası)
* Askeri müzede deri sadak ile Mohaç zaferinde çalınan Kös (Davul)
* Türk İslam eserleri müzesinde deri barutluk
* Topkapı Sarayı'nda, işlemeli deri eldiven (güderi), kırmızı renkli ve içi kürklü kaftan, ziyafetlerde kullanılan işlemeli deri sofra altlıkları, işlemeli deri çizme, saraylarda giyilen simsaka kaftanlar, pabuçlar, kemerler, çoban torbası, eyerler, saltanat kayığı su kırbası, silahlıklar, mehter takımı davulları, gergedan derisinden kalkanlar, deve eyer örtüleri, sure ve para keseleri, kitap cilt kapakları ve nihayet deri kılıç kınlarını sayabiliriz.

Piri Reis'in haritasının da deri üzerine yapıldığını unutmayalım. Topkapı sarayı harem dairesi tavanı kubbesi eşsiz güzellikte ince işlenmiş deri ile kaplıdır.

Bütün bunlar ve hatta sayamadığımız daha yüzlerce deri ürününün varlığı, bize artık ülkemizde bir "Deri Müzesi"nin kurulması gerektiği izlenimini vermektedir.

Kayserili Bilge Kişi Ahi Evran

Her mesleğin piri olduğuna göre dericilerinde bir piri vardı. Bazı rivayetlere göre Çin'de dericiliğin piri olarak Çin kraliyet ailesinden prens Şin-Tang, doğuda ise aynı zamanda ayakkabıcı da olan Tyhhios'dur.

Bizde dericilerin piri Ahi Evran'dır. Kayseri'de yaşayan ve Kırşehir'de de bulunan Ahi Evran, bilgi, beceri ve dürüstlüğü ile tanınmış biriydi. Önce tabakların başı olmuş, daha sonra da tüm Ahi Teşkilatının sorumluluğunu üstlenmiştir. Tabaklar işe başlamadan önce mutlaka Ahi Evran duası okurlardı.

Tabakların Araç, Gereç ve Malzemeleri

1. **Askı:** Derilerin yüzlerini parlatmada kullanılan ve şimşir ağacından yapılan perdah aleti.

2. **Alefi:** Kitre, mermer tozu, sabun ve balık yağı karışımı olup derinin iç tarafına sürülür.

3. **Çam kabuğu:** Köselenin pişmesini ve olgun bir hal almasını sağlar.

4. **Filo bıçağı:** Derinin iç tarafındaki fazla etleri almaya yarar.

5. **Kılıç demiri:** Her iki tarafında sapı olan kambur bıçak. Kör tarafıyla derinin kılları, keskin tarafıyla da iç tarafındaki etler temizlenir.

6. **Kiremit:** Keçi derilerine baskı yaparak kirecin kusturulmasını sağlar.

7. **Pay demiri:** Et veya palamut harcı kazımaya yarayan iki saplı bıçak (kılıç demirine benzer)

8. **Pay tahtası:** Derinin üzerine serildiği ve kazındığı gürgenden yapılmış tahta.

9. **Mazı:** Deriyi pişirmeye yarar.

10. **Palamut:** Deriyi pişirmeye yarayan meşe meyvesi

11. **Sama:** Köpek dışkısı karışımı

12. **Sili:** Derilerin yıkandığı ve harçlandığı çukur

13. **Sıkıcak:** Küçük hayvan derilerini sıkmaya yarayan deynek

14. **Sumak:** Dağlarda yabani halde yetişen meyvesi ekşi olan ağacımsı bir bitki

15. **Zırnık:** Kireçle karıştırılıp derilerin iç tarafına sürülen maden taşı

16. **Kirde taşı:** Palamuttan dolayı deri üzerinde oluşan lekelere kirde,bu lekeleri çıkarmakta kullanılan taşa da kirde taşı denir.

17. **Sama demiri:** Kavis şeklinde iki ucu tahta saplı iç

tarafı keskin bir bıçaktır. Deri samadan çıkınca kıllı tarafının temizlenmesinde kullanılır.

18. Balık yağı: Derinin yüzüne sürülür.

19. Gres yağı: Derinin iç tarafına sürülür, deriyi yumuşatmaya yarar.

20. Traş bıçağı: Kuruduktan sonra derinin iç tarafında kalan fazlalıkları almaya yarar.

Osmanlı Döneminde Dericilik ve Neden İstanbul'da Kazlıçeşme?

Tabaklık mesleği bol su isteyen bir iş koludur. İstanbul Kazlıçeşme tabaklığın gelişip büyüdüğü bölgelerin başında gelir. Burada İstanbul'un bir bölümüne yetecek kadar su vardı. Bu bakımdan tabakhanelerin suyun bol olduğu yerlerde kurulması ve gelişmesi çok normaldir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra, Yedikule'de Kazlı çeşme denilen yerde 33 salhane, 360 tabakhane yaptırmış ve esnafın büyük bir kısmını buraya toplamıştır. Türk dericiliği Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüme yıllarında hızla gelişmiş ve Türk derileri dış ülkelerde aranır hale gelmiştir

16. yüzyılın ikinci yarısında deri işiyle uğraşan esnaflar arasında pabuççuları, saraçları, eyer ve palancıları, terlikçileri, mestçileri, telatin sofracıları (öküz yada dana derisinden sofra altı yapımcıları), yularcıları, kamçıcıları, körükçüleri ve daha pek çoklarını sayabiliriz.

İstanbul, İzmir, Bursa, Denizli, Uşak, Isparta, Balıkesir, Adana, Antakya, Urfa, Gaziantep, Kayseri, Diyarbakır, Manisa, Erzurum, Tokat Türkiye'de dericiliğin yapıldığı başlıca illerdir.

Bu illerin pek çoğunda Tabakhane Mahallesi, Tabakhane deresi gibi yer isimlerine rastlamak mümkündür. Adı geçen bu illerimizde "aşağı tabakhane sokağı", "Debbağ pazarı" gibi isimlerle anılan yerler mevcuttur.

Tabaklığın Makineye Yenilmesi

Kaybolan mesleklerden biri olan kara tabaklık, dericiliğin makineleşmesiyle rekabet edememektedir. 1990' lı yıllara gelindiğinde kara tabaklığın hızla yok olduğu belirgin şekilde görülmeye başlamıştır

Tabaklığın gerilemesinin başlıca sebepleri arasında babadan oğula geçen bilgilerin gizliliğine azami derecede dikkat edilmesini, mesleğin çok zor olmasından dolayı başkalarının bu mesleğe ilgisinin azalmasını sayabiliriz. Bu saydıklarımıza alışılmış uygulamaların yanında tabaklığın bugünkü iç karartan tablosunun nasıl ortaya çıktığını anlamak çok zor değildir.

Organize deri sanayi bölgelerinin oluşturulması, AB kriterlerinin getirdiği yükümlülükler, gerekli arıtma sistemlerinin yapılma zorunluluğu el emeğine dayalı tabak sektörünü yok etmiştir. Bütün bunların sonucu olarak da tabakhane sayısı giderek hızla düşmeye başlamıştır. Adı tabakhane olarak anılan semtlerin birçoğunda artık tabaklık mesleği yapılmamaktadır.

Taklit Deriler

Sanayinin giderek gelişmesi, deri taklidi fabrikasyon ürünlerin artması, bu mesleğin yok olmasının başlıca nedenlerindendir. Taklit ürünler ucuza mal edilmektedir. Gerçeğinden zor ayırt edilen bu ürünler, ucuz olduğundan dar gelirliler tarafından tercih edilmektedir

Gerçek deri bir kemer 50 lira civarında alıcı bulurken, taklitleri 5 liradan piyasaya sürülmektedir. Arada 10 kat fark vardır. Deri ayakkabıların ederi 100 ile 500 lira arasında değişirken deri taklidi fabrikasyon sağlıksız ayakkabıları 10-15 liraya kadar satın almak mümkün olabilmektedir.

Günümüzde dericilik ve deri ürünü üreticileri zor da olsa halen ayakta durmaya çalışmaktadır. Ancak bin bir zahmet gerektiren tabaklık mesleğini, son demini yaşayan bir akciğerin giderek cılızlaşan soluk alıp verişine benzetebiliriz. Bu benzetme de bize oldukça büyük oranda hüzün vermektedir.

Hayvanın yüzülen derisi canlı organizmadır. Kısa zaman içerisinde işlenmezse bozulur, kokar, atılacak hale gelir. İnsanoğlu bunu önlemek için yüzyıllar boyunca çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Ham deriyi kullanılabilir hale getirmek için uygulanan işlemlerin tümüne tabaklama (sepileme) bu işi yapana da tabak ustası (sepici) , tabaklamanın yapıldığı yerlere de tabakhane denmektedir

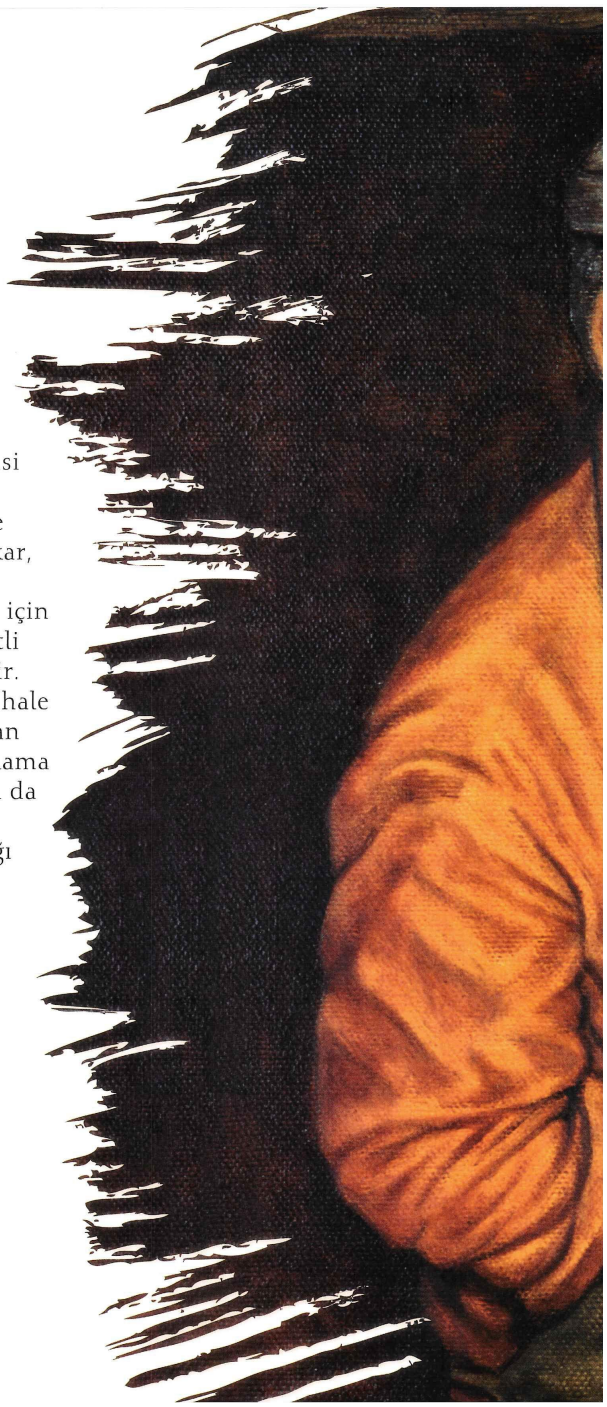

ŞİMŞİR TARAKÇILIK

Son Nefesini Alıp Veren Bir Meslek

İnsanoğlunun gelişim sürecine bakılırsa el sanatlarının ihtiyaçların karşılanması amacından yola çıkılarak oluşturulduğunu görürüz. Bir ulusun kültürel değerlerini en iyi şekilde yansıtan el sanatları asırlar boyu toplumların yaşam tarzlarını gelecek nesillere aktarmada önemli rol oynamıştır. Eğitim, bilim ve teknik gelişmeler de toplumsal ihtiyaçlarla ve bir bakıma da el sanatlarıyla paralellik gösterir. Saçlarını düzeltme, tarama, tellerini ayırma ya da şekil verme ihtiyacından da, ahşap, maden, cam, deri, kemik, toprak, boynuz gibi maddeleri de büyük bir maharetle tasarlayıp şekillendirerek yaşamı boyunca kullanacağı araç gereçler üretmiştir.

Yüzyılların Ötesinden

Atalarımız, Orta Asya'dan gelip 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. Bu coğrafyada yerleşik düzende yaşayan toplulukların kültürel birikimlerine kendi birikimlerini de katarak mimaride ve ahşap işçiliğinde Anadolu Selçukluları modelini oluşturmuşlardır. Ahşap işçiliğinde mihrap, cami kapısı, mimari elemanlar, dolap ve dolap kapaklarında, eşsiz güzellikte eserler vermişlerdir. Osmanlı döneminde de rahle, kavukluk, tahta kaşık, yazı takımları, sandıklar, taht, kayık ve kuran muhafazası, takunya, tarak gibi araç, gereçler üretilmiştir. Bütün bu eserlerin yapımında da kendilerine has teknikler geliştirmişlerdir. Ahşap işleri ve işçiliğine dair bu kısa girişin ardından şimdi yazımızın asıl konusu olan tarakçılığa geçelim.

Tarak özetle saçları düzeltmeye, tellerini birbirinden ayırmaya yarayan kemikten, sedefften, ahşaptan, plastikten yapılan iç kısmı dişli araç olarak tanımlanıyor. Tarih öncesi çağlara ait arkeolojik kazılarda özellikle kemikten üretilmiş ve tarağı andıran, dişli birtakım eşyalar bulunmuştur. Bu buluntular arasında üst kısmı kavisli, uzun dişli ve motiflerle süslü bronzdan olanları da vardır.

Kel Başa Şimşir Tarak

İnsanlar diğer pek çok ev eşyasında olduğu gibi taraklara da ait oldukları kültürün ve toplumun izlerini kazımışlardır çağlar boyunca. Örneğin, Mısır taraklarındaki bezemelerde ise diz

çökmüş dağ keçisi figürü vardır. Yunanlılar ve Romalıların fildişi ve şimşirden yapılmış, dişleri seyrek ya da sık olan tarakları bugün kullanılan taraklardan farklı değildi. Bizans üslubu tarakların birçoğu İstanbullu tarakçı ustaları tarafından yapılıyordu.

Fransa'da, Nancy Katedrali'nde bulunan Aziz Gozlin'in tarağı değerli bir sanat eseridir. Fildişinden yapılan bu tarak mavi mine ve boncuklarla bezenmiştir. Taraklar, kullanan kişilerin sosyoekonomik durumuna göre şimşir, fildişi, boynuz, bronz ya da gümüşten olabilirdi.

Tarak çeşitlerine göz atacak olursak, dokuma tezgahı tarağı, arıcı tarağı, taş yontu tarağı, kürkçü tarağı, iğneli tarak gibi çeşitli işlerde kullanılan tarakları sayabiliriz.

"Kel başa şimşir tarak" diye çok söylenen bir atasözümüz vardır. Bu atasözü, yoksul ya da durumu iyi olmayan bir kişinin vaziyetine uymayan, pahalı, gereksiz şeyler almaya kalkması gibi durumlarda kullanılır.

Ahşaptan yapılan araç gereçlerde daha ziyade ceviz, elma, armut, sedir, abanoz, gül ve şimşir ağaçlarının keresteleri kullanılır. Bu ağaçların keresteleri damarsız olup, suya neme dayanıklı ve sağlam olur. Şimşir, gürgen ve iyi cins ceviz ağacından yapılan tarakların içerisinde beyaz renk şimşir ağacından yapılan taraklar en iyisi olarak kabul edilir.

Şimşir Tarak Nasıl Yapılır?

İyi cins şimşir ağacı kerestecilerden alınır. Sonra bu ağaç hızar makinelerinde biçilir. Biçme işi, yapılacak olan tarak çeşidinin ölçülerinde yapılır. Yaklaşık olarak halk arasında en çok kullanılan şimşir tarak boyu 12 mm. et kalınlığında olup, 85 mm.x 60 mm. ölçülerinde olanıdır. Bu ölçülerde biçilen kereste kurumaya bırakılır. Kurutma işleminden sonra dikdörtgen şimşir parçanın uzun kenarlarına doğru, orta bölümü temel alınarak uçlara doğru inceltme işlemleri yapılır.

Ustanın bağdaş kurup oturduğu bir minderi vardır. Sırtını da yine, tahta ya da kartonla kapladığı duvara verir. Önünde sağlam ağaçtan bir kütüğü bulunur. Yaklaşık olarak bu ahşap kütüğün çapı ve yüksekliği 30 cm kadardır. Kütüğün ustaya yakın bölgesinin üzerinde bir oyuk bulunur. Usta bu oyuğa ahşaptan bir örs sıkıştırır. 30 cm. yüksekliğinde 10x10 cm boyutlarında sağlam ağaçtan kesilen bu ahşap örsün, üst tarafında ustaya paralel bir yarık vardır. Buraya inceltmelerini yapacağı şimşir ahşabın bir kenarını sokar. Bir eliyle de ahşabın oynamaması için tutar. Diğer eliyle de ince dişli testereyle tarağın dişlerini açar. Diş sayısı tarağın ince tarafı için ortalama olarak 26'dır. Tarağın kalın tarafına da yine ortalama 18 diş açar.

Osmanlı dönemi taraklarının bazısında bu diş sayısı tarağın ince tarafında 50'ye kadar çıkabiliyordu. Tarakçı ustanın eli o kadar maharetlidir ki hiçbir şablon kullanmadan testereyle yan yana açtığı bu dişlerin araları eşittir ve biri diğerinden farklı değildir. Diş derinliği ve diş sayısı yapılan tarağın çeşidine göre de değişir. El testeresi ile yapılan taraklar daha sonra makinelerde yapılır olmuş. Makine tarağı ile el yapımı tarağı birbirinden ayırmak için diş diplerine bakarlarmış. El emeği tarağın diş dibi şaftlı, makine tarağının diş dipleri ise düz olurmuş.

Tarakların çift taraflısı, tek taraflısı saplı ve sapsız olanı da vardır. Dişleri açılan tarakların uçlarını inceltme işlemi tamamlanır. Daha sonra da ince zımpara ile uçları zımpara edilir. Dişlerin uçları kafa derisine zarar vermeyecek hale getirilir. Boyama ve yakma ile süsleme işleri yapılır. Ahşap boyası ile boyanan taraklar satılmak üzere tezgahlardaki yerini alır.

Genç Kızların Çeyiz Sandığında Olurdu

Eskiden genç kızların çeyizleri arasında önemli bir yere sahip olan şimşir taraklar artık yok denecek kadar azalmıştır. İyi bir şimşir tarak, anadan kıza, kızdan toruna armağan kalan en iyi çeyizlerden biri sayılırmış zamanında. Eskiden şimşir tarakları hamamlarda kadınlar da yaygın olarak kullanırlardı. Sudan dolayı tarak dişlerinin dağılmasını önlemek için de tarağı kullanmadan önce 15 gün zeytinyağında bekletirlermiş. Böylece taraklar sudan etkilenmez ve uzun ömürlü olurlarmış.

Son Ustalardan Halim Güzel Çiftçi

Tanıdığım son tarakçı ustası Kahramanmaraşlı Halim Usta bu bilgileri bize bir Kahramanmaraş ziyaretimiz sırasında aktarmıştı. Son karşılaşmamızda ise mesleği bırakmaya karar vermişti. Artık yaşlandığını ve ahşap taraklara rağbet olmadığını, şimşir ağaç bulmanın imkansız hale geldiğini, plastik tarakların piyasaya girdiğini, mücadele gücünün kalmadığını söylemişti. Şimşir tarağın saça faydalarını anlata anlata bitiremiyordu. Kepeklenmeyi ve dökülmeyi önlediğini, saçın sağlıklı uzamasına yardımcı olduğunu, saçın taranırken elektriklenme yapmadığını söylemişti. Aslında büyük hayalleri vardı Halim Ustanın, hatırlarım. İşi makineleştirip ihracat yapacaktı. İşin başına da oğlunu geçirecekti ama bir trafik kazası oğlunu da hayallerini de alıp götürmüştü.

Ağaca dayalı olan bu el sanatı teknolojik gelişmelerin yanında, ormanlarımızın çeşitli nedenlerle de yok edilmesiyle yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

Tükenen Ağaç "Şimşir"

Latince'deki karşılığı "Buxus Sempervirens" olan şimşir ağacı günümüzde koruma altında olan ağaç türlerinin başında gelenlerdendir. Yaprakları hep yeşil kalan bodur bir süs bitkisi olarak kullanıldığı gibi boyu 10 metreye ulaşan şimşir türü de vardır. Ülkemizde Kaçkar Dağları'nda bulunan şimşir ormanı tehlike altında olan ormanlarımızdandır.

Şimşir ağacı taraktan başka birçok araç gereç yapımında da kullanılmaktadır. Mesela zurnanın bir parçası olan "zurna dili" mutlaka şimşir ağacından yapılır. Yine tulum çalgısına ses veren bölümü olan "nav"da da şimşir kullanılır.

Rüyada şimşir ağacından yapılan eşya görmek bütün güçlüklere rağmen içinde bulunduğunuz işte başarılı olacağınız anlamında tabir ediliyor.

Şimşir tarak yapımı bitmek üzere olan mesleklerden biridir. Güneydoğu Anadolu insanının geleneklerine bağlı yaşlıları hala şimşir tarak kullanmaya devam eder ve elindeki taraklarına da nesli bitmiş değerli bir eşya olarak bakar.

Kemikten Tarak Yapımı

Sivas ilimizde İhsan ve Mustafa Kutlucan kardeşler ilerlemiş yaşlarına rağmen zor şartlarda çalışıyorlar ve belki de kendileri kemik tarak yapımcılığının son temsilcileridirler. Burada da kemik tarak nasıl yapılır kısaca anlatalım. Koç, manda ve öküz boynuzları bekletilip kurutulur. Atıklarından temizlenir ve ateşte ısıtılıp düz hale getirilirler. Sonra yapılacak olan tarağın şekline ve büyüklüğüne göre kesilirler. Tekrar ısıtılıp düzeltilir, zımpara ile de tesviyesi yapılır. Diş açma işleminden sonra eğe ile dişlerin uçları sivriltilir ve son kez sıfır numara zımpara yapılıp parlatılır. Artık kemik tarak kullanıma hazırdır. Kemik taraklar da şimşir taraklar gibi saçta kepeklenme ve elektriklenme yapmazlar.

Ustaları yaşadıkça yaşayacak şimşir tarakçılık da...

Şimdi de mesleğin son ustalarından Halim Ustayla söyleşimizle devam edelim:

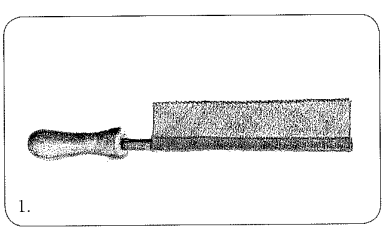

1.

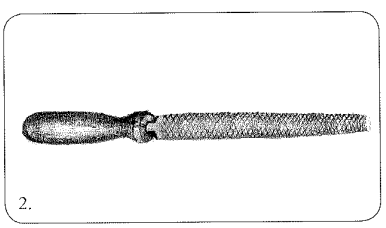

2.

1. Testere, 2. Törpü

"İnsanlar niçin şimşir tarak alsınlar ki usta?" diye sordum son şimşir tarakçıya. "Tarakçılık da sanayileşti öbür sanayilerle birlikte. Fabrikalarda senin yaptığın bu tarakların onlarca çeşidi üretiliyor. Her birinden binlercesi üretiliyor artık sadece bir saat içinde. Hem de daha gösterişlisi, daha ucuzu... Kim ne yapsın senin yarım saatte bir tanesini yaptığın bu tarakları artık".

Ustam çok kötü baktı. *"Saçı olmayanlar bunu anlayamazlar"* dedi.

Attığı taş geldi, saçsız başıma değdi.

"Bir zamanlar bizim de saçımız vardı canım" diye konuştum. "Biz anamızdan kel doğmadık ya!".

Gönlümü almak istercesine gülümsedi.

"Bunun değerini en iyi bilenler kadınlardır" diye başladı anlatmaya. *"Kadın saçları kısa bir süre bile taranmasa adeta keçeleşir. Normal tarakla açamazsınız onların tellerini. Şimşir tarağın kıymeti işte burada anlaşılır. Şimşir tarak saçı yolmadan, kırmadan tarar."*

Şimşir Tarak Örnekleri

Sadece o kadar da değilmiş, dahası varmış... Şimşir tarakla taranan saç kepeklenmezmiş, kolay kolay da dökülmezmiş. Şaştım şimşir tarağın bu marifetlerine.

Başka bir açıdan takıldım bu kez ustama.

"Usta, kaç liradır bu tarakların her biri?"

Sorumun bir tuzak olup olmadığını anlamak istercesine kuşkulu kuşkulu baktı yüzüme.

"Üç lira!"

"Gördüğüm kadarıyla dükkânında az sayıda tarak var. Hepsini toplasan yirmi, otuzu bulmaz. Var sayalım ki 30 tanedir taraklarının hepsi. Bunların tümünü satsan 90 lira eder. Gerçi bir günde bu kadar tarak da satılmaz ya, satıldı diyelim... Mal oluş fiyatını düşersen topundan elde edeceğin parayla geçimini sağlayabilir misin?"

"Tarakları ben tek tek satmıyorum ki..." diye sabırla yanıtladı sorumu yaşlı Şimşirci. *"Gerçi ihtiyacı olana tek tek de satarım ama asıl işim bunları toptan satmaktır. Burada gördüğün tarakların daha yüz mislisi var depomda."*

"Sen tek tek satmıyorsun ama senden toptan alanlar tek tek satıyordur. Onlar nasıl kazanç sağlar bu küçücük işten?"

Öğrendik ki şimşir tarak ustamızın müşterileri eskiden "çerçi" diye adlandırdığımız seyyar satıcılarmış. Bunlar da sadece şimşir tarak satmazlarmış. Bir aktarda, zücaciyecide, tuhafiyecide ne varsa bulunurmuş onlarda azar azar. Üç ondan beş bundan derken yevmiyeyi doğrulturlarmış.

Türkiye'nin güneyinde, kuzeybatısında, batı bölgelerinde yaşayanlar ne yazık ki değerini anlayamamışlar şimşir tarakların ama Güneydoğu'da, Doğu'da, Karadeniz bölgesinde şimşirin üstüne tarak kullanan olmazmış.

Uzun uzun gözlerime baktı bu açıklamalardan sonra Halim usta. Sanırım anlattıklarını anlayabilecek yerde miyim, değil miyim bunu anlamaya çalışıyordu. Sonunda anlattı:

"Biz bu saatten sonra şimşir tarakçılığı ticaret için yapmıyoruz oğul. Keçe çamura batmış da, biz çıkan yerini taşlıyoruz. Şimşir tarak satılmış, satılmamış kimin umu-

runda? Bunun satışı geçim sağlarmış, sağlamazmış kim düşünür? Biz isteriz ki, dünyanın en güzel mesleklerinden biri olan bu iş tümden batmasın. Yarınlara bizlerden bir andaç olarak kalsın."

Anlatabilmişti.

İşini dünyanın en güzel mesleklerinden biri olarak tanımlıyordu Halim Usta. Buna biraz açıklık getirmesini istedim.

Her başarılı usta gibi mesleğini severek yapmıştı bütün zamanlarda o da. Tarakları tek tek işlerken kendinden geçerdi. Yeni bir tarağı bitirmek, hakkıyla yerine getirilmiş ibadet gibi bir şeydi onun için.

Bu son ustanın yaşamını yitirmesiyle, şimşir tarakçılığın ömrü de sona erecekmiş gibi hüzünleniyoruz bir ara. Ama bakıyoruz ki 90 yaşına rağmen Halim Usta capcanlı daha. Yaşıyor…

O yaşadıkça yaşayacak, biliyoruz şimşir tarakçılık da.

"Ömrün tarakların gibi uzun ola Halim Usta…"

Ismarladığı çayın son yudumunu daha bir keyifle içiyoruz.

"Çaycı tazelesin mi çayını?"

"Tazelesin be usta!"

SÜTÇÜLÜK

Sizi Çok Özleyeceğiz, Gelin Gitmeyin

Süt, memeli dişi canlıların yavrularını beslemek için salgıladıkları besin değeri yüksek, beyaz sıvı olarak tanımlanıyor ve hiç şüphesiz dünyanın en faydalı içeceklerinden biri. Örneğin, içerdiği kalsiyum ve D vitamini sayesinde en başta bebeklerin ve çocukların diş ve kemik yapısını güçlendiriyor. Aynı şekilde bu özelliğiyle kadınlarda ilerleyen yaşlarda sıkça oluşan eklem rahatsızlıklarına karşı da fayda sağlıyor. Araştırmacılar süt tüketen kişilerin daha sağlıklı bağırsaklara sahip olduklarını ve bu yolla da bağırsak kanseri riskinin bu kimselerde daha düşük olduğunu belirtiyorlar.

Sütün tanımını ve faydalarını bu şekilde kısaca geçtikten sonra şimdi bu değerli besin maddesinin ticaretine bir göz atalım.

Sütçülük ticaretinin eski mesleklerden olduğunu söylesek yeridir zira sütün insanlar için en temel besin maddelerinden biri olduğu görüşü son yıllarda ortaya çıkan bir düşünce değildir. İlk insanlar evcilleştirdikleri memeli hayvanların yalnızca etinden ve derisinden değil aynı zamanda sütünden de faydalanmışlar, fazlasını da birlikte yaşadıkları insanlarla paylaşmışlardır. Doğal olarak sütün kullanımı ve ticareti de memeli hayvanların evcilleştirildiği o yıllara dayanmaktadır.

Sütçülük Zanatının Doğuşu

İnsanların sütünden yararlanmak amacıyla evcilleştirdikleri ilk hayvanlar, M.Ö. yaklaşık 10.000'lerde keçi, koyun, domuz ve inek olmuştur. Bu sürecin ardından, insanların hayvan sütünü ticarette kullanmaya başlamalarıyla da "sütçülük" doğmuştur diyebiliriz. Sütçülük sözlük anlamıyla süt satma, sütten kaymak, tereyağı, yoğurt, peynir gibi ürünler elde etme işidir.

Türkiye'de Süt Üretiminin Durumu

Türkiye'de üretici, imalatçı ve tüketici olarak toplumun en fazla ilgi gösterdiği konuların başında süt ve mamulleri gelmektedir. Yılda 9,5 milyon kilograma yaklaşan süt üretimimiz-

de, Türkiye'nin her yanına; köyüne, kentine yayılmış milyonlarca üreticinin payı, alın teri bulunmaktadır. Sayıları çok kabarık olan süt üreticisinin olanakları da sınırlıdır. Bilindiği gibi özellikle köylerde, üretici kısmen tarlasından veya bahçesinden kısmen de hayvanlarından sağladığı ürünlerle geçimini sağlamaktadır. Gerek üretim ve gerekse değerlendirme yönünden önemli bir destek görememesine rağmen süt hala tarıma dayanan milli gelirimizin %7'sini sağlayacak güçtedir. Bu güçle Türkiye Dünya süt üretiminde de 18'inci sırayı almaktadır.Türkiye'nin beslenme sorunlarının çözümünde de süt teknolojisine önemli görevler düşmektedir.

Süt Çocuğu

Yetersiz ve tek yönlü beslenme insanlarda bir sürü sağlık problemlerine yol açmaktadır. Bu düzensizlikleri gidermede bütün besin maddelerini tam ve yeter miktarda bünyesinde bulunduran ve hayvansal protein açığımızı da giderecek olan kaynaklara, bunların içinden de besin zinciri içinde çok önemli bir yere sahip olan süt ve mamullerine yoğun bir ihtiyacımız bulunmaktadır.

Ülkemizde ağırlıklı olarak inek sütü tüketilmektedir. Toplum olarak bu tercihimizde de hata yapmaktayız. Çünkü anne sütüne en yakın süt pek bilinmese de aslında keçi sütüdür. Bu nedenle çocuklara hiç bir yan etkisi olmayan, anne sütüne kimyasal içerik bakımından en yakın süt olan keçi sütü vermeleri tavsiye edilmelidir.

Fransa'da dünyaca ünlü peynir türlerinden Rokfor ve Kamamber keçi sütünden imal edilirken ve ülkemizde en iyi Kahramanmaraş dondurması da keçi sütünden yapılırken maalesef toplumsal bazı alışkanlıklar nedeniyle keçi sütü gereken ilgiyi görememektedir.

Türkiye'de sütçülülüğün karakterini bilenlerce de kolaylıkla kabul edilebileceği gibi, teknik yetersizlikler ve alışkanlıklar nedeniyle yurdumuzda üretilen sütün hepsinden yararlanmak mümkün olamamaktadır. Bu şartlarda süt büyük bir çoğunlukla daha dayanıklı ve tüketimi kolay süt mamulleri haline getirilmektedir. Ayrıca ülkemiz dünyada hayvansal protein kaynaklarının en pahalı olduğu ülkelerden biridir. Süte gelince, biz toplum olarak zaten süt içmeyi pek de sevmeyen, hatta süt içenlere "süt çocuğu" gibi küçümseyici bir yakıştırmayı dilimize sokmuş bir milletiz. Sonuçta, Türk halkı sütü daha çok yan ürün halinde; yani yoğurt, peynir, ayran, lor vb. olarak tüketmektedir.Yapısında bulunan yağ asitlerinden ve kalsiyumdan dolayı tüm yaş grupları için gerekli olduğu, yağsız sütün kolesterolü düşürdüğü, kanserin önlenmesine yardımcı olduğu, sindirim sistemini düzenlediği, ülserde tedavi edici rol üstlendiği, dişlere faydalı olduğu vb. yararları bilinirken nasıl olur da süt tüketimi ülkemizde bu denli düşük olur? Ülkemiz insanlarının süte gerekli ilgiyi göstermedikleri bir gerçek ama süte besin maddeleri içinde ihtiyacımız olduğu da bir gerçek. Öyleyse hepimiz de yaşımıza bakmaksızın süt içme oranını artırmalıyız.

Baltayı Kendi Ayağımıza Vuruyoruz

Kırsal yöre insanlarımızın çoğunluğunun tarımla uğraştığı bir gerçektir. En küçük yerleşim yerlerimizde, köy hane halkının en yoksulunun bile, en azından bir keçisi, bir koyunu ya da bir ineği vardır. Köylümüz beslediği bu hayvanlardan süt elde eder. Sütün bir bölümünü kendi ihtiyacında kullanır. Geri kalanını da süt, tereyağı ve yoğurt olarak pazara götürür.

Bir köylünün 5-10 kilo yoğurt için kasabaya gidip gelmesi oldukça masraflıdır. Bu yüzden çoğu zaman götürmez kalan ürünü evde tüketmeye bakar. Köylü elde ettiği sütten ya yoğurt ya da yayıkta yoğurdu çalkalayarak tereyağı elde eder. Bu elbette ki çok zahmetli bir iştir. Oysa ekonomik değeri daha yüksek bir besin maddesi olan peynir yapımına yönelse çok daha karlı çıkacaktır. Süt fazlasını değerlendirmede zorlanan köylü kendi kooperatifini ve mandırasını kurarsa, süt satışının yanı sıra, tereyağı, yoğurt, ayran, peynir gibi ürünler yapılır satışından da köylüye gelir sağlanmış olur.

İnsanların, sütünden yararlanmak amacıyla evcilleştirdikleri ilk hayvanlar, M.Ö. yaklaşık 10.000'lerde keçi, koyun, domuz ve inek olmuştur. Bu sürecin ardından, insanların hayvan sütünü ticarette kullanmaya başlamalarıyla da "sütçülük" doğmuştur diyebiliriz.

Sütçülük deyince benim aklıma hep mahalle sütçüleri gelir. Onlar mahalle sakinlerinden birisi gibiydiler aslında. Herkes sütçüleri isimleriyle çağırır, onlar da geldikleri evlerde sanki aileden biriymiş gibi dertleşir, sohbet ederlerdi ayaküstü.

Sütçü Eşekleri de İşsiz Kaldılar

Motorlu araçların olmadığı yıllarda küçük süt üreticileri sütlerini eşeğinin, beygirinin, kürtününün (semerinin) iki tarafına astıkları süt güğümleriyle satarlardı. Her mahallenin ayrı sütçüsü vardı. Onu mahalle sakinleri seslerinden tanırdı. Süt alınacaksa evin çocuğunun eline süt tası verilir, sütü dökmeden getirmesi için de sıkı sıkı tembihlenirdi. Evlerden sütçü gittikten sonra çoğu kez "Yine bu sütün içinde su var galiba" ya da "kız anne bu sütün kaymağı alınmış" gibi sesler duyulurdu.

Daha sonra süt taşıma işini motorlu taşıtlar üstlendi. Böylece atlar ve eşekler süt taşıma işinden çıkarıldılar. Bu iş küçük kamyonetlerin sırtına yüklenir oldu. Büyük şehirlerin yerel yönetimleri mahallelerde hayvan beslenmesini yasakladılar. Bunun haklı nedenleri vardı. Ahırlar sinek ve koku yapıyorlardı. Küçük süt satıcıları sütlerini yakın köylerden alıyorlardı. Gidip gelmek masraflıydı. Haliyle bu masrafı sattığı sütten çıkaramıyorlardı. Hayvan yemlerini bulmak da çok zordu. Çevre semtlere ve varoşlara çekilen mahalle sütçüleri içinde bulundukları bu zor şartlara daha fazla dayanamadılar ve birer birer toplum hayatından çıktılar. Onlar küçük yerleşim bölgelerinde sayıları azda olsa sabahın erken saatlerinde halkın ayağına taze süt getirmeye çalışıyorlar.

Sütçülük deyince benim aklıma hep mahalle sütçüleri gelir. Onlar mahalle sakinlerinden birisi gibiydiler aslında. Herkes sütçüleri isimleriyle çağırır, onlar da geldikleri evlerde sanki aileden biriymiş gibi dertleşir, sohbet ederlerdi ayaküstü. Çocukluk yıllarımdan kalan anılarımda sütçülerin süt güğümlerini ya ellerinde ya da eşeklerinin sırtında taşıdıklarını hatırlarım. Hiç unutmuyorum, bir gün sütçü amcadan aldığım sütün yarısını dökmüş, dökülen kadar da kabın üzerine çeşmeden su doldurmuştum. Annemin sütçüye ettiği beddualarını şimdi dahi hala duyar gibiyim.

Sütçü Abdurrahman Amcayla Söyleştik

Dilerseniz şimdi de resmini yaptığım eşekli süt satıcısı Ali Amcanın oğlu Mehmet'le yaptığım söyleşiye geçelim. Ben resmini yaptığımda zaten yaşı bayağı ileriydi. Ali amcayı bayağı çökmüş buldum, tıpkı eşi Emine bacının olduğu gibi. Süt işini oğlu Mehmet'e devretmişti artık. Mehmet bütün işi üstlenmiş durumdaymış. Ali amca ve hanımı ellerini işten tamamen çekmişler. Oğulları Mehmet'e güçlerinin yettiğince yardım ediyorlarmış.

- Bize işlerinin arasında zaman ayırdığın için teşekkür ederim. Soyadının "Dolaşır" olduğunu da yeni öğrendim. Tam da mesleğe uygun bir soyadı ne dersin? Mesleğe nasıl başladın?

"Ben büyük şehirde oturuyordum", derken tam burada telefonu çalıyor. Bizden telefona cevap vermek için izin istiyor. Telefondaki bayan süt siparişi veriyor. Mehmet de ona şimdi değil ama akşama getireceğini söylüyor. Telefonu kapattıktan sonra konuşmasına kaldığı yerden devam ediyor:

- Biz şehirde yaşıyorduk. Sonra buraya geldik ama biz kapı kapı dolaşarak süt satmaya da gelmemiştik. Hatırlarsanız Şubat 2001'de ne olduğunu hala kimsenin tam olarak bilmediği bir siyasi kıvılcımın ardından ülkeyi kasıp kavuran bir kriz başlamıştı. İşte o ortamda bizim işlerimiz bir anda kesiliverdi; sütleri hiç kimse almadı, hepsi elimizde kaldı. Yine hafızalarınızı yoklarsanız Trakyalı süt üreticileri sütlerini köprüden çaya dökerek durumu protesto etmişlerdi. Bizim tek geçim kaynağımız olan ürünümüzü satamıyorduk. O zaman üç ineğimiz vardı ve günde otuz litre süt alıyorduk. Bu sütleri satarsak yaşayacaktık. Sütün litresi 25 kuruş değerinde. Bu paraya dahi satamıyoruz. Sütleri mandıra alıyor ama paramızı 2,5 ay sonraya veriyor.

- Mandıra dediğiniz sütlerin toplandığı yer mi?

- Evet, sütlerin toplandığı yer. Aracı dediğimiz türden bir çeşit tekel. Sütleri satamıyoruz ne yapalım derken, o zaman elimde çürük çarık bir araba, bir de krediyle aldığım traktörüm var. Piyasanın en ucuz traktörü. Kriz nedeniyle de traktörün borcunun faizi bir gecede yüzde 150 artmış.

- Peki, ne yaptın?

- Güğümü arabaya koydum, bu semtte yaşayan kim varsa tek tek kapılarını çaldım. Süt alır mısın diye sordum. Kendi kendime de bir sınır koydum. Her eve beş defa soracağım diye. Beş defada sorduğumda evdekiler süt almazsa bir daha o kapıyı çalmayacağım diye. Çok geçmeden bir müşteri listem oluştu. İlk çıktığımda sütün yarısını satamadan gelmiştim.

- Ya sonra satabildin mi?

- İlk günler iki-üç eve birer ikişer litre süt veriyordum. Bu arada da bıkmadan usanmadan soruyordum süt alır mısınız diye.

- Seni tersleyen oldu mu?

- Tam tersi oldu. Yüz aşinalığı olsa gerek "buraya kadar gelmişsin hadi bir litre alayım boş dönme bari" demeye başladılar. Böylece satış yapmaya başladım.

- Sütçülükte kaç yıl oldu Mehmet Bey?

- Altı yıldır süt işiyle uğraşıyorum.

- Satışlar sonra nasıl gitti?

- Çok değil iki yıl öncesine kadar sütleri zor satarken şimdi yok satıyoruz. Sizin değinmek istediğiniz sütçülük anlamında değil tabii. Şehirdeki sütçülük tükendi. Sanırım yapan da yok.

- Eşeklerine yükledikleri süt güğümleri ile süt satanlar artık yok mu?

- Maalesef yok. Bunun sebepleri var tabii. Öncelikle seyyar satılan sütlerin sağlık açısından zararlı olduğu söylenmektedir. Görsel ve yazılı basında yapılan reklamların da bu konudaki etkisi bana göre büyük olmuştur. Çağın insanı gördüğünün yanında okuduğuna da önem veriyor artık.

- Sadece bu mu sokak sütçülüğünün yok olmasına sebep?

- Bir de "küçük inekçi" dediğimiz bir-iki hayvanı olanlar yem fiyatlarının altından kalkamadılar. Sütten elde edilen gelir yem maliyetini bile karşılamaya yetmeyince bu küçük üreticiler daha fazla bu yükü taşıyamadılar. Bir hayvanın ortalama 3 kilogram yeme karşılık bir litre süt vermesi lazımdır. 3 kilogram yem bu günkü fiyatlarla 6,5 TL, sütün litresi ise bir lira. Bu şartlarda siz süt satabilir misiniz? Satamazsınız tabii. Satamadığınız sütün litresini mandıraya 50-60 kuruştan verirseniz de batarsınız.

- Peki, durumu nasıl kurtarıyorsunuz?

- Biz ineklerimizi kuru otla besliyoruz. Katıksız ekmekle beslenen insanlar gibi. Böyle olunca da süt verimi haliyle düşüyor. Yem çok pahalı geliyor.

- Yani tek neden yemin pahalı oluşumu?

- Bir de mahalli yasalar var. Yerleşim yerlerinin yakınında hayvan beslemek yasak. Sinek ve koku yaptığından yasakladılar.

- Küçük yerlerde az sayıda olsa da varlar galiba ne dersiniz?

- Küçük yerlerde varlar. Onlar da sütü gidip yakın köylerden toplayıp satıyorlar. Bir çeşit aracı yani

- Satanlar süte su katarlar mı?

Çocukluk yıllarımdan kalan anılarım da sütçülerin süt güğümlerini ya ellerinde ya da eşeklerinin sırtında taşıdıklarını hatırlarım. Bir gün sütçü amcadan aldığım sütün yarısını dökmüş, dökülen kadar da kabın üzerine çeşmeden su doldurmuştum. Annemin sütçüye ettiği bedduaları şimdi dahi hala duyar gibiyim.

- *Katanlar olur. Yalnız inek sütüne su katarsanız hemen belli eder. Ocağın üzerine sütü kaynamaya koyduğunuzda süt kesilir. Koyun sütünde su belli olmaz. Zaten koyun sütü kıvamlı olduğundan içine katılan bir miktar suyu anlayamazsınız.*

- Nasıl yani?

- *İki litre koyun sütüne 1 litre su katabilirler. Bunu anlamak zordur, pek anlaşılmaz. İnek sütüne su katarsanız herkesi kandıramazsınız. Artık insanlarımız bu konuları da iyi biliyorlar.*

- Sütte sağlığa uygunluk meselesine değinelim isterseniz. Mahalle sütçüleri bunu nasıl başarıyordu?

- *Sokaktan satın aldığınız sütün temizliğinden emin olamazsınız, temizlik görecelidir. İneği çok olan süt üreticileri sütü makinelerde sağıyor. 1-2 ineği olup da makine almayanlarsa önce kendi ellerini sonra da hayvanın memesini sabunlu ılık su ile yıkamalıdırlar. Zaten çoğu inekçi şimdi ameliyat eldivenleri kullanıyor. Bir de veterinerlerin hazırladığı hijyenik sular var.*

- Anadolu'da "yeni sağdım" diye çocuklara çiğ süt verirlerdi. Ne dersin, tehlikeli midir bu?

- *Süt mutlaka kaynatılmalı, hem de en az beş dakika kaynatılmalı. Halkımız sütü ocağa koyuyor taşmaya geldi mi altını kapatıyor.*

- Küçükbaş hayvan üreticileri için ne söylersiniz?

- *Onlar gerçekten perişan durumdalar. Süt aracılarının elinde işleri hayli zor.*

- Bir de sütü üfleyerek içmek deyimi var değil mi?

- *Gaziantep türküsü olsa gerek.*

- Doğru bildin, sözleri de şöyleydi: "Süt içtim dilim yandı / Döküldü kilim yandı / Ben kilimde değilim / İçinde gülüm yandı..."

- *Doğru demişler, sütten ağzı yanan ayranı üfleyerek içermiş.*

- Teşekkür ediyorum bu sohbet ve bilgilerini bizlerle paylaştığın için.

Günümüzde sokak sütçülüğü için "yok oldu" diyebiliriz. Pazarı tamamen konsantre süt üreticileri ele geçirmiş bulunmaktadır.

Süt dilimize o kadar çok girmiştir ki, hemen hemen her konuda sütlü bir deyime ya da öz söze rastlayabilirsiniz. İşte bunlardan bir kaçı; "sütlü koyunu sürüden ayırmak", "ölen inek sütlü olur", "insanoğlu çiğ süt emmiş", "ağzı süt kokmak", "sütten çıkmış ak kaşık", "sütliman", "etli-sütlü", "sütü bozuk", "helal süt emmiş", "kuş sütüyle beslemek", "sofrada bir tek kuş sütü eksik olmak", "süt dökmüş kediye dönmek", "etliye sütlüye dokunmamak", "aslan sütü", "süt çocuğu", "sütten kesmek", "süt dişi", "sütkardeş", "sütanne" vb.

Hayatımıza bu kadar çok giren süt, elbette ki insanlık var oldukça var olacaktır. Buna karşın bu hayati gıdanın kendisini değerlendiren o güzelim eski sütçüleri yaşatmaya teknoloji karşısında ne yazık ki gücü yetmeyecektir. Türküde olduğu gibi eskiden dilimizi yakardı süt. Bugün ise arz açısından içinde bulunduğu yürekler acısı durumdan dolayı canımızı yakmakta. Buruk bir sevgiyle anıyoruz şimdi o eski, süt gibi süt satıcılarını.

6

TAŞ USTALARI
TAŞ YONTUCULARI

Ekmeğini Taştan Çıkaranların Mesleğiydi

Taş ocaklarından kaba olarak çıkarılan taşı çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere işleyen, yontan, şekil veren, süsleyen ve gerektiğinde üzerlerine çeşitli yazılar yazan ustalara taş yontucuları veya taş ustaları denmektedir.

Taş ustalığı, yapıların kesme ve yontma taş kullanılarak yapıldığı dönemlerin gözde mesleklerinden biriydi. Günümüzdeyse unutulmak üzere olan iş kollarından biridir.

Taş ustalarını anlatırken söze taş ocaklarından başlamamız gerekir. Taş ustalığı taş ocaklarından başlar. Taş ustaları amaçlarına uygun taşları taş ocaklarından çıkarırlar.

Önce Taş Ocağı Belirlenir

Önce taş çıkarılmaya elverişli taş ocakları belirlenir. Ocaklardan taş çıkarmak, kelimenin tam anlamıyla ekmeğini taştan çıkarmak demektir.

Taşçılar ocaklarda, "külünk" denilen kesici ve yontucu aletleri ile zeminde yuva açarlar. Daha sonra yuvalara ağız tarafı ince demir keskiler çakılarak taş blok bulunduğu yerden kırılarak çıkarılır.

Aslında taşı ocaktan çıkarma işi de ustalık isteyen bir iştir. İyi bir taş ustası taşın damarını bularak balyoz ve keskiyle istenilen boyutta taşı çıkarabilir. Bu da tamamıyla taşı çıkaran ustanın maharetine ve becerisine bağlıdır.

Kesilerek çıkarılan taşlar bir kişinin taşıyabileceği boyutta olurlar. Doğup büyüdüğüm Gaziantep'te kara taş denilen yerde taş ocakları bulunurdu. Bu ocaklardan koca şehrin yapı taşları çıkarılırdı. Zaman içinde bu ocakların her biri kocaman birer mağaraya dönüştü.

Çocukluğumun geçtiği Saçaklı Mahallesi Gaziantep'in imara açılan yeni semtlerinden birisiydi. Evimiz bu semte yeni yapılıyordu.

Eşeklerle Taşınan Taşlar

İnşaat sahasına kesme taşların taşçı eşekleri ile taşındığını hatırlarım. 20-30 eşek birden sürü halinde taş ocaklarından inşaat alanına taş çekerlerdi. Çullarının iki yanına kendirlerle bağlanan taşları toplu halde hiç dağılmadan yapı sahasına taşırlardı. Bu taşlar eşeğin sırtından düşmeden kilometrelerce taşınırdı.

Zamanın Mimarlarıydı Yontucular

İnşaat alanına yığılan taşların bundan sonraki serüvenleri yapıcı da denilen taş yontucularıyla devam eder. Bu ustalar bir bakıma hem yontucu hem mimar hem de inşaatçı kabul edilirler.

Her mesleğin bir piri olduğuna göre taş ustalığının da piri Hz. İbrahim Halilullah peygamberdir. İnanışa göre Kâbe'nin inşaatından sonra Urfa'ya gelmiş ve Halil Rahman külliyesini yapmıştır. Yanında yetiştirdiği birçok taş ustası da daha sonradan Antep, Mardin, Diyarbakır yörelerine dağılarak mesleğin yayılmasını sağlamışlardır.

Türklerle beraber yaşayan Süryaniler ve Ermeniler de taş işçiliğini öğrenmişler ve kendi kutsal binalarını ve evlerini yapmışlardır.

Taş Kullanıma Nasıl Hazırlanıyor?

İnşaat alanına ocaklardan getirilen taşlar önce külünk ile düzeltilir, daha sonra tarak denilen aletle dikdörtgen şekilde yontulurdu. Taşlar yontulma biçimlerine göre musavvat, altı ayaklı, beş ayaklı ve açceli gibi isimler alır.

Taşların kenarlarının dik olması için gönye ile kontrolü yapılır. Beş yüzeyi yontulan taşın bir yüzeyi taraktan geçirilmez. Bu yüzeyine taşın sırt tarafıdır. Yapıda kullanılırken yontulmamış sırtlar yapı ustaları tarafından sırt sırta getirilir ve araya harç atılır. Taşın bu yüzeylerinin tırtıklı bırakılmasındaki amaç harcın taşa daha iyi yapışması içindir. Taşın sırtı külüngün sivri uçları ile taş ustalarının maharetli ellerinde şekillenir ve yapıya uygun hale getirilir.

Şiir Yazar Gibi ya da Resim Yapar Gibi İşlerler Taşları

Taş ustalarının kullandıkları aletlerden bir tanesi de "tarak" adı verilen çelik ağızlı bir alettir. Bu alet her iki tarafı keser ağzı gibi ince ve 2-3 mm. diş derinliği olan bildiğimiz saç tarağı şeklindedir. İki tarafı da kullanılır. Taşın yüzeyini aşındırırken bu tarağın dişleri taşın yüzeyinde çizgiler oluşturur.

Taş ustaları taşı işlerken sanki şiir yazıyor, sanki resim çiziyor gibidirler. Kim bilir belki de onlar taşları "yontarken" duygularını, umutlarını, sevinç, keder ve ıstıraplarını taşlara kazımaktadırlar.

Taş Çeşitleri

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde yerleşik düzene geçerken Bizans ve Romalıların taşı yapı malzemesi olarak kullandıklarını görmüşlerdir. Bu dönemden itibaren de, özellikle Anadolu Selçukluları başta olmak üzere taş işçiliği ve mimarisinde, özellikle de dini mimaride eşsiz güzellikte eserler ortaya koymuşlardır. Tarihi İpek Yolu üzerinde kervansaraylar, hanlar, hamamlar yapmışlardır.

Yurdumuzda taş binaların yapımında sıkça kullanılan bir malzeme olan "Sille" taşı Konya ilimizin Selçuklu ilçesine bağlı Sille yöresinden çıkarılan volkanik ve andazit özellikleri taşıyan ve ismini yöresinden alan pembemsi renkli bir taş cinsidir. Konya yöresinde eski binalarda, camilerde, hanlarda bu taş cinsi çokça kullanılmıştır. Sille taşının işlenmesi ve yapıya uygun hale getirilmesi kolaydır. Kolay yontulur ve uzun ömürlü sağlam bir taştır. Sille taşı Konya'dan başka Nevşehir ve Eskişehir illerimizde de çıkarılmaktadır. Sille taşı günümüzde de çıkarılması ve işlenmesi kolay bir taş olduğundan eski taş yapıların yenileme işlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca 2000 °C'ye dayanıklı olduğundan yüksek ısılı fırın yapımında tercih edilir. Dayanıklılığı, taşıyıcı gücünün oluşu ve Anadoluda bol miktarda bulunması taşın yapılarda kullanılmasını sağlamıştır.

Günümüze Kalan Taş Yapılar

Yukarıda da değindiğimiz gibi iklimi gündüzleri oldukça sıcak olan bölgelerimizde mimari de sadece yapı malzemesi olarak taş başta gelirdi ve tuğla, briket ve beton gibi yapı malzemeleri kullanılmazdı. Kullanıldığı mekanları yazın sıcağında serin, kışın soğuğundaysa sıcak tutan taş, özellikle Güneydoğu

Kastamonu ilimizin Çatalzeytin ilçesinin Saraçlar Köyünde, çatısında kiremit yerine kayrak taşı kullanılan bir yapı.

Anadolu coğrafyasına ve iklimine uygun biçimde mimaride öncelikle tercih edilen temel yapı malzemesi olmuştur. Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Diyarbakır, Kars illerimizde bugün hala o güzelim taş yapıların eşsiz güzellikteki örneklerini görebiliriz.

Güneydoğu Anadolu'da kullanılan taş cinsi ise kıymık, minare kayası, havara taşı (beyaz taş) ve kara taştır. Kara taş genelde zemin malzemesi olarak da kullanılır. Bununla birlikte çok sert bir tür olduğundan işlenmesi hayli zordur. Diyarbakır surları kara taştan yapılmıştır. Havara taşı tebeşir gibi yumuşak ve beyaz olup kolay kesilir ve işlenir. Bu nedenle işçiliği de ucuzdur ve geliri düşük olan kimseler tarafından yapılarda tercih edilir. Havara taşı hava ile temas ettiğinde oksitlenir, sarımtırak bir renge dönüşür ve zamanla toz halinde dökülür. Dolayısıyla havara taşı ile yapılan binaların ömrü diğer taşlarla yapılan binalara göre daha kısadır. Bu taşla yapılan binaları yaşatmak ve yenilemek çok zordur. Hali vakti yerinde olan kimseler ise evlerini kıymık veya kara taştan yaptırırlardı. Bu yapılar çok sağlam olup yıpranmadan günümüze kadar gelmişlerdir.

Her Yörenin Ayrı Taşı Vardır

Bitlis ilimizin Ahlat ilçesinde Nemrut Dağı eteklerinde ismini yöreden alan Ahlat taşı çıkarılmaktadır. Yapı malzemesi olarak kullanılan Ahlat taşı zor şartlarda işlenip kullanılmaktadır. Bu ocaklardan hala bin bir emekle, kelimenin tam anlamıyla "ekmeğini taştan çıkaran" ustalar vardır.

Mardin ilimizin taş yapılar konusunda ayrı bir yeri vardır. UNESCO'nun "Dünya Mirası Listesi"ne bir

zamanlar girmesi söz konusu olan bu kentimizde taş işçiliğinin en güzel örneklerini görürüz. Bu yapılarda yöreye özgü kalker taşı kullanılmıştır.

Ocaktan çıkarıldığında yumuşak olan bu taş cinsi havayla temas ettikçe sarımtırak renge dönüşür, sertleşir ve dayanıklı bir malzeme haline gelir. Ocaktan çıkarıldığında işlenmesi kolay olduğundan binaların ön yüzeylerinde şekil verilerek çokça kullanılmıştır.

Bu taşlar dantel gibi büyük bir ustalık ve sabırla işlenmiştir. Göz nuru el emeği ve alın teriyle birleşen bu yapılar Güneydoğu Anadolu mimarisinin en güzel örneklerindendir. Midyat ve Mardin yapılarında mimari açıdan pek fark olmamasına rağmen Midyat yapılarında Hıristiyan-Süryani kültürünün derin izlerini görmek mümkündür.

Kayrak Taşının Özelliği

Kastamonu ve Batı Karadeniz bölgemizde de "Kayrak" adı verilen bir taş cinsi kullanılır. Bu taşın diğer bir özelliği kiremit yerine çatı örtüsü olarak yapılarda sıkça kullanılmasıdır.

Kütle halinde çıkarılan kayrak taşı üst üste 3-4 cm. kalınlığında plakaların yapışmasından oluşmuş gibidir. Keski ile bu plakalar biri birinden ayrılır. Şekil verildiğinde döşemeye hazır plakalar gibidirler.

Eski ahşap Karadeniz evlerinin çatılarında kiremit görevini üstlenmiştir. Bugün hala çatılarında kayrak taşı bulunan eski ahşap köy evlerine rastlamak mümkündür.

Kastamonu'nun Çatalzeytin ilçesine bağlı köylerinde kayrak taşı çatılarda, tarla duvarı ya da baca yapımında kullanılmıştır.

Günümüzde sürdürülen inşaatlardaysa ahşap evler yerlerini tuğla ve beton evlere bıraktığından estetik görünümlü bir yapı malzemesi olan kayrak taşı yapılarda ve çatılarda artık kullanılmıyor. Yapılarda artık ahşap kullanılmıyor ve halk işçiliği daha kolay ve sağlam beton evleri tercih ediyor.

Eşimin dedesi rahmetli Satı Öztürk bu taşların neden çatı örtüsü olarak ahşap evlerde tercih edildiğini anlatmış bana da çok ilginç gelmişti. Ahşap evlerin kalaslarını önce el hızarıyla tek tek keserlermiş. Sonra da hiç çivi kullanmadan geçme tekniği ile evlerini yaparlarmış. Bu evlerin çatılarını da kayrak taşını balık pulu sitili döşeyerek kaplarlarmış. Kayrak taşının yüzlerce kilo ağırlığı hem kalasların birbiri üzerine oturmasını hem de şiddetli fırtınalar da evlerin yerinden oynamamasını sağlarmış.

Satı Dede bunu bana anlattığında çok ilgimi çekmişti. Dedelerimizin tecrübe ile becerilerini birleştirerek yaptıkları bu yapılar kendileri hayatta olmamasına rağmen eserleri hiç bakım yapılmadığı halde hala ayakta durmaktadırlar. Yapılarında kullandıkları bu düşünce bana çok ilginç geldiği için sizlerle paylaşmak istedim.

Taş Yontma Yöntemleri

Gaziantepli taş yontucuları taşı yontarken ayaklarını altlarına alıp oturarak çalışırlar. Bu çalışma şekli Güneydoğu taş yontucularının kendilerine has çalışma şeklidir. Örneğin, Orta Anadolu'daki ustalar taşı yontarken oturmazlar; ya eğilerek ya da ayakta yontarlar.

Ekmeğini taştan çıkarma deyimi bu mesleğe has bir sözdür. Günümüz mimarisinde taş yapı malzemesi olarak hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Usta ellerde oya gibi işlenmiş taşlarla yapılan yeni binalar

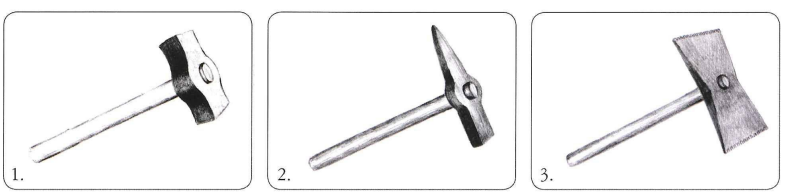

1. Balyoz, 2. Külünk, 3. Tarak

görmek imkansız hale gelmektedir. Bu gün hayranlıkla baktığımız birçok güzel yapılar ise sayıları gittikçe azalan maharetli ustaların ellerinden çıkmışlardır. Ağaç malzemenin doğa şartlarına dayanıksızlığı ve ağaç tüketimi göz önüne alındığında yapılarda taşın kullanılmasını daha iyi anlayabiliriz. İstanbul'un meşhur tarihi yangınlarında yüzlerce ahşap ev yanıp kül olmuştur. Günümüzde beton blokların arasında korumasız kalmış son birkaç ahşap ev de ateşe verilip sırayla yok edilmektedir. Taş yapılar ise dünden bugüne ve yarınlara kalacak taş gibi eserlerdir. Çok eski bir geçmişi, yorucu bir emeğin ve çabanın ürünü olan bu ecdat yadigarı taş yapıları korumak en büyük insani borcumuz olmalıdır.

Neden Kayboluyor Taş Ustalığı?

Bu eski ve eşine ender rastlanan yapılar ne yazık ki miras nedeni ile başıboş kaderlerine terk edilmiş durumdadırlar. Çatıları kayrak taşlı bu evlerin mutlaka koruma altına alınması ülkemiz kültürel mirasına büyük katkı sağlayacaktır. Kayrak taşı günümüzde peyzaj mimarisinde tercih edilen bir taş cinsidir.

Taşın yapı malzemesi olarak kullanıldığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgemizde, briketin yaygın olarak kullanımına başlanması, beton malzemenin kolay uygulanabilmesi ve daha ekonomik olması yüzünden taş ustalığı kaybolmaya başladı.

Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Diyarbakır, Kars illerimizde bugün hala o güzelim taş yapıların en güzel örneklerini bulabiliriz. Gaziantep ve Şanlıurfa'da eski taş yapıların yenilenmesine günümüzde hız verilmiş ve birçok han, hamam, çarşı ve konaklar restore edilerek turizmin hizmetine sokulmuştur. Günümüzde sayıları çok azalmış olan taş ustaları, yapıların yenileme çalışmalarında, lüks konut veya işyerleri yapımlarında ancak aranır olmaktadırlar.

Taş Yontucularının Araç Gereçleri

Taş yontucuları kullandıkları aletler gönye, levye demiri (diğer adı muhul, büyük taşları yerinden oynatmaya yarar), tarak, külünk, çekiç (taşın kabasını almak için), balyoz, keski, çivi (ucu sivri çelik kalem) ve yapraktır. Yaprak el genişliğinde ağızları keskin levha demir olup blok taşların arasına çakılarak yerlerinden kopmalarını sağlar. Taraksa demirci ustaları tarafından taş yontucuları için özel olarak yapılır ve aşındırıcı ağızları çeliktendir. Külünk, saplı ve tarak gibi iki taraflı olup ağız tarafı çeliktendir. Saplı olup her iki yöne doğru uçları incelen bir alettir.

Yazımızı eski taş ustalarından Mehmet Küçükistanbullu, Mehmet Hisar, Ahmet Acun ve Mehmet Baktimur'un Güneş Kayseri Gazetesinde yayınlanan anılarıyla bitirelim.

Anıtkabir'in Emektarları Kayserili Taş Ustaları

Kayseri'nin Talas ilçesine bağlı Erciyes beldesi ve Mimar Sinan kasabasındaki taş ustalarının birçoğu Anıtkabir'in yapımında çalışmış. Talas ilçesine bağlı Erciyes beldesinde yaşayan Mehmet Küçükistanbullu, Anıtkabir inşaatında üç yıl görev aldığını belirterek şunları söyledi:

"Anıtkabir'in yapımında 1946-1948 yılları arasında çalıştım. Anıtkabir'in planını çizen Emin Onat'tır. Dokuz yıl süren çalışma sonrası Anıtkabir 27 milyon liraya mal olmuştu. Anıtkabir'in yapımında kullanılan taşların bir kısmı Bilecik, Ankara, Eskipazar ve Adana Osmaniye'den getirilmişti. Aslan heykelleri ise İtalya'dan gelmişti. Girişte bulunan iki sütunu ben yaptım" diyor.

Mehmet Küçükistanbullu'nun kalfası olan Ahmet Acun ise iki yıl taş işlediğini kaydederek, "O zamanın müteahhidi, Mimar Sinan'ın doğduğu yer olan Mimar Sinan kasabası ile Erciyes beldesindeki taş ustalarını çağırmıştı. Ben yapımda iki yıl çalıştım. Atatürk'e olan saygımız sonsuzdur. O'nu rahmetle anıyoruz".

Üç yıl Anıtkabir'in yapımında çalıştıktan sonra Kore'ye asker olarak gittiğini söyleyen Kore gazisi Mehmet Baktimur ve anıtın yapımında dört yıl çalıştığını belirten Mehmet Hisar da Anıtkabirin yapımında çalışmış olmaktan gurur duyduklarını söylediler.

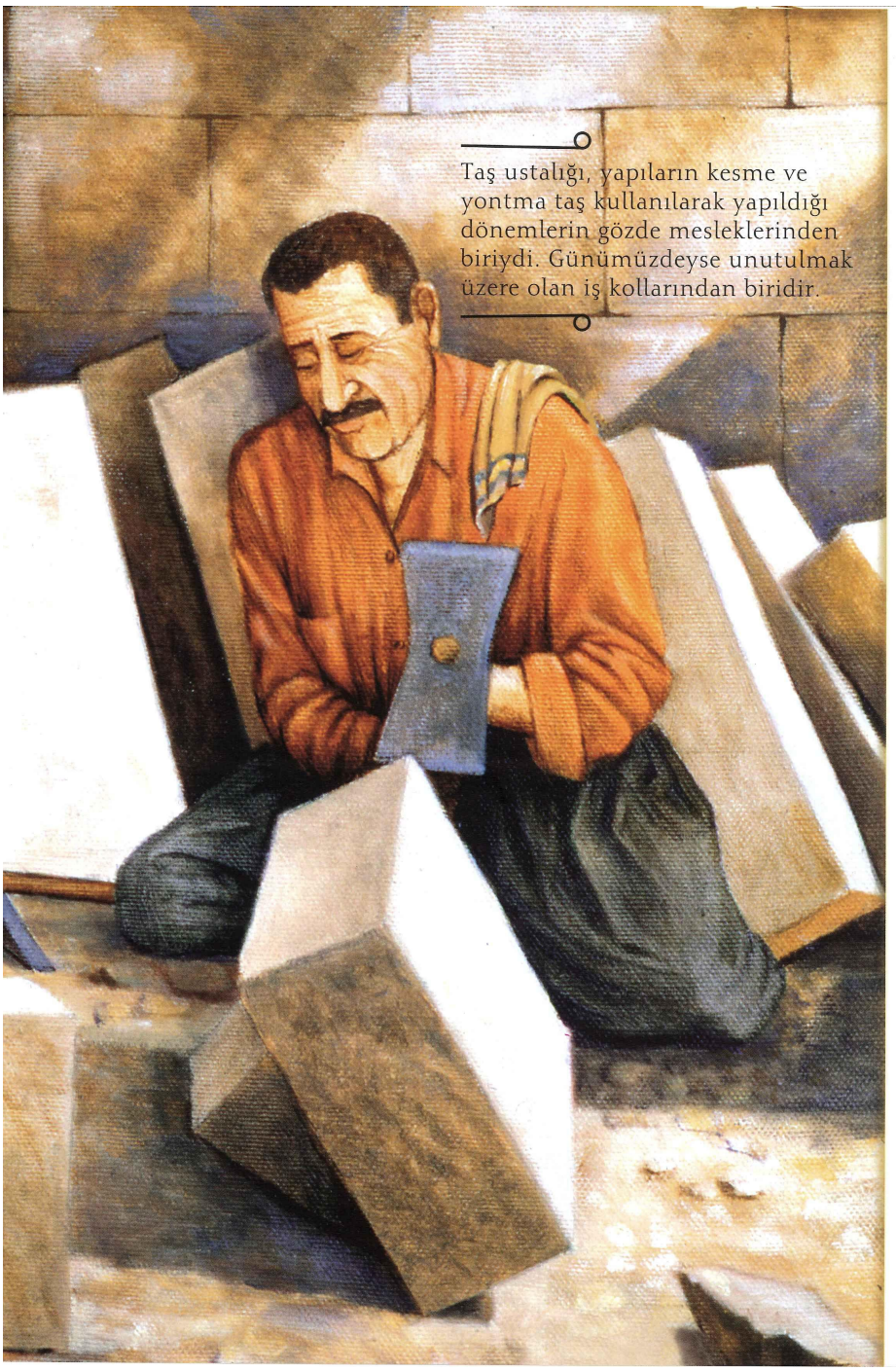

Taş ustalığı, yapıların kesme ve yontma taş kullanılarak yapıldığı dönemlerin gözde mesleklerinden biriydi. Günümüzdeyse unutulmak üzere olan iş kollarından biridir.

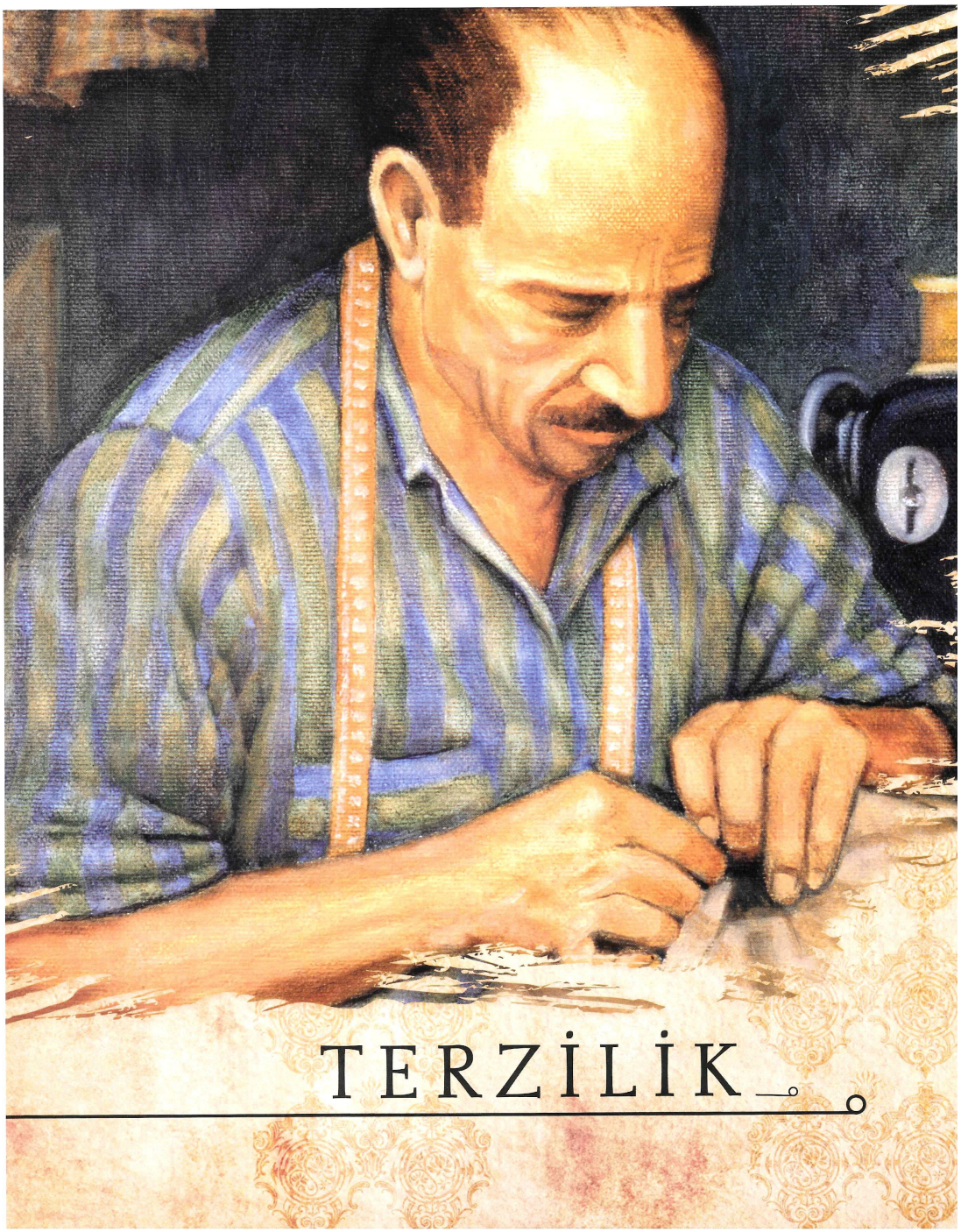
TERZİLİK

Konfeksiyon Giyime Kafa Tutan Bir Sanat

Terzilerin piri olarak Kuran'da adı geçen 25 peygamber arasındaki İdris Peygamber (S.A.S.) gösterilir. Kutsal kitaplarda İdris Peygamber dürüst, sözüne güvenilir ve kişilik sahibi olarak anlatılır. İslam inançlarına göre kalemi, yazıyı, sayıları bulan ve dikiş diken bir peygamberdir. Dikiş dikmesinden dolayı da terzilerin piri olarak bilinir.

Bu yazımızda bir defada yüzlerce kesim yapıp dikiş diken hazır giyim sanayine el emeği ve göz nuruyla direnmeye çalışan terzilik mesleğini anlatacağız. İnsanoğlunun giyinme ihtiyacından doğan dikiş dikme beraberinde de terzilik mesleğinin doğmasına sebep olmuştur.

Avlanmayı öğrenen insanoğlu hayvan derilerinde de kendisine giysi yaparak soğuktan korunmayı bilmiştir. İlk önce kemik parçalarını iğne gibi kullanan insanlar, derileri birbirine ekleyerek giysiler yapmaya başlamışlar ve bununla terzilik mesleğinin ilk adımını atmışlardır.

Meşakkatli Meslektir Terzilik

Terzilik sabır, titizlik, temizlik ve güven isteyen meşakkatli mesleklerdendir. Terzilikte çırak olarak mesleğe başlayan çocuklardan bunlara uyması, ayrıca saygılı ve itaatkar olması istenir.

Anne-baba her meslekte olduğu gibi çocuğunu çıraklığa verirken ustasına "Eti senin kemiği der." bırakır giderdi. Yeter ki çocukları bir meslek sahibi olsun, hayatını kurtarsın, kimseye muhtaç olmadan yaşamayı öğrensin isterlerdi. Para onlar için ikinci planda kalırdı.

Geçmiş yıllarda terziye gidip takım elbise diktirmek babadan oğula geçen bir gelenekti. Ancak hızla gelişen hazır giyim sektörü nedeniyle, terzilerin kapısı da daha az çalınır oldu.

Birçok dikiş ustası kepenklerini indirirken, mesleğinden vazgeçmeyip hala bu gidişata direnenler de vardır.

Terziler erkek ve bayan terzisi olarak ayrılmalarının yanında "tüccar terziler" diye de ayrılırlar. Tüccar terziler dükkanlarının raflarında kumaşlar bulundururlar. Müşteri isterse buradan kumaş beğenir ve kumaş arama zahmetinden kurtulurdu. Genellikle tüccar terziliğini Yahudiler yapardı.

Terzide elbise diktirmenin keyfi bir başkadır. Terzide diktirilen elbisede kendi ruhunuz vardır. Kendi giyim zevkinizi yansıtır. Çünkü bu elbise size özeldir.

Ismarlama Elbise Diktiriyoruz

Gelelim ısmarlama elbisenin terzideki serüvenine... Kumaşınızı aldınız terzinize gittiniz. İlk önce mezura ile boy-basen-göğüs-kol boyu ölçüleriniz alınır. Terzi müşterisinin beğendiği modele göre kalıp çıkarır, kumaşı biçer.

Biçilen ve birleştirilen kumaş için terziniz sizi ilk provaya çağırır. Bu provaya terziler kendi aralarında "çıplak prova" derler. İkinci provanın adı "telalı provadır".Telalı prova için yapılan bu dikiş irice olup buna teğelleme dikişi denir. Prova sırasında elbisede vücudun şekline uymayan yerler varsa teğelleme el ile kolayca sökülür. Sonra kumaş yeniden belirlenen yerlerinden toplu iğnelerle tutturulur. Prova boyunca bu işlem yapılır.Terziler prova boyunca kumaşın kolay sökülmesi için teğel dikiş yaparlar.

Müşteri tekrar üçüncü provaya çağrılır. Artık elbise ortaya çıkmıştır. Tabi terzi provada beğenmediği yerleri düzelterek tekrar sizi provaya çağırabilir.

Terziye ısmarlama elbise diktirenler terzi müşteri muhabbetinin ne kadar keyifli olduğunu iyi bilirler. Ceket dikimi ayrıca ustalık ister. Ceketlerde yaka altı bölümüne "kılapa" denir. Bu bölüme kumaş ile beraber tela dikilir.

Ceket Kolu Takma İşini Genellikle Ustalar Yapar

Kemer telası ise pantolona dikilir. Ceket dikilecek kumaş temiz büyük bir masaya yayılır. Kişiye özel olarak çıkarılan kalıp, kumaş üzerine iğnelenir ve kumaş kesilir. Ceket dikimlerinde en son kol takma işlemi yapılır.

Ceket kolu takma işini genellikle ustalar yaparlar. Ismarlama elbise dikimine önem veren ve dikiş konusunda az çok tecrübe sahibi olan kişiler elbisenin yani ceketin koluna bakarak terzisinin ustalığını değerlendirirler.

Kolay kolay terzi ustası kalfasına kol taktırmaz. İyi bir usta ceket ve pantolon işini kalfasına verir ama kol takma işini kendisi yapar.

Kumaşın çizgileri omuz dikişlerinde birbirine denk olmalı, yakalardaki desenler birbirine paralellik arzetmeli, omuzla kol desenleri birbirini tutmalıdır. Bütün bu ayrıntılar terzinin ustalığını gösteren işlerdendir.

Ceket Bir Defa Ütülenir

Ceket ütüsü son yapılan işlerdendir ve özeldir. Herkes ceket ütüsü yapamaz. Cekete yapılan ütüleme ona son şekli vermedir. Ceket ütüsü bir heykeltıraşın mermere, bir seramikçinin çamura şekil vermesine benzer.

Ceketin astarı da önemlidir. Örneğin kol ağzından ve ceketin eteklerinden astar görünmemelidir. Kalite astar kullanmak müşterinin tercihine bağlıdır. Ceketin kruvaze, yandan yırtmaçlı, arkadan tek yırtmaçlı, tek düğmeli, çift düğmeli ve üç düğmeli modelleri vardır.

Pantolon dikiminde boy, kemer, basen ve paça genişliği gibi ölçüler alınır. Genellikle pantolon provası yapılmaz, bir defa ölçü alınır ve kumaş buna göre kesilir ve dikilir. Yetmişli yıllarda İspanyol paça, dar paça, duble paça gibi modeller vardı.

Tekstil sanayinin gelişmesi, dikiş makinelerinin göz kamaştırıcı yeniliklerle çıkması seri üretimin tüketicinin her ihtiyacına karşılık verecek şekilde olması,

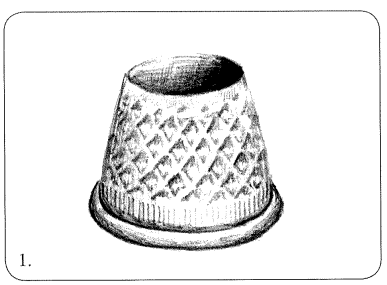
1.

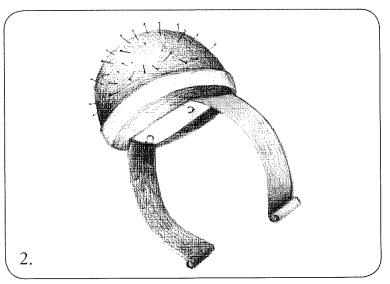
2.

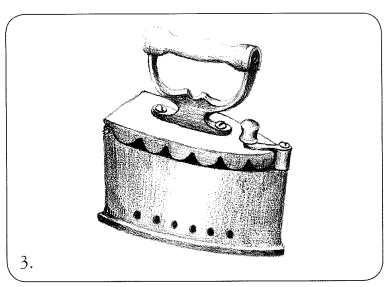
3.

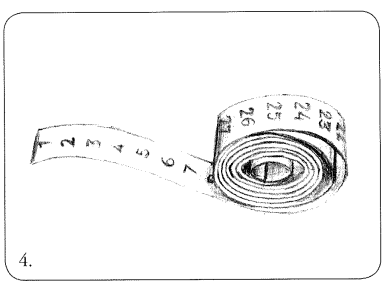
4.

1. Dikiş Yüksüğü, 2. İğnelik, 3. Kömür Ütüsü, 4. Mezura

Terzide elbise diktirmenin keyfi bir başkadır.
Terzide diktirilen elbisede kendi ruhunuz vardır.
Kendi giyim zevkinizi yansıtır. Çünkü bu elbise size özeldir.
Terziye ısmarlama elbise diktirenler terzi müşteri muhabbetinin
ne kadar keyifli olduğunu iyi bilirler.

terziliğe olan rağbetin azalmasına ve eskiden aranılan kazancı bol olan bu mesleğin yavaş yavaş kaybolmaya başlamasına neden olmuştur.

El emeği göz nuru ile yapılan her meslek gibi terzilik de teknolojiye yenik düşmüştür. Şimdi terziler genellikle pantolon paçası dikme, elbise daraltma ya da fermuar dikme gibi işleri yapmaktadırlar.

Ekrem Şahin'le Terziliğe Dair

1936 doğumlu ve 58 yıldır bu mesleğin içinde olan terzi Ekrem Şahin'le meslek üzerine bir söyleşi yaptık:

- Ekrem Bey nerelisiniz? Terziliğe nasıl başladınız?

- Biz 93 yılı muhacirlerindeniz. Ailem Adapazarı'na gelip yerleşmiş. Ben 1936 yılında doğmuşum. Dört kardeşiz. Üç erkek bir kız. Ben erkek çocukların üçüncüsüyüm. Hayatta bir ben bir de kız kardeşim kaldık. 1949 da İlkokulu bitirdim. Bir yıl sonraysa İstanbul'a göçtük. Yıl 1950-1951. Terzi çırağı olarak Fatih semtinde Tezgahçılar Sokağı'nda terzilik yapan Fuat Tan Usta'nın yanında işe başladım. Askere gidene kadar onun yanında çalıştım. Askerlik dönüşü de yine Fuat Usta'nın yanında devam ettim.

- Terzilerin askerlik anıları ilginçtir. Sizin de ilginç bir askerlik anınız var mı?

- Olmaz olur mu? Acemi birliği olarak topladılar bizi. Komutan terzi arıyormuş 'İçinizde terzi var mı?' diye sordu. Bir adım öne çıktım. Yanıma geldi, sağ elinin işaret ve orta parmağı ile makasın açılıp kapanma hareketini yaparak 'kumaş kesebilir misin?' diye sordu... 'Evet keserim ve dikerim komutanım,' dedim. Bir daha da ne içtima ne eğitim hiçbir şey görmedim. Mesleğim sayesinde asker arkadaşları ve komutanlarımın yanında itibar sahibi olmuştum. Ankara Etimesgut'ta bitirdim askerli ği. Askerde terzi iken Rüştü Erdelhun Paşa'ya, Fahri Gökdeniz Paşa'ya elbise diktim.

- Terzi ustaları çırak alırken nelere dikkat ederler?

- Zeki olacak, temiz ve titiz olacak, itaatkar olacak ve asla yalan söylemeyecek.

- Siz çırak iken neler yapardınız?

- Dükkana ustamızdan önce gelir temizliği yapardık. Kömür ütüsünün külünü döker temizler ütüye hazırlardık. Adapazarı'ndan İstanbul'a göç etmeden önce terzi yanında çıraklığa başlamıştım. Annem sabahları erkenden kalkar mısır ekmeği pişirir ve bir iki siyah zeytinle azığımı hazırlar elime verirdi, verirken de 'zeytini idareli ye ha' diye tembih ederdi. En büyük umudum bahşiş almaktı. Hiç unutmuyorum, dükkanın karşısında ekmek fırını vardı. İlk bahşişimi almıştım. Hemen fırına gittim. Kar gibi bembeyaz ve sıcacık ekmekten aldım. Annemin verdiği mısır ekmeğini de aç bir sokak köpeğine verdim. Bense fırından aldığım ekmeği baklava niyetine yemiştim.

- Kalfalıkta unutamadığınız anılarınız mutlaka vardır.

- Var ya... Fuat Usta'nın yanında üç kalfayız. Ceketin kolu takılacak. Usta bir yere gidecekti, giderken de döne döne tembih etti: "Biraz işim var, gidip geleceğim sakın ceketin kolunu takmaya kalkışmayın!" dedi. Diğer iki kalfadan kendimi daha iyi görüyordum. Dayanamadım, ceketin kolunu taktım. Ütüsünü de yaptım. Askıya taktım ve ustamı beklemeye başladım. Fuat Usta geldi, gördü bize dönerek 'Bu ceketin kolunu kim taktı?' dedi. Kimseye söz bırakmadan 'ben' dedim. 'Ol-

mamış,' dedi ama söküp düzeltmedi de. İçimden 'Olmamış olsaydı düzeltirdi,' diye geçirdim. O günden sonra ceket kollarını da takmaya başlamıştım.

- Neden olmadı dedi?

- O günler de ustalar kalfalarını övmezlerdi. Kendilerine güven gelsin istemezlerdi. Çünkü "Ben terziliği öğrendim" diyen kalfa, ya gider kendine dükkan açardı ya da ustasından verdiği haftalığına zam isterdi. 1956 yıllarında ustam bir elbise işçiliği olarak 55-60 lira alırdı.

- Kendi işinizi ne zaman kurdunuz?

- 1960 yılında kendi işyerimi açtım. Hala da devam ediyorum. Artık bırakmak istiyorum ama başka nerede oyalanırım. Kahve köşelerinde vakit geçirmektense kendi dükkanımda oturuyorum. İş çıkmıyor ama olsun. Arkadaşlarım dostlarım geliyor.

- Terziliğin dünü ve bugünü için ne söylersiniz?

- İyi bir terzi bugün de iyi para kazanabilir, reklamını iyi yaparsa tabii. İyi bir terzi 10-15 yılda yetişir. Bu hesaba göre terzi ustası olmak için bayağı uzun bir yol kat etmek gerekir. Şimdi çırak olarak işe başlayanlar ilk önce kaç para vereceksiniz diye soruyorlar.

Bir Bayan Terzisinin Anlattıkları

Ekrem Usta'ya teşekkür ederek bir başka usta Mevlüt Öztürkler ile buluşmak üzere dükkandan ayrıldım.

Mevlüt Öztürkler, uzun yıllar bayan terziliği yapmış halen çalışmaya devam eden bir ustamız. İlk sorumuzu soruyoruz:

- Mevlüt Usta, bize biraz kendinizden bahseder misiniz?

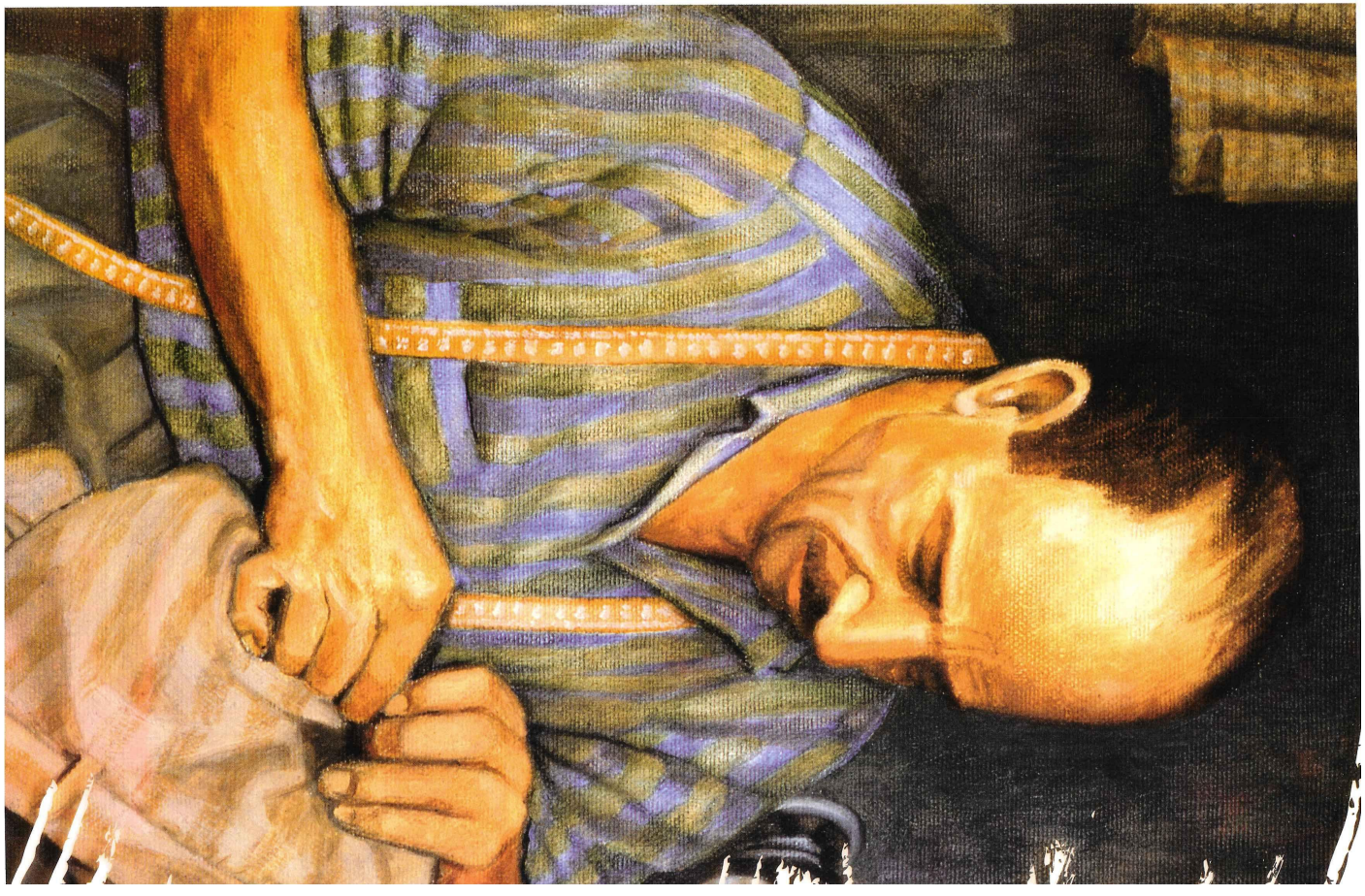

- 1938 doğumluyum. 6 yaşında İstanbul'a göçmüşüz. 7 yaşındayken Beyoğlu'nda Tel Sokak'taki Atatürk İlkokulundan mezun oldum. Yaz tatillerinde ailem beni işe yolluyordu. İlkokul 2. sınıftan itibaren terzilik mesleğinde çırak olarak çalışmaya başladım. İlk ustam Bayan terzisi Nezahat Hanımdı. Okul bitince Tünel'de yine bayan terzisi olan bir başka ustam Ermeni Madam Sarah'ın yanına girdim.

- Hiç erkek terzisinde çalışmadınız mı?

- Hayır. Terziliğe bayan terzisi olarak başlamıştım ve öyle de devam ediyorum. Eskilerden birçok sanatçı Madam Sarah'ın müşterisi idi. Madam Sarah vefat ettikten sonra da bu tanınmış simaların birçoğu de müşterilerim oldular.

- Bir bayan elbisesi kaç metre kumaştan çıkar?

- İstenilen modele göre değişir. Ortalama 2 ile 9 metre kumaştan çıkar. Kumaş tek en ise 9 metreden, çift en ise 4,5 metre kumaş gider. Bu durum abiye ve gece elbiselerinde böyledir.

- Bahsettiğiniz meşhur sanatçı müşterileriniz kimlerdi, birkaç isim verebilir misiniz?

- Müzeyyen Senar, Türkan Şoray, Fatma Girik, Safiye Ayla, Hamiyet Yüceses gibi isimler...

- İlk işyerinizi nerede açmıştınız?

- Beyoğlu Küçükparmakkapı sokaktaydı. 1980 yılında ise dükkanım Osmanbey'deki Rumeli Caddesi üzerindeydi.

- Terzilik mesleği hakkında neler söylemek istersiniz?

- Bu mesleğin ilk ustaları büyük oranda azınlıklardan çıkardı. Tüccar terziliğin babası da Yahudilerdir. Bunlar mesleğin hem ticaretini, hem de terziliğini yaparlardı. 1952-1954 yılları arasında azınlıkların ülkeyi terk etmesi ile birlikte terzi ustası sayısında gözle görülür bir azalma olmuştur. Azınlıklar arasında öyle ustalar vardı ki hiç makine kullanmazlardı. El iğnesini öyle maharetle kullanarak dikiş dikerlerdi ki siz makine ile dikilmiş zannederdiniz.

- Terzilerin kollarına taktıkları topuz gibi şey nedir?

- Dirsekle omuz arasına takılır, adı "iğneliktir". Amaç prova yaparken kolayca toplu iğne almaktır. Bunu kolumuza taktığımızda iğne arama sorunumuz kalmaz. Bizim zamanımızda overlok makinesi pek yaygın değildi. Kumaş kenarlarına "kalevirik" dediğimiz çapraz şeklinde dikiş yapardık. Dikiş yaparken elimizin orta parmağına mutlaka dikiş yüksüğü takarız. Yüksük olmazsa parmağımız delik deşik olurdu. Terziliğe ilk adımını atan bir çırağın bu orta parmağını avuç içine doğru kıvırarak bir parça bezle bağlarlardı. Buradaki amaç parmağın yüksüğe alışmasını sağlamaktı.

- Dikişlerin türleri de oluyor mu?

- Oluyor ya... Terzi dikiş çeşitlerinde bir de "kaz ayağı dikişi" vardır. O da erkek veya bayan pantolonu, ceketlerde, tayyörlerde katlım yerlerine yapılır. Şimdi ise baskı makineleri var. Baskı makineleri ise dikişin kumaşın üstünden görünmeyip iç kısmından görünmesini sağlar ve öyle diker. Bu baskı makinesi iğneyi öyle ustalıkla kullanır ki ipliği kumaşın kalınlık aralığından geçirerek dikişin görünmemesini sağlar. Yaptığı bir bakıma gizli dikiştir.

- Teknoloji işinizi kolaylaştırdı mı?

- Kolaylaştırdı kolaylaştırmasına ama sonunda mesleğimizi de elimizden alıp gitti. Yeni çıkan bir makine var. "Reşme" makinesi. Bu makine trikoların ve penyelerin etek ve kol ağızlarını diker. Şimdi geliniz el emeğiniz ve göz nurunuzla bu teknoloji harikaları makinelerle yarışınız, mümkün değil!

- Mesleğinizle ilgili ne söylersiniz?

- Köroğlu yüzyıllar önce "silah icat oldu mertlik bozuldu" demiş. Bana sorarsanız mesleğimle ilgili bir şikayetim yok. Dünyaya yeniden gelsem yine terzi olmak isterdim. Ama kırk yıl önceki terziliğimi. 1956'dan 1983 yılına kadar olan zaman diliminde, hastalandığım zamanlar hariç, hiçbir müşterime mahcup olmadım. 5 yıldan beri de elbise tamiratı yaptıyorum ve fırsat çıktıkça dikiş dikiyorum. Aktif terzilik hayatımda arife ve bayram tatilleri dışında tatil yapmadım çünkü mesleğime gönülden bağlıydım.

Teşekkür ederek ayrılıyoruz Mevlüt Ustadan. Bir zamanlar yaşamımızı güzelleştiren o eski terzi ustalarını saygıyla anmamak elde mi?

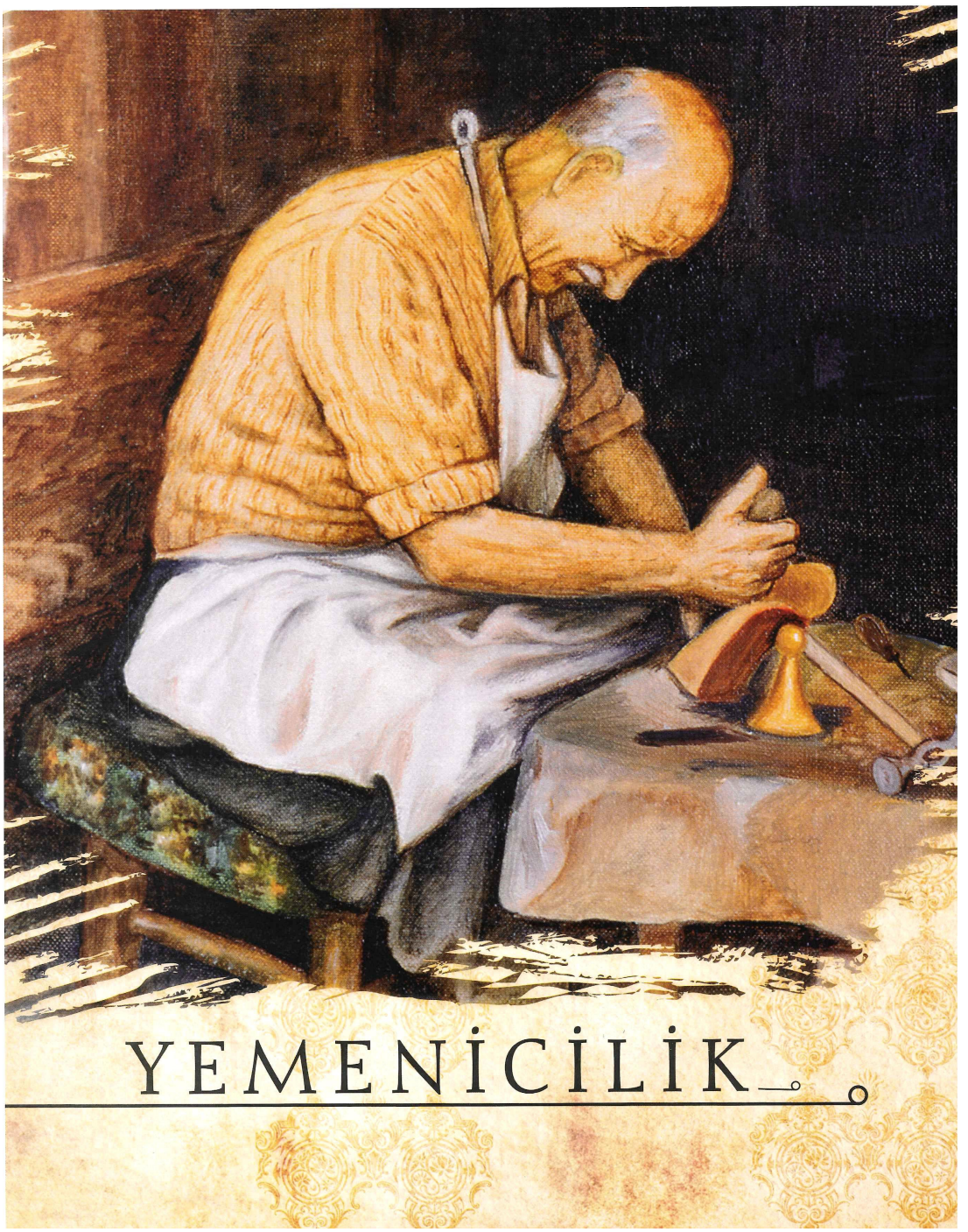

YEMENİCİLİK

Güzel Yemeniciler Güzel Atlara Binip Gittiler

Yemeni, Büyük Larousse ansiklopedisinde iki şekilde tanımlanıyor. Birinci tanıma göre yemeni "üzeri elle boyanarak veya kalıpla basılarak renk ve desen verilen ve kadınlar tarafından kullanılan bir başörtüsü". İkinci tanım ise yemeniyi "kısa konçlu, hafif ve kaba bir çeşit erkek ayakkabısı" olarak tarif ediyor.

Yemenimde hare var
Yüreğimde yare var
Ne ben öldüm kurtuldum
Ne bu derde çare var…
Of aman aman aman hoş dilli
Başında yazması kandilli
Çürüttüm otuz iki mendili
Bulamadım o yarin dengini…

türküsündeki yemeni değil, ikinci tanıma uyan "kaba bir erkek ayakkabısı" olandır bu yazımızda ele alacağımız "yemeni".

Biraz daha geniş bir tanım vererek başlayalım. Yemeni, tabanı manda derisinden, yüzü ise sahtiyandan (tabaklanmış ve cilalanmış teke derisi) ibaret, tamamen el emeğine dayanan sağlıklı, giyimi kolay bir erkek ayakkabısıdır.

Adam Başına Yılda Üç Yemeni

Günümüz ayakkabı reyonlarında gördüklerimize göre yemenilerin biraz kaba bir görüntüsü olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım.

Yemeninin Güneydoğu illerimize Suriye'nin Halep şehrinden geldiği söylenmektedir. Buna göre ilk yemenileri Suriye'de yaşayan Yemen kökenli "Yemen-i Ekber" adında bir usta dikmiştir. Bu durum aynı zamanda bizlere "yemeni" kelimesinin etimolojik kökeni ile ilgili bilgi de vermektedir.

Önceleri daha çok Suriye'de icra edilen bu meslek daha sonradan vatan sınırları içinde kalan Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Kilis vb. Güneydoğu illerimizde sürdürülmüş ve bu illerimizde yaygın olarak halkın günlük yaşamında önemli yer tutan bir iş kolu haline gelmiştir.

Gerçekten de Cumhuriyet kurulmadan önceki Osmanlı İmparatorluğu döneminde yukarıda sayılan tüm bu illerimiz imparatorluğun Halep'e bağlı illerdi.

1920'li yılların başlarında Gaziantep'te 400 kadar yemenici dükkanı olduğu söylenir. Şehrin o dönemde 30.000'i aşmayan nüfusu göz önüne alınırsa, bu sayı, yemeninin bir ayakkabı olarak ne kadar yaygın biçimde kullanılıyor olduğuna dair bir fikir vermektedir.

Bir Yemenide 5 Farklı Hayvan Derisi Kullanılır

Yemeninin farklı bölümleri için farklı malzemeler kullanılır. Tabanı manda derisinden, yüzü keçi derisinden, iç astarı koyun derisinden, iç tabanı sığır veya keçi derisinden ve son olarak da kenarı oğlak derisinden olmak üzere toplam beş farklı hayvanın derilerinin zahmetli bir süreçle dikilmesinden oluşur.

Sığır derisi boyalı olmakla beraber manda derisi kendi rengindedir ve boyasız olur. Sahtiyanın ise siyah, gül şeftali dediğimiz parlak kırmızı, annabi denilen mor, yalnızca kısa konçlu olan ve "edik" adı verilen yemeni çeşidinde kullanılan sarı rengi bulunur.

Yörede bol miktarda bulunan sumak yaprakları bu derilerin tabaklama işleminde kullanılırdı. Sumak yaprağı ile tabaklanan derilerin daha dayanıklı ve daha sağlıklı oldukları bilinmektedir. Bugün çeşitli kimyasallar kullanılarak tabaklanan derilerin daha sağlıksız ve dayanıksız olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yemeni ökçesiz olarak tersinden dikilir. Tekrar doğru tarafına çevrilerek kalıba sokulur. Etrafının düzgün bir şekilde kesiminden sonra kalıptan çıkarılır. Kenarları balmumu ile sıvazlanmış sicimle dikilir.

"Köşker iğnesi" denilen irice bir çuvaldıza bağlanmış sicim, "biz" denilen kösele delicinin yardımı ile yemeninin kenarlarına itina ile dikilir. Dikişi bitmiş bir yemenin içine baktığımızda elle 6 sıralı dikiş görürsünüz.

Vücudun Elektriğini Alıyor

Yemenilerin tabanı ile iç astarı arasına yemeni ustaları kil koyarlar. Bunun nedeni ise giyen kişinin vücut elektriğini toprağa vererek tüm vücudun rahatlamasını sağlamaktır.

Yemeniler nasır ve mantar gibi ayak rahatsızlıklarına neden olmaz bu tür rahatsızlıkları önlerler.Kullanılan derinin gözenekli yapısından dolayı teri dışarı atarak ayakların nefes almasını sağlarlar. Bu özelliğinden dolayı da parmak arası pişik ve ayak kokusu yapmazlar.

Bir anlamda günümüz ayakkabı sanayisinin piyasaya sürdüğü nefes alan ayakkabı teknolojisini atalarımız 100 yıl önce yakalamışlardı diyebiliriz. Yemeninin diğer bir olumlu ve önemli özelliği de kısa süre içerisinde ayağın şeklini alarak ortopedik hale gelmeleridir.

İsterseniz yemeni çeşitlerine de kısaca değinelim. Şekil bakımından "Burnu Sivri", "Merkup" , "Kulağı Uzun", "Eğri isimli" ve "Halebi" olmak üzere 5 çeşidi vardır. Merkup modeli diğerlerinden biraz daha lüks olduğundan genellikle şehirlerde tercih edilen bir yemeni türüdür.

Sivri burunlu olanlar ise ziyadesiyle köylerde giyilirdi. Merkup yemeninin Halep kökenli olduğunu biliyoruz. "Halebi" modelinin yüz kısmı yüksek olup ayağı bileğe kadar örter. "Merkup" modelinde ise yüz kısmı daha kısadır. Arka ve yan tarafları aynı hizada olup kulak kısmı bulunmaz. Burun bölgesi yuvarlak ve düzdür. Bu yemeniler yine şehirlilerin tercih ettiği modellerdi. Burnu sivri modellerinin burun kısmı sivri ve yukarı doğru kıvrıktır.

Kalıptaki bir yemeni

Yemeniler nasır ve mantar gibi ayak rahatsızlıklarına neden olmaz bu tür rahatsızlıkları önlerler. Kullanılan derinin gözenekli yapısından dolayı teri dışarı atarak ayakların nefes almasını sağlarlar.

Halebi'nin yalnız gön kısmı kıvrık olduğu halde burnu sivri modelinde yüzün sahtiyan kısmı da birlikte kıvrılmıştır. Köylerde daha çok kullanım alanı bulmuştur.

Yemenide Çeşit Zenginliği

Rengine göre;

Mor deriden olanlar: Annubi
Siyah deriden olanlar: Merkup, Atıncalı, Pantof ve Kulaklı

Büyüklüğüne göre;

7 yaş grubu için: Küçük Hasbe
9-10 yaş grubu için: Büyük Hasbe
34-35 numara olanlar için: Bostane;
36-37 numara olanlar için: Orta Ayak;
38-39 numara olanlar için: Zegender;
40-41 numara olanlar için: Ges;
42-43 numara olanlar için: Lorba;
44 numara olanlar için: Uzger;
45 numara olanlar için: Ulu ayak;
45 den büyük olanlar için: Zelber;

diye renklerine, büyüklüklerine ve şekillerine göre adlandırılırdı.

Bu listedekilere ek olarak "Metelik", "Vastani" "Halebi" gibi yemeni çeşitleri de sayılabilir.

Yemeni Gitti, Minyatürü Geldi

Yemenicilik zanaatı kalitesiz deri, aşırı işçilik ve fiyat artışı, lastik ayakkabıların ucuz oluşu vb. nedenlerden olumsuz etkilenmiş ve gerek mesleğe, gerek yemenilere olan ilgi azalmıştır.

Bugün itibariyle Gaziantep ve Kilis'te yemeni dikmeye devam ettiği bilinen yalnızca iki usta kalmıştır. Bu ustalar da diğer son ustaların dediği gibi eleman ve malzeme sıkıntısı çektiklerini söylemekteler. Ürettiklerini satmakta zorlandıklarını, satsalar bile değerinde satamadıklarını söylüyorlar.

Tamamı el emeğine dayanan bu meslek ustaları şimdi yalnızca halk dansları yapan gruplara ve meraklı turistlere de yemeninin minyatürünü dikmekle yaşamaya çalışmaktadırlar. Gaziantep Üniversitesi 1992 de kurduğu Gaziantep el sanatlarını koruma ve geliştirme merkezinde sedef kakmacılığı, kutnu dokumacılığı, aba dokumacılığı, kilim dokumacılığı ve yemeniciliği yaşatmaya ve ileri nesillere aktarmaya yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

Yazımı, mesleğin yaşayan son ustalarından olan Gaziantepli Mehmet Çakmak ile yaptığım söyleşiyle noktalamak istiyorum.

- Yemeniciliğe nasıl başladın usta?

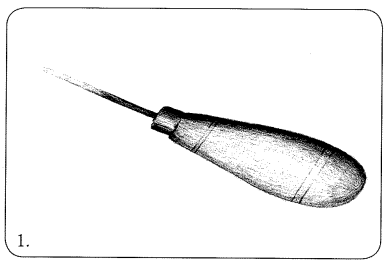
1.

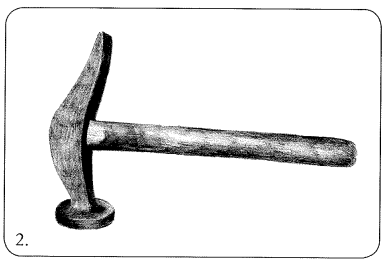
2.

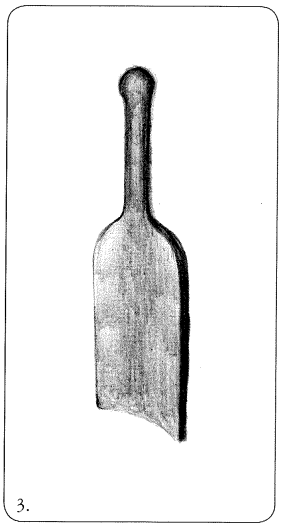
3.

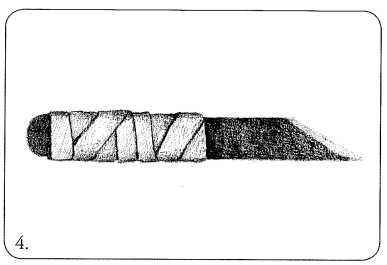
4.

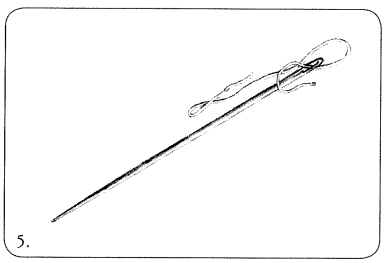
5.

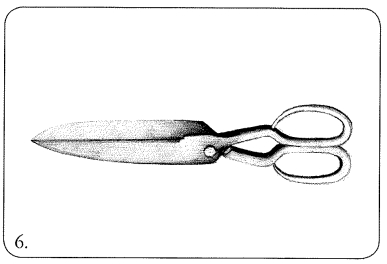
6.

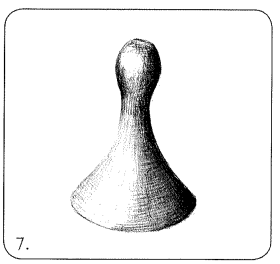
7.

1. Biz, 2. Çekiç, 3. Kalıp Çıkarma Demiri, 4. Falçata, 5. Çuvaldız, 6. Makas, 7. Muşta

Yemeni, tabanı manda derisinden, yüzü ise sahtiyandan (tabaklanmış ve cilalanmış teke derisi) ibaret, tamamen el emeğine dayanan sağlıklı, giyimi kolay bir erkek ayakkabısıdır.

- Ben işi babamdan öğrendim. Baham dedesinden, o da kendi babasından öğrenmiş.

- Gaziantep'te yemeniciliğin 150 yıllık geçmişi var. Desenize sizin büyük dedeniz kentimizdeki ilk yemenicilerden.

- Öyle olsa gerek. İlk değilse bile en azından ikinci olabilir. Ben mesleğin son temsilcisiyim. Ailede hep babalar oğullarına bırakmış işi ama ne yazık ki ben oğluma bırakamayacağım.

-Neden?

- Mesleğe ilgi son derece azaldı. Bu işten artık ekmek yenmez. Çocuklarımın mağdur olmalarını istemem.

- Ama bu güzel mesleğin yaşaması da gerek, değil mi?

- Size katılıyorum. Çocuklarım yemeniciliği hobi olarak yapsınlar istiyorum. Onun için de, yaşlarının henüz çok küçük olmasına rağmen kendilerine mesleği şimdiden öğretmeye başladım.

- Yemeni nedir desem mesleğinin ürününe nasıl bir tanım getirebilirsin?

- Yemeni eski dönemin yaygın ayakkabısıydı. Önceleri kırmızı ve siyah olarak iki renk üretiliyordu. . Biz şimdi buna daha çok renk kattık. Artık yeşil, pembe, sarı yemeniler de var.

-Yemeniciliğin geçmişiyle ilgili bildiklerinizi bizimle paylaşır mısınız?

- Araştırmacıların bize anlattıklarına göre yemeninin yaklaşık olarak 700 yıllık bir geçmişi var. Yemen'den geldiği tahmin edilmektedir. Adı da o yüzden yemeni olsa gerek. Bilirsiniz "i" aidiyet ekidir.

- Mesleğinizden memnun musunuz?

- Memnun olsam da olmasam da kaçış yok. Ben onu bıraksam o beni bırakmaz. Bir ara bunu denedim. Yemeniciliği bırakıp başka işler yaptım. Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkanı misali, biz de baba mesleğine geri döndük.

- Ayakkabıcılığın makineleşmeye başladığı günümüzde yemeniciliği yaşatmak mümkün mü?

- En güzel fabrikasyon ayakkabı dahi elle dikilen yemeninin yerini tutamaz.

- Yemeninin ham maddeleri nelerdir. Bir yemeninin yapım aşamasında kullanılan aletlerden söz eder misiniz?

- Yemeninin tamamı doğal deriden yapılır. Tabanda kullandığımız kösele manda derisidir. Yüzünde ise teke derisinin yanı sıra manda derisi de kullanılır. Dayanıklı olmayan koyun derisi yüzde kullanılmaz. Biz, denilen delici iğne, özel olarak sağlamlaştırılmış ip, makas, çekiç, pense, kalıp, ıstampa, muşta, keski gibi aletler kullanırız.

- Bir yemeninin hazırlanmasını baştan sona sıralar mısınız?

- Önce yapılacak ayakkabının büyüklüğüne göre derisi hazırlanır. Zira büyük numara ayakkabılar daha sağlam deri gerektirir. Küçük yemeni yapılacaksa ince deri seçilir. Saya yani yemeninin yüzüne geçirilecek deri daima yumuşak olmalı. Saya kesildikten sonra montaja geçilir. Sonra içine kullanılacak astar ile taban derisi hazırlanır. Montaj bittikten sonra dikimi başlar. Dikim işi de sona erince yemeni bu defa kalıba alınır. Kalıpta bekletilme süresi 24 saattir. Bu iş de sona erince parlatılarak vitrine konulur.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte küçülen yemenicilik pazarı, yerini giderek büyüyen minyatür yemeni pazarına bırakıyor. Bakalım bu küçük yemeniler, kaybolmak üzere olan bir yemenicilik mesleğine hayat öpücüğü verebilecek mi?

Yemeninin farklı bölümleri için
farklı malzemeler kullanılır.
Tabanı manda derisinden, yüzü keçi
derisinden, iç astarı koyun derisinden,
iç tabanı sığır veya keçi derisinden
ve son olarak da kenarı oğlak derisinden
olmak üzere toplam beş farklı hayvanın
derilerinin zahmetli bir süreçle
dikilmesinden oluşur

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

* G. Üniversitesi Gaziantep El Sanatlarını Koruma Geliştirme Merkezi Yayınları *no.1*
* Anadolu'da Dericilik - *Lütfü Dağtaş*
* Gaziantep Ağzı - *Ömer Asım Aksoy*
* Suyla Yünün Sırrı - *Ömer Kokal*
* Keçe Sanatı ve Afyon'da Keçecilik - *Ahmet Tophaş, Musa Seyirci*
* Alleben Dergisi - *sayı 11 (1996), sayı 17 (1997)*
* Yöre Dergisi - *sayı 11 (1992)*
* Büyük Larousse
* Kayseri Güneş Gazetesi - *Sayı 662*
* Fotoğraf Arşivi, *Yrd. Doç. A. Cihat Kürkçüoğlu*
* Türkiye'de Sütçülük ve Süt Endüstrisi *(www.veribaz.com)*

İSTANBUL TİCARET ODASI

(Elektronik) ISBN 978-9944-60-
ISBN 978-9944-60-645
9 789944 60645